

Ο ΠΟΛΙΤΗΣ

Μηνιαία Έπιθεώρηση
τεύχος 75 (3), Ιανουάριος 1987
τιμή τεύχους 200 δραχ.

Κομμουνισμός ή κουραφέξαλα;

Φυλακές και φυλακισμένοι
Γιά την «παραλογοτεχνία»

Ο ΠΟΛΙΤΗΣ

ΠΕΜΠΤΗ 15 ΙΑΝΟΥΑΡΙΟΥ 1987
τεύχος 75 (3) (νέα περίοδος), δρχ. 200
Κέκροπος 2, 105 58 ΑΘΗΝΑ
Τηλ. 32.39.645 και 32.28.791

ΤΑΚΤΙΚΟΙ ΣΥΝΕΡΓΑΤΕΣ

Μαριάννα Δήτσα, Βασίλης Ζουναλής, Μάκης Καβουριάρης, Γιώργος Καρράς, Διονύσης Καψάλης, Βάσω Κιζήλου, Βάσω Κινητή, Παύλος Κρέμος, Δημήτρης Κυρτάτας, Σταύρος Λιβαδάς, Λεωνίδα Λουλούδη, Γρηγόρης Μανιαδάκης, Γιώργος Μαργαρίτης, Γιώργος Μητροφάνης, Μιχάλης Μοδινός, Άριστείδης Μπαλτάς, Παντελής Σπ. Μπουκάλας, Γιώργος Μπράμος, Άνδρέας Πανταζόπουλος, Λευτέρης Παπαγιαννάκης, Δαμιανός Παπαδημητρόπουλος, Γιώργος Πάσχος, Πέτρος Πιζάνιας, Νίκος Πολίτης, Έλενη Πορτάλιου, Χρύσα Προκόπακη, Νόρα Σκουτέρη.

• Σκίτσα Χρήστου Πικριδά.

• Τη διόρθωση των δοκιμών έκανε ο Παντελής Σπ. Μπουκάλας, τη σελιδοποίηση ή Μάγια Γεωργιάδου, την αναπαραγωγή των φιλμ ή Χριστίνα Αναστασίου, τη φωτοστοιχειοθεσία ή Άννα Γιάκα, ή Γεωργία Μπαρούδου και ή Άλίκη Πελεκάνου.

• Έκδότης, ο Ά. Έλεφάντης, Μάρκου Μουσούρου 34, Άθήνα.

• Διαχείριση, Σπύρος Δελέγκας.

• Εκτύπωση, ΣΠΟΤ-ΠΡΕΣΣ Α.Ε., Άγίας Παρασκευής 23, Περιστερί, τηλ. 5757-940

ΠΡΟΣΦΟΡΑ

Όλα τα τεύχη του ΠΟΛΙΤΗ
Από τό τεύχος 1 έως τό 72
ΜΟΝΟ ΜΕ 6.000

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ

ΚΑΘΕ ΜΗΝΑ	7
Άγγελου Έλεφάντη, Πολιτική Έπισκόπηση	8
Έξι προτάσεις ζητούν πολιτική	10
Λεωνίδα Λουλούδη, Συνολτική οικολογία τού 1986	11
Γιώργου Καρρά, Σοσιαλισμός μόνο με πρόσωπο	13
Κώστα Γαβρόγλου, Δύο συσκευείς με τό ίδιο θέμα και άλλο αντίκειμενο	15
Βασίλη Ζουναλή, Τό στοίχημα	17
Άριστείδη Μπαλτά, Κομμουνισμός ή κουραφέξαλα;	20
Λάκη Δεδουσόπουλου, Για τήν κρίση	27
Σταύρου Κωνσταντακόπουλου, Η έκρηξη τών Γαλλών φοιτητών	35
Γιώργου Ριτζούλη, Έκλογές στη Δυτ. Γερμανία	40
Δαμιανού Παπαδημητρόπουλου, ΕΣΣΔ: φιλελευθεροποίηση ή έκδημοκρατισμός;	45
ΠΟΛΙΤΗΣ Στιγμαία και αυτόφωρα	43
Παντελή Μπουκάλα, Κέρματα	46
Θόδωρου Βασιλείου, Τι συμβαίνει στην Πάντειο	48
Χρήστου Μοσιαλου, Πανεπιστήμιο: νέες ρυθμίσεις	51
Άντωνη Μανιτάκη, Τά δικαιώματα τών φυλακισμένων	54
Μιχάλη Τσιανίκα, Για τή λογοτεχνική κριτική	62
Πέτρου Μαρτινίδη, Τά ελαφρά άναγνώσματα με τίς βαριές συνέπειες	66
Άντρέι Ταρκόφσκι, Ο ήθοποιός τού κινηματογράφου	77
Χρήστου Άγγελάκου, Για τήν ποίηση τού Μ. Όσούρου	82
Π.Π., ΕΣΣΔ, προσδοκίες και πραγματικότητες τών Α. και Ν. Κοκοβλή	86
Νίκου Αναστασάκου, Έπισημάνσεις	88
Σχόλια, Έπιστολές, τελευταίες εκδόσεις	89-90
Η φωτογραφία τού έξωφύλλου είναι παρμένη από τό λεύκωμα τού Κωνσταντίνου Μάνου «Griechische impressionen», Bucher 1972	

ΣΥΝΔΡΟΜΕΣ ΕΣΩΤΕΡΙΚΟΥ: Έτήσια (12 τεύχη) 2.000 δρχ., εξάμηνη (6 τεύχη) 1.000 δρχ.
ΣΥΝΔΡΟΜΕΣ ΕΞΩΤΕΡΙΚΟΥ: Εύρώπη έτήσια 2.500, εξάμηνη 1.300.
Άλλες χώρες: έτήσια 2.800, εξάμηνη 1.400

Ίδιοκτησία: Σπ. Δελέγκας και Σία Ο.Ε. Έκδότης: Άγγελος Έλεφάντης, Μάρκου Μουσούρου 34, Άθήνα. Τυπογραφείο ΣΠΟΤ-ΠΡΕΣΣ, Άγίας Παρασκευής 23, Περιστερί, τηλ. 5757-940

Ἡ κομμουνιστική ἀνανέωση μπροστά στήν κρίσιμη καμπή

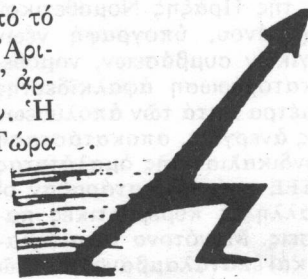
Ενώ οἱ διαδικασίες γιά τή συγκρότηση τοῦ νέου κόμματος τῆς Ἀριστερᾶς, τῆς «Νέας Ἑλληνικῆς Ἀριστερᾶς», ὅπως ἔχει κιόλας βαφτιστεῖ, ὀλοκληρώνονται, ὁ κάθε Ἑλληνας κομμουνιστής τῆς ἀνανέωσης τίθεται μπροστά στό σκληρό δίλημμα τῶν προοπτικῶν, τή στιγμή μάλιστα πού ὁ μόνος ὡς τώρα ὀργανωμένος φορέας τῆς, τό ΚΚΕ ἔσωτ., αὐτοδιαλύεται. Ὅσοι δέν ἐπιλέγουν νά ἐνταχθοῦν στό νέο φορέα —καί εἶναι οἱ πολλοί— βρίσκονται στό κενό, πολύ περισσότερο πού μιά αὐτόνομη κίνησή τους συντρίβεται κάτω ἀπό τό καταθλιπτικό βᾶρος τῆς ρετσιναῖς τοῦ «διασπαστή».

Ἡ πορεία τοῦ ἀνανεωτικοῦ κομμουνιστικοῦ κινήματος πού ἄρχισε το 1968 μέ τή διάσπαση τοῦ ἱστορικοῦ ΚΚΕ ἀνακόπτεται βιαίως, μετεξελίσσεται. Τώρα, οἱ κομμουνιστές τῆς ἀνανέωσης βρίσκονται μπροστά στήν κρίσιμη καμπή: τῆς ἀνανέωσης τῆς ἀνανέωσης

Ωστόσο, ἡ διατήρηση τῆς ὀργανωμένης ὑπαρξῆς τῶν κομμουνιστῶν τῆς ἀνανέωσης, ἡ διαμόρφωση μιᾶς ὀργανωμένης συλλογικότητας μέ βάση τά ὑπάρχοντα σήμερα στοιχεῖα, δηλαδή τήν τάση τῆς «ἀναβάθμισης» καί τοὺς ἐκτός ΚΚΕ ἔσωτ. ἀνεξάρτητους κομμουνιστές τῆς ἀνανέωσης, εἶναι ἡ ἐκ τῶν ὧν οὐκ ἄνευ προϋπόθεση γιά τή διατήρηση τῆς ἱστορικής προοπτικῆς τοῦ κομμουνισμοῦ στόν τόπο μας. Γιά νά μὴν τόν μονοπωλεῖ τό ἐν Ἑλλάδι ὑποκατάστατο τοῦ «ὑπαρκτοῦ» σοσιαλισμοῦ. Γιά νά μὴν τόν εὐτελίζουν τά ὄψιμα σοσιαδημοκρατικά ἐφευρήματα τῆς ΝΕΑ. Γιά νά ὑπάρξει ἡ πολιτική καί ἰδεολογική ἀναφορά τοῦ κόσμου τῆς μισθωτῆς ἐργασίας. Γιατί ὁ κομμουνισμός δέν ἔχει ἱστορικά ξεπεραστεῖ.

Αν οἱ ἤδη ὀργανωμένοι στό ΚΚΕ ἔσωτ. κομμουνιστές τῆς ἀνανέωσης δέν ἔχουν κανένα λόγο νά ἐγκαταλείψουν τό κόμμα τους προσχωρώντας σέ ἀβέβαια ἐγχειρήματα, τό κύριο, τό καθοριστικό αὐτή τή στιγμή εἶναι νά μὴ σκορπίσει ὁ κόσμος. Αὐτός ὁ ἴδιος κόσμος τῆς κομμουνιστικῆς ἀνανέωσης χρεώνεται τώρα τό μεγάλο καθήκον νά καταπιαστεῖ μέ τά τεράστια ὀργανωτικά, θεωρητικά, πολιτικά καί ἰδεολογικά προβλήματα που ἀντιμετωπίζει ἡ Ἀριστερά σήμερα. Ἐτσι ὅπως τόσα χρόνια ἔχουν ταλαιπωρηθεῖ ιδέες καί ἄνθρωποι, τίποτε δέν μπορεῖ νά θεωρηθεῖ δεδομένο. Οἱ κομμουνιστές τῆς ἀνανέωσης καλοῦνται νά τά φτιάξουν ἀπό τήν ἀρχή. Ὅχι ἀπό τό μηδέν, ἀλλά ἀπό τήν ἀρχή. Πρέπει λοιπόν νά ὑπάρξουν τό συντομότερο δυνατό διαδικασίες γιά τό συνέδριο τῶν Ἑλλήνων κομμουνιστῶν πού θά δώσουν συνέχεια, ὑπόσταση καί λόγο στήν ἀνανεωτική κομμουνιστική Ἀριστερά.

Η ἄρνηση δέν εἶναι πάντα στεῖρα. Ἐξαρτᾶται ἀπό τό τί ἀρνεῖται κανεῖς. Αὐτό ἰσχύει εἰδικά γιά τήν Ἀριστερά πού πάντα βάσιζε τήν ὑπαρξή της σέ μιά κατ' ἀρχήν ἄρνηση τῆς πραγματικότητας πού ἄλλοι ὀρίζαν. Ἡ ἄρνηση μπορεῖ νά εἶναι καί πράξη δημιουργική. Τώρα περισσότερο ἀπό ποτέ.

Ο ΠΟΛΙΤΗΣ 7

Ἀπεργίες... τό κοινωνικό κλίμα ζοφερό

Με γενική απεργία αρχίζει
τό 1987. Τήν Πέμπτη
15 Ἰανουαρίου προβλέπεται
νά νεκρώσουν τά πάντα
— ὡς ἐκ τούτου ἴσως
καθυστερήσει κατά μία
ἡμέρα καί ἡ ἔκδοση τοῦ ἀνά
χείρας τεύχους τοῦ ΠΟΛΙΤΗ.
Φυσικό καί εὐλογο,
κανείς δέν μπορεῖ νά παίξει
μέ τήν πάλη των τάξεων.

Η ΓΕΝΙΚΗ ΑΠΕΡΓΙΑ

Ἀπό τήν απεργία καλύπτονται ὄλοι οἱ κλάδοι τοῦ ἰδιωτικοῦ τομέα καί πολλοί τοῦ δημόσιου — δημόσιες ὑπηρεσίες, Ο.Α., λεωφορεῖα, τρόλεϊ, σιδηρόδρομος, τράπεζες, ἐκπαιδευτικοί κ.λπ. Τά αἰτήματα τό ἴδιο «μονότονα»: ἀνάκληση τῆς Πράξης Νομοθετικοῦ Περιεχομένου, ὑπογραφή νέων συλλογικῶν συμβάσεων, νομοθετική κατοχύρωση ἀφαλκίδευτης ΑΤΑ, μέτρα κατά τῶν ἀπολύσεων καί τῆς ἀνεργίας, ἀποκατάσταση τῆς συνδικαλιστικῆς ὁμαλότητας στή ΓΣΕΕ πού τή διατάραξαν οἱ ἀλλεπάλληλες κυβερνητικές παρεμβάσεις. Μονότονα τά αἰτήματα μιά καί ἐπαναλαμβάνονται ἐδῶ καί χρόνια εἰς ὧτα μή ἀκουόντων. Γιατί γιά τήν κυβερνητική πολιτική ἐκεῖνο πού προέχει εἶναι ἡ πά-

ση θυσία τήρηση τοῦ προγράμματος τῆς αὐστηρῆς λιτότητας, χάρη στό ὁποῖο πιστεύει ὅτι θά ξεμπλοκαριστεῖ ἡ οἰκονομία. Ἀνεξάρτητα ὁμως ἀπό τήν σχεδόν οὐτοπική αὐτή προσδοκία, τό κοινωνικό νόημα τῶν μέτρων εἶναι ὀλοφάνερο: ἀνόρθωση τῆς οἰκονομίας εἰς βάρος τῶν ἐργαζομένων· ἀνόρθωση τῶν στατιστικῶν καί ἐξαθλίωση τῶν ἀνθρώπων. Εἶναι κι αὐτό ἕνας τρόπος. Ἀλλά δέν τρώγεται. Ἡ ἀντίδραση, λοιπόν, τῶν ἐργαζομένων, ἀκόμη καί τῶν πασοκρατούμενων συνδικαλιστικῶν ὀργανώσεων, εἶναι τό ἐλάχιστο πού θά μπορούσε νά περιμένει κανείς, ἔστω κι ἂν μέ τήν κινητοποίηση προβάλλονται αἰτήματα κυρίως μισθολογικά. Σαράντα μία χιλιάδες μηνιαίες ἀποδοχές κατώτατο ὄριο, ὅπως πρόσφατα ἀποφασίστηκε, δικαιολογοῦν τόν ὁποιοδήποτε «οἰκονομισμό».

Ο ΠΡΟ-ΥΠΟΛΟΓΙΣΜΟΣ ΑΦΑΙΜΑΞΗΣ

Ἡ κυβέρνηση ἀπό τή μεριά τῆς κινεῖται ἀταλάντευτα πρὸς τά κεῖ πού οἱ ταξικοί καί οἱ ἰδεολογικοί τῆς προσδιορισμοί τήν πλοηγούν. Ξεκίνησε κι αὐτή τό νέο ἔτος μέ ἕναν Προϋπολογισμό πού θά μπορούσε νά ἐπιγραφεῖ «ὁ πνιγμένος ἀπ' τά μαλλιά του πιάνεται».

Οἱ δημόσιες δαπάνες διογκώνονται ἀκάθεκτα: 18,6% ἐπιπλέον γιά τή νέα χρήση, τό ὁποῖον σημαίνει ἀπορρόφηση τοῦ 45,12% τοῦ ΑΕΠ ἔναντι 42,58% τοῦ 1986. Ἀντίθετα, οἱ ἐπενδυτικές δαπάνες τοῦ δημοσίου αὐξάνονται μέ μικρότερο ρυθμό ἀπ' ὅ,τι οἱ τακτικές δαπάνες ἐνῶ ἕνα σημαντικό ποσό τῶν πρώτων (61,2 δῖς ἀπὸ 364) ἀφοροῦν «διοικητικές» δα-

πάνες. Διόγκωση, λοιπόν, τῆς ὑπαλληλίας, ἐνῶ ἀπό τήν ἄλλη μεριά, καί κυρίως, ἡ σύνθεση τῶν δημόσιων ἐσόδων εἶναι ἐξίσου εὐγλωττη, ἀφοῦ οἱ ἔμμεσοι φόροι θά καλύψουν σχεδόν τό 72%. Στήν εἰσηγητική ἔκθεση τοῦ Προϋπολογισμοῦ προβλέπεται ὅτι χάρη στή δημοσιονομική διαχείριση θά ὑπάρξει μείωση τοῦ πληθωρισμοῦ, βελτίωση τῆς ἀνταγωνιστικότητας καί μείωση τοῦ ἐξωτερικοῦ ἐλλείμματος.

Περίεργη αἰσιοδοξία ὅταν ὁ κατ' ἐξοχήν πληθωριστικός δημόσιος τομέας διογκώνεται κατά τό σκέλος πού θά ἔπρεπε νά μειωθεῖ. Ἔτσι ἄλλωστε ἡ κυβέρνηση θεμελιώνει τή «θεωρία» περί πληθωριστικῶν ἐπιπτώσεων τῆς ΑΤΑ... Καί γιά νά προστατευτεῖ ὁ λαός καί ὁ τόπος ἀπό τόν ἑαυτό του, γιά τό πρῶτο τετράμηνο τοῦ 1987 τοῦ ὀρίζει αὐξηση σέ μισθοῦς καί συντάξεις 4,1%, καί μάλιστα σέ μιά στιγμή πού ἡ ἐφαρμογή τοῦ Φ.Π.Α. θά ἔχει —καί ἤδη ἔχει— ἐντονότατες ἀνατιμητικές ἐπιπτώσεις...

ΤΑ ΕΝΟΙΚΙΑ: ΑΔΙΕΞΟΔΟ

Τά ἐνοίκια, ὡστόσο, ἔκλεψαν τήν παράσταση τοῦτες τίς πρώτες μέρες τῆς χρονιάς, μαζί μέ τίς χιονοπτώσεις καί τίς ἐν γένει χειρίστες καιρικές συνθήκες πού στοίχισαν ἀκόμη κι ἀνθρώπινες ζωές. Ἡ ρύθμιση στήν ὁποία κατέληξε ἡ κυβέρνηση τελικά δέν ἐνθουσιάζει κανέναν. Βέβαια, οἱ ἐνοικιαστές, τυπικά τουλάχιστον, κάπως ἀνακουφίζονται. Ὅσοσο τά μέτρα γιά νά τελεσφορήσουν προϋποθέτουν μιάν ἄγρια ἀστυνόμευση, δημόσια καί ἰδιωτική, ὅπου ἡ «ἐμφυτη» στοῦς Ἕλληνες δικο-

μανία θά γνωρίσει υπέροχες στιγμές. Γιατί ένα μέτρο δέν μπορεί νά τελεσφορήσει όταν, τελικά, γιά νά ρυθμιστεί μιά ιδιωτική σχέση όπως ή μίσθωση τό λόγο έχει ό ειρηνοδίκης. "Όταν ή ζήτηση υπερβαίνει κατά πολύ τήν προσφορά, τότε όλα τά διοικητικά μέτρα άργά ή γρήγορα χρεοκοπούν. Άφού τά στεγαστικά προγράμματα του Δημοσίου καρκινοβατούν, άφού τά στεγαστικά προγράμματα τής Τ.Α. είναι ούσιαστικά άνύπαρκτα, άφού τό χάλι των συγκοινωνιών επιβάλλει στόν κόσμο νά αναζητεί κατοικία κοντά στό κέντρο όπου και ό τόπος έργασίας, ενώ ή περιφέρεια του άστεος παραμένει άραιοκατοικημένη, άφού ή έσχατη υποβάθμιση όλόκληρων περιοχών τής πόλης έξωθει τόν κόσμο πρός τίς κάπως αναβαθμισμένες, άφού τό ιερόν δικαίωμα τής ιδιοκτησίας δίνει στόν οποιοδήποτε δικαιούχο, μικρό ή μεγάλο, τήν άνεση νά όρίζει τό έχειν του μέ βάση τήν άπαράβατη άρχή «δικό μου είναι, ό,τι θέλω τό κάνω», τότε όλα τά φαινόμενα τής άισχροκέρδειας και τής υπέρογκης ανατίμησης των ένοικίων δέν είναι παρά φυσικές συνέπειες και τά όποια δέποτε ΚΥΣΥΜ χρεοκοπούν.

ζει ή *Αυγή* ότι διογκώνεται ή κίνηση των μαζών γιά νά άνταμώνουν τό νέο φορέα τής Άριστεράς, τή «Νέα Έλληνική Άριστερά» όπως βαφτίστηκε κιόλας. Άντίθετα, ό κόσμος του ΚΚΕ έσωτ., αυτές οι λίγες «μάζες» τής κομμουνιστικής ανανέωσης, τώρα πού ό εκβιασμός έφτασε στό άποκορύφωμά του, άρνοούνται κατηγορηματικά νά άκολουθήσουν αυτή τήν άνεκδιήγητη περιπέτεια. Είμαι φανερό. Η κίνηση γιά τόν νέο φορέα, πού τήν όνόμασαν ιστορική, γιά τήν ώρα εισέπραξε τήν άρνηση, τήν αντίσταση των κατ' άρχήν άποδεκτών του, των κομμουνιστών τής ανανέωσης. Οι έφημερίδες αναφέρθηκαν άρκετά αναλυτικά στή συγκέντρωση πού όργάνωσε ή «αναβάθμιση» στήν Πάντειο στις 9.1.87, και τά πράγματα είναι άρκούντως γνωστά. Τόσο ή εισήγηση του Γιάννη Μπανιά, σέ ένα κατάμεστο άμφιθέατρο, όσο και τό σύνολο σχεδόν των όμιλητών άπέρριψαν τίς διαδικασίες του ίδρυτικού συνεδρίου στό βαθμό πού μ' αυτές επικυρώνονται ή

άποκομμουνιστικοποίηση και μιά άσαφής ιδεολογικά πολιτική «έθνικού άκροατηρίου» πού ή ήγεσία του έν διαλύσει ΚΚΕ έσωτερικού προωθεί. Παράλληλα αναγγέλθηκε ή ίδρυση του δεκαπενθήμερου περιοδικού τής «αναβάθμισης». Θά όνομάζεται *ΤΟ ΚΑΙΡΑ*, τό όποιο θά κυκλοφορήσει σέ λίγες μέρες, ενώ τό έπόμενο Σαββατοκύριακο 17-18 Ίανουαρίου, σέ έκτακτη σύνοδο τής ΚΕ του ΚΚΕ έσωτ., θά συζητηθούν οι όροι πού έθεσε ή «αναβάθμιση».

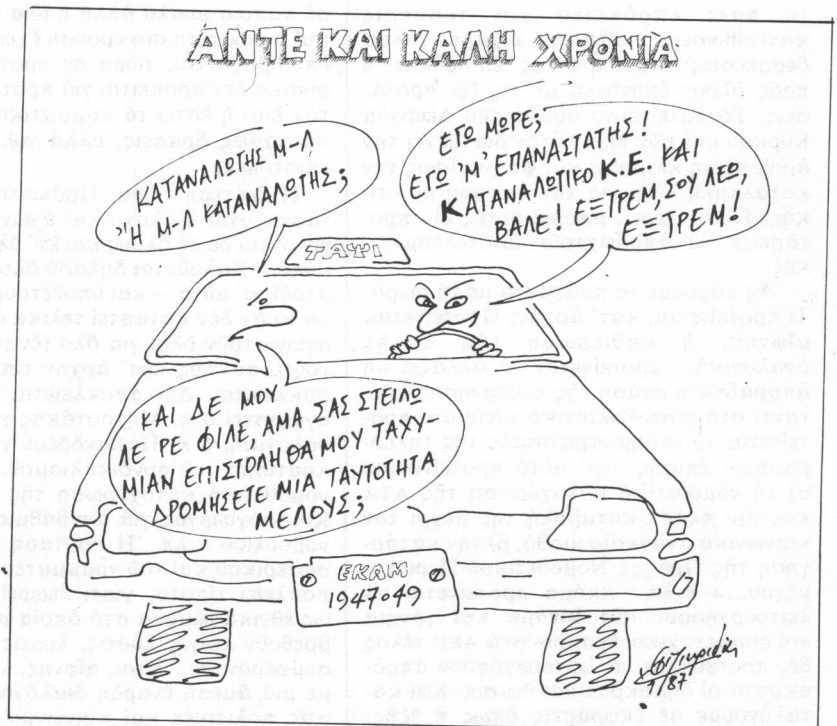
Φαίνεται όμως ότι ή ήγεσία του ΚΚΕ έσωτ. και ό Λεωνίδας Κύρκος, προσωπικώς, είναι άνυποχώρητοι στήν άπόφασή τους. Η ήγεσία τής αναβάθμισης και τά μέλη τής τονίζουν ότι δέν πρόκειται νά τους άκολουθήσουν. Μετά τό έπόμενο Σαββατοκύριακο συνεπώς, τό σκηνικό στις γραμμές τής ανανεωτικής Άριστεράς άλλάζει ριζικά. Πλησιάζει Φλεβάρης. Δεκαενέα χρόνια μετά τό 1968, όταν είχε διασπαστεί τό ιστορικό ΚΚΕ.

Άγγελος Έλεφάντης

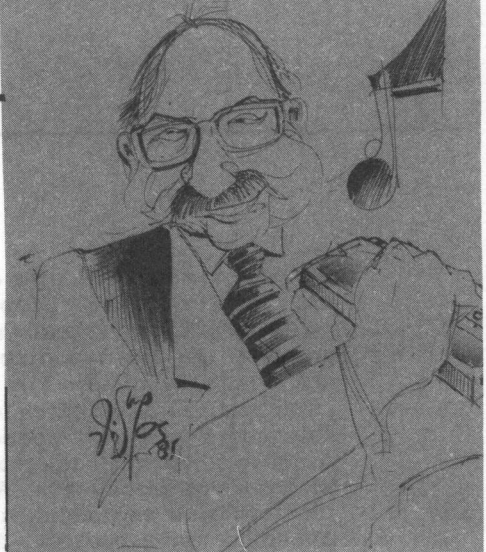
ΔΕΚΑ ΕΝΝΕΑ ΧΡΟΝΙΑ ΜΕΤΑ ΤΟ 1968

Τό 1987 άρχίζει, λοιπόν, δυσοίωνα. Τήν επιφάνεια τής επικαιρότητας τήν κάλυψαν ή έγκατάσταση των νέων δημοτικών άρχών, οι επί τω νέω έτει άρειμάνιες έθνικιστικολαϊκιστικές παρλάτες, ό άγιασμός των λυμάτων παρουσία τής θρησκευτικής και πολιτικής ήγεσίας τής χώρας, τό νέο πρόγραμμα πρόληψης του "Εις, τά άντισταθμιστικά όφέλη από τήν άγορά των F-16 πού προπαγανδίζονται από τήν κυβέρνηση — έμμεσος τρόπος προσέλκυσης άμερικανικού κεφαλαίου σέ στρατηγικούς τομείς. Στό καθαυτό πολιτικό επίπεδο δέν μπορεί νά καταγράψει κανείς άλλο από τήν έκλογή του Άνδρέα Λεντάκη ως προέδρου τής ΕΔΑ....

"Ετσι, μάταια προσπαθεί νά δεί-

“Εξι προτάσεις ζητούν πολιτική

Στήν τελευταία (5.1.87) συνέντευξη τύπου, ο γραμματέας του ΚΚΕ έσωτερικού —έκείνος δηλαδή νά γίνει γραμματέας ενός κόμματος πού δέν τό θέλει— άπηύθυνε έπιστολή πρós όλους τούς κομματικούς και κοινωνικούς φορείς. Μετρήσαμε πενήντατρεις. Ή έπιστολή αυτή πρós όλους περιλαμβάνει «έξι προτάσεις για διάλογο και άγώνα».

“Άλλες φορές ήταν έντεκα σημεία· άλλοτε πάλι έπρόκειτο για τέσσερις κατευθύνσεις· κάποτε είχαμε έννέα δεσμεύσεις· και προχτές έπιδόθηκε ή πρós όλους έπιστολή μέ τίς έξι προτάσεις. Τό άστέρευτο μυαλό του Λεωνίδα Κύρκου και τών περί αυτόν διατρέχει τήν αριθμητική κλίμακα και ψάχνει ίσως τήν κατάλληλη λέξη για τήν άσκηση πολιτικής. Ποιάς ξέρει, μπορεί αυτές οι «προτάσεις» νά άποδειχτούν άποτελεσματικές.

“Ας πάρουμε τά πράγματα μέ τή σειρά. Τί προτείνεται, κατ’ άρχήν; Προτείνεται, αϊφνης, ή καθιέρωση τής άπλής αναλογικής· προτείνεται νά αλλάξει «ή άπαράδεκτη στάση τής κυβέρνησης άπέναντι στό συνδικαλιστικό κίνημα»· προτείνεται «ό έκδημοκρατισμός τής τηλεόρασης»· έπίσης: «γι’ αυτό προτείνουμε: α) τή νομοθετική κατοχύρωση τής ΑΤΑ και τήν πλήρη καταβολή τής μέχρι τόν κοινωνικά άναγκαίο μισθό, β) τήν κατάργηση τής Πράξης Νομοθετικού Περιεχομένου...» κ.λπ.· ακόμα προτείνεται νά λειτουργήσουν αυτοδύναμα και γόνιμα «οί συμμετοχικοί θεσμοί» στό ΑΕΙ· τέλος δέ, προτείνεται νά λειτουργήσουν άπρόσκοπτα οι δημοκρατικοί θεσμοί. Και καταλήγουμε σέ έκφράσεις όπως ή έξης: «προτείνουμε τή λύση του οικονομικού προβλήματος τών ΟΤΑ».

“Έχουμε ήδη λοιπόν μια μεγάλη παρεξήγηση. Τά παραπάνω δέν συνιστούν φυ-

σικά προτάσεις. Άφορούν όλα τους άκρογωνιαίους λίθους τής κυβερνητικής πολιτικής, έναντίον τών όποιων πέντε χρόνια τώρα κόσμος άγωνίζεται, άπεργεί, διαδηλώνει, βρίζει, καταψηφίζει, γράφει, διασπάται. Ή λέξη πρόταση ίσως νά έκανε για τούς πρώτουςμήνες τής πασοκικής διακυβέρνησης, γρήγορα όμως αντικαταστάθηκε από τίς λέξεις άπαίτηση, διεκδίκηση, πλαη. Και ακόμα: άφορούν καιρία ζητήματα, σέ πολλά από τά όποια ή Νέα Δημοκρατία π.χ. είναι λίγο πολύ σύμφωνη μέ τήν κυβέρνηση, ένώ σέ άλλα είναι σύμφωνο μαζί τής τό ΚΚΕ ή ή ΔΗΑΝΑ κ.λπ. Πρόκειται δηλαδή για πράγματα τά όποια *διχάζουν*. Ή σημερινή πλειοψηφία τής ήγεσίας του ΚΚΕ έσωτερικού, άπτότητα από τά παραπάνω, *προτείνει*. Και θά είχε ίσως κάποιο νόημα αυτή ή διάθεση προτάσεων αν έστω έφερνε κάτι καινούργιο, κάτι πού θά άξιζε τόν κόπο νά άκουστεί. Τίποτα άπ’ όλα αυτά: πρόκειται για τά όσα τό ΚΚΕ έσωτερικού έδω και καιρό λέει, μαζί μέ άλλους μάλιστα, πρόκειται για τήν ίδια τήν «πολιτική» του ΚΚΕ έσωτερικού ή όποια τώρα άπλώς παίρνει τήν βαρύνουσα όνομασία τών «έξι προτάσεων». Τά πραγματικά λοιπόν αίτήματα πού δέν έχουν κατέβει σέ κάποια μυαλά αλλά ή ίδια ή κοινωνία και ή πολιτική σύγκρουση έχει άναδειξει, ύποβιβάζονται, τώρα σέ προτάσεις. Και φυσικά δέν πρόκειται για προτάσεις πρós τόν λαό ή έστω τά κομματικά μέλη, για προτάσεις δράσεις, αλλά για προτάσεις έπιστολές.

“Η δεύτερη τώρα. Πρόκειται για προτάσεις «για διάλογο και άγώνα». Άπευθύνονται δέ σέ όλους και έφ’ όλων τών θεμάτων. Καλούνται δηλαδή όλοι νά *άγωνιστούν* γι’ αυτά —και ύποθέτουμε ότι άκόμα κι αν δέν καταστεί τελικά δυνατόν νά άγωνιστούν όλοι για όλα (έναντίον ποιανού);, πάντως κατ’ άρχήν τίποτα δέν άποκλείεται. Δέν άποκλείεται δηλαδή νά άγωνιστεί ό κ. Μητσοτάκης για άπλή αναλογική, ό κ. Παπανδρέου για έκδημοκρατισμό του συνδικαλισμού, ό ΣΕΒ για νομοθετική κατοχύρωση τής ΑΤΑ, ό κ. Κουτσόγιωργας για άναβάθμιση του κοινοβουλίου κ.λπ. Ή πρόταση του ΚΚΕ έσωτερικού και του γραμματέα του δέν άποκλείει τίποτα, γιατί θεωρεί τά πάντα ως έθνικά θέματα στό όποια μπορούν νά βρεθούν κοινές λύσεις, λύσεις «γενικού» συμφέροντος. “Έτσι, αϊφνης, «προτείνουμε μια άμεση έναρξη διαλόγου άνάμεσα στις πολιτικές και κοινωνικές δυνάμεις για τή χάραξη μιας νέας, αναπτυξιακής πολιτικής... Άναπτυξιακής πολιτικής —πρόκειται βέβαια για άυτονόητη λέξη. Έξού και «ή κρίσιμη κατάσταση τής οι-

κονομίας μας επιβάλλει μια πανεθνική προσπάθεια και σχέδιο για διέξοδο, πού θά έχει στό έπίκεντρό της τόν έκσυγχρονισμό και τήν ανάπτυξη». Έχθρός έν προκειμένο είναι βέβαια οι δυνάμεις πού διακηρύσσουν τήν πάλη για όπισθοδρόμηση τής οικονομίας και ύπανάπτυξη...

Περιστό νά πούμε ότι ή προτεινόμενη έξυγίαση του δημόσιου βίου δια τής άπλής αναλογικής θά έπισπένσει και τίς διαδικασίες προσέγγισης, άφου θά μπορέσουμε «νά περάσουμε από τίς ξεπερασμένες διαχωριστικές γραμμές (;) στις προγραμματικές συγκλίσεις μέ βάση τό πρόγραμμα και τήν πολιτική συμμαχιών κάθε δύναμης».

“Από τή σκοπιά τών εργαζομένων λοιπόν έμεις, έσεις από άλλου, άς πιάσουμε τά προβλήματα μέ κοινές συμφωνίες δικαίων τε και άδίκων ώστε νά λυθούν τά προβλήματα. “Αν έπρόκειτο άπλώς για άφέλεια και για δεξιά πολιτική τό κακό θά ‘ταν «μικρό». Γιατί δέν πιστεύω ότι ό Λ. Κύρκος πιστεύει ότι κάτι θά προκύψει από τίς ευχές του για ένα καλύτερο αύριο. Τό χειρότερο είναι ότι αυτή ή πρακτική άποτελεί πολιτική καθ’ έαυτήν. Πού νά ψάχνεις έναν-έναν για νά φτιάξεις συμμαχίες και μέτωπα στις έπιμέρους συγκρούσεις. Τούς τά ξεφουρνίζεις όλα μαζί όλων, σέ πενήντατρεις φορείς μαζεμένους (πού θά τούς ζαναπετύχεις όλους μαζί;) κι όποιος τσιμπήσει. Κι αν δέν τσιμπήσει έμεις έτσι κι άλλίως είμαστε άπολύτως έντάξει: και πολιτική έχουμε, και προτάσεις κάνουμε, και ή τηλεόραση άφιέρωσε ένα όλόκληρο λεπτό στη συνένευσή μας, και δουλειά έχουμε γιά τρεις μήνες τώρα, έναν φορέα τήν ήμέρα νά συναντάς, μειον τά Σαββατοκύριακα, νά τοι οί τρεις μήνες. Και δώστον κοινά ανακοινωθέντα, και νάσου ή είδηση ότι ό γραμματέας τής ΚΕ (ή τής ΠΟΕ, στό έξής;) συναντήθηκε μέ τήν Πανελλήνια Ναυτική Όμοσπονδία, τόν κ. Ψαρουδάκη και τό ΤΕΕ, τόν κ. Μητσοτάκη και τόν Πανελλήνιο Ίατρικό Σύλλογο, και όλοι αυτοί κάθισαν και συζήτησαν τίς έξι προτάσεις, έκατσαν και άσχολήθηκαν δηλαδή μέ τήν «πολιτική» του ΚΚΕ έσωτερικού. “Υπάρχει μια δόση ήγεμονίας στην δλη ύπόθεση, δέν ύπάρχει; “Η έστω άκτινοβολίας. “Η τέλος πάντων παρουσίας.

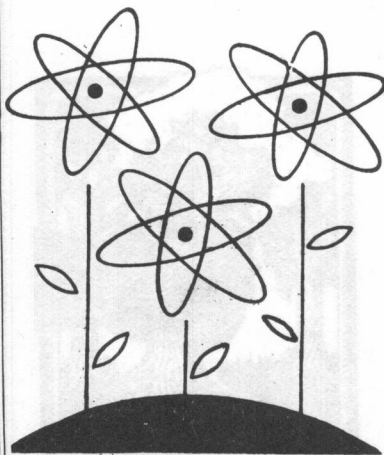
“Άγγελος Έλεφάντης

Συνοπτική πολιτική οικολογία τοῦ 1986

Εἶναι ἀρκετά δύσκολο σέ μιά ἐποχή πού τά κομπιουτερομάγαζα καί τά βιντεομάγαζα τῆς Ἀθήνας γνωρίζουν χρυσοφόρες ἡμέρες ἀπό τήν αὐθόρμητη προσέλευση χιλιάδων θαυμαστών-καταναλωτῶν τῶν ὑψηλῆς τεχνολογίας ἐμπορευμάτων τους, νά μιλήσεις γιά ἔτος μεγάλων ἀποτυχιῶν ἀκριβῶς αὐτῆς τῆς τεχνολογίας. Ὅμως, ἂν γιά κάτι θά θυμόμαστε τό 1986, αὐτό θά εἶναι ἡ σκληρή ὑπόμνηση πού προσκόμισε πρὸς ὅλη τήν ἀνθρωπότητα γιά τό ἐπικείμενο πυρηνικό ὀλοκαῦτωμα. Πράγματι, ἀκόμα καί ὁ πλεόν ἐσχατολογικός μελλοντολόγος δέν εἶχε προβλέψει ὅτι τόσο σύντομα θά γνωρίζαμε μιά οικολογική καταστροφή τῆς ἔντασης τοῦ Τσερνομπίλ. Πολλά γράφηκαν καί συζητήθηκαν γιά τό σοβιετικό «ἀτύχημα», ἐδῶ ἄς σημειώσουμε ἴσως τό σημαντικότερο: γιά πρώτη φορά ἡ ρύπανση ἀπό μιά μοναδική πηγή κάλυψε σχεδόν μιά ἥπειρο καί μάλιστα μέ συνέπειες γιά τοὺς ἀποδέκτες τῆς πού δέν στάθηκε δυνατόν ὄχι μόνο νά προληφθοῦν ἀλλά οὔτε —μέχρι σήμερα— νά ἐκτιμηθοῦν. Ὑπῆρξε βέβαια ἕνα χρυσομένο χάπι γιά τήν ἐπιλήσιμονα τοῦ «Θρῆ-Μάιλ-Ἄιλαντ» Δύση. Ὅτι γιά τό Τσερνομπίλ εὐθύνεται ἡ καθυστερημένη τεχνολογία τῶν Σοβιετικῶν ἢ ἀκόμα ἡ λογοκρινόμενη ἐνημέρωση τῶν πολιτῶν, οἱ ὁποῖοι ποτέ δέν ἔμαθαν τά αἰτία, τήν ἔνταση ἢ τίς ἐπιπτώσεις τοῦ «ἀτύχηματος». Κατά συνέπεια, ἐκεῖ ἡ παντοδυναμία τῶν πυρηνοκρατῶν εἶναι δύσκολο νά ἐλεγχθεῖ ἀπό μιά ἀπληροφόρητη κοινή γνώμη. Αὐτά μπορεῖ νά εἶναι σωστά ἀλλά ἦρθε ὀκτώ μῆνες ἀργότερα ἡ ρύπανση τοῦ Ρήνου γιά νά ἀποδείξει ὅτι καί ἡ προηγμένη τεχνολογία καί ἐπαρκῶς ἐνημερωμένη Δύση ζεῖ τό ἴδιο ἐπικίνδυνα, παρ' ὅλη τήν εὐημερία, τή δημοκρατία, τόν πολιτισμό τῆς. Τό «ἀτύχημα» τῆς Σαντόξ στή Βασίλεια, ἴσως περισσότερο ἀπό τό Τσερνομπίλ, ἀπέδειξε ὅτι παρ' ὅλες τίς διακρατικές ρυθμίσεις προστασίας τοῦ περιβάλλοντος, τόν ἔλεγχο τῆς ρύπανσης καί τά μέσα ἀποφυγῆς τῆς πού ἀσκοῦνται ἀπό σοβαρά, κατά τεκμήριο, κράτη καί βιομηχανικά συγκροτήματα, στάθηκε ἀδύνατο νά ἀποτραπῆ μιά οικολογική καταστροφή μεγάλης κλίμακας. Ὅπως θά ἴλεγον, ὄχι ἀδικαιολόγητα, οἱ ὁπαδοί τοῦ Σουμάχερ: ἀνάλογη καταστροφή μέ τήν κλίμακα τῶν παραγωγικῶν διαδικασιῶν πού τήν προκάλεσαν.

Ὅμως τό 1986 συνέβη μιά μείζων —στό συμβολικό ἐπίπεδο— τεχνολογική ἀποτυχία. Ἡ ἔκρηξη στόν ἀέρα τοῦ διαστημοπλοίου Τσάλεντζερ ἔθεσε πρὸς στιγμήν σέ ἀμφιβολία τά μεγαλομανιακά σχέδια τοῦ Πενταγώνου γιά τήν «κατάκτηση τοῦ Διαστήματος». Ἐμεινε ὁ θάνατος τῆς δασκάλας πού ἀπό ἐκπρόσωπος τῆς κοινῆς γνώμης στό Διάστημα, μετατράπηκε σέ πειραματόζωο μιᾶς ἐπισφαλοῦς ἐπιστημονικῆς φαντασίωσης. Ἡ καλοστημένη διαφήμιση τῆς ὑποτιθέμενης παντοδύναμης τεχνολογίας ἀκολούθησε τή μοῖρα τοῦ Τσάλεντζερ, γιά νά ἐπανεέλθει ὡστόσο ἑπτὰ μῆνες ἀργότερα ὁ πρόεδρος Ρήγκαν στήν ἴδια μεγαλομανιακή ψύχωση, κατά τίς συνομιλίες κορυφῆς τοῦ Ρέικιαβικ. Ἡ νέα ἐκδοχή τοῦ τεχνολογικοῦ παραλήρηματος ἀποκαλούμενη, κατά τά χολιγουντιανὰ πρότυπα, «πόλεμος τῶν ἄστρον», ἀπέδειξε ὅτι ἡ ἡγεσία τῶν Η.Π.Α. ἔχει σαφή ἐπίγνωση τῆς ἀνάγκης ἑνός θριαμβεύοντος ὁράματος, προκειμένου νά ἐντάξει στήν ἐξουσιαστική λαϊμαργία τῆς τά κοπάδια τῶν «ἐνημερωμένων» ψηφοφόρων αὐτῆς τῆς μητρόπολης τοῦ «ἀμερικάνικου τρόπου ζωῆς». Θά ἄξιζε ἐδῶ νά σημειωθεῖ ὅτι καί στήν Ἑλλάδα ἡ ἐγκυρη ἐφημερίδα *Καθημερινή* θρήνησε τή δασκάλα τοῦ Τσάλεντζερ ὡς ἕνα ἀκόμη θύμα «τοῦ ἀγῶνα γιά τήν πρόοδο», ἡ δέ πολυδιάστατη ἐξωτερική πολιτική τῆς «ἀλλαγῆς» τηρεῖ αἰδήμονα σιγή ἀνοχῆς στίς νατοϊκές συσκέψεις γιά τήν προώθηση τοῦ «πολέμου τῶν ἄστρον», ἐνῶ ἐξακολουθεῖ νά παραβλέπει ὅτι στίς φιλειρηνικές πρωτοβουλίες Γκορμπατσόφ δέν περιλαμβάνεται ἡ μὴ ἐπαναλειτοργία τοῦ Τσερνομπίλ. Ὅλα αὐτά δείχνουν ὅτι, παρ' ὅλες τίς διαψεύσεις, ὁ μύθος τῆς τεχνολογικῆς παντοδυναμίας ἐξακολουθεῖ κραταιός νά συνέχει τίς προσδοκίες ἐξουσιαστῶν καί ἐξουσιαζομένων. Ἀπό τήν ἀλυσίδα Τσερνομπίλ-Ρήνος-Τσάλεντζερ θά ἀνέμενε κανεὶς ἐντονότερη τήν ἀντίδραση τῶν τελευταίων. Νά περιμένουμε πρὸς τοῦτο τό 1987; Ὁ κρίκος Τσερνομπίλ ἔδειξε ὅτι ἡ τεχνολογική ἀλυσίδα περιορίζει ἀσφικτικά τά ὄρια ὄχι μόνο τοῦ σύγχρονου πολιτισμοῦ ἀλλά καί τῆς ἴδιας τῆς βιολογικῆς ὑπόστασης τοῦ ἀνθρώπου.

Ἀλλά καί στήν Ἑλλάδα δέν ἔλειψαν ἀνάλογες προειδοποιήσεις. Ἡ πυρκαγιά τῆς Τζέτ Ὅιλ στό Καλοχώρι ἀπειλήσε τήν ἴδια τή Θεσσαλονίκη, καθώς ἡ σωτηρία τῆς τελευταίας εἶχε ἐναποτεθεῖ γιά ἀρκετά εἰκοσιτετράωρα στή διάθεση τῆς κατεθυσίας τοῦ ἀνέμου. Ὅλα τά τυπικά χαρακτηριστικά μιᾶς μεγάλης οικολογικῆς καταστροφῆς ἔκαναν τήν ἐμφάνισή τους στό ἐπεισόδιο τοῦ Καλοχωρίου, βεβαίως μεγεθυμένα ἀπό τήν ἑλληνική τσαπατσουλιά καί προχειρότητα. Ὑπῆρξε ἀσιγγνωστη ἀμέλεια στήν ἐγκατάσταση ἑνός τόσο ἐπικίνδунου, ὅπως ἀποδείχτηκε, συγκροτήματος μέσα σέ κατοικημένο χῶρο καί σέ γειτνίαση ἀμεση μέ ἕνα μεγάλο ἀστικό κέντρο. Τά μέτρα ἀσφαλείας ἀλλά καί ἀντιμετώπισης ἑκτακτῶν περιστατικῶν ἀποδείχτηκαν ἀνεπαρκῆ ἕως καί ἀνύπαρκτα. Γιουγκοσλάβοι πυροσβέστες κλήθηκαν τήν τελευταία στιγμή νά σβήσουν τήν πυρκαγιά, πού μέχρι ἐκείνη τή στιγμή ἀντιμετωπιζόταν ἀπό ἑλληνικῆς πλευρᾶς μέ τά πολεμικά ἀνακοινωθέντα τοῦ κ. Δροσογιάννη. Μόλις τήν τε-

Δια χειρῶν ἀφθαλμῶν

λευταία στιγμή τό κράτος πείστηκε γιά τήν ἀκαταλληλότητα 700 τόνων λαχανικῶν καί κινήθηκε γιά τήν καταστροφή τους. Τό νωχελικό καί ἐπιπόλαιο κράτος τό ἀναπλήρωσε καί ἐδῶ ἡ ἐνεργοποίηση τῶν πολιτῶν, καί ἰδιαίτερα τῆς Οἰκολογικῆς Κίνησης Θεσσαλονίκης, ἔτσι ὥστε ἡ ζημιὰ νά περιοριστεῖ στήν ὕλική της μόνο διάσταση.

Τήν ἴδια ἀδυναμία ἀντιμετώπισης ἐκτακτῶν περιστατικῶν ἀλλά καί ἐλέγχου-πρόληψῆς τους ἀπέδειξαν καί οἱ σειμοί τῆς Καλαμάτας. Ἡ ἀνέγερση πολυώροφων κτιρίων σέ προσχωσιγενή ἐδάφη καί σέ μαζωμένες κοίτες περί τόν ποταμό Νέδωνα, καθῶς καί ἡ ἴδια ἡ «ποιότητα» τῶν κατασκευῶν, ἀποκάλυψαν ὅτι τόν πολεοδομικό ὄργανό τῆς ἐπαρχίας τόν καθοδηγοῦν τά μεγαλομικροσυμφέροντα τῆς νεοελληνικῆς ἀτσιδοσύνης καί ὄχι ἡ προγραμματισμένη καί κυρίως ἐλεγχόμενη ἀπό τό κράτος ἀνάπτυξη. Δέν εἶναι τυχαῖο ὅτι τό πρῶτο πού βρῆκε νά πει μετά τήν καταστροφή ὁ νομάρχης Μεσσηνίας ἦταν ὅτι «τώρα δέν εἶναι ἡ στιγμή νά ἀναζητηθοῦν οἱ ὑπεύθυνοι τῆς κατάρρευσης τῶν πολυκατοικιῶν». Ἀλλά καί ὁ δήμαρχος Μπένος μίλησε σέ πρόσφατη συνέντευξή του γιά τούς «ἀπό πάνω» καί «ἀπό κάτω» πού παρακωλοῦν τό ἔργο τῆς ἀνασυγκρότησης τῆς πόλης. Στό μεταξύ, οἱ σειμοπαθεῖς μένουν στίς πλημμυρισμένες σκηνές τους, ἐνῶ οἱ δεξιώσεις τῆς κρατοδίατης νομενκλατούρας δίνουν καί παίρνουν καί ἐνῶ εἶναι ἐξαιρετικά ἀμφίβολο ἂν θά μάθουμε ποτέ ποιός εὐθύνεται γιά τό μέγεθος τῆς καταστροφῆς. Καί εἶναι ἀκριβῶς αὐτές οἱ εὐθύνες τῆς ἀνθρώπινης παρέμβασης μέσα στό χῶρο πού μετατρέπουν ἕνα φυσικό φαινόμενο —ἀναμενόμενο μάλιστα—, ὅπως εἶναι ὁ σεισμός, σέ μείζονα οἰκολογική καταστροφή ὅπως ἐγινε μέ τήν ἐρείπωση τῆς Καλαμάτας.

Τό 1986 ὅμως θά μπορούσε νά θεωρηθεῖ καί ἀφετηριακό ἔτος γιά τήν προστασία τοῦ περιβάλλοντος στήν Ἑλλάδα, ἂν τό νομοσχέδιο πού κατέθεσε στίς ἀρχές Σεπτεμβρίου ὁ ὑπουργός ΠΕΧΩΔΕ, καί τελικά ἐγινε νόμος τοῦ κράτους, ἦταν ἀντάξιο τοῦ ὀνόματός του. Ἀτυχῶς, ἐκεῖ πού ἀπέτυχαν οἱ ἐδελιξίες τῶν κυρίων Μάνου καί Τρίτση, θριάμβευσε τελικῶς ἡ τετράγωνη ἐργολαβική λογική τοῦ κ. Κουλουμπῆ. Ἀτυχῶς γιά τό περιβάλλον βέβαια, γιατί μέ τά ἐξήντα τόσα προεδρικά διατάγματα πού ἐπινόησε τό ἐπιτελεῖο τοῦ ΠΕΧΩΔΕ, κατέστησε τό νέο νόμο ἕνα εὐπρεπές ἐγχειρίδιο περιβαλλοντικῆς ἐκπαίδευσης ἀλλά ἐντελῶς ἀκατάλληλο γιά τήν ὑλοποίηση μιᾶς συνεποῦς περιβαλλοντικῆς πολιτικῆς. Εἶναι βέβαιο πῶς ὅ,τι δέν κατάρφταν οἱ ἐξακόσιες περίπου διατάξεις πού μέχρι σήμερα «προστάτευαν» τό περιβάλλον, δέν πρόκειται νά τό καταφέρουν καί τά ἐξήντα προεδρικά διατάγματα τοῦ νέου νόμου. Στό μεταξύ, ὅμως, ὁ χορός τῆς περιβαλλοντικῆς ὑποβάθμισης καλά κρατεῖ. Τά ἐλληνικά μεγαλομανιακά σχέδια ἀντί «πολέμου καί ἄστρων» μιλοῦν γιά «ἐκτροπή τοῦ Ἀχελώου». Τόν Ἰανουάριο ἀναγγέλθηκε ὁ «φορέας» ἐνῶ τόν Ἀπρίλιο ὑπογράφηκε ἡ σύμβαση γιά σήραγγα ἐκτροπῆς 780 μέτρων. Ἡ ὄλη σύλληψη, πού ἀποβλέπει κατά τούς ἐμπνευστές καί θιασῶτες τῆς «νά ξυπνήσει τόν θεσσαλικό γίγαντα», θά κοστίζει 20 δισ. τό χρόνο στούς φορολογούμενους, ἐνῶ τό οἰκολογικό κόστος ἀπό τήν ὑλοποίησή της ἀκόμα ἀναμένεται ἀπό τίς μελέτες πού «θά γίνουν».

Ἔχουμε ὥστόσο ἤδη μιᾶ γέυση ἀπό τήν ὑλοποίηση ἄλλων πολύ λιγότερο φιλόδοξων σχεδίων ἀνάπτυξης. Παρ' ὅτι τό 1986 ἀνακηρύχθηκε ἔτος προστασίας τῶν ὑγροτόπων, τά οἰκολογικά ἀλλά καί τά μή ἐλεγχόμενα ἀπό τήν κυβέρνηση πολιτικά ἔντυπα καταγγέλλουν τήν ἐγκατάλειψη τοῦ Ἀμβρακικοῦ καί τῶν Πρεσπῶν στίς διαθέσεις τῆς ράθυμης κρατικῆς γραφειοκρατίας καί τῶν ἐνεργότατων ἐργολάβων τῆς ἰδιωτικῆς πρωτοβουλίας. Ἄν σ' ὅλα αὐτά προστεθεῖ τό δασοκτόνο νομοσχέδιο περί τῶν βοσκοτόπων, ἡ ἀδυναμία ἀντιμετώπισης τῶν καλοκαιρινῶν πυρκαγιῶν, τά «νέφη» τῆς Πτολεμαΐδας, τοῦ Ἀλιβερίου καί βέβαια τῆς Ἀθήνας, ἡ ἐπιμονή στήν ἐγκατάσταση διαλυτηρίου πλοίων στήν Κεραμωτή Καβάλας καί τῆς ἄλουμινας στή Φωκίδα, ἡ ἀδιαφάνεια καί ἀπόκρυψη ἀποτελεσμάτων τῆς ρύπανσης μετά τό Τσερνομπίλ, ἡ ἀντιμετώπιση τοῦ ἀντιπυρηνικοῦ διαδηλωτῆ Γ. Μπαλῆ στίς φυλακές Κορυδαλλοῦ, μπορεῖ κανεῖς νά φιλοτεχνήσει μᾶλλον μέ ἀκριβία τήν «οἰκολογική» φιλοσοφία τῆς ἐλληνικῆς κυβέρνησης. Στήν ὁποία ἐξάλλου ὀφείλουμε καί τό οἰκολογικό ἀστεῖο τῆς χρονιάς, ὅταν τόν παρασμένο Ἰούνιο ἀνακοίνωσε σοβαρότατα διά τοῦ ΚΥΣΥΜ τῆς ὅτι μέ τά 35 δισ. πού θά διαθέσει στήν πενταετία 1986-90 θά μειώσει τό νέφος κατά 27% σέ «κεντροβαρική βάση»...

Ἡ παραπάνω κριτική δέν σημαίνει ὅτι τά ὑπόλοιπα κόμματα διακρίθηκαν γιά τίς οἰκολογικές εὐαισθησίες τους. Ἀποσπασματικά καί μέ περισσότερη ἀντιπολιτευτική διάθεση, παρά μέ γνήσιο ἐνδιαφέρον γιά τήν ἐπανεκτίμηση τῆς ἀναπτυξιακῆς τους πολιτικῆς, ἀποδοκίμασαν τίς κυβερνητικές πρωτοβουλίες, ἐπιμένοντας στήν ἀσυνέπεια τῶν τελευταίων καί ὄχι στήν κατεύθυνση ἢ τῆ γενικότερη φιλοσοφία τους. Ξεχώρισαν ἴσως θετικά ἡ παρουσία τοῦ ΚΚΕ ἔσωτ. στίς ἀντιπυρηνικές ἐκδηλώσεις τοῦ Τσερνομπίλ καθῶς καί οἱ ἐπερωτήσεις τοῦ Κώστα Φιλίνη στήν Εὐρωβουλή γιά τά ζητήματα τῶν Πρεσπῶν καί τῶν βοσκοτόπων. Ἀρνητικά ξεχώρισαν ἡ ἔντονη ἀντίθεση τοῦ ΚΚΕ σ' αὐτές τίς διαμαρτυρίες καθῶς καί ἡ ἐκλογή τοῦ Μ. Ἐβερτ στόν μεγαλύτερο δῆμο τῆς χώρας μέ ἐμβλημα ἡ μπουλντόζα στήν προεκλογική του καμπάνια καί σχέδια ...ὅ,τι ἤθελε προκύψει γιά τούς καιροφυλακτοῦντες ἐργολάβους. Ἀντίθετα, οἱ οἰκολογικές ὀργανώσεις παρουσίασαν μιᾶ ἐνθαρρυντική κινητικότητα. Μίλησα ἤδη γιά τή δραστηριότητα τῆς Οἰκολογικῆς Κίνησης Θεσσαλονίκης στό συμβάν τῆς

Δια γυμνού σφθαλέου

Τζέτ Όιλ. Αξιόλογες κινητοποιήσεις πραγματοποιήθηκαν και έναντι των σχεδίων της Κεραμωτής, του Άχελώου, της αλουμίνιας, της διάνοιξης δρόμου ταχείας κυκλοφορίας στο Ζωγράφου, της πρώτης πτήσης ιπτάμενων ραντάρ στο Άκτιο και βέβαια του Τσερνομπίλ. Έγιναν διεθνείς συναντήσεις οικολογικών οργανώσεων και οικολόγων στη Ζάκυνθο και την Αθήνα, μετά από πρωτοβουλία της ομάδας των πράσινων ευρωβουλευτών GRAEL. Στις δημοτικές εκλογές, οικολογικοί συνδυασμοί έκαναν την πρώτη τους εμφάνιση, έστω και με περιορισμένη επιτυχία. Είναι πάντως χαρακτηριστικό ότι όλοι οι συνδυασμοί προσπάθησαν να πείσουν κυρίως για τις οικολογικές ευαισθησίες τους. Ορισμένα οικολογικά έντυπα δυνάμωσαν και οι αναγνώστες τους πλήθυναν. Συνιστούν όλα αυτά αν όχι μία καλή αρχή, τουλάχιστον την αρχή συγκρότησης και στον τόπο μας του οικολογικού κινήματος σε αξιόμαχη πολιτική δύναμη; Πέρα από την όποια αξία της δικής μου ή άλλων προσωπικών εκτιμήσεων, η ουσιαστική απάντηση δεν μπορεί παρά να δοθεί από τη δυνατότητα της Άριστερας να κατανοήσει δημιουργικά τη σχέση του δικού της λόγου με αυτές τις διαμαρτυρίες.

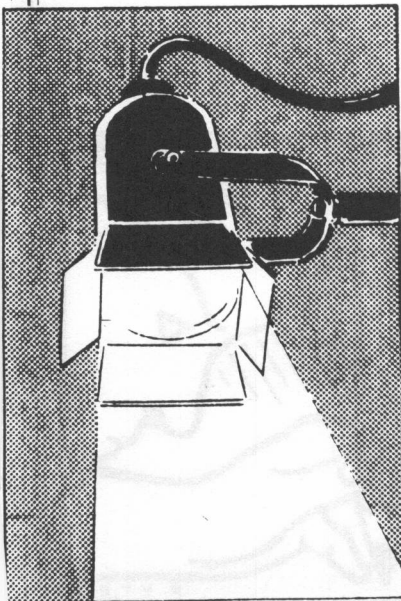
Η πολιτική οικολογία του 1986 που σκιτσάρεται είναι μάλλον γκριζα. Το 1987, όχι γιατί έχει ανακηρυχθεί έτος προστασίας του περιβάλλοντος από την ΕΟΚ, διαθέτει τη φωτεινή αισιοδοξία κάθε νέας χρονιάς. Αυτή είναι άλλωστε και η μόνη αισιοδοξία που μας επιτρέπει τα πεπραγμένα του απελθόντος έτους. Νά ευχηθούμε «χρόνια πολλά», τό χρειαζόμαστε.

Λεωνίδα Λουλούδης

Σοσιαλισμός μόνο με πρόσωπο

Στό πρώτο βήμα της χρονιάς, ο θεολόγος-καθηγητής της φιλοσοφίας στην Πάντειο κ. Χρ. Γιανναράς καταθέτει κι αυτός (ως άπλος άριστερός;) τις ελπίδες που του γέννησε η έκκόλαψη του φορέα της Νέας Έλληνικής Άριστερας: «*με τό καινούργιο κόμμα όλα είναι πιθανά: Νά προχωρήσει ένα βήμα πιο πέρα ή δυναμική του κοινωνικού μετασχηματισμού*». Άρκει νά πρόκειται όντως για νέα, για ελληνική και για άριστερά.

Έλπίζει βάσιμα λοιπόν ο κ. θεολόγος-καθηγητής φιλοσοφίας ότι τό «νέο» θά αντικαταστήσει τις «κατεστημένες προκαταλήψεις», και συγκεκριμένα τόν ύποτιθέμενο έπιστημονικό σοσιαλισμό, τήν άπεχθή κρατικοποίηση τών μέσων παραγωγής, τά περί αντιπαλότητας τάχα τών κοινωνικών τάξεων και τή συνθηματολογική καραμέλα της πάλης τους, τήν ψευτοερμηνεία της ιστορίας μέ βάση τούς υλικούς (και όχι έπομένως τούς πνευματικούς) όρους της παραγωγής. Μέ δεδομένο πλέον τό κατά Πόππερ «*μάλλον χαμηλό διανοητικό επίπεδο του μαρξισμού ιστορικισμού*», φρονεί ότι ό φερόμενος ως έπιστημονικός σοσιαλισμός θά κηρυχτεί και έπίσημα πλέον σε κατάσταση πεθαμένη και νεκρή άφου δεν αντιπροσωπεύει παρά μία άφελέστατη αντίληψη κοινωνικού ντετερμινισμού. Μόνο έτσι θά προκύψει μία πραγματική άριστερά, ή όποία θά λυτρώσει έπιτέλους τόν εργάτη από τήν άλλοτριωσή του και θά του προσφέρει «*τά κίνητρα της δημιουργικής αυτενέργειας — τή δυνατότητα του εργάτη νά γίνει κάποτε ό ίδιος βιοτέχνης και επιχειρηματίας, νά διακριθεί και νά διαπρέψει στον οικονομικό στίβο*». Διαπρέψαντος δέ του εργάτη στον ένλόγω στίβο έχει πλέον έλπίδες νά ρθει και ό πολυπόθητος σοσιαλισμός, και συγκεκριμένα μία κοινωνία που δίνει άπόλυτη προτεραιότητα στην προσωπική έτερότητα κάθε ανθρώπινου ύποκειμένου και στην ποιότητα και γονιμότητα τών προσωπικών σχέσεων. Αυτό είναι τό ουσιαδές και έπομένως — άφου ελληνικότητα δεν είναι παρά μία παράδοση ζωής που φέρνει ζωντανή ως έμας «*τήν έμπειρία γενεών, τό ήθος και τή σοφία της διάκρισης τών ουσιαδών από τά έπουσιώδη του βίου*» — έξασφαλίζουμε και τόν αθηντικά παραδοσιακό ελληνικό χαρακτήρα της όλης ύπόθεσης. Έτσι, μέ βάση τήν πατροπαράδοτη αυτοδιαχείριση της τοπικής κοινότητας και τή συκοφαντημένη όρθοδοξία του λαϊκού εκκλησιαστικού βιώματος, αναπτύξαμε μία «*κοινωνία τών πολιτών*» στην όποία ό λαός μας θά άρθρώσει «*λειτουργίες συλλογικής ευθύνης, δηλαδή υπεύθυνων προσωπικών σχέσεων όπου ή δημιουργικότητα, τό ήθος, ή άρχοντιά της συνέπειας θά λειτουργήσουν ως κριτήρια προσωπικής αναγνώρισης, ανάδειξης και ήγερτικής πρωτοβουλίας*».

Δια γυμνού σφραγιστού

Παρέλειψα δέ νά προσθέσω ὅτι ἀπαράβατη προϋπόθεση γιά τά παραπάνω εἶναι φυσικά ἡ διαφοροποίηση ἀπό τό ἦθος καί ὕφος τῆς πολιτικῆς δεξιᾶς ὅσο καί ἀπό τήν αὐταρχικότητα τῶν κομματικῶν μηχανισμῶν, καί ἀκόμα ἡ πάταξη τῶν ἀεριτζήδων, τῆς φοροδιαφυγῆς, τῆς δημοσιοὑπαλληλικῆς ραθυμίας, τῆς ἀπανθρωπιᾶς τοῦ ΙΚΑ...

Μιά ἐκσυγχρονισμένη, λοιπόν, αὐτοδιαχειριζόμενη κοινωνία ἐλευθέρων ἐπιχειρηματιῶν, ὅπου τό ἦθος, ἡ παράδοση καί οἱ προσωπικές σχέσεις θά ἔχουν ἀντικαταστήσει τήν «ἐθελοδοουλία τῶν ἰδεολογικῶν στρατεύσεων» καί ἡ σωτηρία τῆς ψυχῆς τοῦ καθενός θά εἶναι προϋπόθεση γιά τή σωτηρία τῆς ψυχῆς ὄλων. Ἡ ὕψη φιλοσοφία τοῦ κ. θεολόγου-καθηγητῆ ἀποδεικνύεται χαμηλή πολιτική. Οἱ περὶ ἐλληνικότητας διαλογισμοί του, αἴφνης, τοῦ χρειάζονται γιά ἄ διεκδικήσει τήν «*τίμια καί πραγματική ἀποκέντρωση τῆς διοίκησης καί τῆς οἰκονομίας*», καί ἀποκέντρωση τῆς οἰκονομίας ἤδη μᾶς ἔχει πεί ὅτι δέν εἶναι παρά προσωποποίηση τῆς οἰκονομίας, ὅπου ἡ ἐλευθερία τοῦ προσώπου (δηλαδή τοῦ γνωστοῦ ὑποκειμένου πού κόπηκε κάπου στό λαιμό) δέν εἶναι ἐδῶ παρά μιά τρυφερή μεταφυσική ἔκφραση γιά τήν ἐλευθερία τῆς ἀγορᾶς. Ἄγορᾶς — τί βάρβαρη λέξη γιά ἓνα φιλόσοφο. Ἐνῶ «οἱ ἐλεύθερες ἐπιλογές κοινωνικοποίησης, δηλαδή λειτουργικοῦ σοσιαλισμοῦ» καί ἡ ἀνεπανάληπτη «*ἱστορική ἐμπειρία λαϊκῆς συσπείρωσης καί κοινωνίας προσωπικῶν σχέσεων*» τῆς ὀρθοδοξίας πόσο πῖο εὔκολα μποροῦν νά ὑπαινωθοῦν τῆ γελοιογραφία τῶν τετρακοσίων χιλιάδων νῦν βιομηχανικῶν ἐργατῶν καί ἐπίδοξων ἐλευθέρων ἐπιχειρηματιῶν! Γιατί ὁ νεοφιλελευθερισμός ἐκ Χάρβαρντ χωλαίνει, ὡς φαίνεται, ἀπό ἠθική ἀποψη· τό κενό τό καλύπτει ὁ ντόπιος προσωπικός σοσιαλισμός μέ θεῖο πρόσωπο, ἡ ἄλλως ἓνας συγγενὴς νεοφιλελευθερισμός χριστιανοποιητικῶν ἀποχρώσεων. Μιά ἀκόμα ἐπίθεση, λοιπόν, τοῦ νεοφιλελευθερισμοῦ, μέ Πόππερ ἀντί γιά Φρίντμαν, μέ αὐτοδιαχείριση ἀντί γιά αὐτορύθμιση, μέ τίς γραφές ἀντί γιά τιμολόγια, μέ προσωποποίηση ἀντί γιά ἰδιωτικοποίηση. *Primum agitare, deinde philosophare...*

Καί γιά νά μὴν ἀδικήσουμε τόν κ. θεολόγο-καθηγητῆ φιλοσοφίας θά πρέπει νά ποῦμε ὅτι παίρνει τά μέτρα του. Ζητᾶ μὲν διαφοροποίηση ἀπό τήν δεξιᾶ, διευκρινίζει ὁμως: τήν *πολιτική* δεξιᾶ. Καί ξεκαθαρίζει: «*κυρίως ἀπό τούς τρόπους καί τῆ μεθοδολογία τῆς*», τό πολιτικό μάρκετινγκ δηλαδή, τῆ διαφήμιση, τήν ἐμπορευματοποίηση τῆς πολιτικῆς κ.λπ. Ὁχι λοιπόν π.χ. ἀπό τήν ἰδεολογική δεξιᾶ. Καί ταυτοχρόνως ζητᾶ ἀπό τήν ἀριστερά νά διαφοροποιηθεῖ κυρίως ἀπό τόν μαρξισμό. Δηλαδή: ζητᾶ διαφοροποίηση ἀπό τά ἐπιφανόμενα τῆς δεξιᾶς πολιτικῆς καί ἀπό τόν σκληρό πυρήνα τῆς ἀριστερῆς πολιτικῆς. Μπᾶς καί ἔρθει ἔτσι κι ἐκεῖνος ὁ ρημάδης ὁ σοσιαλισμός, ἐπιτέλους πιά σ' αὐτόν τόν τόπο...

Καί φυσικά ὅλα τά παραπάνω δέν λέγονται ἀπ' τὰ ἔξω ἄμεσα καί ἀπροκάλυπτα ἐχθρικά, ὅπως δεκαετίες τώρα· διεκδικοῦν πλέον τό δικαίωμα νά λέγονται «ἀπ' τὰ μέσα», καί αὐτό συνιστᾶ πρωτοφανές κατόρθωμα τῆς σημερινῆς πανταχόθεν ἐλευθέρης ἀριστερᾶς. Ἡ ἀριστερά, ἂν μὴ τι ἄλλο, ἀπό τήν πῖο ἐλευθεριακή μέχρι τήν πλέον σταλινική, οὐδέποτε εἶχε ἀφήσει τὰ περιθώρια σέ ἀπόψεις τόσο ὠμά, ἀγοραῖα, σχεδόν ἀρχέγονα ἀστικές νά διεκδικοῦν νόμιμη παρουσία στά πλαίσια τῆς ἐκάστοτε σύγκρουσης. Μόνο πού ἐδῶ καί καιρὸ πολλοὶ ἔχουν βαλθεῖ νά ψάχνουν τόν δημιουργικό, λέει, μαρξισμό. Καί τό πρόβλημα δέν εἶναι ἀπλῶς ὅτι τέτοιο πράγμα δέν ὑφίσταται ἀφοῦ ὁ μαρξισμός ἂν, μεταξύ ἄλλων, δέν εἶναι καί δημιουργικός δέν ὑπάρχει· εἶναι κυρίως ὅτι ἡ ἀναζήτηση τοῦ «δημιουργικοῦ» μαρξισμοῦ δέν μπορεῖ παρά νά γίνεται ἀπ' ἔξω, ἀπό «οὐδέτερη» θέση. Ἀπὸ τό πουθενά, δηλαδή ἀπὸ παντοῦ. Μποροῦν κάλλιστα νά τόν ψάχνουν ὄλοι μαζί ἀντάμα. Γιατί τότε νά μὴν τσοντᾶρει καί ὁ κ. θεολόγος-φιλόσοφος τόν ὄβολό του καί ἐμεῖς νά μὴν στρέψουμε καί τήν ἄλλη παρεῖα; Τά ἴδια συμβαίνουν καί μέ τόν ἄλλο, τόν «ἀνοιχτό» μαρξισμό. Ἄλλὰ ὁ μαρξισμός δέν μπορεῖ παρά νά εἶναι ἀνοιχτός γιά τούς ἀπὸ μέσα καί κλειστός γιά τούς ἀπ' ἔξω.

Τόσο ἀπλά εἶναι τά πράγματα, δηλαδή τόσο σύνθετα. Ἐνῶ ἡ ἀναζήτηση τοῦ «ἀνοιχτοῦ, δημιουργικοῦ» μαρξισμοῦ μοιάζει μὲν σύνθετη, εἶναι δέ ἀπλούστατη. Πετᾶτε τόν κλειστό, παιδιά, λέει ὁ κ. Γιανναρᾶς, «*ψυχολογικό*» εἶναι τό πρόβλημα, πετᾶτε τήν «*αὐθεντία τοῦ δόγματος*», πετᾶτε τό «*ἐπιστημονικό σκέλος*» μέ τίς διάφορες «*ντετερμινιστικές*» ἀηδίες του καί κρατήστε βέβαια ἀπ' αὐτόν «*τό αἶσθημα κοινωνικῆς εὐθύνης του καί τήν ἀγάπη του γιά τήν ἐλευθερία*», πού λέει καί ὁ Πόππερ. Δηλαδή πετᾶτε τήν καταραμένη θεωρία σας καί κρατήστε τήν ἀμεμπτη ἠθική σας. Δηλαδή τῆ δική μου. Καί εἶδαμε πῶς πάνω ποιοῦν ἠθική εἶναι ἡ ἠθική τοῦ κ. θεολόγου-φιλόσοφου. Ὑπάρχει κανεὶς ὁπαδὸς τοῦ «*δημιουργικοῦ κ.λπ.*» μαρξισμοῦ πού νά δικαιούται νά ἀμφισβητήσει ὅτι αὐτό συνιστᾶ μιά ὄχι ὑποχρεωτικά σωστή ἀλλά ὅπωςδήποτε μιά καθ' ὅλα νόμιμη ἐκδοχή «*ἀνοιχτοῦ κ.λπ.*» μαρξισμοῦ; Ὅτι αὐτὴ εἶναι μιά *θεμιτὴ* πρὸς ἀριστεροῦς ἀποψη; Αὐτὴ καί, ἐπομένως, ἡ ὁποιαδήποτε ἄλλη;

Γιώργος Καρρᾶς

Δύο συσκέψεις μέ τό ἴδιο θέμα καί διαφορετικό ἀντικείμενο

Τήν περασμένη ἐβδομάδα ἔγιναν δύο συσκέψεις ἀποφασιστικῆς σημασίας γιά τήν πορεία τῆς ἀνανεωτικῆς Ἀριστερᾶς στόν τόπο μας. Καί οἱ δύο συσκέψεις ἦταν δημόσιες, καί οἱ δύο μέ μεγάλη συμμετοχή. Καί στίς δύο ἦρθαν ἄτομα ἀπ' ὅλη τήν Ἑλλάδα. Τή μία τήν εἶχε συγκαλέσει στήν Πάντειο ἡ «ἀναβάθμιση». Ἡ ἄλλη ἦταν ἡ πανελλαδική σύσκεψη στελεχῶν τοῦ ΚΚΕ ἐσωτερικοῦ. Καί στίς δύο κύριο θέμα τῶν συζητήσεων τό μέλλον γιά τήν ὀργανωμένη ἔκφραση τῆς ἀνανεωτικῆς Ἀριστερᾶς. Καί στίς δύο ἡ ἀγωνία, καί στίς δύο ἡ ἀμηχανία καί στίς δύο ἡ συνειδητοποίηση πῶς μπορεῖ καί νά μήν ξεπεραστοῦν οἱ δυσκολίες.

Ἐπῆρχε, ὁμως, καί μία μεγάλη διαφορά ἀνάμεσα στίς δύο. Στήν Πάντειο συζητήθηκε πῶς νά σταματήσει ἡ κατεδάφιση τοῦ ΚΚΕ ἐσωτερικοῦ, ἡ πολιτική του περιθωριοποίηση, ὁμολογημένη πιά καί ἀπό τά μέλη καί τούς ὁπαδούς του ἀλλά καί ἀπό «πολιτικούς σχολιαστές». Στήν ἄλλη συγκέντρωση, κύριο θέμα στήν ἡμερήσια διάταξη ἦταν πῶς νά ἐπιταχυνθεῖ ἡ κατεδάφιση ὥστε νά οἰκοδομηθεῖ ἡ Νέα Ἑλληνική Ἀριστερά. Γιά νά ἔρθουν οἱ μάζες καί νά γεμίσουν τά κενά πού δημιουργήσε ἡ δεξιά μετακίνηση τοῦ ΠΑΣΟΚ.

Καί τήν ἴδια μέρα τό *Βῆμα*, πού ποτέ δέν ἔκρυψε τή συμπάθειά του γιά τό ἐγχείρημα τῆς κατεδάφισης, εἶχε τίτλο στό σχετικό ρεπορτάζ: «Ποιός θά κάνει τό νέο κόμμα;».

Ἀλήθεια, ποιός θά τό κάνει;

Σίγουρα ὄχι ἡ μεγάλη πλειονότητα τῶν ἐπωνύμων, οἱ ὁποῖοι ἀφοῦ μέσα στό συνέδριο καλλιέργησαν τίς αὐταπάτες, σήμερα εἶτε βλέπουν πρός τό ΚΚΕ εἶτε ὀδηγοῦνται σέ δικές τους κινήσεις εἶτε —ἐμπρός στίς ἐγγενεῖς πιά ἀδυναμίες τοῦ ἐγχειρήματος— παίρνουν τίς ἀποστάσεις τους.

Σίγουρα ὄχι κάποιες πολιτικές ὁμάδες ἀφοῦ τόσο καιρό δέν εἶδαμε καμιά συγκροτημένη πολιτική πλατφόρμα ὁμάδων πού νά ἀπευθύνεται πρός τό ΚΚΕ ἐσωτερικοῦ, νά θέτει τό πρόβλημα δημιουργίας ἑνός νέου φορέα καί νά δηλώνει τούς ὅρους συμμετοχῆς τους σ' αὐτόν.

Ποιός μένει, λοιπόν, νά κάνει τόν φορέα; Ἐνα τμήμα τοῦ ΚΚΕ ἐσωτερικοῦ καί «οἱ χιλιάδες ἀνώνυμοι ἀριστεροί». Ἄν μετά τήν πρωτοφανή δημοσιότητα πού πήρε ἡ ἀπόφαση γιά τή δημιουργία τοῦ νέου κόμματος, τό μόνο πού μᾶς ἔχει ἀπομείνει σάν ἄλλοθι εἶναι ἡ ὑπόσχεση πού κρύβει ἡ σιγουριά τοῦ ἀνώνυμου καί ἀπρόσωπου πλήθους (ὑπαρκτοῦ βέβαια, ἀλλά οὐδέποτε συγκεκριμένου), τότε ἡ κατάσταση εἶναι ὄχι ἀπλῶς ἀδιέξοδη ἀλλά κάτι χειρότερο. Εἶναι θλιβερή.

Καί ἡ Πάντειος; Ἐκεῖ ἡ ἀγωνία ἦταν κατακόρυφη, τά λόγια μετρημένα, οἱ ἀποχρώσεις διατυπωμένες, ἡ ἀγωνιστικότητα δηλωμένη καί χωρίς ἥρωισμούς. Γιά πρώτη ἴσως φορά μετά τό συνέδριο ἐνεργά μέλη ἀλλά καί πολλοί πού στό μεταξύ εἶχαν ἀποχωρήσει καί ἀδρανοποιηθεῖ, παρευρέθησαν σέ μία τέτοια συζήτηση γιά τό μέλλον τοῦ κόμματος, γιά τή δυνατότητα ἀνανέωσης τοῦ κομμουνιστικοῦ κινήματος μέσα καί ἀπό ἕναν κομμουνιστικό φορέα. Καί ἦταν πολλοί, πάρα πολλοί, ἐκεῖνοι πού ἀπάντησαν θετικά. Καί ἀρκετοί ἐκεῖνοι πού ἐξέφρασαν μία ἀμηχανία, μία δυσπιστία γιά μία τέτοια προοπτική. Ὅλοι, ὁμως, σύμφωνοι γιά τό ἀπόλυτο ἀδιέξοδο τοῦ ἐγχειρήματος τῆς «ΝΕΑ».

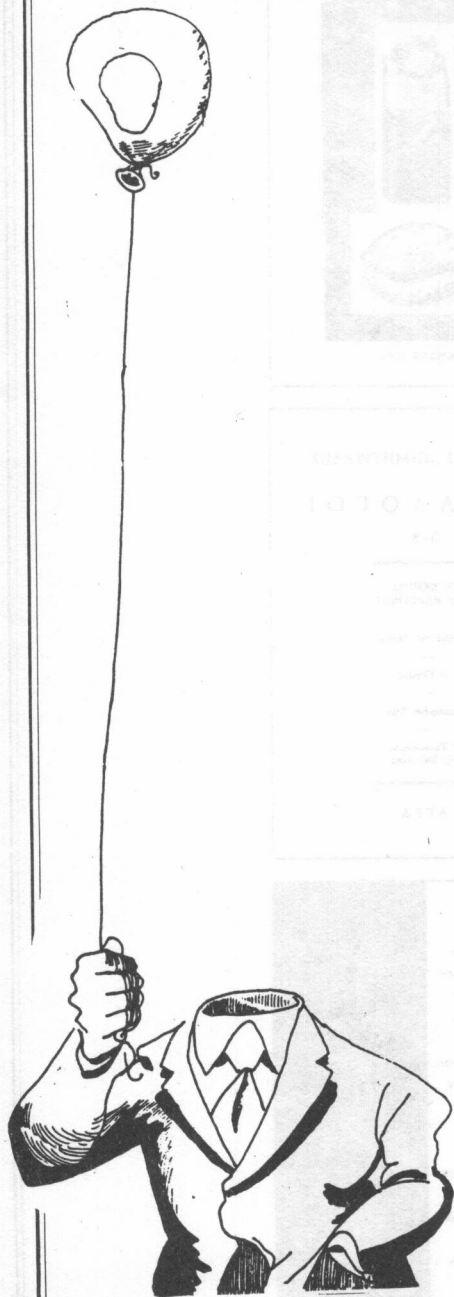
Ἡ Πάντειος ἦταν μία συγκέντρωση μέ πολύ σύνθετα μηνύματα. Ἡ πολιτική διορατικότητα τῆς ἡγεσίας τῆς «ἀναβάθμισης» θά κριθεῖ ἀπό τήν ἰκανότητά της νά ταξινομήσει καί νά ἀξιολογήσει αὐτά τά μηνύματα.

Ἡ συγκέντρωση στήν Πάντειο πρέπει νά κριθεῖ πολιτικά. Τά καταστατικά ἐπιχειρήματα, ἰδιαίτερα ὅταν ἐκφράζονται ἀπό τά ἄτομα πού θέλουν μέν τήν κατάργηση τοῦ κόμματος ἀλλά φαίνεται ὄχι καί τοῦ καταστατικοῦ του, εἶναι τουλάχιστον ἀστεία. Ἡ συγκέντρωση στήν Πάντειο, τήν ὁποία γνώριζε ἀπό τρά πρὶν τό Ἐκτελεστικό Γραφεῖο τοῦ ΚΚΕ ἐσωτερικοῦ, μπορεῖ νά γίνει ἡ ἀπαρχή νέων διεργασιῶν γιά τήν συσπείρωση τῶν δυνάμεων τῆς κομμουνιστικῆς ἀνανέωσης ἀλλά καί ἀφετηρία γιά νά πειστοῦν ὅσο γίνεται περισσότεροι στό κόμμα ὅτι ἄλλος δρόμος ἀπό τό ξανασυγκροτηθεῖ τό ΚΚΕ ἐσωτερικοῦ μ' ὅλους πού τόσα χρόνια ἤμασταν μαζί, δέν ὑπάρχει. Τέλος, ἡ συγκέντρωση στήν Πάντειο ἐνέχει καί τόν κίνδυνο τῆς αὐτοαναίρεσής της ἂν κριθεῖ μέ ὄρους ἥρωισμοῦ, ἢ ἂν θεωρηθεῖ ἡ ἀπαρχή μιᾶς ἐκδικητικῆς τακτικῆς ἀπέναντι στή δημιουργία τοῦ νέου κόμματος.

Ἐπῆρχε, ὁμως, καί μία ἄλλη δραματική διαφορά ἀνάμεσα στίς δύο συσκέψεις.

Στή μία ὁ γραμματέας τοῦ ΚΚΕ ἐσωτερικοῦ δήλωνε πῶς ὅποιος δέν μπορεῖ νά ἐμπνευστεῖ γιά τό νέο κόμμα καί δέν μπορεῖ νά ἀνταποκριθεῖ στίς χρεώσεις πού ἔχει ἀναλάβει, τότε θά πρέπει νά τοῦ δοθεῖ τρίμηνη ἀδεια.

Στήν Πάντειο, ἕνας κόσμος —πολύ πῶς πάνω καί ἀπό τίς πῶς αἰσιόδοξες προβλέψεις— δήλωνε μέ ἀγωνία τή διαθεσιμότητά του νά ἀγωνιστεῖ.

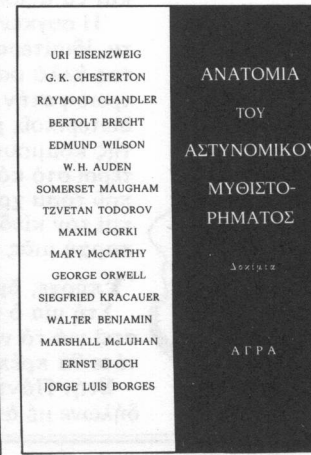
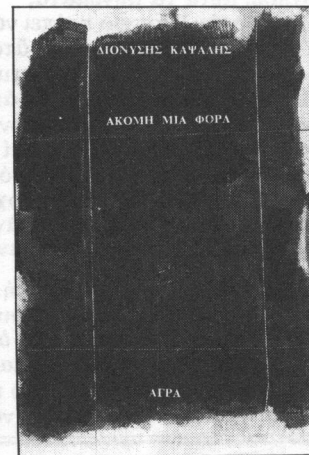
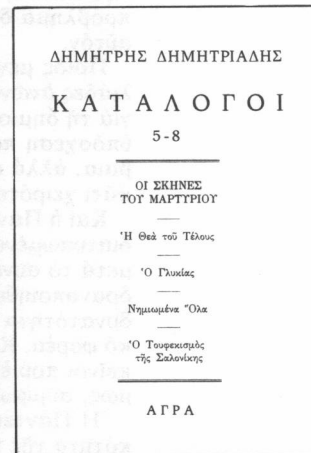
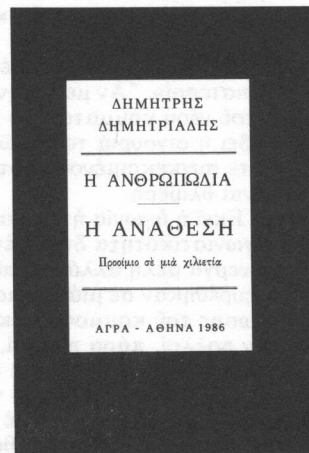
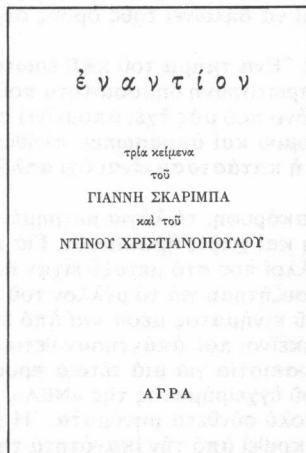
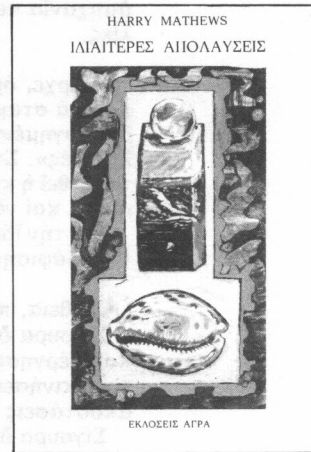
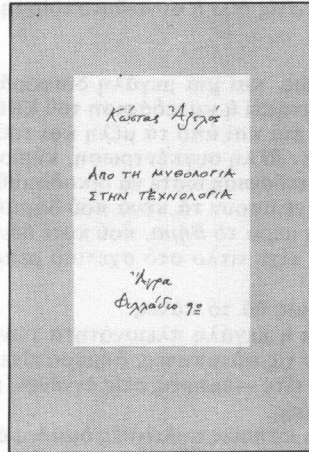
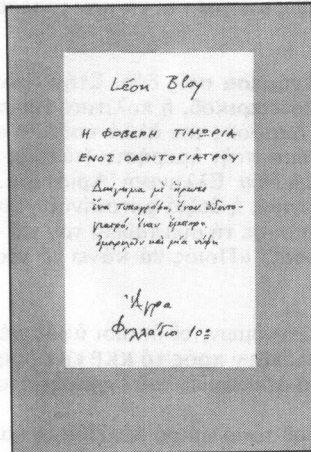
Δια χειμνίου αφθάλμου

Στή μιά σύσκεψη φάνηκε νά μοιράζονται άδειες άπουσίας. Στήν άλλη φάνηκε νά κατατίθενται νέες παρουσίες.

Δέν θά πρωτοτυπήσω λέγοντας ότι τά προβλήματα είναι άπελπιστικά δύσκολα. Καί σέ καιρό κρίσης ύπάρχει έξαρση του ύποκειμενισμού. Άπ' όλους. Τό μόνο πού εύχομαι είναι τά παραπάνω σχόλια νά συνοψίζουν κάποιες τουλάχιστον πτυχές των δύο ιστορικών συσκέψεων πού είχαν ένα κοινό παρανομαστή — τό πείσμα. Τό όποιο, στή μιά από τίς συσκέψεις — καί σίγουρα όχι σ' ατήν τής Παντείου— φάνηκε νά πολλαπλασιάζει τά άδιέξοδα.

Κώστας Γαβρόγλου

ΕΚΔΟΣΕΙΣ ΑΓΡΑ

Ἐνῶ τὸ ΚΚΕ ἔσωτ. διαλύεται:

ΤΟ ΣΤΟΙΧΗΜΑ

ΤΩΝ ΚΟΜΜΟΥΝΙΣΤΩΝ ΤΗΣ ΑΝΑΝΕΩΣΗΣ

τοῦ Βασίλη Ζουναλῆ

«Ὁ Σίσυφος συμβολίζει τὴν ἀνώτερη πίστη πού ἀρ-
νιέται τοὺς θεοὺς καὶ ἀνυψώνει τοὺς βράχους».

Ἄλμπερ Καμύ.

Η στρατηγική θέση πού κατεῖχε τὸ ΚΚΕ ἔσωτ. στὴν τοπογραφία τῶν ἑλληνικῶν πολιτικῶν δυνάμεων ἔδινε τὴ δυνατότητα στὴν κομμουνιστική τάση —ἐντός καὶ ἐκτός ΚΚΕ ἔσωτερικοῦ— νά δημιουργήσει ἴσως τὶς προϋποθέσεις γιὰ τὴν ἀνανέωση τοῦ ἑλληνικοῦ κομμουνιστικοῦ κινήματος. Ἐπέτρεπε καὶ δικαιολογοῦσε αὐτὸ τὸ στοίχημα. Στοίχημα πού δέν παίζεται στό φορέα. Ἀφορὰ πλέον ἀποκλειστικά τοὺς πρώην, νῦν καὶ μελλοντικούς ἀνένταχτους ἀριστέρους — κομμουνιστές πού δέν βολεύονται στό νέο φορέα τῆς «Νέας Ἑλληνικῆς Ἀριστερᾶς». Αὐτοὶ καλοῦνται νά ἀποδεχτοῦν ἢ ὄχι τὴν ἐκκρεμότητα πού κληρονόμησαν ἀπὸ τὸ πάλαι ποτέ ΚΚΕ ἔσωτερικοῦ. Θά ἀναλάβουν τὸ μαρτύριο τοῦ Σισύφου;

Κανείς μέχρι τώρα δέν ἀνέλαβε οὔτε πρόκειται νά ἀναλάβει ἐθελοντικά ἕνα τέτοιο μαρτύριο. Ἐκτός κι ἂν δέν πρόκειται γιὰ τὸ μαρτύριο τοῦ Σισύφου. Ἐξάλλου, αὐτὸς ὁ μῦθος στηρίζει τὸ ἄλλοθι ὅσων παραιτοῦνται. Ἡ καταδίκη τοῦ Σισύφου σέ μιὰ χωρίς ὄφελος καὶ ἐλπίδα ἐργασία ἀντιστοιχεῖ —στὴ σημερινή πολιτική πραγματικότητα— μέ τὶς προσπάθειες ἐκείνων πού στή θέση τῆς ἰδεολογίας χρησιμοποιοῦν ποικίλα ἰδεολογήματα γιὰ νά ἀνοίξουν δῆθεν νέους δρόμους «ὑπέρβα-

Δεκαετηθία χρόνια μετὰ ἀπὸ τὴ διάσπαση τοῦ ἱστορικοῦ ΚΚΕ, τὸ ΚΚΕ ἔσωτερικοῦ ἀποφάσισε νά μετακομίσει ἀπὸ τὸν τόπο τῆς ἀνανέωσης τοῦ κομμουνιστικοῦ κινήματος σέ ἄλλον «τόπο χλοερῶ». Ἐγκατέλειψε ἔτσι βράχους, θεοὺς καὶ δαίμονες. Τρόπος τοῦ λέγειν ὅτι «ἐγκατέλειψε» αὐτὸ πού οὐδέποτε ἀνέλαβε πλήρως. Ἀπλῶς ἐγκατέλειψε —διὰ τῆς διαλύσεώς του— τὴ θέση πού τυπικά κατεῖχε στὴν τοπογραφία τῶν πολιτικῶν δυνάμεων τῆς χώρας.

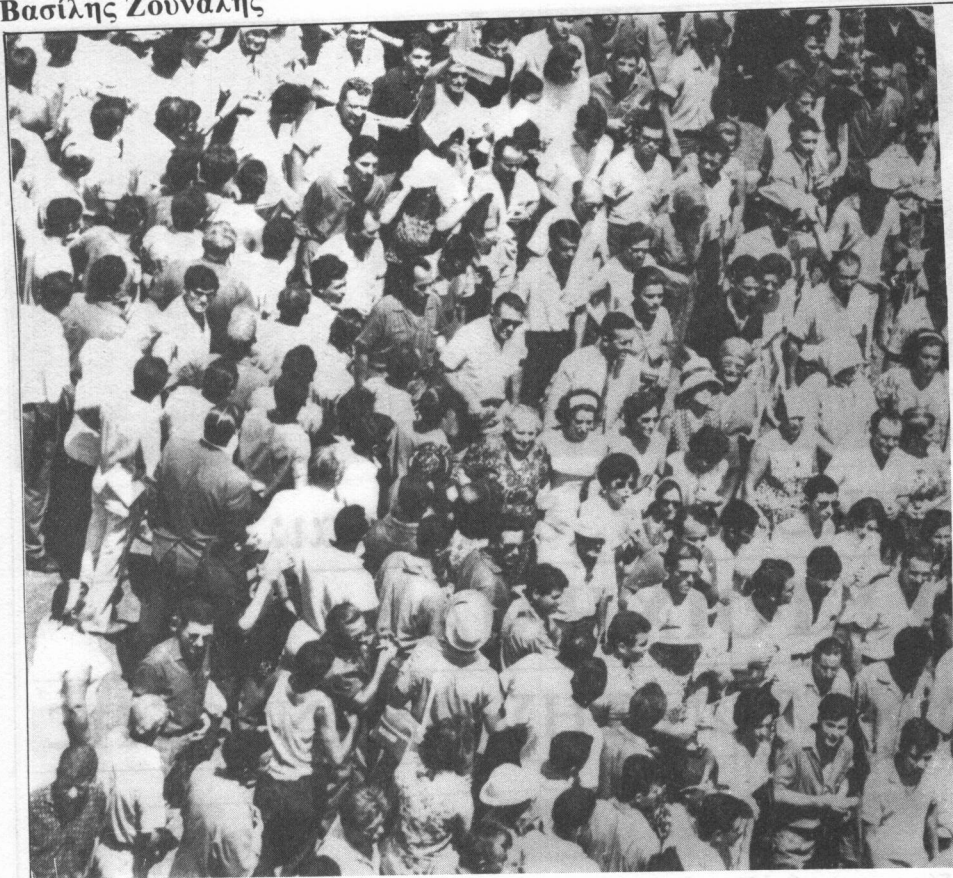
σης» τοῦ ἀδιεξόδου, πού δέν εἶναι παρά φαῦλος κύκλος. Ἡ σισύφεια προσπάθεια ἀφ' ἐνός τοὺς χρησιμεύει γιὰ νά τὴν ἐπισείουν ὡς φόβητρο σέ ὅσους ἐπιδιώκουν τὴν ὀργάνωση τῆς ἐνυπάρχουσας στὸν καπιταλισμὸ ἱστορικῆς τάσης τοῦ κομμουνισμοῦ καὶ ἀφ' ἑτέρου τοὺς χαρακτηρίζει γιὰ τελικά τὴν ἀκολουθοῦν οἱ ἴδιοι κατὰ γράμμα.

Ἡ καταδίκη τοῦ Σισύφου δέν μᾶς ἀφορᾶ καὶ αὐτὸ τὸ ἐρώτημα δέν μᾶς τίθεται.

Τότε πρὸς τί ἡ ἀναφορά στὸν Σίσυφο;

Γιὰ νά θυμίσουμε τὴν «ἀνώτερη πίστη» πού ἀρνιέται τὴν *εἰμαρμένη*. Γιὰ νά δείξουμε ὅτι ὑπάρχει ἡ ἐλπίδα νά κυλήσει ὁ βράχος ὡς τὴν κορυφή τοῦ βουνοῦ καὶ ἴσως νά μὴν ξαναπέσει. Γιὰ νά διερευνήσουμε αὐτὸ τὸ ἐπίρρημα, πού συμπυκνώνει τὴ δυνατότητα ἀνασυγκρότησης τῆς κομμουνιστικῆς τάσης. Γιατί ἀπορρίπτει ἀφ' ἐνός τὴ βεβαιότητα γιὰ τὸ μάταιο τῆς προσπάθειας πού φέρνει τὴν παραίτηση καὶ ἀφ' ἑτέρου τὴ σιγουριά γιὰ τὴν κατάρρευση τοῦ καπιταλισμοῦ πού φέρνει τὸν ἐφησυχασμὸ καὶ τὴν ἀκίνησία τοῦ «ἀναμονισμοῦ». Τὸ «ἴσως» εἶναι ἡ κινήτρια δύναμη πού ἐνοηματοῦν τὴ συμμετοχὴ στό στοίχημα. Συμμετοχὴ πού ἔχει νόημα ἀκριβῶς ὅταν γίνεται μέ «ἀνώτερη πίστη».

Περὶ σκεπτικῆς, λοιπόν, καὶ μελέτη γιὰ νά καταλάβουμε κατ' ἀρχὴν τοὺς λόγους τῆς ἀποτυχίας τοῦ ΚΚΕ ἔσωτερικοῦ. Γιὰ νά γνωρίσουμε πῶς ἔγινε ἡ διάσπαση, ποιά ἦταν ἡ σχέση τῆς ἡγετικῆς ὁμάδας μέ τὰ γεγονότα τοῦ 1968. Γιατί τὸ κόμμα πού ὑποτίθεται ὅτι δημιουργήθηκε γιὰ νά ἀνανεώσει τὸ ἐλ-

ληνικό κομμουνιστικό κίνημα δεν έκοψε τον όμφαλο λώρο που τό συνέδεε με τή Σοβιετική Ένωση ούτε και μετά από τήν εισβολή τών τάνκς στήν Τσεχοσλοβακία, γιατί δέν άσχολήθηκε ποτέ πρωτογενώς με τόν γαλλικό Μάη, γιατί άργότερα δανείστηκε τά πιό ρεβιζιονιστικά και ρεφορμιστικά στοιχεία από τό Ιταλικό κομμουνιστικό κόμμα χωρίς καμιά άλλη έπεξεργασία, γιατί δέν άντάμωσε ποτέ τήν εργατική τάξη και γενικότερα τούς μισθωτούς, γιατί δέν κατάφερε νά κολυπήσει στή θάλασσα τής ανανέωσης, όπου και ναύαγησε. Γιατί οι έντός και έκτός ΚΚΕ έσωτερικού άριστοί κομμουνιστές τής ανανέωσης χάσαμε τόν άγώνα τής «ανάβθμισής» του σέ Έλληνικό Κομμουνιστικό Κόμμα: άγώνα που, ανεξάρτητα από τήν έκβασή του, είχαμε σωστά αποφασίσει νά αναλάβουμε, γιατί παρ' όλα αυτά δέν ήταν μέχρι πρότινος πεπρωμένο νά διαλυθεί τό ΚΚΕ έσωτερικού. Περισυλλογή και μελέτη τής Ιστορίας του ΚΚΕ έσωτερικού, τής Ιστορίας μας που δέν έχει άκόμη γραφεί για νά γνωρίσουμε, νά αναγνωρίσουμε, νά καταλάβουμε. Για νά στηρίξουμε τήν πίστη μας στήν Ιστορική τάση του κομμουνισμού και στή δυνατότητα ανανέωσης του έλληνικού κομμουνιστικού κινήματος: μιά πίστη που σήμερα είναι άπλώς αντίδοτο τής άγνοιας και τής σύγχυσης στήν όποία βρισκόμαστε και που σκορπά στο πρώτο φύσημα.

Άς μήν παρασυρθούμε όμως και θεωρήσουμε ότι ο συνδυασμός τής πίστης που μας απέμεινε και τής περισυλλογής άρκει για νά μας φέρει στήν κατάσταση «άνώτερης πίστης» που έννοματώνει τό στοίχημα. Αυτό εξαρτάται και από τίσ πρακτικές σχέσεις που θά αναπτύξουμε μέσα στους ταξικούς άγώνες, στήν ταξική πάλη που σήμερα διεξάγεται έν τή άπουσία μας. Χωρίς αυτό τό στήριγμα, ή «άνώτερη πίστη» είναι μιά ιδεαλιστική αυταπάτη. Ίδωμεν.

Οί θεοί και οί δαίμονες

Στίς ιδεολογίες του συρμού κατοικούν διάφοροι θεοί και δαίμονες. Δέν πρόκειται νά τούς παρουσιάσουμε σ' αυτό τό σημείωμα ούτε καν νά τούς άπαριθμήσουμε. Σημειώνουμε άπλώς τήν άνάγκη νά αντιμετώπισουμε στο άμεσο μέλλον αυτούς τούς θεούς και τούς δαίμονες. Νά σκεφτούμε, νά συζητήσουμε, νά αντιπαρατεθούμε για όρους και έννοιες όπως ο «δημοκρατικός συγκεντρωτισμός», ή «δικτατορία του προλεταριάτου», ο «τρίτος δρόμος» για τό σοσιαλισμό, ή «αυτοδιαχείριση», ή «κοινωνία τών πολιτών», ή «εργατική τάξη» στον σύγχρονο καπιταλισμό, τά «κοινωνικά» κινήματα και λοιπά συναφή. Νά μιλήσουμε για τό «υποκείμενο» τής έπανάστασης, για τήν «τα-

ξική πάλη», για τό κράτος, για τήν έννοια τής πολιτικής. Νά προσπαθήσουμε νά συζητήσουμε για τό μέλλον. Νά μιλήσουμε για τήν έλληνική κοινωνία ειδικότερα. Όχι όμως με τόν τρόπο που γινόταν ως σήμερα και που προφανώς θά γίνεται άν δέν επέμβουμε. Έναν τρόπο που έχει ως κύριο άποτέλεσμα τήν έπίταση τής σύγχυσης που υπάρχει στήν άγορά τών ιδεών, που μεταμφιέζει τούς θεούς σέ δαίμονες και τό αντίστροφο, που άκολουθεί τό savoir faire και άποφεύγει μετά μανίας τήν αντιπαράθεση: τήν κινητήρια δύναμη που ζωογονεί και ανανεώνει τή σκέψη. Έναν τρόπο που άποκλείει τή συνάντηση τής θεωρίας — όπου υπάρχει — και τής πράξης, που άποκλείει αυτό άκριβώς για τό όποιο ύποτίθεται ότι πασχίζει: τήν ένότητα θεωρίας και πράξης.

Η «άνώτερη πίστη»

Αυτή σπανίζει σήμερα. Είναι άδύνατο νά προκύψει από μόνη της αυτές τίσ στιγμές: γιατί αυτές οι στιγμές είναι κρίσιμες.

Η κρίση του μαρξισμού και του παγκόσμιου εργατικού κινήματος, που ξεσπασε με τό 20ό συνέδριο του ΚΚΣΕ και άρχισε νά παίρνει διαστάσεις με τή σινοσοβιετική ρήξη, τόν γαλλικό Μάη του 1968, τήν εισβολή τών τάνκς στήν Τσεχοσλοβακία τόν ίδιο χρόνο, τήν άποτυχία τής «Λαϊκής Ένότητας» στή Χιλή και τή δολοφονία του Άλιέντε, τίσ έλπίδες και τίσ άπογοητεύσεις του ευρωκομμουνισμού, τήν εργατική έξεγερση στήν Πολωνία, τήν άπομόνωση τής «Άλληλεγγύης» και τήν έπιβολή τής δικτατορίας του Γιαρουζέλσκι, τή στασιμότητα και όπισθοχώρηση τών δυτικοευρωπαϊκών κομμουνιστικών κομμάτων, είναι σήμερα πιά τέτοιας μορφής και έκτασης κρίση, που ή αναφήνηση του Άλτουσερ «Ζήτη ή κρίση του μαρξισμού» σπέρνει τώρα μάλλον επιάλτες παρά έλπίδες. Είμαστε βουτηγμένοι στο σκοτάδι.

Η θεωρία, ή πολιτική, ή σχέση κόμματος — κοινωνίας μας διαφεύγουν. Κακομαθημένοι δε όπως είμαστε νά προσβλέπουμε σέ ξένα δάνεια για νά καλύψουμε τίσ θεωρητικοπρακτικές ανάγκες του κινήματος στή χώρα μας, δέν βρισκόμαστε άπλως σέ κρίση, αλλά σέ κρίσιμη κατάσταση. Φάρμακο αυτής τής κατάστασης είναι κατ' άρχήν ή *περισυλλογή* άυστηρά προσωπική που για νά έχει άποτελέσματα πρέπει νά γίνει όμαδικά. Οι άπαντήσεις στίς άπορίες βρίσκονται μέσα στα ίδια τά γεγονότα: αυτά τά τραγικά γεγονότα που άποκάλυψαν με τόν πιό άναμφισβήτητο τρόπο τή γενικευμένη κρίση του μαρξισμού και του κομμουνιστικού κινήματος. Γεγο-

νότα πού δέν συνδέονται μεταξύ τους καί μάλιστα μέ τόν τρόπο πού επιχειρούν νά τά συνδέσουν εκείνοι πού θέλουν σώνει καί καλά νά αποδείξουν ότι ή ιστορική τάση του κομμουνισμού είναι ξεπερασμένη καί ότι ο καπιταλισμός θά ξεπερνά πάντοτε τίς αντιφάσεις του (είτε γιατί ή αντίφαση κεφαλαίου-εργασίας στην εποχή της γενικευμένης αυτοματοποίησης καί της πληροφορικής είναι περιθωριακή καί άνευ σημασίας είτε γιατί ή εργατική τάξη είναι «ένσωματωμένη» είτε γιατί εν πάση περιπτώσει ο καπιταλισμός τά βολεύει καί είμαστε χορτάτοι).

Οι αίτιες αυτών των γεγονότων είναι διαφορετικές καί σε πολλές περιπτώσεις ασύμβατες. Χαρακτηριστικό παράδειγμα ο γαλλικός Μάης του 1968 καί ή εισβολή των τάνκς στην Τσεχοσλοβακία τόν Αύγουστο του ίδιου χρόνου. Γεγονότα όμως πού συνδέονται καί μεταξύ τους για άλλους λόγους. Γεγονότα πού ή κατάληξή τους δέν ήταν μοιραίο νά είναι αυτή πού ήταν. Γεγονότα πού έδειξαν την ανεπάρκεια του κομμουνιστικού κινήματος καί όχι τό ξεπερασμά του. Γεγονότα πού μέ την άδιαφάνειά τους μās εμποδίζουν σήμερα νά ανακαλύψουμε τούς λόγους αυτής της ανεπάρκειας, νά εξηγήσουμε τίς ήττες μας, νά ενεργοποιήσουμε την ένύπαρκτη στον καπιταλισμό κομμουνιστική τάση. Γεγονότα πού «θέτουν επί τάπητος την ανάγκη της ριζικής αναθεώρησης της έννοιας της πολιτικής» (βλέπε «Προαπαιτούμενα για μία νέα πολιτική» του Άγγελου Έλεφάντη, Πολίτης, τεύχος 74 (2)).

Πόσες φορές έχουμε πράγματι σκεφτεί καί πολύ περισσότερο συζητήσει για την ταμπέλα της ανανέωσης «τρίτου δρόμος» στό σοσιαλισμό; Ένωθ πόσες φορές τό έχουμε κάνει πολιτικά. Από τή σκοπιά του πόσο προωθούμε ή όχι την υπόθεση του σοσιαλισμού καί την κάνουμε υπόθεση των μαζών. Έχουμε αναλογιστεί πόσα άνησυχητικά έρωτήματα δημιουργούμε στό ευρύτερο άκροατήριό όταν ως κομμουνιστές —πού όμως, στό μεταξύ, δέν έχουμε καταφέρει νά συνδέσουμε τό παρελθόν μας μέ τό παρόν μας— καλούμε τίς μάζες νά μās ακολουθήσουν στον «τρίτο δρόμο» για τό σοσιαλισμό; Άμέσως διατυπώνεται τό έφιαλτικό έρώτημα: τί μās έγγυάται ότι στό τέλος ο σοσιαλισμός του «τρίτου δρόμου» δέν θά μās όδηγήσει στα ίδια αποτελέσματα μέ τόν ύπάρχοντα «σοσιαλισμό»; Πέφτουμε έτσι στην παγίδα των έγγυήσεων, πού πρακτικά σημαίνει στην παγίδα των συνταγών γενικής χρήσεως για τό μέλλον. Άνάγουμε έτσι την πραγματική κίνηση της κοινωνίας, πού είναι μή αναγώγη, στην κίνηση ενός βράχου υπό την επίδραση της βαρύτητας. Άνάγουμε έτσι

την ταξική πάλη στη μαθηματική φυσική.

Ή περιπέτεια του παγκόσμιου εργατικού κινήματος, ή απομάκρυνση του Στάλιν από την οκτωβριανή επανάσταση καθώς καί οι μετέπειτα περιπέτειες, τομές καί ρήγματα δέν είναι οι μοναδικές αίτιες της κρίσιμης κατάστασης στην όποια βρισκόμαστε. Ή αδυναμία μας —ήθελμημένη ή άθελτη— νά έρμηνεύσουμε αυτήν τή δραματική ιστορία καί, πολύ περισσότερο, ή αδυναμία μας νά εξηγήσουμε την τραγωδία του ελληνικού κομμουνιστικού κινήματος τά τελευταία σαράντα χρόνια βρίσκονται πίσω από τή σημερινή κατάσταση. Άς μήν άπορούμε γιατί οι μάζες δέν ακολουθήσαν τόν «τρίτο δρόμο» για τό σοσιαλισμό. Γιατί ήταν ο δρόμος των «καλών» κομμουνιστών, πού ίσως νά κατέληγε στό δρόμο των «κακών» κομμουνιστών. Άν δέν ξεπεραστεί αυτός ο δυϊσμός «καλών» καί «κακών» κομμουνιστών, αν δέν ανανεωθεί τό ελληνικό κομμουνιστικό κίνημα μέ όλη τή σημασία του όρου, θά συνεχίσουμε νά σκιαμαχούμε μέ τίς αταπίετες μας.

Ή παραπάνω αναφορά στον «τρίτο δρόμο» δέν σημαίνει ότι ξεμπερδέσαμε μαζί του ή ότι ο «τρίτος δρόμος» έφαγε τά ψωμιά του καί δέν έχει τίποτε άλλο νά μās προσφέρει. Τό αντίθετο ήθελα νά σημειώσω: τό χαντάκωμά πού μπορεί νά συμβεί στις έπεξεργα-

σίες πού έγιναν τή δεκαετία του '70 αν συνεχίσουμε νά τίς χρησιμοποιούμε μ' αυτόν τόν άπολιτικό καί γενικόλογό τρόπο. Ζητήματα στα όποια πρέπει νά επανέλθουμε.

Άλλες έννοιες πού χρησιμοποιήθηκαν άπολιτικά είναι ή «αυτοδιαχείριση», ή «κοινωνία των πολιτών», ή «εργατική τάξη». Χρησιμοποιήθηκαν ως έννοιες πασπαρτού, ως πανάκεια. Άποστερήθηκαν έτσι κάθε ανατρεπτικής ούσιας από την κατ' επανάληψη άκριτη χρήση τους. Πώς είναι δυνατό νά τίς αναζωογονήσουμε, νά τίς καταστήσουμε επαναστατικές ιδέες, νά τίς κάνουμε νά λειτουργήσουν ανατρεπτικά μέσα στην πάλη των τάξεων; Ίδού ένα ακόμη άμεσο καθήκον. Όπως καί πολλά άλλα, ξεχασμένα καθήκοντα: ή άναμέτρησή μας μέ τό λενινισμό, τό ζαχαριαδισμό, τή «δικτατορία του προλεταριάτου».

Ή άναμέτρηση μέ όλα αυτά τά ζητήματα μέ πολιτικούς όρους, πού στην σημερινή συγκυρία σημαίνει μέ όρους ενεργοποίησης όλων όσοι είναι σήμερα διατεθειμένοι νά αντισταθούν στις σειρήνες του φορέα καί της ιδιότητε-σης, είναι στην ήμερήσια διάταξη.

Όλες οι μορφές επιτρέπονται μόνον μία επιβάλλεται: ή οργανωμένη άναμέτρηση ή συνεύρεσή μας μέ όποιους τρόπους προκρίνουμε. Αυτό τό ελάχιστο στοιχείμα μπορούμε νά τό διακινδυνεύσουμε.

ΚΟΜΜΟΥΝΙΣΜΟΣ ἢ ΚΟΥΡΑΞΕΞΑΛΛΑ;

Ἐγὼ μὲ τὸν ΝΝ γιὰ τὸ «Κ»

τοῦ Ἀριστείδη Μπαλτᾶ

Παρά τὰ φαινόμενα, τὸ Κ δὲν εἶναι ἀπλῶς καὶ μόνον ἓνα ἄθωο γράμμα τοῦ ἑλληνικοῦ ἀλφαβήτου, ἐκεῖνο πού, γιὰ λόγους τοῦς ὁποίους ἄγνοῶ, βρέθηκε στὴ δέκατη ἐκεῖ κατὰ σειρά θέση, θέση πού διαιρεῖ τὸ ἀλφάβητο αὐτὸ περίπου στὴ μέση. Οὔτε αὐτὸ ἐπιτελεῖ μόνο τὴν ἀθόρυβη λειτουργία τοῦ σχετικῆς αὐτόνομου σημαίνοντος πού κατὰ καιροὺς ἡ γλῶσσα ζητάει ἀπὸ ὅλα λίγο-πολύ τὰ γράμματά της. Τὸ Κ δηλαδή δὲν μετατρέπει μόνο τὸ μέτρο σὲ χιλιόμετρο καὶ τὸ γραμμάριο σὲ κίλο Κάλιο ἢ τὴν ἀπόλυτη κλίμακα θερμοκρασίας. Τὸ Κ εἶναι κάτι πολὺ παραπάνω, εἶναι γράμμα κατ' ἐξοχὴν πολιτικό. Κοινωνία καὶ καθεστῶς, κοινωνία καὶ κίνημα, κίνημα καὶ κόμμα, κόμμα καὶ κράτος, κράτος καὶ καθεστῶς καταθέτουν τὸ κοινὸ τους Κ γιὰ νὰ συγκροτηθεῖ τὸ σημασιολογικὸ πεδίο πού ἡ δυνατότητα συμπλοκῆς τους μὲ τὸ «καί» περιγράφει. Καί καθὼς ὁ σύνδεσμος «καί» δὲν εἶναι τίποτε ἄλλο παρὰ αὐτὸ τοῦτο τὸ γράμμα Κ—ὅπως ὅταν, ἄς ποῦμε, γράφουμε κ.τ.λ. ἢ κ.ἄ.—εἶναι τελικὰ τὸ Κ, μόνο καὶ γυμνὸ, πού γράφει τὸ ἀντίστοιχο περίγραμμα. Ποιὸ πεδίο περικλείει αὐτὸ τὸ περίγραμμα; Μά εἶναι τὸ πε-

δίο ὅπου ἀρθρώνεται τὸ ἀπέναντι, τὸ ἐναντίον, τὸ πρὸς καὶ τὸ σύμφωνα μὲ, δηλαδή τὸ πεδίο πού ὀρίζει ἡ πρόθεση κατὰ. Εἶναι τὸ πεδίο ὅπου ἀρθρώνονται ὅλες οἱ σημασίες τῆς πολιτικῆς.

Ἡ κανονικὴ κατανομή τοῦ Κ ἐγγυᾶται τὴν κοσμιότητα τοῦ πλαισίου τῶν πολιτικῶν ἀνταγωνισμῶν. Ὅσο τὸ κάθε κίνημα καὶ τὸ κάθε κόμμα ἀρκεῖται στὸ ἓνα Κ πού δικαιοματικά τοῦ ἀνήκει, τὸ κράτος κατανοεῖ ὅτι τὸ καθεστῶς δὲν κλυδωνίζεται καίρια οὔτε κινδυνεύει. Καθεστῶς, κράτος, κόμματα καὶ κινήματα καταγράφονται τότε ἀπὸ κοινὸ μεταξύ κομμάτων καὶ καλύπτονται ἀμοιβαῖα. Τὸ Κ ὅμως παύει νὰ εἶναι σταθεροποιητικὸ ὅσο πλεονάζει. Ὅταν, στὶς ἀρχές τοῦ αἰῶνα μας, ἓνα καινούργιο κίνημα καὶ ἓνα καινούργιο κόμμα οἰκειοποιήθηκαν αὐθαίρετα ἓνα ἐπιπλέον Κ διεκδικώντας μ' αὐτὸ τὴν καινούργια κοινωνία πού τὸ ἴδιο καλοῦσε, τὸ κράτος καὶ τὰ ἄλλα κόμματα καταταράχτηκαν καὶ τὸ καθεστῶς κλονίστηκε. Μὲ τὴν καταστράγγιση τῆς μέχρι τότε κανονικῆς κατανομῆς, τὸ ἐπιπλέον Κ διαίρεσε τὴν ἑλληνικὴ κοινωνία στὰ δύο, ὅπως περίπου διαιρεῖ καὶ τὸ ἑλληνικὸ ἀλφάβητο. Τὸ πλεόνασμα τοῦ Κ ἔγινε ἔτσι κοινὸ σημαῖον γιὰ δύο ριζικὰ ἀλληλ-

λοαποκλειόμενες κατηγορίες σημαίνοντων. Ἀπὸ τὴ μιά μεριά τὸ Κ τὸ καλὸ, τὸ Κ τῶν καταπιεσμένων: τὸ Κ κοινωνικὸ κίνημα, τὸ Κ καρδιά καὶ καθήκον, τὸ Κ καλλιέργεια καὶ καρποφορία, τὸ Κ κοινότητα καὶ κοινοκτημοσύνη. Ἀπὸ τὴν ἄλλη μεριά τὸ Κ τὸ κακὸ, τὸ Κ τῶν κατεχόντων: τὸ Κ κλοπὴ, τὸ Κ καταστροφή, τὸ Κ κακούργημα, τὸ Κ καρκίνωμα, τὸ Κ κονσερβοκούτι καὶ κατασκοπεῖα. Ἀπὸ τὴ μιά μεριά τὸ Κ καύχημα ἀπὸ τὴν ἄλλη τὸ Κ κατάρρα. Οἱ κομμουνιστές καὶ οἱ κουκουέδες.

Ὅπως ὅμως πιά ξέρουμε καλά, κάποτε κατέπλευσε καὶ ἡ κρίση τοῦ ἐπιπλέον Κ. Τὸ κόμμα πού τὸ κατεῖχε ἔγινε δύο καὶ τὰ κυκλοφοροῦντα Κ ἔγιναν τέσσερα. Καὶ ἀπὸ κεῖ καὶ πέρα, βέβαια, τίποτε δὲν μπορούσε πιά νὰ κρατήσει μόνον ἐκεῖ τὴν κατανομή. Τὸ ἐπιπλέον Κ διαχύθηκε καὶ πληθωρίστηκε τόσο ὥστε νὰ τοῦ χρειάζεται νὰ καταφεύγει σὲ ἄλλα γράμματα τοῦ ἀλφαβήτου (καὶ κατὰ προτίμηση στὰ ἀμέσως ἐπόμενά του) γιὰ νὰ διακρίνει κάθε φορά τὴ νέα του ταυτότητα ἀπὸ τὴν παλιὰ καὶ γιὰ νὰ δικαιολογεῖ τὴ μεταπήδησή του. Ἡ διάχυση αὐτὴ καὶ ὁ πληθωρισμὸς τοῦ ἐπιπλέον Κ δὲν ἦταν ἀναγκαστικὰ καταστροφικὸς γιὰ

δσα τό Κ αυτό κατατέθηκε για να κινήσει. Με δεδομένη την κρίση του, μπορεί να φανταστεί κανείς την περίπτωση όπου η ευγενής δμίλλα ανάμεσα στις διάφορες δψεις του πληθωρισμένου πιά Κ θα μπορούσε, παρά τα δεκανίκια τών ξένων προς αυτό πρόσθετων διακριτικών, να τό κάνει να κατανοήσει και να κατανανικήσει την κρίση του και να ανακτήσει εκείνη την ενότητα με τόν έαυτό του που θα του επέτρεπε να κατακτήσει την κοσμογονία που καλούσε. Ωστόσο, αυτό δέν έγινε. Οί πολλές έκδοχές του Κ καταποντίστηκαν, καθεστώσ και κράτος κατάλαβαν καλά πώς τό επιπλέον Κ δέν άποτελεί πιά κίνδυνο και περίπου τό καλοδέχτηκαν. Κι άπό όλόκληρο τό παλιό κραταίο καμάρι έμεινε μόνο μια έλάχιστη φλογίτσα να κριζόμει παρουςία εκείνου του καταπτομένου και κακομοίρικού πιά Κ που κάποτε κατέδειξε την κρίση.

Η φλογίτσα αυτή είχε για κάποιον μικρό διάστημα κάποιαν άναλαμπή. Τό Κ τών καταλήψεων του '79 (που κατέγραψε, προφανώς, ο Κώστας) όχι μόνο κατήγγειλε τή συμπαίγνια του επιπλέον Κ με τό σκέτο Κ του κράτους και του καθεστώτος, όχι μόνο κατέδειξε κατακάθαρα την κατάντια του κάνοντάς το κωμωδία και καλαμπούρι — άς θυμηθούμε εκείνο τό ίσως κακόχο αλλά δυστυχώς κυριολεκτικό «τό πολύ τό κάπα κάπα κάνει τό παιδί μαλάκα»— αλλά άκόμη, έστω πολύ προσωρινά και πολύ έμμεσα, κατάφερε να καταστήσει ξανά επίκαιρα αυτό του επιπλέον Κ τά καταχωνιασμένα σημανόμενα. Τό άπλό Κ τών καταλήψεων διάβαζε τό επιπλέον Κ ως καπέλωμα και ως καταστολή· τό επιπλέον Κ διάβαζε τό Κ τών καταλήψεων ως κίνδυνο. Κι αυτή ή άνταγωνιστική άνάγνωση άνοιξε ξανά την προοπτική εκείνη την όποια κράτος και καθεστώσ υπάρχουν για να καταπνίγουν.

Ωστόσο ή άναλαμπή αυτή δέν κατέλυσε τελικά τίποτε. Άντ' αυτού, ή κατοπινή ιστορία του Κ κυριολεκτικά κατέπληξε με την κατάληξή της. Περίπου στά καλά καθούμενα, ή φλογίτσα που άκόμα έκαίγε μέσα στο καταφύγιο του «δικού μας» επιπλέον Κ καταγράφηκε ως όριστικά σθηστή και ή χρήση αυτού του Κ κριθηκε άναχρονισμός και άχρηστη πλέον κατάχρηση. Ο κάποτε κοινός καημός για την καπληία του Κ άπό τό «άλλο ΚΚ» κατάντησε καβγάς για τό κόστος έτούτου του Κ, καβγάς που τελικά οδηγήθηκε στή γενική κατακραυγή κατά του Κ και στην τελεσίδικη καταδίκη του. Τό «κάτω τό Κ» κυριάρχησε και τό ίδιο τό Κ σπρώχτηκε να τρυπώσει μέσα στο ίδιο τό δικό του κύρος, τό 'κανε κύρκος και άκυρώθηκε. Κι όσο γι' αυτούς που δέν συναίνεσαν να κατεβεί τό Κ, αυτοί καταπολεμήθηκαν κατάλ-

ληλα και έφτασαν να καταδιώκονται κακήν κακώς σαν κακόπιστοι κουλτουριάρηδες που κωλυσιεργούν γιατί καβάλλησαν τό καλάμι.

Κι άπ' ό,τι φαίνεται, ή κατάσταση έφτασε πιά σήμερα στην κατακλείδα της. Η κυρίαρχη κατεύθυνση τών ίδιων τών κοινωνών του επιπλέον Κ κατέληξε άπλή πλέον έκκληση προς τούς ίδιους αυτούς που τό καταδίκασαν άνέκκλητα να τό καταδεχτούν και να του επιτρέψουν τουλάχιστον να συναναστραφεί τά δικά τους άλλότρια γράμματα, δσα και όποια και άν είναι αυτά, δσο και άν τό Κ πρόκειται να καταποντιστεί μέσα στα ξένα σύμφωνα και φωνήεντα. "Οπου βέβαια, με αυτή την κατεύθυνση, τό Κ, άκόμα και γι' αυτούς που τό καταφάσκουν, κινδυνεύει να καταντήσει κόκκινο κουρέλι κόσκινο που κυματίζει του κάκου, σαν καλαμιά στον κάμπο, χωρίς να κατορθώνει να καλέσει πλέον κανέναν. Τό Κ ως κομμάτι κάποιων άγνωστών του κεφαλαίων, δηλαδή τό Κ ως κόσμημα μιας καταστατικής κακωνυμίας, δέν μπορεί παρά να πάψει να σημαίνει, έστω και τόσο άχνα δσο τό κάνει τώρα, τά δσα αυτό αρχικά κατατέθηκε για να κατακτήσει. "Ολα τά σημανόμενά του αυτά θα καταρρεύσουν τότε μέσα του και τό Κ θα παραμεινει έκθετο, άπλό κατάλοιπο, να παραπέμπει αυτιστικά μόνο στον έαυτό του. Τό επιπλέον Κ θα μείνει γυμνό, κυκλικά αυτοαναφορικό, κύμβαλο άλαλάζον, σκέτο σημαίνον, τό Κ καθ' έαυτό. "Ας τό προσέξουν αυτό (άν μου επιτρέπεται ή «συμβουλή») οί σύντροφοι που δίνουν ό,τι οί ίδιοι όνομάζουν (όχι τή μάχη του κομμουνισμού αλλά) τή «μάχη του Κ».

Ωστόσο, ανεξάρτητα άπό τή νομιμότητα της όποιας «συμβουλής», οί επιπτώσεις της δέν μπορεί παρά να είναι έξαιρετικά περιορισμένες. Για σύνθετους λόγους που άνάγονται στην ίδια την ιστορία αυτού του Κ —δηλαδή στην ιστορία μας— τά σημανόμενά του έχουν άπό πολύ καιρό ένοχα ή άμήχανα (δηλαδή πάλι ένοχα) άπωθηθεί και τό μόνο που —καταχρηστικά κι αυτό— επιτρέπεται άκόμη να μένει έκφράσιμο είναι ή έπιθυμία του Κ, ό πόθος για τό Κ καθ' έαυτό. "Ετσι ή μάχη που σήμερα διεξάγεται άφορά πλέον άποκλειστικά την τύχη ενός Κ κατάνονου και άποκαωμένου, συνιστά τό κύκνειο άσμα ενός Κ σε κωματώδη πλέον κατάσταση. Και ή κατρακύλα δέν σταματάει, βέβαια, έδω. Καθώς ή ύστατη αυτή μίσηρη μάχη για ένα Κ τελικά πρόσχημα είναι, κατά τά φαινόμενα, ήδη καταδικασμένη, ή έσχατη κατάληξη δέν μπορεί παρά να είναι ή ολοκληρωτική καταστολή άκόμη και αυτής της έπιθυμίας για να ένα Κ κατάνερο και ή συνακόλουθη άπώθηση του ίδιου του Κ, άπώθηση που θα τό κάνει τελικά κόμπο στο λαικό και ένα

άπό εκείνα τά μή αναώγυμα γυμνά σημαίνοντα τά όποια συγκροτούν κατά τόν Λακάν (ό όποιος κάπου έχει κι αυτός καταχωνιασμένο τό Κ του) τόν έσώτατο πυρήνα του κάτω κόσμου του άσυνειδήτου.

Και αυτό, όπως κατανοούμε όλοι, είναι ιδιαίτερα σοβαρό. Η κατακρήμνιση του Κ σ' αυτόν τόν κάτω κόσμο καταργεί την πολιτική συνθήκη που επέτρεπε την κριτική διεκδίκηση της κοινωνίας που τό Κ καταδεικνύει και μάς γυρίζει πίσω στην έποχή όπου ή κοινωνία αυτή δέν ήταν έπιστημονικά έρευνησίμη κατεύθυνση και πολιτικά κατορθωτός στόχος αλλά μόνον ούτοπικό και άσαφές όραμα, συλλογική έπιθυμία κινητήρια αλλά άσυνειδήτη που δρούσε τυφλά και κατά τουτο άτελέσφορα καθώς παρέμενε κρυμμένη μέσα στα έγκατα του καταστατικού κοινωνικού σχίσματος. Ποιά όμως μπορεί να είναι σήμερα ή προοπτική, ποιό τό πρόγραμμα και ποιά ή πρόταση; Πώς να μήν πιαστούμε στην προίστορία και τί να προσπαθήσουμε όταν τό πολιτικό παιχνίδι έχει πιά παιχτεί, όπου τά περιθώρια της όποιας πρακτικής ή και πειθούς έχουν πλέον περισταλεί στο μή περαιτέρω; (Παρένθεση: Κάποτε πρέπει να καταπιαστούμε με τούς περιεργους κανόνες που πλέκουν τό Κ με τό Π, την κατεύθυνση προς με την πρόθεση κατά. Πιθανόν έτσι να κατανοήσουμε περισσότερα για τό πώς περιγράφεται και για τό πώς καταστρώνεται τό πεδίο που καταλαμβάνει ή πολιτική. Κλείνει ή παρενθεση). Προφανώς ή παραπέρα κατανάλωση του Κ (ή και της πλοκής του Κ με τό Π) παράγει κακοφιές και παραμορφώσεις και καθοδηγεί στο πουθενά. Η «πολιτική» του Κ για τό Κ άποτελεί καββαλιστική προσευχή και, στην καλύτερη περίπτωση, κατανυκτικό πολυχρόνιο ενω ή κατάχρηση του Κ καθ' έαυτό καταντάει κεκεδισμός και κορακίστικα που κουφάινουν. Πριν λοιπόν καταπλεύσει ό κορεσμός, πριν ή ίδια ή κοινωνία που τό Κ καλεί καταποντιστεί κάτω άπό τόν καταγιισμό του Κ, πριν τό Κ καταστεί κατάθλιψη και καταναγκασμός, είναι καιρός τό κεφάλαιο να καταλήξει, τό κατασκευάσμα του Κ καθ' έαυτό να κηδευτεί και ή σελίδα επιτέλους να γυρίσει.

ΠΠ (ή Πεζή Πραγματικότητα)

Περίπου πριν άπό ένα χρόνο, τό παρόν περιοδικό προσπαθούσε να αντιμετώπισει τά μύρια δσα προβλήματα του και να έπιβιώσει μέσα στο ιδιότυπο περιθώριό του στηριζόμενο σ' ένα σύνολο άπό παραδοχές τις όποιες, κάκιστα και άφελέστατα όπως αποδείχθηκε, έξελάμβανε ως αυτονόητα

πλέον δεδομένα. Μιά πρώτη τέτοια παραδοχή ήταν τό ότι τά καθεστώτα τῶν ἀνατολικῶν κοινωνιῶν ἀποτελοῦν ἀσυμφιλίωτο ἀντίπαλο τῆς κομμουνιστικῆς προοπτικῆς τήν ὁποία τό περιοδικό αὐτό δέν ἔπαυε ποτέ, μ' ὄλους τούς τρόπους, νά διεκδικεῖ ρητά. Ἡ διάκριση αὐτή συνιστοῦσε καταστατική ἀρχή τοῦ περιοδικοῦ καί μάλιστα αὐτό σεμνύνεται νά πιστεύει ὅτι τό ἴδιο συνέβαλε σημαντικά στήν ἀποσαφήνιση καί στήν ἐκλαίκευσή της.

Ἡ δεύτερη παραδοχή ἦταν τό ὅτι ὅλοι οἱ συνεργάτες καί οἱ περισσότεροι —τουλάχιστον— ἀναγνώστες τοῦ περιοδικοῦ ἔχουν συλλάβει τήν παραπάνω διάκριση, δέν συγχέουν πιά τούς δύο πόλους της καί ἔχουν κατανοήσει τόν ιδιαίτερο σύνθετο χαρακτήρα τοῦ πολιτικοῦ ἐγχειρήματος πού αὐτή ἡ διάκριση συνεπάγεται. Μιλῶ γιά πολιτικό ἐγχείρημα ιδιαίτερα σύνθετο γιατί τά ὅσα ἀπαράδεκτα συμβαίνουν στίς ἀνατολικές κοινωνίες ὑπῆρξαν πάντοτε χρυσή εὐκαιρία καί πρόσχημα γιά τήν καταγγελία ἀπότης τούτης τῆς κομμουνιστικῆς προοπτικῆς. Καί ὅσοι ἀριστεροί δέν κάνουν τή διάκριση, κινδυνεύουν νά βρεθοῦνε μέ ὑποστηρικτές καί συμμάχους πού καθόλου δέν (θά ὀφειλαν νά) ἐπιθυμοῦν...

Μέ αὐτή τή δεύτερη παραδοχή πιστεύαμε ἀφελῶς πῶς εἴχαμε πλέον στερέσει ἀπό κάθε ἀριστερό ἢ φερόμενο ὡς ἀριστερό τό δικαίωμα νά ἀσκεῖ κριτική στό πολιτικό ἐγχείρημα πού ἐμεῖς προσπαθοῦσαμε νά ὑπηρετήσουμε στό ὄνομα τῶν ὄσων πράττει σήμερα τό ΚΚΕ ἢ τῶν ὄσων ἔγιναν καί γίνονται στή Σοβιετική Ἔνωση.

Ἡ τρίτη παραδοχή ἦταν ὅτι ὅλοι καί πάλι οἱ συνεργάτες καί οἱ περισσότεροι τουλάχιστον ἀναγνώστες τοῦ περιοδικοῦ δέν ἦταν πιά —ἀκόμη καί ἂν μερικοί ἀπό αὐτούς ὑπῆρξαν κάποτε— νευρωτικά προσκολλημένοι σέ τοῦτο ἢ ἐκεῖνο τό σύμβολο ἢ ἀκρόνυμο. Ἡ πολιτική οὐσία δέν ἔγκειται στά σύμβολα καί στά ἀκρόνυμα ὅσο καί ἂν σύμβολα καί ἀκρόνυμα περικλείουν κι αὐτά πάντοτε τή δική τους οὐσία. Τό τί πρακτικά σήμαινε αὐτή ἡ τρίτη παραδοχή φάνηκε, ἀνάμεσα σέ πλεῖστα ὅσα καί σημαντικότερα ἄλλα, ἀπό τό γεγονός ὅτι τό παρόν περιοδικό πολέμησε μέν ὅσο μπόρεσε ἀλλά καί, ἐν τῇ ρύμῃ τῆς πολιτικῆς, ἀναγκάστηκε νά ἀποδεχθεῖ ὡς ἔλασσον κακό τήν ἐκτρομακτική ἐκεῖνη παρένθεση μέ τήν ὁποία τό τέως ΚΚΕ (ἔσωτ.) ἐξέφρασε κάποτε εἰλικρινά τή σύγχυση στήν ὁποία τό ἀκόμη ΚΚΕ ἑσωτερικοῦ ἐξακολουθεῖ σήμερα (ὄχι εἰλικρινά) γά βρίσκεται ὄσον ἀφορᾷ τή διάκριση πού προανέφερα.

Καί αἰφνιδίως πέρσει τό χειμῶνα, χωρίς καθόλου νά τό περιμένουμε, ὑποχρεωθήκαμε μέ ἀπροσμέτρητη κατάπληξη νά διαπιστώσουμε ὅτι ὄλες οἱ παραπάνω παραδοχές ἦταν κάθε ἄλ-

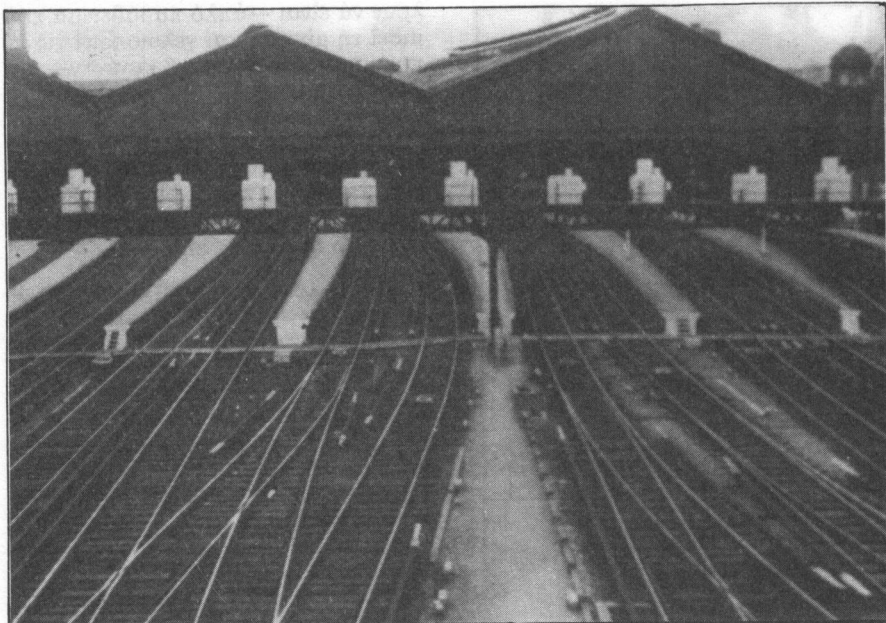

λο παρά αὐτονόητες. Ὅ,τι σιωπηρά καί ἀφελῶς ἐκλαμβάναμε ὡς τήν αὐτονόητη βάση κάθε παραπέρα συζήτησης, ἔγινε μέσα σέ μία στιγμή αὐτό γιά τό ὁποῖο καλούμαστε νά ἀπολογηθοῦμε. Μέ τήν κάποια ἀπόσταση πού μεσολάβησε, ἀξίζει ἴσως νά προσπαθῶσω νά διηγηθῶ συνοπτικά τό γεγονός.

Ὅλα ξεκίνησαν ὅταν φίλοι καί σύντροφοι ἀγαπητοί (καί μετῶ τίς λέξεις) ἀποφάσισαν ξαφνικά νά ἀνακαλύψουν ὅτι τά καθεστώτα τῶν ἀνατολικῶν κοινωνιῶν αὐτονομάζονται κομμουνιστικά καί νά μᾶς ἀπευθύνουν —μέ γνήσια ἀπορία λές καί μόλις εἴχαμε γνωριστεῖ— τό ἐρώτημα τῆς δικῆς μας χρήσης τοῦ ὄρου. Καί πρῖν προλάβουμε κᾶν νά συνέλθουμε ἀπό τήν κατάπληξή μας γιά νά ἀποπειραθοῦμε μίαν ἔστω καί βεβιασμένη ἀπάντηση ἐπί τῆς οὐσίας —ἄλλωστε, πῶς νά τό κάνουμε, φίλοι καί σύντροφοι ἦταν αὐτοί καί τό δικαιούνταν—, αὐτοί ἐκδήλωσαν αὐθωρεῖ τή δική τους κατάπληξη μέ τήν κατάπληξή μας, ἀποδίδοντας τό γεγονός ὅτι δέν ἀπαρνηθήκαμε διαμιάς, σπεύδοντας νά συμφωνήσουμε προκαταβολικά μαζί τους, ὅλα ὅσα, μαζί αὐτοί κι ἐμεῖς, προσπαθοῦσαμε ἐπί τόσα χρόνια, σέ μία διστορικοῦ χαρακτήρα (ἀθέλητη ἴσως) συνενοχή μέ τό ΚΚΕ καί μέ τή Σοβιετική Ἔνωση καί σέ μία ἀνιστορική, ρητά ψυχαναγκαστική αὐτή, ἐμμονή καί προσήλωση σέ σύμβολα ξεπερασμένα καί πλέον ἀντιδραστικά καθ' ἑαυτά. Καί τό παράξενο ὄσο καί φαινομενικά ἀσήμαντο αὐτό ἐπεισόδιο ὑπῆρξε ἄρκετό γιά νά ἀναστατώσει τόν τόπο ἐν γένει καί γιά νά μᾶς μετατρέψει σχεδόν αὐτοστιγμειῖ ἀπό περιθωριακοῦς σέ περίοπτους.

Ὅσο καί ἂν τό ἦθος τῶν συμφραζομένων κατά περίπτωσιν διέφερε, τήν ἴδια ἀκριβῶς ἐρώτηση ἔσπευσαν μέ ἄ-

νυπόκριτο ἐνθουσιασμό νά υἱοθετήσουν ἀμέσως καί οἱ διαπύρσοι κήρυκες τῆς κάθετης ρήξης μέ τό κάθε κατεστημένο (μήν ξεχνᾶμε πῶς καί τό ΠΑΣΟΚ ἔχει σημαντικά ἐπενδεδυμένα συμφέροντα στό Κ), καί οἱ κάθε λογῆς ρεαλιστές σύμμαχοι, καί οἱ ἀντίπαλοι πού πάσχουν γιά τό καλό μας, καί οἱ ἀνιδιοτελεῖς καί μετριοπαθεῖς ὑπερασπιστές τοῦ καλοῦ τοῦ τόπου ἐν γένει, καί οἱ ἐξ ἐπαγγέλματος ἐκφραστῆς τῶν μέσων ὄρων, δηλαδή ἐκεῖνοι πού φτιάχνουν ὁπαδούς γιά τούς ἄλλους κόβοντας ὅπου μποροῦν τίς αἰχμές. Μέσα σέ ἐλάχιστο χρονικό διάστημα ὅλοι ὄσοι, μέσα καί ἔξω ἀπό τό ἀκόμη ΚΚΕ ἑσωτερικοῦ, εἴχαν ἀφελῶς πιστέψει ὅτι ἡ ἐπερώτηση τοῦ κομμουνιστικοῦ τους φρονήματος εἶχε πάψει νά ἀποτελεῖ δικαιοδοσία ἀκόμη καί αὐτῆς τῆς Ἀσφάλειας, βρέθηκαν ἐντελῶς ἀπροετοίμαστοι στό κέντρο μιᾶς δίνης μέ ὄλους τούς προβολεῖς τοῦ κόσμου στραμμένους ἐπάνω τους. (Κυριολεκτῶ: Ἀπ' ὄ,τι λέγεται, τόσο οἱ Ἴταλοι ὄσο καί ἄλλοι σημαντικοί ξένοι σύντροφοι ὄχι μόνο παρακολούθησαν μέ ἀδιάπτωτο ἐνδιαφέρον τίς ἐξελίξεις ἀλλά καί ἀναμείχθησαν, ὅπωςδῆποτε διακριτικά, σέ αὐτό τοῦτο τό παιγνίδι). Ἔτσι, μέ τίς πατρικές παραινέσεις νά συναγωνίζονται σέ πειστικότητα τίς κακοήθειες μιᾶς «κριτικῆς» ἐπί τοῦ προσωπικοῦ, ὄλοι καί ὄλα μᾶς ὠθοῦσαν ἐπί μῆνες νά κατανοήσουμε ἐπιτέλους τήν ιδιαίτέρως κολακευτική θέση στήν ὁποία φτάσαμε χωρίς νά τό ἔχουμε καταλάβει: τό μέλλον τοῦ προοδευτικοῦ κινήματος τοπικά καί διεθνῶς, οἱ ἐξελίξεις στήν ΕΟΚ (τῶν ἐργαζομένων), ἡ τιμή τῆς πατρίδας, ἡ δόξα τοῦ ἀθλητισμοῦ, τά ῥῶ τοῦ ἔρωτα (δέν εἶναι ἔτσι Λεωνίδα;) καί γενικά οἱ τύχες ὀλόκληρου αὐτοῦ τοῦ κόσμου τοῦ μικροῦ τοῦ Μέγα κρέμονταν πιά

από την κλωστή μιās δικής μας υπεύθυνης, επιτέλους, κίνησης. Νά δηλώσουμε δημόσια ότι απαρνούμαστε αυτό που όλοι έσχιζαν τά ίμάτιά τους ότι αποτελεί μόνον τό άσήμαντο σημαίνον Κ και όχι, προς θεού, τά αξιοσέβαστα και τόσο σημαντικά σημαινόμενά του στά όποια άνεξαιρέτως όλοι εξακολουθούν, όπως πάντα, νά παραμένουν προσηλωμένοι μέ τήν ίδια βαθιά πίστη και τήν ίδια άμειωτη άφοσίωση. Καί γιά νά άποδείξουν έν προκειμένω τήν καλοπιστία τους, παραχώρησαν εις έαυτούς και άλλήλους γενναιόδωρα τό δικαίωμα όχι μόνο νά μήν άποκηρύξουμε μέ βδελυγμίας τό εύκλέες παρελθόν αλλά και νά συνεχίσουμε, εφόσον τό επιθυμούμε, νά δηλώνουμε μπροστά στόν καθρέφτη μας ότι παραμένουμε άσυμβίβαστοι κομμουνιστές. Φτάνει νά μήν ύπάρχει άλλος στό δωμάτιο.

Γιά νά μήν παρεξηγηθώ, όφείλω έδώ νά δηλώσω ότι δέν καταλογίζω στους πρωτοπόρους φίλους και συντρόφους πού άνοιξαν τό ζήτημα τήν ευθύνη γιά τόν κουρνιαχτό πού εξαπολύθηκε. "Αν κάπου μου μένει ένα παράπονο, αυτό είναι τό ότι οι σύντροφοι και φίλοι αυτοί δέν διαχώρισαν ποτέ τή θέση τους, έγγράφως και πολιτικά, από τόν έσμο πού έσπευσε μέ τόσο ζήλο νά «συμμαχήσει» μαζί τους. Ξέρω ότι πολλές φορές και μέ προσωπικό τους κόστος ιδιωτικά μάς υπερασπίστηκαν· αλλά φαίνεται πώς οι έπιταγές τής Πραγματικής Πολιτικής δέν επέτρεπαν περισσότερα...

Και ή συνέχεια ήταν αυτή πού προσπάθησα, πριν από λίγες σελίδες, ύπαινετικά νά καταγράψω. Μέ άμηνανία στρατηγικής και μέ τά λίγα όπλα πού μπορέσαμε όπως όπως νά μαζέψουμε, ή μάχη γιά τά όσα τό Κ σημαίνει δόθηκε σχετικά άξιοπρεπώς αλλά χά-

θηκε. Οι ενδιαφερόμενοι τρίτοι διακριτικά άποσύρθηκαν, αφήνοντας έτσι τούς νικητές νά διαπραγματευθούν μόνον μέ τούς νικημένους τίς παραπέρα δευτερεύουσες λεπτομέρειες. Μιά έκκρεμής άκόμη τέτοια λεπτομέρεια είναι και ή τύχη του Κ καθ' έαυτό.

Κατά τά άλλα, τό περιοδικό *Πολίτης* παλινδρόμησε στην παλιά περιοδικότητά του και όλοι έμεις, μετά από αυτήν τήν πρόσκαιρη παραμονή μας στό προσκήνιο, παλιννοστήσαμε περιφρόντιδες στην πεζή πραγματικότητα του πολιτικού περιθωρίου.

Ποιό είναι τό δίδαγμα από όλόκληρη αυτή τή θλιβερή ιστορία; Μά πρέπει νά είναι κανείς τυφλός τά τ' ότα τόν τε νον τά τ' όματα (ή πιονιέρος του Νέου Φορέα) γιά νά μή βλέπει σέ τί άκριβώς απέβλεπε ή πληθώρα και ή ποικιλία των μέσων πού έπιστρατεύθηκαν γιά τήν (αυτό)κατεδάφιση του ΚΚΕ έσωτερικού: Παρ' όλα τά περισπούδαστα και πολυμήχανα τεχνήματα πού από τό 1968 μέχρι τό 1986 παρήγαγαν άκατάπαυστα οι πολύπειροι πρόκριτοι αυτού του κόμματος στην προσπάθειά τους νά πείσουν τό πολίτευμα γιά τό αντίθετο (και νά ποδηγητήσουν τό ποιμνίό τους), τό καταφρονεμένο έπιπλέον Κ, πού μέ κόπο έφερε άκόμα τό κόμμα αυτό, εξακολουθούσε, παρά ταύτα, νά σημαίνει κίνδυνο. Γιά νά ήσυχάσουμε επιτέλους όλοι όριστικά, έπρεπε αυτό τό Κ νά εξαφανιστεί όλοκληρωτικά από τήν πολιτική πιάτσα. Χωρίς τό στήριγμα πού παρείχε ή έστω και άθλια πολιτική παρουσία του ΚΚΕ έσωτερικού, τό περιθώριο στό όποιο περιερχόμαστε παύει νά είναι καν πολιτικό. Έκει ή ένασχόληση μέ όσα τό Κ σημαίνει γίνεται έξ άντικειμένου ύπόθεση άυστηρως ιδιωτική, δηλαδή τό έπιπλέον Κ διαβάζεται δημόσια ως κουραφέξαλα και τό ΚΚ πού

δηλώνουμε ότι διεκδικούμε ως καθάλημα του καλαμιού.

Αν πράγματι αυτή είναι ή δεινή θέση στην όποία έχουμε πλέον περιέλθει (ή στην όποία θά περιπέσουμε όριστικά μετά από λίγους μήνες), δηλαδή αν ή παράταξή μας έχει πιά πραγματικά περισταλεί στην άξιοπρέπεια τής προσωπικής στάσης του καθενός από μάς, τότε κάθε «πολιτική πρόταση» πού θά παραγωνρίζει αυτήν τήν πραγματικότητα σίγουρα συνιστά παραλογισμό. Παρά ταύτα, ύπάρχει πάντα ένα πεδίο —τό όποίο, μέσα στην τύρβη τής Πολιτικής, έχει πάψει ίσως νά είναι προφανές— όπου τά περιθώρια τής παρέμβασής μας παραμένουν άπερίσταλα. Ή ίδια ή κατά κράτος πολιτική μας ήττα μάς ώθει νά ξαναβρούμε, νά επαναβεβαιώσουμε και νά έμβαθύνουμε αυτό πού, μέ τίς ποικίλες πολιτικές ένασχολήσεις μας, κινδυνεύαμε νά παραβλέψουμε: Είναι ή άξιοπρέπεια τής προσωπικής στάσης αυτό πού συνιστά γιά μάς τή θεμελιώδη πολιτική άρετή, δηλαδή τό βάθρο όπου στηρίζε ή καθένας από έμάς τήν προσωπική συμμετοχή του στην πολιτική παιδεία μας και στην πολιτική προοπτική όπου προσβλέπουμε. Καί έδώ άκριβώς πιστεύω πώς βρίσκεται σήμερα τό προνομιακό πεδίο τής παρέμβασής μας. Πρέπει νά αναδείξουμε τήν άξιοπρέπεια τής προσωπικής μας στάσης στό πολύτιμο πολιτικό μας κεφάλαιο, πρέπει νά μετατρέψουμε τήν πίκρα τής πολιτικής μας ήττας στην περιφάνια τής προσωπικής έπιλογής μας. Κι αυτό κατά κανέναν τρόπο δέν σημαίνει πολιτική παραίτηση. Μήν ξεχνάμε πώς στάση μπορεί νά σημαίνει έξέγερση, πώς ή επανάσταση έχει γιά ρίζα τής τή στάση και πώς ή σπίθα τήν όποία συνιστά μία στάση μπορεί πάντα νά πυρπολήσει τήν πεδιάδα όλόκληρη.

Στό πεδίο όπου αυτό στό όποίο ό καθένας προσβλέπει τό περιμένει κατ' άρχήν μόνο από τόν έαυτό του, τίποτε ποτέ δέν πάει χαμένο και όλα γίνονται εύκολότερα. Ή πορεία πού ακολουθήσαμε και ή ίδια ή πολιτική μας ήττα γίνονται πείρα και ή πείρα αυτή γίνεται πηγή ζωής πού θά μάς κάνει νά πιστέψουμε ξανά στό πραγματοποιήσιμο τής προοπτικής μας. Από εκεί θά μπορέσουμε άκόμη νά άντλήσουμε τά όσα πολλά έχουμε νά πούμε, τά όσα πολλά έχουμε νά πράξουμε, τά όσα πολλά έχουμε νά προτείνουμε. Όπότε και τό πέρας τής μέχρι σήμερα πορείας θά γίνει μόνο προσωρινός σταθμός, δηλαδή άφετηρία γιά ένα παραπέρα προχώρημα πού θά ξέρει πιά καλά άκριβώς πού πατάει. Μόνο πού δέν πρέπει νά προτρέψουμε. Τό πρώτο πληθυντικό είναι σήμερα πρώτο παράφωνο γιατί ή προσωπική άξιοπρέπεια δέν ύπόκειται σέ προτροπές και παραινέσεις. Τό πολιτικό περιεχόμενο τής προσωπικής στάσης του κα-

θενός δέν θά προκύψει μέ τόν πειθαναγκασμό μιάς όσοδῆποτε πεφωτισμένης «πολιτικῆς πρότασης».

Ἔστω, γιά τόν καθένα ἀπό ἐμᾶς ἐξακολουθεῖ νά παραμένει ἕνα πρόβλημα. Εἶναι φυσικό ἢ ἄβυσσος πού σήμερα φαίνεται ὅτι διαχωρίζει τήν πεζή πραγματικότητα πού διάγουμε ἀπό τήν πανανθρώπινη λευτεριά πού διεκδικούμε, νά δημιουργεῖ δέος. Ἀπό τή μιά μεριά βρίσκεται ἡ ἀπόλυτη πολιτική ἀνυπαρξία μας καί ἡ περιστολή τῆς παράταξής μας στήν προσωπική στάση τοῦ καθενός· ἀπό τήν ἄλλη μεριά μόλις φέγγει ἀχνά ἐκεῖνος ὁ ὀλότελα καινούργιος κόσμος τόν ὁποῖο μόνον ἐμεῖς βλέπουμε καί στόν ὁποῖο μόνον ἐμεῖς προσβλέπουμε ρητά. Καί εἶναι φυσικό νά φαντάζει γιά τούς ἄλλους κομπασμός καί νά προκαλεῖ στόν καθένα μας ἴλιγγο ὁ συστατικός γιά μᾶς ἰσχυρισμός μας ὅτι αὐτός ὁ κόσμος εἶναι ὁ μόνος ἀντάξιός μας καί ὁ μόνος ἀξίος γιά νά ζήσουμε ὄχι μόνον ἐμεῖς ἀλλά καί ὄλοι ἐκεῖνοι πού δέν τόν βλέπουν, δέν τόν θέλουν, δέν τόν διεκδικοῦν ἢ καί τόν μάχονται. Ὅταν μάλιστα ὄχι μόνο δέν πτοοῦμαστε ἀπό τήν πολιτική μας ἤττα ἀλλά ἐπιμένουμε, ἐνάντια σέ κάθε εὐλογία ἀνάλυση καί ἐνάντια σέ κάθε λογική, ὅτι σήμερα ὁ καινούργιος αὐτός κόσμος μπορεῖ νά κερδηθεῖ γιατί εἶναι ἐπικαίρος, τότε οἱ ἄλλοι δέν μπορεῖ παρά νά περιφρονησοῦν παγερά τόν ἀπελπιστικό παραλογισμό μας ἐνῶ ὁ ἴλιγος τοῦ καθενός μας δέν μπορεῖ παρά νά γίνει μεγαλύτερος μπροστά στό βάρος τῆς ἀπόδειξης πού μόνον ἐμεῖς φέρουμε.

Στήν περίοδο πού περνᾶμε, τό τί λένε οἱ ἄλλοι ἐλάχιστα ἐνδιαφέρει. Τό αἰτούμενο εἶναι νά ἐπικεντρώσει ὁ καθένας μας τήν προσοχή του στήν προσωπική του στάση καί νά συγκροτή-

σει, μέ τόν τρόπο πού κρίνει ὁ ἴδιος πρόσφορο, τό πολιτικό περιεχόμενο τῆς ἀξιοπρέπειάς του. Μόνον ἔτσι θά μπορέσει νά κατανικηθεῖ ὁ ἴλιγος καί μόνον ἔτσι θά μπορέσει νά μετριαστεῖ τό δέος μπροστά στό ἔργο πού ἀναθέτει στόν καθένα ἀπό ἐμᾶς ἡ ἴδια ἢ προσωπική του στάση. Καί ἂν ὄντως, ὅπως ἰσχυρίζομαι, ὁ πληθυντικός εἶναι ἐδῶ παράταιρος, ἐγώ δηλώνω, μόνο γιά λογαριασμό μου πλέον, ὅτι βρήκα ἕνα ἀνέλπιστο στήριγμα στό παράδειγμα μιάς σκέψης ἡ ὁποία δέν ἀναφέρεται κατά κανέναν τρόπο στά ὅσα τό Κ πού λέγαμε πῶς πρῖν κατατέθηκε γιά νά καταδείξει καί γιά νά κατακτηθεῖ. Ἡ σκέψη αὐτή δέν εἶναι σκέψη γιά τό Κ. Ὅυτε ὑπέρ τοῦ Κ οὔτε περί τό Κ. Ἡ πρόθεσή της εἶναι ἐντελῶς διαφορετική. Ὅστόσο πρόκειται γιά μιά σκέψη ἡ ὁποία —ὅπως, βεβαίως, ἐγώ τή διαβάζω— ἀποπειράται, μέ μόνη τή δύναμη τῆς γυμνῆς θέλησής της, νά γεφυρώσει ἕνα βάραθρο ἀνάλογο μέ αὐτό πού ἀντιμετωπίζουμε σήμερα καί νά πλάσει ἀπό τήν ἀρχή ὀλάκροσ τόν κόσμο στόν ὁποῖο ἡ ἴδια προσβλέπει. Καί τό ἀποπειράται αὐτό ἀντλώντας τά μέσα της ἀπό τήν ἴδια τήν καχεκτική, ἀπέραντα μοναχική ὑπαρξή τοῦ φορέα της. Πρόκειται γιά τή σκέψη τοῦ ΝΝ.

ΝΝ (Ἄ Νίτσε τοῦ Νεχαμᾶ)

Ἄ ΝΝ θέτει —πρῶτος καί μόνος αὐτός— τό ἐρώτημα τοῦ πῶς ὁ καθένας γίνεται αὐτό πού ὁ ἴδιος εἶναι. Καί ἀπαντᾷ δείχνοντας τόν ἑαυτό του καί ἐκθέτοντας τό πῶς ἐγινε αὐτός αὐτό πού πάντοτε ἦταν. Καί ἐγώ στηρίζομαι μέ συνέπεια στόν ΝΝ, παίρνω ἐρώτηση καί ἀπάντηση γι' αὐτό πού οἱ ἴδιες θέ-

λουν νά εἶναι —ἀπλό παράδειγμα πού μισεῖ τή μίμηση καί γελοιοποιεῖ τίς ἀπομιμήσεις, πρότυπο γιά κανέναν— καί διαβάζω γιά δικό μου λογαριασμό: Πῶς μπορῶ νά παρέμβω ἐγώ στή δική μου προσωπική στάση γιά νά γίνω αὐτό πού ἡ στάση αὐτή μέ κάνει νά εἶμαι, πῶς μπορῶ νά προσδώσω στήν ἀξιοπρέπεια αὐτῆς τῆς στάσης τό δικό της πολιτικό περιεχόμενο.

Ποῖός, λοιπόν, εἶμαι; Ὁ ΝΝ μέ πείθει πῶς δέν εἶμαι παρά τό σύνολο τῶν ἀποτελεσμάτων πού ἔχω, δηλαδή αὐτῶν πού ἐπιφέρουν ἡ σκέψη καί ἡ δράση μου, οἱ πράξεις μου καί ἡ συμπεριφορά μου. Ἡ ἐνότητά μου δέν εἶναι δεδομένη. Γίνομαι αὐτός πού εἶμαι μόνον ὅσο ἀναλαμβάνω τήν εὐθύνη τῶν ἀποτελεσμάτων πού ἔχω, μόνον ὅσο τά ἀποτελέσματα αὐτά —δηλαδή αὐτός πού εἶμαι— εἶναι καί γίνονται αὐτό πού θέλω. Γίνομαι αὐτός πού εἶμαι μόνον ὅσο τά ἀποτελέσματα πού ἔχω —αὐτός πού εἶμαι— εἶναι καί γίνονται οἱ ὄψεις μιάς ἐνιαίας σκέψης καί μιάς ἐνιαίας δράσης, οἱ ἐκφάνσεις ἐνός ἐνιαίου τρόπου ζωῆς, τοῦ τρόπου ζωῆς πού φτιάχνω ἀπό τόν ἑαυτό μου, μέ τόν ἑαυτό μου, γιά τόν ἑαυτό μου. Γίνομαι αὐτός πού εἶμαι μόνον ὅσο εἶμαι καί γίνομαι τό ἐνιαῖο ἀποτέλεσμα μιάς ἐνιαίας θέλησης τῆς θέλησης πού ἀπορρέει ἀπό αὐτό ἀκριβῶς πού εἶμαι.

Ὁ ΝΝ ξεκαθαρίζει ἀκόμη κάτι πού ἤδη ὑποπτευόμουν. Ὅχι μόνο ἐγώ ἀλλά τό κάθε πράγμα στόν κόσμο αὐτόν εἶναι τό σύνολο τῶν ἀποτελεσμάτων πού αὐτό ἐπιφέρει στά ἄλλα πράγματα. Ὁ κόσμος δέν εἶναι μιά στατική παράθεση ἀνεξάρτητων πραγμάτων ἀλλά μιά ἀέναα μεταβαλλόμενη συνάρθρωση ἀποτελεσμάτων. Καί αὐτό σημαίνει ὅτι ἐγώ δέν εἶμαι ποτέ ἀπομονωμένος ἀπό τά ἄλλα πράγματα καί ὅτι αὐτός πού εἶμαι —τό σύνολο τῶν ἀποτελεσμάτων πού ἔχω— δέν ἀφορᾷ ποτέ μόνον ἐμένα. Ἔτσι, γιά νά γίνω αὐτός πού εἶμαι πρέπει ὁ κόσμος ὅλος νά γίνει ἀντάξιός μου, πρέπει ὄλα τά πράγματα τοῦ κόσμου αὐτοῦ —τό σύνολο τῶν ἀμοιβαίων ἀποτελεσμάτων τους— νά ἀποκτήσουν τή συνοχή αὐτοῦ πού ἐγώ εἶμαι. Ἡ θέλησή μου νά γίνω αὐτός πού εἶμαι εἶναι θέληση ν' ἀλλάξει ὀλόκληρος ὁ κόσμος γιά νά γίνει ἰκανός νά μέ δεχτεῖ.

Ἡ περιστολή, λοιπόν, τῆς παράταξής μας στήν ἀξιοπρέπεια τῆς προσωπικής μας στάσης κατά κανέναν τρόπο δέν συνεπάγεται τό ἀποτράβηγμά μας στή θαλπωρή τοῦ δήθεν αὐτόνομου ἐσωτερικοῦ κόσμου τοῦ καθενός μας. Ἰδιωτικός κόσμος ἄσπιλος, ἀμόλυντος καί ἀγνός δέν ὑπάρχει γιατί ἀκόμη κι αὐτός πού φαίνεται ἔτσι ἀπλῶς κρύβει τό γεγονός του, δηλαδή ὅτι εἶναι ὁ ἴδιος ἀποτέλεσμα τῶν ὄσων ἔχουν συμβεῖ κι ὄσων συμβαίνουν ἐξῆς ἀπό αὐτόν. Ἡ ιδιώτευση, δηλαδή ὁ ἀσκητισμός πού προσπαθεῖ νά ἀποφύ-

γει κάθε δοσοληψία με την περιρρέουσα αθλιότητα, δεν είναι παρά στάση ηθικολόγα, τυφλά υπεροπτική και απόλυτα στεία, ή όποια υποτάσσεται πλήρως σε ό,τι ή ίδια υποκρίνεται ότι αρνείται. Τέτοιες στάσεις και τέτοιες εγωπάθειες δεν έχουν τίποτε να κάνουν με μ' έμένα.

Η δική μας προσωπική στάση —ή δική μου— δεν είναι εγκλεισμός μέσα στον ανύπαρκτο έσωτερικό μου κόσμο: είναι δξείδωση μέσα στη νοτιά των ανθρώπων. Δεν είναι άρνηση συμμετοχής: είναι προσπάθεια προσανατολισμένης δράσης στό κέντρο των πραγμάτων. Δεν είναι περιστολή στάσα πεζά λίγα φαίνονται πώς φτιάχνουν την καθημερινότητά μου: είναι άνοιγμα στό παρόν, στό παρελθόν και στό μέλλον του κόσμου όλόκληρου. Και καθώς πολιτική είναι άκριβώς εκείνη ή δράση στό κέντρο των πραγμάτων ή όποια συμπυκνώνει τη νοτιά των ανθρώπων, τό άνοιγμα στόν κόσμο τό όποιο συνιστά ή προσωπική μου στάση είναι πράξη και πρακτική ρητά πολιτική. Έτσι, όταν καλώ τόν έαυτό μου να έπικεντρώσει την παρέμβασή του στην ίδια αυτήν την προσωπική μου στάση και να αναλάβει την ευθύνη της άξιοπρέπειάς της, δεν κάνω τίποτε άλλο παρά να αναλαμβάνω ρητά την ευθύνη της πολιτικής προοπτικής που θα κάνει αυτή τη στάση ό,τι ή ίδια είναι. Και άκόμα, καθώς ό τρόπος ζωής τόν όποιο αυτή ή στάση φτιάχνει κι αυτή ή προοπτική υποδεικνύει άπαιτεί έναν όλόκληρο καινούργιο κόσμο για να χωρέσει, ή παρέμβαση την όποια έπικαλούμαι αναλαμβάνει ρητά, με την ίδια την κίνηση που την όριζει και με τόν δικό μου χαρακτηριστικό τρόπο, δηλαδή αυτόν τόν όποιο κανένας δεν μπορεί να μου επιβάλλει ή υποβάλλει ν' αλλάξω, και την ευθύνη για τίς τύχες του κόσμου όλόκληρου.

Η άνυπόφορη οίηση την όποια με περισσή ευκολία θα μου προσάψουν έδω κόλακες έχθροί και άπονονοί φίλοι με αφήνει άδιάφορο. Τους χαρίζω τίς μετρημένες βλέψεις τους, τά άσημαντα όνειρά τους, τη δειλία της απαρέσκειάς τους, τό ρεαλισμό της πολιτικής τους. Τους χαρίζω άκόμη τη φτηνή ειρωνεία —σήμερα που είμαι αδύναμος, γιατί άρριο δεν θα διατάσουν να έπιστρατεύσουν έντελώς άλλα μέσα— με την όποια θα σπεύσουν να κρύψουν τόν τρόπο που τούς προκαλεί μιά θέληση που δηλώνει καθαρά πώς δεν μετριέται με τά μέτρα τους. Οί μόνοι αντίπαλοι που με ενδιαφέρουν είναι οί αντίξοιοί μου, αυτοί που θα μπορέσουν να με υποχρεώσουν να κάνω λάθη και να διδαχθώ από αυτά, αυτοί που θα με καταστήσουν έτσι ισχυρότερο και πιο άποτελεσματικό άπέναντί τους. Και για συμμαχητές και φίλους αναγνωρίζω μόνον αυτούς που παρεμβαίνουν στη δική τους προσωπι-

κή στάση και αναλαμβάνουν, ένάντια σε κάθε εκμαυλισμό, την ευθύνη της δικής τους άξιοπρέπειας ώστε να γίνουν αυτοί που οί ίδιοι είναι. Αναγνωρίζω αυτούς για συμμαχητές και φίλους —και ξέρω πώς κι αυτοί με αναγνωρίζουν— έστω κι αν δεν ανήκουν τυπικά σε ό,τι όνόμασα παράταξή μας. Κι αυτό γιατί ή παράταξή μας ποτέ δεν θα μπορέσει να γίνει αυτή που ή ίδια είναι αν δεν συγκροτηθεί άκριβώς από όλους αυτούς που σήμερα στέκονται έτσι.

Με αυτόν τόν τρόπο ό NN μου παρέχει τό πραγματικό περιεχόμενο του αντιδογματισμού μου, αλλά και με κάνει να συλλάβω καλύτερα τό χαρακτηριστήρα της δημοκρατίας που διεκδικώ. Για να γίνω αυτός που είμαι πρέπει όλόκληρος ό κόσμος να αλλάξει για να γίνει ικανός να με δεχτεί. Όμως δεν άπαιτώ από κανέναν να άπογοητεί άμαχητί τόν κόσμο αυτό και να γονατίσει μπροστά στην άλήθεια που έγώ φέρω. Για να γίνω αυτός που είμαι, μάχομαι ένάντια σ' όλους τούς άνέμους αλλά χρησιμοποιώ μόνον τά μέσα που δεν με κάνουν άλλον από αυτόν που ό ίδιος είμαι. Γι' αυτό μισώ τούς όπαδούς, γι' αυτό άρνούμαι να κολακέψω για να πείσω, γι' αυτό ή δουλική ύποταγή ή έστω ό θαυμασμός των άλλων έμένα με προσβάλλει καιρία. Ό κόσμος που χωράει ύποτελείς δεν είναι δικός μου. Έγώ άνοίγω μόνος τόν δικό μου δρόμο, σφυρηλατώ τόν κόσμο μου και σμιλεύω τόν έαυτό μου καλώντας στη γιορτή όπου μόνος έγώ τιμώ τόν έαυτό μου, μόνον όσους άντέχουν και θέλουν να δούν για που άκριβώς τραβάω. Από τούς άλλους ζητώ μόνο να μου δείξουν τό δικό τους δρόμο. Και ζητώντας το αυτό άναζητώ συμμαχητές και αντίπαλους άντάξιους μου, τέτοιους που ό καθέ-

νας τους να θέλει να γίνει αυτός που ό ίδιος είναι για να άναμετρήσει τη θέλησή του και τόν κόσμο του με τη δική μου θέληση και τόν δικό μου κόσμο. Και ούτε έδω ούτε πουθενά δεν ύπακούω σε δήθεν υπερβατικά ήθικά προστάγματα. Περιφρονώ την Ήθική που με πλήττει άφόρητα γιατί ή δική μου μεγαλοφροσύνη είναι μόνο έκφανση της άπόλυτης, της κυριολεκτικής ιδιοτέλειάς μου. Ζητώ συμμαχητές και αντίπαλους άντάξιους μου γιατί μόνον αυτοί μπορούν να με διδάξουν, μόνον αυτοί μπορούν να κάνουν τά όπλα μου άιχμηρότερα, μόνον αυτοί μπορούν να αυξήσουν τη άποτελεσματικότητά μου. Η δημοκρατία που διεκδικώ είναι τό καθεστώς εκείνο όπου όλοι άνεξαιρέτως οί άνθρωποι θα είναι άντάξιοί μου. Είναι τό καθεστώς όπου ή κατάσταση του είναι έχει άποδοθεί στό γίγνεσθαι, δηλαδή τό καθεστώς εκείνο όπου ό καθένας είναι και παραμένει αυτός που ό ίδιος γίνεται. Η δημοκρατία που διεκδικώ είναι ή δημοκρατία αυτών που ό NN όνομάζει έλεύθερα πνεύματα. Είναι ή δημοκρατία αυτών που έγώ όνομάζω κομμουνιστές.

Αυτή ή δημοκρατία, ό κόσμος που έγώ άπαιτώ για να γίνω αυτός που ό ίδιος είμαι και ό μόνος κόσμος που είναι ικανός να με δεχτεί δεν είναι άλλος από τόν κόσμο που διεκδίκησε άτελέσφορα ή πρώτη χαραγμένη στην πέτρα ευχή του ανθρώπου, όπως δεν είναι άλλος από τόν κόσμο που θα κερδίσει ή ύστατη, πριν από την έλευσή του, έξέγερση των κομμουνιστών. Ό κόσμος αυτός είναι ό μόνος που θα δικαιώσει όχι μόνον αυτήν την πρώτη ευχή και αυτήν την ύστατη έξέγερση αλλά και όλα όσα έγιναν στό μεταξύ, είναι ό μοναδικός κόσμος όπου όλα τά όνειρα θα λάβουν έπιτέλους εκδί-

κτηση. Κι αυτό σημαίνει ότι δεν μπορώ να κατακτήσω αυτόν τον κόσμο αν δεν μετρήσω τό τί είναι για μένα δικαίωση, αν δεν αναμετρηθώ με το ίδιο το δικό μου παρελθόν. Ο ΝΝ διδάσκει πώς το μέλλον καθ' εαυτό είναι ένα παθητικό και άμορφο κενό που δεν άφορά τίποτε και κανέναν. Το μέλλον ενδιαφέρει μόνον γιατί αυτό μπορεί να αλλάξει το παρελθόν. Και αυτό είναι το τελευταίο και κορυφαίο του μάθημα.

Αν πραγματικά ο κόσμος είναι συνάρθρωση άποτελεσμάτων, αν η συνάρθρωση είναι τέτοια που τίποτε δεν μπορεί να πειραχτεί χωρίς αυτός ν' αλλάξει ολότελα, τότε το κάθε πράγμα έγινε αυτό που είναι μόνον επειδή ολόκληρος ο κόσμος άκολούθησε αυτήν ακριβώς την πορεία που άκολούθησε και καμιά άλλη, τότε και εγώ έγινε αυτός που είμαι μόνον επειδή ολόκληρος ο κόσμος δούλεψε επί γενεές γενεών για να φτάσει στο άποτελεσμα που εγώ συνιστώ. Οπότε, για να γίνω εγώ αυτός που είμαι και για να κερδίσω εγώ τον κόσμο που εγώ διεκδικώ, είμαι υποχρεωμένος να πλάσω εγώ ακόμη και το δικό μου παρελθόν. Για να γίνω αυτός που είμαι, είμαι υποχρεωμένος να εντάξω όλα όσα έκανα και το σύνολο των άποτελεσμάτων που είχα σ' αυτό που τώρα γίνομαι, είμαι υποχρεωμένος να φτιάξω εκείνη την ενότητα με τον εαυτό μου όπου οι πράξεις που έξετέλεσα, οι σκέψεις που έξεφρασα, ή δράση που ανέπτυξα, ή συμπεριφορά που έξεδήλωσα να άποκτήσουν τη συνοχή του ενιαίου τρόπου ζωής που με κάνει αυτόν που είμαι, να άποτελέσουν τις άμοιβαία συνεπείς εκφάνσεις της ενιαίας θέλησής μου. Για να γίνω αυτός που είμαι, έχω να εντάξω αυτό που ήμουν σ' αυτό που γίνομαι γιατί είμαι. Για να κερδίσω το μέλλον μου πρέπει να κατακτήσω το παρελθόν μου.

Και για να κρίνω αν έγιναν πραγματικά αυτός που είμαι και αν ο κόσμος που κατέκτησα είναι αυτός που μπορεί πραγματικά να με δεχτεί, ο ΝΝ με τοποθετεί, ριγώντας και ο ίδιος από δέος, μπροστά στο ακρότατο όριο της έσχάτης ευθύνης και που άπειθύνει το φρικτό και μεγαλειώδες εκείνο έρώτημα που άποτελεί το άπόλυτο κριτήριο της υπέρτατης δικαίωσης: Δέχομαι να περάσω ξανά μέσα από ανεξαιρέτως όλα όσα πέρασα, να ζήσω ξανά τή ίδια ακριβώς που έζησα, κι αυτό όχι μονάχα μία φορά αλλά πάλι και πάλι και πάλι ως το άπειρο, προκειμένου να φτάσω ξανά, αλλά και να φθάνω πάλι και πάλι και πάλι για πάντα, εκεί ακριβώς όπου έφτασα; Όχι μόνον αυτός που εγώ έγινα αλλά και ή άναπνοή του κόσμου ολόκληρου κρέμεται από την άπάντησή μου. Γιατί εγώ και το εκεί όπου εγώ έφτασα είναι άποτελεσμα της πορείας του κόσμου. Κι αν ή πορεία αυτή διέφερε ακόμη και στο έ-

λάχιστο, άλλος θά 'μουν εγώ και άλλου θά είχα φτάσει. Δεχόμενος τό έρώτημα κάνω αυτό που εγώ έγινα μέτρο του κόσμου και μόνος εγώ άποφασίζω και άποφαινομαι αν, με μόνο μέτρο αυτό, όλα όσα έγιναν και όσα μέλλουν ακόμη να συμβούν αξίζει να γίνουν. Ο ΝΝ με ρωτάει: Προκειμένου να γίνω εγώ αυτός που είμαι και να είμαι πιά αυτός που γίνομαι, δέχομαι να γυρίσει ξανά ολόκληρος ο κόσμος για να διαβεί και πάλι τον ίδιο ακριβώς δρόμο, να επιστρέψουν όλα για να γίνουν ξανά ακριβώς όπως έγιναν; Και αυτό όχι μονάχα μία φορά αλλά πάλι και πάλι και πάλι ως το άπειρο;

Δέχομαι εγώ να διεξαχθούν ξανά όλοι οι πόλεμοι, να ένσκήνουν ξανά όλοι οι λιμοί, να καταπιγούν ξανά όλες οι έξεγέρσεις, να διαπραχθούν ξανά όλα τή έγκλήματα, να τσαλαπατηθούν ξανά όλες οι ευαισθησίες; Κι αυτό πάλι και πάλι και ξανά και ξανά, φορές άπειρες; Και αν τό θλιβερό σαρκίο μου δεν λυγίσει μπροστά στο βάρος της άπροσμέτρητης ευθύνης, και αν άπαντήσω άδίστακτα πώς ναί, δέχομαι, γιατί άξιο ένός τό τίμημα, τότε ο ήλιος θά γυρίσει για να φωτίσει με τό νόημά τους όλα όσα έγιναν και όσα μέλλουν ακόμη να συμβούν, τότε το παρελθόν του κόσμου θά αλλάξει γιατί θά 'χει δικαιωθεί, τότε ή νίκη των κομμουνιστών θά φτιάξει τήν άλήθεια του κόσμου.

Ός εκεί και σε τίποτε λιγότερο καλώ τή δική μου παρέμβαση πάνω στην ίδια τήν προσωπική μου στάση να φτάσει, έτσι ζητώ να συγκροτήσω τό πολιτικό περιεχόμενο της άξιοπρέπειας αυτής της στάσης. Ξέρω πώς έτσι σηκώνω μόνος τις τύχες του κόσμου ολόκληρου, ξέρω πώς έτσι αναλαμβάνω μόνος εγώ, με μόνο μέτρο αυτό που ο ίδιος είμαι, να δικαιώσω και τήν πρώτη χαραγμένη στην πέτρα ευχή του ανθρώπου και τήν ύστατη έξεγερση των κομμουνιστών και όλα όσα έγιναν και θά γίνουν στο μεταξύ. Αυτό είναι τό τίμημα για να γίνω εγώ αυτός που είμαι, αυτό είναι τό τίμημα που καλείται ο καθένας από μās να πληρώσει για να γεφυρώσει τήν άβυσσο που χωρίζει σήμερα τήν πολιτική άνυπαρξία της παράταξής μας από αυτό τό όποιο ή παράταξη αυτή είναι, και είναι γιατί μπορεί, και μπορεί γιατί ο καθένας θέλει, να γίνει. Και αν ο καθένας μας αναλάβει, με τόν άπαράγραπτο δικό του προσωπικό τρόπο, τήν ευθύνη της δικής του άξιοπρέπειας, τότε δεν ύπάρχει έμπόδιο που μπορεί να σταθεί μπροστά μας. Η θεωρία και ή πρακτική μας, οι προτάσεις και ή δράση μας θά γίνουν άντάξίες μας, θά γίνουν τή άνίκητά μας δόπλα. Γινόμενοι αυτοί που είμαστε δεν έχουμε να χάσουμε παρά τις άλυσίδες που μās κάνουν άλλους. Και κερδίζουμε ολόκληρο έναν κόσμο: τόν ίδιο τόν εαυτό μας μέσα σ' έναν κόσμο

που είναι ο μόνος άντάξιος μας, ο μόνος ικανός να μās δεχτεί.

ΥΥ ('Υπογραφή και 'Υστερόγραφο)

Τό κάθε κείμενο —όπως και τό κάθε πράγμα— είναι τό σύνολο των άποτελεσμάτων που αυτό έχει. Άποτελεσμάτων όχι μόνον σ' αυτόν που τό διαβάσει αλλά και σ' αυτόν που τό έγραψε, γιατί είναι αυτός ο πρώτος άναγνώστης. Όπου, βέβαια, καθώς τίποτε δεν λέει ότι ή πρώτη άνάγνωση είναι, με όποιο κριτήριο, κατ' ανάγκη ή καλύτερη, τό προνόμιο που αυτή συνιστά είναι ένα μόνο τυπικό προνόμιο χωρίς καμιά ουσία. Με αυτήν τήν έννοια, ή ύπογραφή δεν είναι οργανικό μέρος κανένος κειμένου και τις περισσότερες φορές ή ύπαρξή της βλάπτει άντί να ώφελει τήν άνάγνωση γιατί ύποχρεώνει τόν κάθε άναγνώστη να συμπιλάσει εκεί όλα όσα γνωρίζει για τό συγγραφέα, δηλαδή πράγματα που όχι μόνον μπορεί να μήν έχουν καμιά σχέση με τό κείμενο αλλά και να τό αντίστρατεύονται άποφασιστικά. Ίσως ακόμη και ο πολιτισμός μας ολόκληρος να ήταν πλουσιότερος αν όλα ανεξαιρέτως τά κείμενα έμεναν για πάντα άυπόγραφα. Και τό κείμενο που προηγείται είναι κατ' έξοχήν κείμενο που δεν έπιδέχεται ύπογραφή. Το εγώ που κυκλοφορεί στις σελίδες του είναι ένα άδειο κέλυφος, ένα καλούπι, τό όποιο ο κάθε άναγνώστης (και ο πρώτος επίσης, βέβαια) καλείται να γεμίσει με τόν δικό του άπαράγραπτα προσωπικό τρόπο. Τό κείμενο αυτό —περισσότερο ίσως από άλλα— καλεί τόν κάθε άναγνώστη του να ύπογράψει αυτός τό κείμενο με όσα και όποια άποτελέσματα ή άνάγνωση του θά του έπιφέρει. Όστόσο, μέσα στο καθεστώς των πολλαπλών και άσφικτικών έλέγχων όπου όλοι ζούμε, ή άνωθυμία των κειμένων κρίνεται άκρως έπικίνδυνη και άπαγορεύεται ρητά. Ο καθένας έγκαλείται να αναλάβει τήν ευθύνη της ύπογραφής των κειμένων που γράφει. Νομικού χαρακτήρα ευθύνη άπέναντι στους ποικίλους κώδικες που προσδιορίζουν τή ζωή μας, ευθύνη άπέναντι στον εισαγγελέα και στο δικαστή, ευθύνη, γιατί όχι, και άπέναντι στον άστυνόμο. Άλλά και ευθύνη άλλης (ή παρεμφορούς;) τάξης άπέναντι στη βιογραφική συνέχεια και συνέπεια του πρώτου άναγνώστη και ύπογράφοντος. Έστω λοιπόν μιάς και είναι έτσι. Και ως γράφω και εγώ κάτω από τό κείμενο που προηγείται ολογράφως τό όνομά μου «Ἀριστείδης Μπαλτάς» κι ως άποκαλύψω εδώ τελειώνοντας τή πλήρη στοιχεία του ΝΝ που μου συμπαραστάθηκε. Ο ΝΝ είναι ένα βιβλίο, τό Alexander Nehamas, *Nietzsche, Life as Literature*, Harvard University Press, 1985.

Πέρα από την κρισεολογία: μιά αναγκαία και επίκαιρη συζήτηση ΓΙΑ ΤΗΝ ΚΡΙΣΗ

του Λάκη Δεδουσόπουλου

Α' ΕΙΣΑΓΩΓΙΚΑ

1. Τά τελευταία χρόνια όλοι μιλάμε για την κρίση, την οικονομική κρίση. Αυτή ή γενικευμένη «κρισεολογία» ελάχιστα έχει συμβάλει στην κατανόηση των προβλημάτων, πολύ δέ περισσότερο στη διατύπωση συγκεκριμένων πολιτικών προτάσεων για την υπέρβαση της κρίσης. Και τούτο γιατί η αντιμετώπιση είναι συνήθως περιγραφική. 'Η «κρίση» αναλύεται με όρους αποτελεσμάτων, φαινομένων που γίνονται εμπειρικά αντιληπτά και στατιστικά μετρήσιμα. Θεωρούμε ως κρίση τόν πληθωρισμό, τήν αυξανόμενη ανεργία, τήν αύξηση τών δημόσιων έλλειμμάτων και του έξωτερικού χρέους, τή στασιμότητα τής παραγωγής, τή μείωση τών επενδύσεων, τήν όρατή πλέον προοπτική τής αποβιομηχάνισης μιάς κοινωνίας που δέν έγινε ποτέ βιομηχανική. 'Η κρίση περιγράφεται, όμως έξακολουθούμε νά άγνοούμε τί είναι αυτή ή κρίση. Ποιές κοινωνικές δυναμικές τή δημιουργούν και ποιοί μηχανισμοί τή αναπαράγουν. Μιλάμε για «κρίση» χωρίς νά αναφέρουμε τί είναι σέ κρίση. Άγνοούμε τά ιδιαίτερα χαρακτηριστικά τής, τά στοιχεία τής σέ σχέση μέ τήν κοινωνία μας. Και φυσικά άγνοούμε τίς αναγκαίες προϋποθέσεις που απαιτούνται για νά τήν υπερβούμε.

Τό κείμενο πού άκολουθεί είχε δημοσιευτεί στόν Δεκαπενθήμερο Πολίτη πριν ένα χρόνο, τεύχος 53 και 54 1985. Έδώ, ξανακοιταγμένο από τό συγγραφέα του, τό αναδημοσιεύουμε και λόγω τής σημασίας του, αλλά κυρίως γιατί άποτελεί προϋπόθεση ευρύτερης μελέτης πού θά άκολουθήσει στό έπόμενο τεύχος για τόν διεθνή καταμερισμό έργασιας και τή θέση τής Ελλάδας σ' αυτόν.

2. Δέν είναι τυχαίο ότι και ή παραδοσιακή οικονομική θεωρία και στή νεοκλασική τής και στήν κεννσιανή (ή μετακεννσιανή) έκδοχή τής δείχνει τραγικά άμήχανη μπροστά στήν κρίση. Όλο τό σύστημα μέτρων του κεννσιανού όπλοστασίου που στηρίζεται στήν άπλουστευτική θεώρηση τής «έθνικης οικονομίας» άποδεικνύεται άνεπαρκές. 'Η παραδοσιακή οικονομική θεωρία έμφανίζεται πλέον μέ σαφήνεια ως αυτό που πάντοτε ήταν: ή ιδεολογική θεμελίωση ενός συνταγολογίου μέτρων διαχείρισης — και όχι όργανο για τήν κατανόηση τών οικονομικών μηχανισμών μιάς πολύπλο-

κής πραγματικότητας. 'Η επανάκαμψη του νεοφιλελευθερισμού ύπογραμμίζει άκριβώς τήν προϊούσα ανεπάρκεια τής διαχείρισης τής οικονομικής κρίσης διά τών παραδοσιακών κρατικών πολιτικών.

3. Κρίση οικονομική — κρίση τής οικονομικής θεωρίας. Είναι βέβαιο ότι στή δεκαετία του 1980 ούτε οι προτεραιότητες ούτε τά μέσα οικονομικής πολιτικής μπορούν νά αντιγράφουν από τήν περίοδο τής ευημερίας του 1960. Καί ό τεχνοκρατισμός και «πραγματισμός» τών οικονομολόγων άδυνατεί νά προσφέρει τίς αναγκαίες «συνταγές». Περιορίζεται νά άναμασά τίς ιδέες του Άνταμ Σμύθ, νά εκθειάζει τήν αποτελεσματικότητα του μηχανισμού τών τιμών, νά κρύβει τή θεωρητική γύμνια και τόν προϊόντα άμοραλισμό πίσω από κούρνια και φαντασιώσεις. Μέ τή στροφή του στό νεοφιλελευθερισμό ό οικονομολόγος θεωρητικοποιεί τήν άνικανότητά του νά διαχειριστεί τήν κρίση. Αυτός ό κατ' έξοχήν «κρατικός» διανοούμενος τής μεταπολεμικής περιόδου αυτοαναίρεται και κηρύσσεται υπέρ τής ιδιωτικής πρωτοβουλίας.

4. Ούτε όμως και ό «όρθόδοξος» μαρξισμός τών κρατικών Άκαδημιών και τών έγχειριδίων, έγκλωβισμένος στό

δίπτυχο του οικονομισμού-κρατισμού, μπορεί να προσφέρει μία εναλλακτική πολιτική προοπτική. Σήμερα, η 'Αριστερά πρέπει να απορρίψει τις άποκαλύπτές ή συγκαλυμμένες νεοφιλελεύθερες δοξασίες, τις σχηματοποιήσεις του παρωχημένου «μαρξισμού» της 'Ανατολής, ή τις καταδικασμένες προσπάθειες αναβίωσης του Κράτους Εϋθυμίας των σοσιαλδημοκρατών. Είναι ανάγκη να αξύνει τις παρεμβάσεις της, να εμπλουτίσει τις αναλύσεις της, να βρει και να επιβεβαιώσει τις κοινωνικές αναφορές της.

5. Στη χώρα μας, η ανανεωτική 'Αριστερά έχει τουλάχιστον τό προνόμιο να προβληματίζεται. Διατείνεται ότι έχει απορρίψει τό δογματισμό, αλλά συχνά παραδέρνει ανάμεσα σε μία άμυντική πολιτική και σε μία πολιτική «έκσυγχρονισμού». Συχνά διαφαίνεται ή τάση να αναδειχθεί σε «υπεύθυνο» σύμβουλο της κυβερνητικής πολιτικής. Η 'Αριστερά βιώνει την κρίση, αλλά μοιάζει άπρόθυμη να την κατανοήσει. 'Απρόθυμη να άρθρώσει μία συνολική άριστερή πρόταση, να άρθρώσει τόν άριστερό, τόν ανατρεπτικό λόγο. Η 'Αριστερά είναι 'Αριστερά όχι επειδή νοιάζεται να βγάλει την «κοινωνία» χωρίς άμυχές από την κρίση της, αλλά άκριβώς επειδή άποβλέπει στό μετασχηματισμό τών κοινωνικών δομών. Δέν προτίθεται συνεπώς να δώσει συνταγές οικονομικής πολιτικής. Προτίθεται να αλλάξει την κοινωνία.

6. Για να αλλάξουμε την κοινωνία, πρέπει να την κατανοήσουμε. Νά αντιληφθούμε τούς μηχανισμούς και τις διαδικασίες άναπαραγωγής της. Νά την έρμηνεύσουμε με όρους ταξικών. Νά κατανοήσουμε τά ιδιαίτερα συμφέροντα τών τάξεων και τών ταξικών συγκρούσεων, τόν τρόπο και τούς όρους με τούς όποιους συντίθενται και άποσυντίθενται οι ταξικές συμμαχίες και τό μπλόκ έξουσίας. Νά καταλάβουμε τις συνέχειες και άσυνέχειες του έλληνικού κοινωνικού σχηματισμού. Καί, κυρίως, να έχουμε την επίγνωση τών όριων της πολιτικής μας. Αυτά τά άμεσα θεωρητικά-πολιτικά ζητήματα έχουν άγνοηθεί μέχρι σήμερα. Όμως άπαιτούν άπάντηση τώρα.

Β' ΤΙ ΕΙΝΑΙ Η ΚΡΙΣΗ

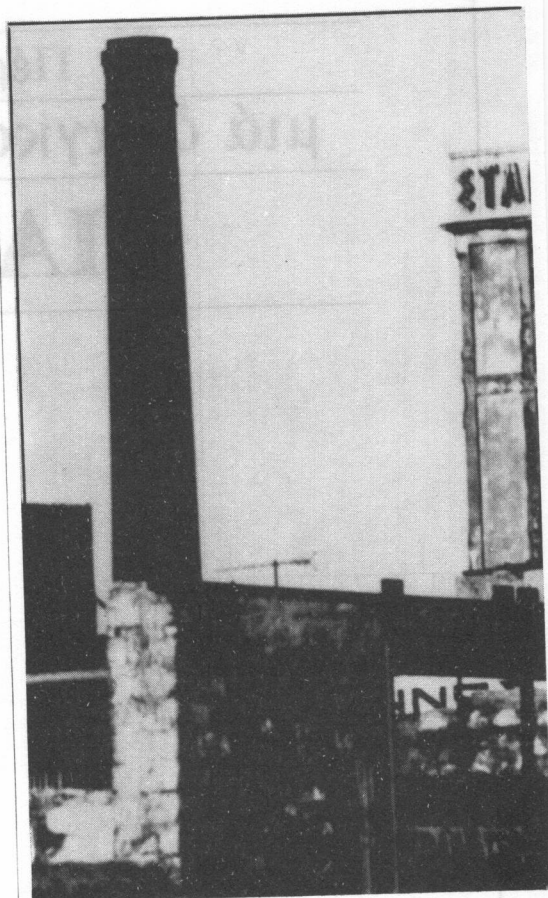
1. Η οικονομική κρίση δέν ταυτίζεται με τά συμπτώματά της. Δίνοντας ένα πολύ άπλό όρισμό, «κρίση» σημαίνει ότι ένα ιστορικό πρότυπο συσσώρευσης δέν μπορεί να λειτουργήσει με ίκανοποιητικό τρόπο. Τό πρότυπο συσσώρευσης άποτελεί μία ειδική ένότητα, ένα σύνολο ειδικά καθορισμένων μηχανισμών παραγωγής/άντλησης (σχέσεις έκμετάλλευσης), διανομής

και κατανάλωσης του πλεονάσματος. Η λειτουργικότητα του προτύπου συσσώρευσης εξαρτάται από τις σχέσεις άρμονίας που σχηματίζονται ανάμεσα στους μηχανισμούς αυτούς.

2. Τό πρότυπο συσσώρευσης είναι ένα από τά βασικά στοιχεία ένοποίησης του κοινωνικού σχηματισμού και έμπλοκής τών ύφισταμένων τρόπων παραγωγής σε μία διαδικασία κοινής άναπαραγωγής. Περιλαμβάνει επίσης έξωοικονομικούς θεσμούς και μηχανισμούς, πολιτικής και ιδεολογικής φύσεως, που συμβάλλουν στή λειτουργικότητα και τή νομιμοποίηση του συγκεκριμένου προτύπου συσσώρευσης.

3. Τό πρότυπο συσσώρευσης άποτελείται από μία «ειδική» ένότητα, ένα σύνολο «ειδικά» καθορισμένων μηχανισμών. Καί στις δύο περιπτώσεις ή έννοια της «ειδικότητας» παραπέμπει στις ταξικές σχέσεις και στήν ταξική διαμάχη. Η κατανόηση της ειδικότητας αυτών τών σχέσεων σε κάθε περίπτωση προϋποθέτει τήν κατανόηση της ύπαρξης και ένεργου έμπλοκής στήν πάλη τών τάξεων και τών ταξικών μερίδων που δέν ανήκουν στον καπιταλιστικό τρόπο παραγωγής. Προϋποθέτει επίσης τήν κατανόηση της ιδιαιτερότητας τών ταξικών μερίδων που ανήκουν στις δύο βασικές τάξεις του καπιταλισμού. Ένα πρότυπο συσσώρευσης επιβάλλεται (= εξειδικεύεται) ως άποτέλεσμα μίας οικονομικής, πολιτικής και ιδεολογικής συμμαχίας μεταξύ τάξεων και ταξικών μερίδων. Οι κοινωνικές δυνάμεις που συμμετέχουν στήν οικοδόμηση αυτής της συμμαχίας — και αυτό άφορά ιδιαίτερα τις ήγεμονεύομενες τάξεις και μερίδες — δέν είναι ιδεολογικά «άποπροσανατολισμένες» ή παθητικά «ύποχείρια». Με τή συμμετοχή τους στό μπλόκ έξουσίας επιβάλλουν σε κάποιο βαθμό τους όρους τους, έξυπηρετούν ουσιαστικά ή υλικά τους συμφέροντα, διασφαλίζουν τις βασικές προϋποθέσεις της άναπαραγωγής τους ως κοινωνικών υποκειμένων.

4. Οι όροι της ταξικής συμμαχίας άνατακλούν τό συσχετισμό δυνάμεων μεταξύ του μπλόκ έξουσίας και τών κυριαρχούμενων τάξεων, αλλά και τό συσχετισμό που υπάρχει μεταξύ τών δυνάμεων που συμμετέχουν στό μπλόκ έξουσίας. Άνατακλούν δηλαδή τις ειδικές σχέσεις έξουσίας που επιτρέπουν τήν άρθρωση τών ιδιαίτερων συμφερόντων στήν ταξική συμμαχία. Οι όροι της ταξικής συμμαχίας προσδιορίζουν τά ειδικά χαρακτηριστικά του προτύπου συσσώρευσης. Τήν ένταση της έκμετάλλευσης και τή διαφορικότητά της (και, συνεπώς, τήν ειδικότητα τών μηχανισμών άντλησης του πλεονάσματος), τήν ιδιαιτερότητα της άνακατανομής του πλεονά-

σματος, τόν τρόπο χρήσης-κατανάλωσής του.

5. Η κρίση του προτύπου συσσώρευσης συνεπάγεται έπανακαθορισμό τών ταξικών σχέσεων και έπαναπροσδιορισμό τών όρων της ταξικής συμμαχίας. Ό έπανακαθορισμός δέν άφορά μόνο τις σχέσεις ανάμεσα στό μπλόκ έξουσίας και τις κυριαρχούμενες τάξεις, αλλά κυρίως εκφράζεται στήν άλλαγή τών σχέσεων στό έσωτερικό αυτού του μπλόκ, στήν άλλαγή τών όρων ήγεμονίας. Γι' αυτό ή κρίση δέν είναι μόνο οικονομική: είναι και ιδεολογική, αλλά κυρίως πολιτική, κρίση που άπτεται όλων τών σφαιρών της κοινωνικής όργάνωσης.

Γ' Η ΚΡΙΣΗ ΤΟΥ ΠΑΓΚΟΣΜΙΟΥ ΚΑΠΙΤΑΛΙΣΤΙΚΟΥ ΣΥΣΤΗΜΑΤΟΣ

1. Στις άρχές της δεκαετίας του 1970 είχαμε ήδη διακρίνει τά σημάδια της παγκόσμιας κρίσης, αλλά και τις πρώτες ένδείξεις για τόν τρόπο με τόν όποιο θά μεθοδεύταν ή έξοδος άπ' αυτή. Τό βασικό στοιχείο της κρίσης ήταν ή άμφισβήτηση του ήγεμονικού ρόλου τών ΗΠΑ — και του άμερικανικού κεφαλαίου —, άμφισβήτηση που προήλθε τόσο από τις λοιπές βιομηχανικές χώρες — χώρες της ΕΟΚ, 'Ιαπωνία

νία— όσο και από τις λεγόμενες Νέες Βιομηχανικές Χώρες. Το αίτιο της κρίσης πρέπει να αναζητηθεί στην πτώση του ποσοστού κέρδους που παρατηρήθηκε σε παγκόσμιο επίπεδο. Οι έκτεταμένες επενδύσεις σε παραγωγικούς τομείς που είχε πραγματοποιήσει το διεθνές κεφάλαιο σε χώρες «υπανάπτυκτες» —διαδικασία που καλύφθηκε ιδεολογικά από μία πληθώρα θεωριών ανάπτυξης και υπανάπτυξης— οδήγησαν σε μία κρίση της κερδοφορίας του κεφαλαίου και στην δξυνση των ανταγωνισμών για την ανακατανομή του πλεονάσματος. Παρατηρούσαμε, έτσι, την κλιμάκωση του ανταγωνισμού ΗΠΑ -Ευρώπης, Δύσης-Νέων Βιομηχανικών Κρατών, ενώ την ίδια περίοδο στο εσωτερικό των παραδοσιακών βιομηχανικών κρατών τά κινήματα των νέων, των φοιτητών, των εργατών και των μειονοτήτων άμφισβητούσαν συνολικά τό μεταπολεμικό πρότυπο ανάπτυξης και τις βασικές αξίες του Κράτους Εϋημερίας.

2. Ή απάντηση του κεφαλαίου των άνεπτυγμένων χωρών σ' αυτή την άμφισβήτηση είχε δύο όψεις: ένταση του έλέγχου της ροής των χρηματικών κεφαλαίων μέσω του διεθνούς νομισματικού και τραπεζικού συστήματος άφ' ενός και άφ' έτέρου στροφή των παραγωγικών επενδύσεων προς τις «παραδοσιακές Βιομηχανικές Χώρες σε τομείς «νέας τεχνολογίας», προς τούς όποιους οι Νέες Βιομηχανικές Χώρες είχαν περιορισμένες δυνατότητες ανταγωνισμού. Καί οι δύο πολιτικές στόχευαν στον επαναπροσδιορισμό των ό-

ρων αναδιανομής της παραγόμενης ύπεραξίας σε παγκόσμιο επίπεδο, στην εγκαθίδρυση ενός νέου παγκόσμιου καταμερισμού της εργασίας. Άλλά, ταυτόχρονα, και οι δύο πολιτικές δέν ήταν χωρίς προβλήματα. Ή προσπάθεια για την ανακατανομή του πλεονάσματος μέσω του διεθνούς νομισματικού και τραπεζικού συστήματος είχε ως αποτέλεσμα την ένταση της διεθνούς κερδοσκοπίας, τον «πόλεμο» των έπιτοκίων και τή γενική αστάθεια της συναλλαγματικής αξίας των νομισμάτων. Ή προώθηση των «νέων τεχνολογιών» στην παραγωγική διαδικασία και ή έπιζητούμενη περιστολή των κοινωνικών παροχών οδήγούν σε έκτεταμένη άνεργία, σε σημείο που να υποστηρίζεται εύρως ότι ή κοινωνία πρέπει να άποδεχθεί τή μονιμότητα της άνεργίας και της ύποαπασχόλησης. «Πρέπει να μάθουμε να ζούμε με τήν άνεργία» είναι τό σύνθημα που άκούγεται συχνά — και όχι μόνο από συντηρητικούς κύκλους.

3. Ή πολιτική αναδιάρθρωσης του κεφαλαίου —στην όποία, παρά τις νεοφιλελεύθερες φαντασιώσεις, τό κράτος διαδραματίζει καίριο ρόλο— στόχευε και εξακολουθεί να στοχεύει σε ένα νέο καταμερισμό εργασίας σε παγκόσμιο επίπεδο με τή σταδιακή εγκατάλειψη των «παραδοσιακών» βιομηχανικών κλάδων και τήν εγκαθίδρυση νέων σχέσεων εργασίας - κεφαλαίου, νέων μορφών άπασχόλησης. Ή στρατηγική άποδείχθηκε ιδιαίτερα έπιτυχής καθώς τό εργατικό κίνημα, περιχαρακωμένο σε έθνικά πλαίσια και

κατακερματισμένο εσωτερικά, περιορίστηκε ούσιαστικά σε μία άμυντική πολιτική άποδεχόμενο τούς όρους αναδιάρθρωσης του κεφαλαίου. Μία τέτοια τακτική όμως ούτε τις κοινωνικές παροχές του Κράτους Εϋημερίας εξασφαλίζει ούτε τή διατήρηση της ισχύος των εργατικών συνδικάτων στή μακροχρόνια περίοδο. Οι συντηρητικές δυνάμεις, ταυτόχρονα, προσπαθούν να άποδώσουν τήν κρίση στο εργατικό κίνημα: τό εργατικό κίνημα στή κρίση με τήν έπιμονή του να διατηρήσει τά «προνόμια» που είχε άποκτήσει σε προηγούμενα στάδια. Ή σχετική φιλολογία χρησιμοποιεί «εϋηχους» όρους: εύκαμνία, άποτελεσματικότητα, παραγωγικότητα, άτομική πρωτοβουλία, άτομικά δικαιώματα. Θέματα ιδεολογήματα μίας Νέας Δεξιάς, γνωστά και σε μās από τούς παπαγαλισμούς των «όργανικών διανοουμένων» μας.

4. Ή «νομιμοποίηση» της αναδιάρθρωσης του κεφαλαίου στήν Ευρώπη, έξαιτίας ακριβώς της θεσμοθετημένης παρουσίας και αντίδρασης της εργατικής τάξης, γίνεται έτσι μία διαδικασία πολύ πιο έπαχθής, όδυνηρή και μεγαλύτερης διάρκειας από τήν αντίστοιχη στις ΗΠΑ και Ήαπωνία, όμως ή «κρίση» έμπεριέχει τούς μηχανισμούς καπιταλιστικής διεξόδου. Καί ή νέα μορφή ήγεμονίας του κεφαλαίου συνοδεύεται με τόν επαναπροσδιορισμό όλων των ιδεολογικών και πολιτικών στοιχείων: τήν ύποχώρηση των θεσμών κοινωνικού έλέγχου προς όφελος του άυταρχικού-συγκεντρωτικού κράτους, τόν αυξανόμενο ρόλο των ήλεκτρονικών μέσων μαζικής ενημέρωσης, που επίσης έλέγχονται κεντρικά, τήν έγγάραξη των νέων ιδεολογικών προτύπων, που καλλιεργούν τήν άτομικότητα, τήν ιδεοληψία της άτομικής προόδου και καριέρας, τόν τεχνοκρατισμό, τό ρατσισμό. Ή ιδεολογίες που έχουν αποτέλεσμα τήν περαιτέρω κατάτμηση και άποδυνάμωση της εργατικής τάξης, που όρθώνουν φραγμούς στή συλλογική έκφρασή της.

5. Τό κράτος διαδραματίζει ένα σημαντικό ρόλο σε όλη αυτή τήν προσπάθεια. Δέν πρόκειται βέβαια για τό παραδοσιακό Κράτος Εϋημερίας που δημιουργόσε παροχές-εισοδήματα σε εύρεα λαϊκά στρώματα, αλλά για τό Κράτος-Πελάτη, που αναλαμβάνει μέσα από τις παραγγελίες και τή χρηματοδότηση των έρευνητικών προγραμμάτων του ιδιωτικού κεφαλαίου να αύξήσει άμεσα τήν κερδοφορία των επενδύσεων σε έπιλεγμένους τομείς. Άντίθετα με κάθε «νεοφιλελεύθερη» φαντασίωση, ή παρέμβαση του κράτους ποτέ δέν ήταν τόσο σημαντική και πιο έπιλεκτική άπ' ό,τι είναι

σήμερα. Ἡ παρέμβαση τοῦ κράτους ὄχι μόνο δέν ἐλαχιστοποιεῖται, ὄχι μόνο σημαίνει μιά ριζική ἀναδιάρθρωση τῶν προτεραιοτήτων, ἀλλά καί οὐσιαστικά ἐμπλέκεται στή διαδικασία ἀξίωσης τοῦ κεφαλαίου μέ μηχανισμούς ἐκτός ἀνταγωνισμού καί ἀγορᾶς. Ἡ «νεοφιλελεύθερη» πρόταση καταλήγει νά εἶναι μιά ἰδεολογία, μιά τελείως ἰδεολογικοποιημένη εικόνα τῆς πραγματικότητας.

Δ' Ἡ ΚΡΙΣΗ ΣΤΗΝ ΕΛΛΑΔΑ

1. Στήν Ἑλλάδα ἡ κρίση ἔχει ὡς ἄμεσο ἀποτέλεσμα τήν ἀποδιάρθρωση τοῦ προτύπου καπιταλιστικῆς ἀνάπτυξης πού ἐφαρμόστηκε μεταπολεμικά. Τοῦτο σημαίνει ὅτι *οἱ βασικοί κινητήριοι μηχανισμοί διευρυμένης ἀναπαραγωγῆς* (συσσώρευσης) κεφαλαίου, ἀδυνατοῦν νά ἀνταποκριθοῦν στό *ρόλο τους*, ἔχουν δηλαδή μπλοκαριστῆ ἀποτελεσματικά, καί μέ τρόπο ὥστε ἀφ' ἑνός νά καθίσταται ἀνεπιτυχής κάθε προσπάθεια ἐφαρμογῆς πολιτικῶν πού στοχεύουν στήν ἐπαναδραστηριοποίησή τους, ἀφ' ἑτέρου δέν δημιουργοῦν τίς προϋποθέσεις — ἢ τουλάχιστον ὁρατές προϋποθέσεις — γιά τήν πρόταση ἐναλλακτικῶν προωθητικῶν μηχανισμῶν. Μέ αὐτή τήν ἔννοια μποροῦμε νά μιλάμε γιά *μονιμότητα* τῆς κρίσης καί ἀδυναμία νά ἀντιμετωπιστῆ μέ τό παραδοσιακό ὀπλοστάσιο τῆς οἰκονομικῆς πολιτικῆς.

Ἡ ἀνάπτυξη τοῦ καπιταλισμοῦ στήν Ἑλλάδα καθορίζεται ἀπό τή σχετική ἀδυναμία τῆς «ἐγχώριας» ἀστικῆς τάξης νά μεταβληθῆ σέ «ἐθνική» καί νά ἐπιβάλλει ἕνα δυναμικό ἀναπτυξιακό πρότυπο καπιταλιστικῆς ἐξέλιξης μέ τήν ἀποδιάρθρωση προκαπιταλιστικῶν σχέσεων παραγωγῆς καί τήν ἐκμετάλλευση τῆς ἐσωτερικῆς ἀγορᾶς. Ἡ ἀνικανότητα τῆς ἐγχώριας ἀστικῆς τάξης ἐπικαθορίζει ὄχι μόνο τήν ἀδυναμία τῆς νά ἀναπτύξει ἰκανοποιητικά τή λεγόμενη «κοινωνία τῶν πολιτῶν», δηλαδή τόν θεσμικό χῶρο ἀναπαραγωγῆς τῶν ἰδιωτικῶν (καπιταλιστικῶν) σχέσεων, ἀλλά καί τό πρότυπο διευρυμένης ἀναπαραγωγῆς καί συσσώρευσης πού ἐφαρμόζεται, καί στό ὁποῖο τρεῖς παράγοντες ἀποκοτῶν μιά ἰδιαίτερα τονισμένη παρουσία καί σημασία: *τό κράτος, τό ξένο κεφάλαιο καί τά μικροαστικά* (ἀγροτικά καί ἀστικά) *στρώματα* — ὅπως καί τό πλέγμα τῶν οἰκονομικῶν, πολιτικῶν, ἰδεολογικῶν σχέσεων πού ἐγκαθιδρύονται μεταξύ τους.

2. Τό μεταπολεμικό πρότυπο συσσώρευσης στήν Ἑλλάδα ἀντανάκλουσε τή συμμαχία τῆς ἀστικῆς τάξης μέ τή μικροαστική: *αὐτοαπασχολούμενοι, ἀγροτικά στρώματα, κρατική γραφειοκρατία* — κάτω ἀπό τήν ἡγεμονία τοῦ ἐμπορικοῦ καί τραπεζικοῦ κεφα-

λαίου. Οἱ εἰδικοί ὄροι αὐτῆς τῆς συμμαχίας προέβλεπαν τήν καθιέρωση ἑνός γενικευμένου καί ἰδιαίτερα δυναμικοῦ καταναλωτικοῦ προτύπου πού ἀνταποκρινόταν στίς κοινωνικοἰδεολογικές ἰδιαιτερότητες τῆς μικροαστικῆς τάξης. Ἐνα βασικό χαρακτηριστικό τῆς ἀπλῆς ἐμπορευματικῆς παραγωγῆς εἶναι ἡ μετατόπιση τοῦ ἀνταγωνισμοῦ ἀπό τή σφαῖρα τῆς παραγωγῆς στή σφαῖρα τῆς κατανάλωσης. Στή μεταπολεμική Ἑλλάδα ἡ κατανάλωση ἐνεῖχε τή θέση τῆς κοινωνικῆς διαφοροποίησης καί ἀνέλιξης. Ταυτόχρονα, ἡ ἡγεμονική θέση πού κατεῖχε τό ἐμπορικό καί τραπεζικό κεφάλαιο ἐπέτεινε τόν καταναλωτισμό καί τή μὴ παραγωγική κατανάλωση τοῦ πλεονάσματος.

3. Ὁ γενικευμένος καταναλωτισμός ἔγινε δυνατός χωρίς νά διακυβεύονται οὐσιαστικά καί σέ μεσοπρόθεσμη περίοδο ἡ παραγωγική βάση τῆς οἰκονομίας καί ἡ ἐπέκτασή της. Αὐτό ὀφείλεται σέ μιά ἀθρόα εἰσοδήματα ἀπό τό ἐξωτερικό (μεταναστευτικό, ναυτιλιακό, τουριστικό συνάλλαγμα) πού χρηματοδότησαν καταναλωτικές δαπάνες, ἀλλά καί ξένου κεφαλαίου πού πραγματοποίησε σημαντικές ἐπενδύσεις σέ βασικούς κλάδους τῆς οἰκονομίας.

4. Οἱ ἄμεσες παραγωγικές ἐπενδύσεις πού ἔγιναν ἀπό τό διεθνές μονοπωλιακό κεφάλαιο εἶχαν σημαντικές ἐπιπτώσεις στή διαδικασία ἐκβιομηχάνισης τῆς ἐλληνικῆς οἰκονομίας. Ἡ ἀνάπτυξη τῆς βιομηχανίας, πού θεμε-

λιώνεται ἤδη ἀπό τό 1955-56, βασίζεται σέ κεφάλαια προερχόμενα ἀπό τό ἐξωτερικό — εἴτε αὐτά ἀνήκουν σέ ἀλλοδαπούς εἴτε στό «ἐλληνικῆς καταγωγῆς» διεθνές ἐφοπλιστικό κεφάλαιο. Ἡ εἰσοδή τῶν ξένου κεφαλαίου κατευθύνεται στήν ἄμεση ἐγκατάσταση νέων παραγωγικῶν ἐπιχειρήσεων — σέ μικρό βαθμό σέ συνεργασία μέ ἐγχώρια κεφάλαια, ἀλλά κυρίως παρατηροῦνται ἐπενδύσεις ἀμιγῶς ἀλλοδαπῆς κυριότητας — καί σέ ἐπιλεγμένους κλάδους βιομηχανικῆς παραγωγῆς. Τό ἀναπτυξιακό πρότυπο πού προκύπτει ἀπό μιά τέτοια διαδικασία ἔχει ἕκ τῶν προτέρων περιορισμένη ἐμβέλεια: μεταξύ τῶν ἄλλων καθορίζει ἕνα ἰδιαίτερα μικρό ποσοστό προσιθῆμενης ἀξίας πού γίνεται ἐμπειρικά ἀντιληπτό, καθώς ἡ ἐξάρτηση αὐτῶν τῶν κλάδων ἀπό εἰσαγόμενες πρώτες ὕλες καί ἡμικατεργασμένα προϊόντα, μέ τήν ταυτόχρονη ἀπουσία ἀνάπτυξης συμπληρωματικῆς βιομηχανίας, εἶναι πολύ αἰσθητή. Μέ ἐξαιρέση ὀρισμένες ἐπενδύσεις πού στόχευαν στήν ἐκμετάλλευση ἐλληνικῶν πρώτων ὑλῶν (ὅπως ἡ περίπτωση τῆς Πεσινέ), τό σύνολο σχεδόν τῶν λοιπῶν ξένων κεφαλαίων ἐγκαθιδρύει στήν Ἑλλάδα μιά *φάση* μόνο τῆς συνολικῆς παραγωγικῆς διαδικασίας πού σέ παγκόσμιο ἐπίπεδο ἀναλαμβάνουν τά πολυεθνικά συγκροτήματα. Ἔτσι, *τό πρόβλημα τῆς συνολικῆς βιομηχανικῆς ἀνάπτυξης δέν ἀντιμετωπίζεται* — δέν εἶναι δυνατόν νά ἀντιμετωπιστῆ — *ἀπό τό ξένο κεφάλαιο.*

5. Ἡ παραγωγική βάση τοῦ ἐλληνι-

κού κοινωνικού σχηματισμού αποτελείται από μικρές παραγωγικές μονάδες τόσο στον αγροτικό όσο και στον μεταποιητικό τομέα. Τό γεγονός αυτό καθορίζει την αύξημένη παρουσία μιάς παραδοσιακής μικροαστικής τάξης, αλλά και τον ειδικότερο ρόλο του κράτους και της λεγόμενης «σφαίρας της κυκλοφορίας» (έμποριο-τράπεζες): 'Η αναδιανομή του παραγόμενου πλεονάσματος διενεργείται σχεδόν αποκλειστικά μέσω των (οικονομικών) κρατικών μηχανισμών (φορολογία-επιδοτήσεις, κρατικά δάνεια-κρατικές επενδύσεις, προνομιακές εκχωρήσεις) και του τραπεζικού-έμπορικού συστήματος. Δέν είναι τυχαία ούτε η ιδιάζουσα διόγκωση άμφοτέρων ούτε η έντονη μονοπωλιακή συγκέντρωση του τραπεζικού κεφαλαίου και ο αυξανόμενος εκ μέρους του έλεγχος τής βιομηχανικής παραγωγής.

6. 'Η «έγχωρια» αστική τάξη, αδύναμη νά ανταγωνιστεί με έπάρκεια τό ξένο κεφάλαιο, πού δημιουργεί μονοπωλιακές καταστάσεις στους τομείς στους οποίους εισέρχεται αλλά και νά στραφεί στή δημιουργία συμπληρωματικών πρός αυτό βιομηχανιών, κατευθύνεται στή παραγωγή έλαφρών καταναλωτικών αγαθών, αναπτύσσοντας μιά συσσώρευση σχεδόν αποκλειστικά χάρη στήν αδιάκοπη δανειακή χρηματοδότηση από τό πιστωτικό σύστημα. Σχετικά μπορούμε νά παρατηρήσουμε:

α. Τά στοιχεία δείχνουν ότι τό σύνολο των επενδύσεων του μεγάλου έγχωριου κεφαλαίου προέρχεται από δανεισμό, σέ αντίθεση με τίς επενδύσεις των μικρών επιχειρήσεων πού βασίζονται σχεδόν αποκλειστικά

κά στήν αυτοχρηματοδότηση μέσω των πραγματοποιούμενων κερδών.

β. Σημαντικό ποσοστό των δανείων πρός επιχειρήσεις γιά τήν πραγματοποίηση βιομηχανικών επενδύσεων καταλήγει είτε σέ βραχυχρόνιες κερδοσκοπικές τοποθετήσεις είτε σέ άποθησαυρισμό και πολυτελή κατανάλωση πού συνοδεύονται από αντίστοιχη εξαγωγή κεφαλαίων στο έξωτερικό.

7. Ταυτόχρονα, αναπτύσσονται δύο τομείς άμεσα εξαρτώμενοι από τή διεθνή αγορά: ή ναυτιλία και ό τουρισμός. 'Η ανάπτυξη τους δέν έχει μόνο θετικά αποτελέσματα (είσοδη σημαντικών συναλλαγματικών πόρων, αναγκαίων γιά τήν κάλυψη του έλλείμματος του ίσοζυγίου πληρωμών, και έξασφάλιση άπασχόλησης σέ μέρος του εργατικού δυναμικού): ή ανάπτυξη αυτών των τομέων καθιστά τήν ελληνική οικονομία ιδιαίτερα εύπαθη στή διεθνή συγκυρία: ό ρόλος τής ναυτιλίας είναι διαμετακομιστικός έμπορευμάτων παραγόμενων στήν άλλοδαπή. 'Ετσι, ή σχέση του έφοπλιστικού κεφαλαίου με τήν 'Ελλάδα είναι ιδιαίτερα άσταθής και γι' αυτό ακριβώς έχει τήν ικανότητα νά επιβάλει προνομιακές γιά τό ίδιο συνθήκες λειτουργίας: τό έφοπλιστικό κεφάλαιο με τίς αντίστοιχες επενδύσεις πού αναλαμβάνει ως άλλοδαπό κεφάλαιο και με τή σύνδεση πού έχει με τό άμερικανικό κεφάλαιο δρᾶ ως τό κατ' έξοχήν κεφάλαιο με πλήρη οικονομική και πολιτική βαρύτητα.

8. Οί πύ πάνω παράγοντες προσδιορίζουν ένα πρότυπο έξωτερικής συσσώρευσης πού έχει ιδιαίτερη σημασία

γιά τίς σχέσεις άποδιάρθρωσης-συντήρησης πού λειτουργούν μεταξύ του καπιταλιστικού τρόπου παραγωγής και των μή καπιταλιστικών τρόπων παραγωγής στον ελληνικό σχηματισμό. 'Η άποδιάρθρωση των τελευταίων δέν οδηγεί στή δημιουργία ενός βιομηχανικού προλεταριάτου, αλλά στή εμφάνιση άφ' ενός πολυπληθών μικροαστικών στρωμάτων στήν πόλη, συνδεόμενων με τούς μηχανισμούς ανακατανομής του πλεονάσματος (κράτος, έμποριο), άφ' έτέρου μαζικών μεταναστευτικών κινήσεων εργατικού δυναμικού πρός τίς χώρες τής Δυτικής Εύρώπης και Βόρειας 'Αμερικής. Αυτές οί εξέλιξεις έπιτείνουν τήν αδυναμία πραγματοποίησης μιάς έγχώριας συσσώρευσης σέ σημαντική κλίμακα.

9. Τό δεύτερο στοιχείο του προτύπου συσσώρευσης ήταν ή εύρεία αναπαραγωγή του μικροαστικού χώρου. Στή διαδικασία αυτή τό κράτος έπαιξε στρατηγικό ρόλο, άφ' ενός δημιουργώντας εύθές εισοδήματα γιά μικροαστικές κατηγορίες, άφ' έτέρου συντηρώντας μέσω μιάς πολιτικής έπιδοτήσεων τίς παραδοσιακές δομές, ιδιαίτερα στήν ύπαιθρο. Δύο άλλοι παράγοντες πού επίσης συνέβαλαν στήν αναπαραγωγή αυτού του χώρου ήταν ή στρατηγική των μεταναστών —μεταναστευτικό σνάλλαγμα πού έξασφάλισε τή συντήρηση, επενδύσεις σέ γή και άκίνητα ή κατάληψη ειδικών θέσεων με τήν επίστροφή (θυρωροί, ταξί κ.λπ.)— και ή έντονη κερδοσκοπία τής γής με τά γνωστά αποτελέσματα.

10. 'Ο ρόλος του κράτους άντανაკλούσε με ακρίβεια τό συσχετισμό δυνάμεων τής ελληνικής κοινωνίας: τήν ήγεμονία ενός μή παραγωγικού κεφαλαίου, τήν παρεμβατικότητα του «ξένου» παράγοντα, τήν εύρεία εκπροσώπηση των μικροαστικών συμφερόντων. 'Εκπροσώπηση έκφραζόμενη μέσα από πελατειακές σχέσεις, πού μέσα από τήν αντίπατικότητα τους δομούσαν μιά σχετικά εύσταθη πολιτική κυριαρχία. Τό κράτος συνιστούσε πελατειακές σχέσεις με τά μικροαστικά στρώματα, ενώ έφάρμοζε πολιτική κατακερματισμού τής εργατικής τάξης: τό δίπτυχο πελατειακές σχέσεις-κατακερματισμός στάθηκε στο πολιτικό επίπεδο ό ουσιαστικός παράγοντας περιθωριοποίησης τής εργατικής τάξης και άποδυνάμωσης τής 'Αριστοράς. 'Αντίθετα με τήν έπικρατούσα άποψη, τό κράτος στήν 'Ελλάδα δέν διακρινόταν γιά τήν «ίσχυ» του έναντι τής κοινωνίας, αλλά γιά τήν εύλυγισία με τήν όποία άρθρωνε τά ιδιωτικά συμφέροντα κάτω από τήν ήγεμονία του έμπορικού-τραπεζικού κεφαλαίου.

11. Τά όσα άπλουστευτικά αναπτύχθηκαν πύ πάνω, σκιαγραφούν και

τούς λόγους που προκαλούν την κρίση στην Ελλάδα και την έκτασή της. Άς δοϋμε λοιπόν τό μπλοκάρισμα τών μηχανισμών συσσώρευσης:

α. Ἡ διεθνής οικονομική κρίση ἐπιδρά ἀρνητικά

— στήν εἰσοδο ξένου κεφαλαίου γιά τήν πραγματοποίηση παραγωγικών ἐπενδύσεων. Αὐτό πού παρατηρεῖται εἶναι μιά προσπάθεια ἀναδιάρθρωσης τοῦ παραγωγικοῦ σχεδιασμοῦ σέ παγκόσμιο ἐπίπεδο μέ τήν προώθηση ἐπενδύσεων φορέων «νέας τεχνολογίας»- μείωση κόστους ἐργασίας, ἐξελίξεις πού λαμβάνουν χώρα σήμερα στίς «ἀνεπτυγμένες» χώρες·

— στήν εἰσροή συναλλάγματος ἀπό τή ναυτιλία καί τόν τουρισμό, γεγονός πού ἐπιτείνει τά προβλήματα χρηματοδότησης ἐνός καταναλωτικοῦ προτύπου πολύ ἀνώτερου ἀπ' ὅ,τι ἐπιτρέπει ἡ παραγωγική δομή τῆς χώρας·

— ἀπό τό 1974 ἐμφανίζεται ἡ ἀντιστροφή τῆς ροῆς ἐργατικοῦ δυναμικοῦ, ὥστε ὁ ἀριθμός τών ἐπιστροφῶν νά ὑπερβαίνει τόν ἀριθμό τών νέων μεταναστῶν, μέ ἀποτέλεσμα τήν ἐπίταση τών φαινομένων ἀνεργίας.

β. Στό ἐσωτερικό, ὁ κρατικός μηχανισμός διέρχεται μιά σημαντική κρίση — ἀποτέλεσμα τῆς ἰδιόρρυθμης ἀνάπτυξής του καί τῆς ταξικῆς δομῆς τῆς κοινωνίας. Ἡ ἀνάγκη ἐκσυγχρονισμοῦ τών κρατικῶν μηχανισμῶν — πού προβάλλεται ἀπ' ὄλο σχεδόν τό πολιτικό φάσμα — ἀντανακλά καί τήν ἀδυναμία αὐτῶν τών μηχανισμῶν νά προωθήσουν πλέον τό παραδοσιακό πρότυπο συσσώρευσης. Ἡ κρίση αὐτή, στούς δημοσιονομικούς θεσμούς ἐκφράζεται ὡς ἐξῆς: ἀφ' ἐνός ἡ τεράστια διόγκωση τῆς παραοικονομίας καί ἡ ἀξημένη παρουσία αὐτοαπασχόλησης καθιστοῦν περιορισμένη τή φοροληπτική ἰκανότητα τοῦ δημοσίου μέ τό ὑπάρχον τουλάχιστον σύστημα φορολόγησης. Εἶναι χαρακτηριστικό ὅτι οἱ ἔμμεσοι φόροι ἐξακολουθοῦν νά συμβάλλουν σχεδόν κατά 70% στό σύνολο τών φορολογικῶν ἐσόδων. Ἀφ' ἑτέρου, ἡ ἀνάγκη ἀξίωσης τών καταναλωτικῶν δημόσιων δαπανῶν περιορίζει σημαντικά τή δυνατότητα ἀσκησης πολιτικῆς μέσω τών δημόσιων ἐπενδύσεων χωρίς, τουλάχιστον, δυσάρεστες συνέπειες στή διεθνή δανειοληπτική κατάσταση τῆς χώρας. Θά πρέπει νά ἐπισημανθεῖ ὅμως ὅτι καί ἡ ἀξίωση τών δημοσίων ἐπενδύσεων δέν πρέπει νά θεωρεῖται πανάκεια γιά τήν ἐξοδο ἀπό τήν κρίση, γιατί ἡ παραγωγική

κή ἀποδοτικότητα αὐτῶν τών ἐπενδύσεων εἶναι ἔμμεση (ἐξαρτᾶται σέ τελευταία ἀνάλυση πάλι ἀπό τήν ἰδιωτική χρήση τους), ἀλλά καί μακροχρόνια. Τέλος πρέπει νά ἐπισημανθεῖ ἡ κρίση παραδοσιακά κερδοφόρων δημοσίων ἐπιχειρήσεων, ἀποτέλεσμα, ἐν μέρει, τοῦ γεγονότος ὅτι κλήθηκαν νά ἀπορροφήσουν ἕνα ἐργατικό δυναμικό πού ἡ δημόσια διοίκηση δέν εἶχε τήν ἰκανότητα νά τό «ἀπασχολήσει». Ἡ κάλυψη τών ἐλλειμμάτων τους ἀπό τόν δημόσιο προϋπολογισμό ἐπιτείνει τήν κρίση τοῦ δημοσιονομικοῦ συστήματος.

Ἄντιστοιχη κρίση δημιουργεῖται στό πιστωτικό σύστημα, ὅπου ὁ λόγος τών δανειακῶν πρὸς τά ἴδια κεφάλαια τών μεγάλων ἐπιχειρήσεων φτάνει στό μέγιστο ἐπίπεδο, μέ ἀποτέλεσμα τήν ὑπερχρέωση τών ἐπιχειρήσεων καί τά συνακόλουθα αἰτήματα «κοινωνικῆς συντήρησης» τών λεγόμενων «προβληματικῶν ἐπιχειρήσεων». Ἡ ἀδιαφορία τών Ἑλλήνων ἐπιχειρηματιῶν γιά τόν ἐκσυγχρονισμό τών παραγωγικῶν τους μονάδων, ἐν ὄψει καί τῆς εἰσόδου τῆς Ἑλλάδας στήν ΕΟΚ καί τοῦ ἐντεινόμενου ἀνταγωνισμοῦ μέ τήν ἐξάλειψη κάθε προστατευτικῆς πολιτικῆς, ὑπογραμμίζει τή συνολική ἀνικανότητα τῆς ἐγχώριας ἀστικῆς τάξης νά ἀναπτυχθεῖ καί νά στραφεῖ σέ παραγωγικές ἐπενδύσεις. Ἡ λεγόμενη «ἐπενδυτική ἀποχή» προσυπογράφει τό πιστοποιητικό θανάτου τῆς αὐτόνομης παρουσίας τῆς τάξης αὐτῆς. Ἡ κρίση τῆς ἐλληνικῆς οἰκονομίας καταγράφεται ὡς ἡ κατ' ἐ-

ξοχὴν κρίση τῆς ἐγχώριας ἀστικῆς τάξης.

Ε' Η ΚΡΙΣΗ ΚΑΙ Η ΕΡΓΑΤΙΚΗ ΤΑΞΗ

1. Τό μπλοκάρισμα τών παραδοσιακῶν μηχανισμῶν ἐξωτερικῆς καί ἐσωτερικῆς χρηματοδότησης τῆς ἀνάπτυξης εἶχε σημαντικές ἐπιπτώσεις στήν ἐνότητα τοῦ μπλόκ ἐξουσίας. Τά ρήγματα, ἤδη ὄρατά τήν τελευταία περίοδο τῆς στρατιωτικῆς δικτατορίας, ἐντάθηκαν ἀκόμη περισσότερο μέ τή μεταπολίτευση καθώς ἡ μεταπολιτευτική περίοδος σηματοδεύεται ἀπό τήν ἀνάδειξη, γιά πρώτη φορά μετά τόν ἐμφύλιο, τῆς ἐργατικῆς τάξης σέ αὐτόνομη πολιτική συνιστώσα. Ἄν καί τά αἰτήματα τῆς ἐργατικῆς τάξης χαρακτηρίζονται ἀπό ἕναν ἐντονο οικονομισμό καί συχνά καταλήγουν σέ ἐκφράσεις συντεχνιακῶν συμφερόντων, ἐκλαμβάνονται, καί σωστά, ὡς ἀπειλή γιά τή λειτουργικότητα τοῦ μεταπολεμικοῦ οἰκοδομήματος.

2. Ἡ ἀσθενής παραγωγική βάση τῆς οἰκονομίας ἐπιβίωσε σέ ὅλη τήν περίοδο μέχρι τό 1974 χάρη στόν ἰδιότυπο κρατικό παρεμβατισμό καί στήν πολιτική περιθωριοποίησης τῆς ἐργατικῆς τάξης μέ τή συνακόλουθη συμπίεση τοῦ ἐργατικοῦ μισθοῦ. Ὁ ὅποιος ἀνταγωνισμός εἶχε οὐσιαστικά διαστρεβλωθεῖ κάτω ἀπό τό δίπτυχο τοῦ δασμολογικοῦ προστατευτισμοῦ καί τών κρατικῶν, ἄμεσων καί ἔμμεσων, ἐπιδότησεων. Καί οἱ δύο αὐτές πολιτικές, ἐκφάνσεις τών θεσμοθετημένων σχέσεων πελατείας, — τυπικό χαρακτηριστικό τῆς ὀργάνωσης τών πολιτικῶν σχέσεων τοῦ μικροαστικοῦ στρώμα-

**ΣΤ' ΟΙ ΠΡΟΣΠΑΘΕΙΕΣ
ΕΚΣΥΓΧΡΟΝΙΣΜΟΥ**

τος—, ήταν αδύνατο νά προωθήσουν τή συνολική ανάπτυξη τής παραγωγής. Αντίθετα, ενώ τό αίτημα του εκσυγχρονισμού και του εξορθολογισμού έτίθετο μόνο θεωρητικά από μιά ισχυρή εγχώρια άστική τάση και από τά σχηματιζόμενα στρώματα των τεχνοκρατών (νέα μικροαστική τάξη), ό παραδοσιακός κρατικός παρεμβατισμός επέτεινε τόν κατακερματισμό τής παραγωγικής βάσης σε πλήθος μικρών επιχειρήσεων με άνυπαρκτή δυνατότητα επιβίωσης στη διεθνή αγορά.

3. Η φοροδιαφυγή, μαζί με τά έπιλεκτικά δάνεια, τό ιδιόμορφο δασμολόγιο, τήν έμμεση δανειοδότηση των επιχειρήσεων χάρη στην καθυστερημένη καταβολή των άσφαλιστικών εισφορών, τά «στραβά μάτια» των κρατικών λειτουργιών σε πλήθος παραβάσεων —πολεοδομικών, άγορανομικών, άσφαλείας τής εργασίας κ.λπ.— δέν άποτελούσε στοιχείο δυσλειτουργίας του συστήματος, αλλά, αντίθετα, προϋπόθεση τής λειτουργίας του, στοιχείο ένοποιητικό του μπλόκ έξουσίας και συνθήκη τής κοινωνικής αναπαραγωγής του «μικρομεσαίου» χώρου.

4. Ο ιδιότυπος διπλός «προστατευτισμός» —ή προστασία από τόν διεθνή ανταγωνισμό και ή άνακατανομή τής άξιας διά των κρατικών μηχανισμών άφ' ενός και ή προστασία από τίς εργατικές διεκδικήσεις άφ' έτέρου— άκύρωσαν με συστηματικό τρόπο τήν ανάγκη νά βελτιωθούν οι μέθοδοι παραγωγής, νά δημιουργηθεί μιά ανταγωνιστική βιομηχανία. Οι οικονομολόγοι μας μάλιστα πέτυχαν τήν πλήρη αντίστροφη τής πραγματικότητας. Άγνοώντας κάθε στοιχείο για τή διάρθρωση του κόστους παραγωγής, «κατάφεραν» νά συνδέσουν τή διεθνή ανταγωνιστικότητα μόνο με τή συμπίεση του κόστους τής εργασίας (ούτε καν με τό επίπεδο του κόστους εργασίας), χωρίς νά αντιλαμβάνονται ότι ή μόνη πολιτική συμπίεσης του εργατικού μισθού ήταν υπεύθυνη σε σημαντικό βαθμό για τήν έλλειψη ανταγωνιστικότητας τής οικονομίας.

5. Με τή μεταπολίτευση ή πολιτική περιθωριοποίησης τής εργατικής τάξης παύει νά είναι εφαρμόσιμη. Η παραταμένη συμπίεση του εργατικού μισθού δέν μπορεί νά νομιμοποιηθεί. Ο «οικονομισμός» όμως των εργατικών τάξεων και μερίδων άπαντάται με τόν οικονομισμό των εκμεταλλευτικών στρωμάτων με άποτέλεσμα ένα γενικευμένο πληθωρισμό: ή άνακατανομή του εισοδήματος μεθοδεύτηκε μέσω του πληθωριστικού κυκλώματος δια του οποίου κάθε κοινωνικό στρώμα προσπαθούσε νά μετακυλίσει στά άλλα τό κόστος τής αναπαραγωγής.

1. Όλη αυτή ή διαδικασία ενώ ύπονομευεί τή διεθνή ανταγωνιστικότητα τής οικονομίας άκόμη περισσότερο, ένισχύει τήν ήγεμονία του έμπορικού κεφαλαίου. Μέσα σ' αυτή τή συγκυρία εμφανίζεται ή πρώτη σημαντική προσπάθεια εκσυγχρονισμού που συνδέθηκε με τό όνομα του Παπαληγούρα. Η προσπάθεια του Παπαληγούρα ήταν ούσιαστικά ή επαναδιαπραμάτευση των όρων τής ήγεμονίας του έμπορικού τραπεζικού κεφαλαίου προς όφελος τής εγχώριας (παραγωγικής) άστικής τάξης και περιλάμβανε άφ' ενός τόν επαναπροσδιορισμό τής σχέσης ανάμεσα στο κράτος και τήν «κοινωνία» και άφ' έτέρου τήν ενεργοποίηση τής συμμαχίας ανάμεσα στην άστική και τή μικροαστική τάξη.

Η πρόταση αυτή περιείχε τά εξής στοιχεία:

α. Τόν κρατικό έλεγχο επί του τραπεζικού συστήματος με στόχο τόν εξορθολογισμό τής χρηματοδότησης του ιδιωτικού τομέα και τόν ταυτόχρονο έλεγχο τής κίνησης των κεφαλαίων προς τό έξωτερικό που άρχίζει νά γίνεται άπειλητική.

β. Τή δραστηριοποίηση του κράτους ως παραγωγού σε έπιλεγμένους τομείς με στόχο τήν άποτελεσματική εκμετάλλευση των παραγωγικών πόρων και τή δημιουργία μιάς σημαντικής βιομηχανίας — συμπληρωματικής προς τίς μεγάλες κρατικές επενδύσεις.

γ. Τή γενίκευση των «παροχών» μέσω των κρατικών μηχανισμών. Αρχίζει και άσκειται κοινωνική πολιτική άναδιανομής μέσω των έλλειμμάτων των δημόσιων οργανισμών, πολιτική με άποδέκτη κυρίως τά μικροαστικά στρώματα. Ταυτόχρονα εφαρμόζεται μιά περιορισμένη πολιτική άναδιανομής στο έσωτερικό τής εργατικής τάξης.

δ. Τή χρηματοδότηση των έλλειμμάτων μέσω του αυξανόμενου διεθνούς δανεισμού του κράτους αλλά και των κρατικών επιχειρήσεων και των δημόσιων οργανισμών.

2. Τό «πείραμα» Παπαληγούρα λήγει άδοξα και εκ των έσω ύπονομευμένο. Η πολιτική τής Νέας Δημοκρατίας έπιλέγει πιό «δοκιμασμένες» θέσεις. Σε όλη τήν επόμενη περίοδο ή Ν.Δ. προσπαθεί νά αναβιώσει τό παραδοσιακό μπλόκ έξουσίας, προσπάθεια που καταλήγει επίσης σε άποτυχία: οι παραλήπτες τής πολιτικής άδυνατούν νά ανταποκριθούν. Τό μόνο στοιχείο που διατηρείται από τό πείραμα Παπαληγούρα είναι ή άσκηση οικονομικής κοινωνικής πολιτικής μέσω των δημόσιων έλλειμμάτων. Η «κοινωνική» αυτή πολιτική στοχεύει άφ' ενός στη δημιουργία θέσεων άπασχόλησης στον

εύρύτερο δημόσιο τομέα και άφ' έτέρου στην άνακατανομή μέσω τής υποτιμολόγησης των ύπηρεσιών του δημόσιου τομέα και τήν κάλυψη των έλλειμμάτων είτε από τόν κρατικό προϋπολογισμό είτε με πληθωριστικό χρήμα. Υποβάλλεται έτσι ό καταναλωτισμός των μικροαστικών στρωμάτων, ενώ έναντι τής εργατικής τάξης εφαρμόζεται πολιτική καταστολής των κινητοποιήσεων και συμπίεσης του εισοδήματος. Μιά άλλη προσπάθεια που γίνεται τό 1979 από τούς Ζολώτα-Παναγιωτόπουλο με στόχο τήν ένίσχυση τής παραγωγικής άστικής τάξης άποτυγχάνει κάτω από τήν αντίδραση του έμπορικού κεφαλαίου. Ο ένδιαφερόμενος θά βρει σε δύο άρθρα του Ε. Μανδήλα στην *Αγωγή* (10 και 11 Άπριλίου 1980) μιά συστηματική άνάλυση των αντιθέσεων.

3. Οι προτάσεις των κομμάτων προς τή μικροαστική τάξη άποτυπώνονται με ακρίβεια στο λόγο που άρθρώνουν σε σχέση με τήν ένταξη τής Έλλάδας στην ΕΟΚ. Η μέν Ν.Δ. έγκαλούσε τά μικροαστικά στρώματα ως καταναλωτές και δευτερευόντως ως άποδέκτες κοινοτικών προσόδων (ιδιαίτερα τούς αγρότες), ενώ τό ΠΑΣΟΚ και τό ΚΚΕ ως παραγωγούς που άνήκαν όμως σε μιά χαμένη για πάντα εποχή. Αυτή ή δεύτερη πρόταση στο βαθμό που άπευθυνόταν σε άμεσους παραγωγούς έμπεριείχε ένα ριζοσπαστισμό που, όμως, άντι νά στοιχειοθετεί μιά κοινωνική δυναμική μετασχηματισμού, παρέπεμπε σε χρόνους και χώρους παρωχημένους, σε ένα χαμένο παράδεισο, μιά ούτοπια. Ο λαϊκισμός, ως κυρίαρχη ιδεολογία τής μεταπολίτευσης, σηματοδοτούσε με τίς ποικίλες εμφανίσεις του στην τέχνη και τή γλώσσα τό καθολικό αίτημα για συντήρηση του μικροαστικού χώρου, τό φόβο μπροστά στον άστικό εκσυγχρονισμό.

4. Τό αίτημα τής συντήρησης ήταν τό κυρίαρχο αίτημα που έφερε τό ΠΑΣΟΚ στην κυβέρνηση. Και ή «άλλαγή» που επαγγέλλθηκε τό ΠΑΣΟΚ δέν ήταν παρά μιά άλλαγή στο συσχετισμό δυνάμεων στο έσωτερικό του μπλόκ έξουσίας. Μιά άλλαγή που θά διασφάλιζε εκ νέου, στίς καινούργιες συνθήκες και υπό καθεστώς κρίσης, τήν αναπαραγωγή των μικροαστικών στρωμάτων. Στρατηγικό ρόλο στη διαμόρφωση τής πολιτικής πρότασης του ΠΑΣΟΚ έπαιξε ή νέα μικραστική τάξη, οι εκπρόσωποι τής όποίας πρότειναν μιά εκσυγχρονισμένη πολιτική που θά διασφάλιζε τά συμφέροντα του μικροαστικού χώρου στο σύνολό του. Η άνάλυση των ειδικότερων χαρακτηριστικών του ΠΑΣΟΚ άποσαφηνίζει τόν κεντρικό ρόλο αυτών των στρωμάτων: τό συγκεντρωτικό κράτος και τή λατρεία τής έξουσίας, τόν προσωπο-

παγή χαρακτήρα της εξουσίας, τη λαϊκιστική ιδεολογία και τη γλωσσική άπλασία, τη στρατηγική της ΕΛΕ. Γι' αυτή την τελευταία πρέπει να σημειωθεί ότι δεν είναι «λάθος»: είναι η μόνη που μπορεί να έχει το ΠΑΣΟΚ ως κόμμα-έκφραστής του μικροαστικού χώρου.

5. Η ανάλυση των μεταβολών που έγιναν στο επίπεδο του κράτους από το 1981 — δηλαδή στην ταξική ύψη της κρατικής εξουσίας και στη λειτουργία των κρατικών μηχανισμών — αποκαλύπτει την ισχυρή, «άναβαθμισμένη», παρουσία των μικροαστικών συμφερόντων. Τά συμφέροντα αυτά διαμεσολαβούνται όχι πλέον διά των παραδοσιακών σχέσεων πελατείας, αλλά μέσω νέων σχέσεων πελατείας στις οποίες τό κόμμα — ΠΑΣΟΚ — κατέχει τόν κεντρικό ρόλο σέ αντικατάσταση του παραδοσιακού τοπικού κομματάρχη. Η πρώτη περίοδος της κυβερνητικής παρουσίας του ΠΑΣΟΚ στοχεύει άκριβώς στή δόμηση αυτού του «νέου κράτους» και του νέου τύπου σχέσεων εξουσίας.

6. Παράλληλα άνελήφθη μιά προσπάθεια προώθησης μέσω του κράτους των παραγωγικών συμφερόντων των μικροαστικών στρωμάτων. Αυτό αποτελεί τόν στόχο του «έκσυγχρονισμού» του ΠΑΣΟΚ που προσπάθησε να πραγματοποιήσει ό Γ. Αρσένης. Η πολιτική αυτή θά περιλάβει:

α. Τήν ευνόικη μεταχείριση του μικρού βιομηχανικού κεφαλαίου και της βιοτεχνίας μέ τήν επέκταση της χρηματοδότησης, τή δραστηριοποίηση του ΕΟΜΜΕΧ και τόν επαναπροσδιορισμό της πολιτικής κρατικών προμηθειών.

β. Τή μεταφορά πλεονάσματος προς τόν αγροτικό χώρο, μέ τόν περιορισμό της δράσης του εμπορικού κεφαλαίου — προς όφελος των συνεταιρισμών, αλλά και της ΑΤΕ —, τή σημαντική αύξηση των τιμών των αγροτικών προϊόντων και τή γενίκευση των επιδοτήσεων — βοήθουσας και της Κοινής Αγροτικής Πολιτικής.

γ. Τήν ικανοποίηση των οικονομικών αιτημάτων της κρατικής γραφειοκρατίας μέ τό Ένιαίο Μισθολόγιο, ενώ εξασφαλιζόταν παράλληλα ή θέση της νέας μικροαστικής τάξης μέσα στον κρατικό μηχανισμό μέ τούς «δημοκρατικούς» θεσμούς που προβλέπει τό νέο βαθμολόγιο.

δ. Τήν εμφάνιση θεσμών «Κράτους Εθιμείας» οι οποίοι εϋθέως μετέφεραν πλεόνασμα προς τά μικροαστικά στρώματα, πολιτική που διόγκωνε τά δημοσιονομικά προβλήματα και καθιστούσε έλλειμματικούς τούς έπιφορτισμένους να ύλοποιήσουν αυτή τήν πολιτική δημόσιους όργανισμούς.

7. Η «άναδιανεμητική» αυτή πολιτι-

κή προς όφελος της μικροαστικής τάξης συμπληρωνόταν από μιά «ανάπτυξιακή» πρόταση μέ αποδέκτη αυτή τήν τάξη. Η πολιτική αυτή απαιτούσε ό μικροαστικός χώρος να έγκαταλείψει τόν έγγενή ατομισμό του και να σχηματίσει συλλογικές όντότητες που να αναπτύξουν όχι άπλως παραγωγική αλλά επιχειρηματική δραστηριότητα (ή περιβόητη λειτουργία βάσει «ιδιωτικοοικονομικών» κριτηρίων). Τό ΠΑΣΟΚ θεωρούσε δυνατή τήν υποκατάσταση του ρόλου της άστικής τάξης από τούς αγροτικούς συνεταιρισμούς και τούς συνεταιρισμούς των βιοτεχνών. Η άδυναμία αυτής της πρότασης ήταν έξαρχης δεδομένη: βασιζόταν στην ιδεοληψία της «άρμονικότητας» των συμφερόντων, στην προσαρμοστικότητα, πολιτικά καθορισμένη, των άπλων έμπορευματικών παραγωγών σέ σύγχρονα πρότυπα επιχειρηματικής δραστηριότητας. Τά άποτελέσματα της «ανάπτυξιακής» πρότασης είτε έχουν ήδη φανεί είτε άναμένονται στο άμεσο μέλλον: οι άπλοι έμπορευματικοί παραγωγοί στην καλύτερη περίπτωση ύποκατέστησαν τό μικρό έμπορικό κεφάλαιο εξασφαλίζοντας μιά αύξημένη ιδιοποίηση της παραγόμενης άξιας τήν όποία κατεύθυναν προς άμιγείς καταναλωτικές δαπάνες και μάλιστα επιδεικτικής φύσεως. Ταυτόχρονα ή αύξημένη πρόσβαση στην τραπεζική χρηματοδότηση για τήν παραγωγή τους και ή γενίκευση των επιδοτήσεων άπέτρεπαν τήν όποιαδήποτε ανάπτυξιακή προσαρμογή τους.

8. Δεν πρέπει να γίνονται παρανοήσεις σχετικά μέ τήν πολιτική του ΠΑΣΟΚ έναντι της εργατικής τάξης. Σέ όλη αυτή τήν περίοδο δεν είχαμε μόνο μιά έσωτερική άνακατανομή του εισοδήματος αλλά και μεταφορά άξιας από τήν εργατική τάξη προς όφελος της μικροαστικής. Η άπομυθοποίηση του «Κράτους Εθιμείας» του ΠΑΣΟΚ είναι ένα έγχείρημα άναγκαίο που πρέπει να γίνει αναλυτικά σέ όλην εύκαιρία. Έδώ περιορίζομαι να σημειώσω αυτό τό συμπέρασμα κάπως άξιωματικά. Όμως και οι θεσμοί εργατικού έλέγχου που προώθησε τό ΠΑΣΟΚ, δηλαδή τά έποπτικά συμβούλια και οι «κοινωνικοποιήσεις», ουσιαστικά διασφάλιζαν τή θέση της νέας μικροαστικής τάξης, θεσμοθετούσαν τήν άναβαθμισμένη παρουσία της μέσα στην παραγωγική διαδικασία.

9. Είναι λάθος, συνεπώς, να θεωρείται ή πολιτική του ΠΑΣΟΚ άσυντόνιστη, άπρογραμματιστή ή άντιφατική. Αύτή ή πολιτική είχε μιάν έκπληκτική έσωτερική συνέπεια και οι έξωτερικές αντιφάσεις της όφείλονται στην αντιφατικότητα της μικροαστικής τάξης της ίδιας. Τό ΠΑΣΟΚ μιλάει στο όνομα του έθνους και της κοινωνίας άκριβώς

γιατί έκφράζει τήν ιδεολογία της μικροαστικής τάξης, των «μη προνομιούχων»: υπεράνω τάξεων και ταξικών συγκρούσεων. Όχι γιατί δεν αποδέχεται τήν υπαρέτη των συγκρούσεων αλλά γιατί αύτή ή τάξη ύποτάσσει τήν κοινωνική δυναμική σέ υπεραξικές νομοτέλειες: τό καλό του «έθνους», ό άναγκαίος έκσυγχρονισμός, ή ανάπτυξη, ή εθιμεία. Μά για να μιλήσει στο όνομα της μικροαστικής τάξης τό ΠΑΣΟΚ πρέπει να άπευθυνθεί στα έπιμέρους στοιχεία της: Η τάξη, που μιούζει σακί μέ πατάτες κατά τήν έκφραση του Μάρξ, δεν είναι όμοιογενής. Τά στοιχεία που τήν άποτελούν πρέπει να άναγνωριστούν ως ιδιαίτερα και να άναγορευθούν σέ προνομιακούς χώρους έκφοράς του λόγου του ΠΑΣΟΚ. Τό ΠΑΣΟΚ έκφράζει τή μικροαστική τάξη κατακερματίζοντας τήν άκόμη περισότερο και μαζι κατακερματίζει και τήν εργατική τάξη. Κοινωνικός κατακερματισμός που καταλήγει σέ σύνθεση στο επίπεδο του Κράτους και του προέδρου του Κινήματος, δύο «όντότητες» που εμφανίζονται ως αϋτοδύναμοι ρυθμιστές του κοινωνικού συμφέροντος.

10. Η πολιτική του ΠΑΣΟΚ δεν έδινε άπάντηση στο πρόβλημα της κρίσης. Η άστική τάξη τήν εξέλαβε έχθρική και ή εργατική μόλις που τήν άνέχθηκε — κυρίως λόγω έλλείψεως έναλλακτικής πρότασης από τήν Άριστερά. Τά «μέτρα» συνεπώς σηματοδοτούν μιά ρήξη του ίδιου του ΠΑΣΟΚ μέ τόν έαυτό του: Η όμολογούμενη άποτυχία τους να επιφέρουν «οικονομικά» άποτελέσματα συνεπάγεται μιά «άποτελεσματικότητα» σέ όρους καταστολής της εργατικής τάξης και συμπίεσης του εργατικού εισοδήματος. Και ή «συμπλήρωσή» τους προς αύτή τήν κατεύθυνση είναι βέβαιη: ή άναθεώρηση του 1264/82 είναι «δρομολογημένη». Η περιστολή των κοινωνικών δαπανών βέβαιη. Η μεταφορά των έλλειμμάτων στην κατανάλωση και στους φορολογούμενους μισθούτους βέβαιη. Και μετά από έντε συναπτά έτη, ύπεύθυνα χείλη όμολογούν ότι δεν ύπάρχει άναπτυξιακό πρόγραμμα.

11. Η στροφή στο ιδιωτικό κεφάλαιο είναι δεδομένη. Έξαρτάται από τήν έγχώρια άστική τάξη πλέον ή υιοθέτηση ενός από τά δύο πιθανά σενάρια: τήν έφαρμογή της έκσυγχρονιστικής πολιτικής τύπου Παπαληγούρα ή τήν άποδοχή της πλήρους περιθωριοποίησης της έγχώριας άστικής τάξης διά προνομιακών επενδύσεων που ένδιαφέρεται — ως φαίνεται — να αναλάβει τό άμερικανικό κεφάλαιο και μέ τήν κάλυψη των «άντισταθμιστικών» όφελειών από τήν Άγορά του Αίωνα.

Τήν ώρα που γράφονται αυτές οι γραμμές, ή απεργία των σιδηροδρομικών στη Γαλλία μπαίνει στην τέταρτη εβδομάδα της. Είναι μιά από τις μεγαλύτερες απεργίες των τελευταίων χρόνων που έδωσε τό έναυσμα γιά μιά ολόκληρη σειρά απεργιακών κινητοποιήσεων του δημόσιου τομέα (εργαζόμενοι του ΜΕΤΡΟ, εκπαιδευτικοί, ταχυδρομικοί, λιμενεργάτες, εργαζόμενοι στην ηλεκτρική ενέργεια, τό γκάζι κ.λπ.). Αιτία ή σκληρή πολιτική λιτότητας που εφαρμόζει ή δεξιά κυβέρνηση Σιράκ, ό άκραιο νεοφιλελευθερισμός τής πληρωμής μέ βάση τήν παραγωγικότητα, οί επικείμενες απολύσεις γιά νά «έκσυγχρονιστεί» ή γαλλική οικονομία. 'Η κυβέρνηση σ' αυτό τό απεργιακό κύμα φαίνεται αδιάλλακτη «γιατί ή οποιαδήποτε υποχώρησή της θά σήμαινε κατάρρευση του οικονομικού προγράμματός της. 'Αλλά και οί απεργοί από τή μεριά τους δείχνουν μιά σπάνια αποφασιστικότητα και αγωνιστικότητα, παρά τίσ εκκλήσεις του Προέδρου Μιτεράν γιά τήν ανάγκη συσπείρωσης όλων ώστε νά καταπολεμηθεί ό πληθωρισμός και νά επικρατήσει πνεύμα κοινωνικής ειρήνης, παρά, ακόμη, τίσ αντιφατικές και κατευναστικές τοποθετήσεις των άριστερών συνδικάτων. Οί συγκρούσεις μέ τήν άστυνομία, οί καταλήψεις των σταθμών και των λιμανιών έκ μέρους των απεργών ολόκληρώνουν τήν εικόνα αυτής τής συγκλονιστικής άναμέτρησης που είδαμε ότι οί εργαζόμενοι δέν είναι διατεθειμένοι νά παραδεχθούν άμαχητί τή νεοφιλελεύθερη ταφόπλακα.

Οί απεργίες αυτές όμως είχαν ένα σημαντικό προηγούμενο, τή συγκλονιστική επίσης κινητοποίηση των φοιτητών του περασμένου Νοέμβρη-Δεκέμβρη, που υποχρέωσε τήν κυβέρνηση Σιράκ νά υποχωρήσει κατά κράτος. Παρόλο, βέβαια, που οί εργατικές κινητοποιήσεις δέν «πυροδοτήθηκαν» από τίσ φοιτητικές, ώστόσο τά δύο αυτά κινήματα όχι μόνο γιατί συμπίπτουν χρονικά αλλά, κυρίως, γιατί άποτελούν αντίδραση στην ίδια επιθετική πολιτική του κεφαλαίου και του κρατικού αυταρχισμού άλληλοσυμπληρώνονται και καταγράφονται στίς «σκληρές» στιγμές του καιρού μας.

Στό άρθρο που ακολουθεί ό συνεργάτης μας Σταύρος Κωνσταντακόπουλος παρουσιάζει και σχολιάζει τή φοιτητική έκρηξη του Νοέμβρη και αναφέρεται στην γενικότερη σημασία της, ενώ στό επόμενο τεύχος θά ασχοληθούμε έκτενώς μέ τίσ απεργιακές κινητοποιήσεις.

Σταύρος Κωνσταντακόπουλος

‘Η έκρηξη των Γάλλων φοιτητών

«1789. 1830. 1848. 1871. 1936. 1968... Τό Παρίσι είναι ένας μεγαλοπαραγωγός επαναστάσεων. Άλλες πρωτεύουσες παράγουν άλλα πράγματα. Υπάρχει ένας καταμερισμός εργασίας».

G. Sitbon

Κι όμως. Τό Παρίσι των τελευταίων χρόνων μόνο επαναστάσεις δέν παρήγε. 'Η ζωή άκολουθούσε τους δικούς της ρυθμούς. Πέρναγε δίπλα από τους 2.500.000 άνεργους και τά θύματα του ρατσισμού, δίπλα από τους δολοφονημένους από τήν άστυνομία του Ποσκούά γιατί έπρεπε νά καθισχυαστεί ό φίλησυχος πολίτης.

Αυτή ή δμαλότητα διαπερνούσε και τό πανεπιστήμιο. Είχε πάψει νά είναι χώρος ζωής, ή φοιτητική παρέα είχε έξοριστεί. Τό γαλλικό πανεπιστήμιο θύμιζε πρωινή στάση λεωφορείου. 'Ο καθείς πήγαινε στη δουλειά του. 'Ο καθείς και ό έαυτός του. Αυτή ήταν ή ύψιστη αξία τής φιλελεύθερης ιδεολογίας. 'Ο καθείς και τό άτομό του. Γιατί εκεί μέσα, λέγανε, μέσα στό έγωιστικό άτομο κατοικοεδρεύει ή σωτηρία όλων μας. 'Ο καθείς και ή επιχείρησή του. Γιατί ή καπιταλιστική επιχείρηση, λέγανε, είναι τό πάν, αυτή είναι ή σκέψη, αυτή είναι ή δημιουργία, αυτή είναι ή άποτελεσματικότητα. 'Ο καθείς και όχι όλοι. Δέν μπορούσε λοιπόν κανείς

παρά νά μειδιάσει δύσπιστα καθώς διάβαζε στίς 19 του Νοέμβρη μιά είδηση, χαμένη στίς μεσαίες σελίδες τής εφημερίδας *Le Monde*, γιά κάποια φοιτητική απεργία που ξεκίνησε στό πανεπιστήμιο τής Βιτάνεβ. Πανεπιστήμιο άγνωστο στους περισσότερους, σφηνωμένο ανάμεσα στίς εργατικές κατοικίες στό βόρεια του Παρισιού, δημιουργήθηκε στην περιφέρεια μέ προφανή πολιτικό στόχο νά έξοριστεί από τό αστικό κέντρο αυτή ή «επικίνδυνη τάξη» που έφερε στην επιφάνεια ή δεκαετία του '60. Αυτή ή «επικίνδυνη τάξη», που έμοιαζε νά υπάρχει μόνον στίς μνήμες, ξεγειροταν ενάντια στό νομοσχέδιο Ντεβακέ.

Τό νομοσχέδιο Ντεβακέ και κάποιες πραγματικότητες, κοινωνικές και άλλες...

Στόχος των όσων άκολουθούν δέν είναι ή παρουσίαση και άνάλυση ολόκληρου του νομοσχεδίου. Θα περιοριστούμε στίς επίμαχες διατάξεις του, θεωρώντας ως τέτοιες όχι μό-

• **Αύξηση διδάκτρων.** 'Υπουργική άπόφαση καθόριζε κάθε χρόνο τό ποσό των δικαιωμάτων έγγραφής, μέ υποχρεωτική εφαρμογή άπ' όλα τά πανεπιστήμια. Τό ποσό αυτό ανήλθε φέτος στά τετρακόσια γαλλικά φράγκα, έναντι των 265 που ήταν γιά τήν προηγούμενη ακαδημαϊκή χρονιά. 'Εκτός άπ' αυτή τήν αύξηση, που ήταν πολύ μεγαλύτερη από εκείνην του πληθωρισμού, τό σχέδιο νόμου παρείχε στό πανεπιστήμιο τή δυνατότητα διπλασιασμού του ποσού έγγραφής. 'Εξάλλου, ή 'Επιτροπή Πολιτισμικών 'Υπονο όσες άνέδειξε τό κίνημα του Νοέμβρη-Δεκέμβρη αλλά και μερικές άλλες που έμειναν σχετικά στην άφάνεια, χωρίς όμως γι' αυτό τό λόγο νά είναι λιγότερο «επικίνδυνες». Θα προσπαθήσουμε, τέλος, νά καταδείξουμε ότι οί περισσότερες άπ' αυτές δέν άποτελούν κεραυνό έν αίθρια, αλλά είχαν προετοιμαστεί και διακηρυχθεί μέ συνέπεια από τους σοσιαλιστές ή τουλάχιστον από κάποιες μερίδες τους.

θέσεων της Βουλής εξέφρασε την εὐχή νά κατοχυρωθῆ ἡ δυνατότητα τριπλασιασμοῦ του. Ἄλλα ὑπάρχει καὶ συνέχεια: τὰ δικαιώματα ἐγγραφῆς ἀντιπροσωπεύουν μόνον ἓνα μέρος (μικρότερο τοῦ 50%) τοῦ συνολικά καταβαλλόμενου ποσοῦ. Ἄν προστεθεῖ κοινωνικὴ ἀσφάλιση, δικαιώματα βιβλιοθηκῶν κ.λπ., τότε πολὺ εὐκόλα φτάνουμε τὸ ποσοστῶν 2.500 φράγκων καταβαλλόμενα σέ ἐτήσια βάση. «Ἐγὼ προσωπικά ἔχω νά τὰ πληρώσω» ἔλεγε ἡ Ζιζι, δεκαεξάχρονη κομμουνίστρια καὶ μυθικὴ μορφή τοῦ κινήματος τῶν λυκείων τοῦ βορειοῦ Παρισιῦ, «ἡ Γαλλία ὅμως εἶναι μιά χώρα προλεταρίων, μὴν τὸ ξεχνάτε...».

Πόσο καινοτομοῦσε ὅμως στὸ σημεῖο αὐτὸ ἡ Δεξιὰ; Ὁ τελευταῖος ὑπουργὸς Παιδείας τῶν σοσιαλιστῶν καὶ ἀρχηγὸς τῆς ἀριστερῆς πτέρυγας αὐτοῦ τοῦ κόμματος Σεβενεμάν, σέ μιά συνέντευξή του στὴν ἐφημερίδα *Le Monde*, λίγο πρὶν τὴς ἐκλογῆς τοῦ Μάρτη '86, ἐκλογῆς πού ἦταν βέβαιο ὅτι θὰ τὴς χάσουν οἱ σοσιαλιστές, δήλωνε: «Ὅταν μόνον τὸ ἓνα τέταρτο τῶν ἀτόμων μῆς ἡλικίας μπαίνει στὸ πανεπιστήμιο καὶ ὅταν ξέρουμε ποιά εἶναι, παρά τὴς προσπάθειές μας, ἡ κοινωνικὴ καταγωγή τῶν φοιτητῶν, εἶναι δίκαιο νά χρηματοδοτεῖ ἀποκλειστικά τὸ κράτος τὴν ἀνώτατη ἐκπαίδευση;». Γιά νά προσθέσει: «Κανείς δέν πρέπει νά ἀπορριφθεῖ ἀπὸ ἔλλειψη πόρων... Ἄλλὰ γιὰ τοὺς ἄλλους δέν θὰ ἦταν λαθαμένο νά ζητηθεῖ μιά λογικὴ συνεισφορά». Ἔτσι μιά παράδοση δύο αἰώνων κλονίζεται σοβαρὰ καὶ μάλιστα τὸ ἀριστερὰ σκεπτικόν. Τὸ ἀποτέλεσμα θὰ ἦταν φοιτητὲς προερχόμενοι ἀπὸ κατώτερα κοινωνικά στρώματα νά πληρώνουν τὰ αὐξημένα διδάκτρα μὲ τὴν ἐλπίδα μῆς ὑποτροφίας, ἡ ὁποία, λόγω λιτότητας, δέν θὰ ἐρχόταν ποτέ.

● **Ἐπιλογή.** Γαλλικὴ κοινωνία, τὸ ὄνομά σου εἶναι ἐπιλογή καὶ ἱεραρχία καὶ μάλιστα σκληρὴ καὶ ἀκαμπτη. Ἄπὸ τὸ 1964, ὅταν οἱ Π. Μπουρντιέ καὶ Ζ. Πασερὸν στὸ βιβλίον τους *Οἱ κληρονόμοι (Les Héritiers)* ἔγραψαν: «Οἱ λιγότερο προνομιούχες κοινωνικὲς κατηγορίες δέν ἔχουν ...εὐκαιρίες, παρά μόνον συμβολικοῦ χαρακτήρα, νά στείλουν τὰ

παιδιά τους στὰ ἀνώτατα ἐκπαιδευτικὰ ἰδρύματα»,¹ μέχρι σήμερα τὰ πράγματα δέν ἄλλαξαν καὶ πολὺ. Ἐνῶ ἡ ἐργατικὴ ἰδέη ἀντιπροσωπεύει τὸ 40% τοῦ συνολικοῦ πληθυσμοῦ, τὰ παιδιά τῆς δέν ἔχουν δικαίωμα παρά μόνον στὸ 12% τοῦ φοιτητικοῦ πληθυσμοῦ. Ἀντίθετα, τὰ παιδιά τῶν βιομηχάνων, τῶν μεγαλεμπόρων, τῶν ἐλεύθερων ἐπαγγελματιῶν καὶ τῶν ἀνώτερων στελεχῶν συνιστοῦν τὸ 40% τῶν φοιτητῶν, ἐνῶ οἱ ἴδιοι δέν ξεπερνοῦν τὸ 17% τοῦ πληθυσμοῦ.² Καὶ ἀκόμα, ἡ ἀποτυχία στὴ διάρκεια τῶν σπουδῶν ἀγγίζει περισσότερο αὐτοὺς πού προέρχονται ἀπὸ τὴς κατώτερες τάξεις παρά ὅσους προέρχονται ἀπὸ τὴς ἀνώτερες. Ὁ ὀργανισμὸς στατιστικῆς τοῦ ὑπουργείου Παιδείας ἐπισημαίνει: «Παρατηροῦμε ὅτι τὸ ποσοστὸ τῶν φοιτητῶν πού προέρχονται ἀπὸ ἐργατικὲς οἰκογένειες ἢ οἰκογένειες ὑπαλλήλων ...ὕψισταται σοβαρὰ μείωση ἀνάμεσα στὸν πρῶτο καὶ τὸν δεύτερο κύκλο,* ἐνῶ ὁ ἀριθμὸς τους στὸν τρίτο κύκλο εἶναι μικρός».³

Ἄντὶ λοιπὸν ἡ κυβέρνηση τοῦ Σιράκ νά ἀποδυναμώσει αὐτὸν τὸν κοινωνικὸ δαρβινισμό —πῶς ὅμως μπορεῖς νά ἀπαιτεῖς ἀπὸ τὴ Δεξιὰ ὅ,τι δέν ἔκανε ἡ Ἀριστερά—, προτίμησε νά προσθέσει καινούργια φίλτρα, διοικητικὴ χαρακτηριστὴρα αὐτῆς τῆς φορᾶς. Τὸ βασικὸ τῆς σκεπτικῆς, καὶ ὄχι μόνον αὐτῆς ἀλλὰ καὶ πολλῶν πανεπιστημιακῶν τοῦ Σοσιαλιστικοῦ Κόμματος, μὲ κυρίαρχη μορφή τὸν μαθηματικὸ Λωρὰν Σβάρτς,⁴ ἦταν ἀπλό· ἀπλό καὶ ἀποτρόπαιο. Ἐφόσον παρατηρεῖται μεγάλη ἀποτυχία μέσα στὸ πανεπιστήμιο (μόνο ἓνας στοὺς πέντε παίρ-

1. Bourdieu P., Passeron, J.C., *Les héritiers*, Paris, ed. de Minuit.

2. Ascher P., Merlin P., Meyer P.P., «Sélection, gare aux tabous», *Le Nouvel Observateur*, 5.12.86, σ. 44.

*Πρῶτος κύκλος εἶναι τὰ δύο πρῶτα χρόνια τοῦ γαλλικοῦ πανεπιστημίου. Δεύτερος τὸ τρίτο καὶ τὸ τέταρτο. Οἱ μεταπτυχιακὲς σπουδὲς ἀποτελοῦν τὸν τρίτο κύκλο.

3. Coutty M., «Les masques de la sélection à la française», *Le Matin*, 5.12.86, σ. 12.

4. Schwartz L., *Pour sauver l'université*, Paris, ed. du Seuil, 1983, σ. 132.

νει πτυχίο) καὶ ἐφόσον ὑπάρχει ἀνεργία πτυχιούχων (ἓνας στοὺς τρεῖς δέν βρίσκει δουλειά), ἡ λύση εἶναι νά περιοριστοῦν οἱ φοιτητὲς. Ἔτσι τὸ ἀρθρο 31 τοῦ νομοσχεδίου Ντεβακὲ ἔβαζε δύο φραγμούς, τὸν πρῶτο στὴν εἴσοδο στὸ πανεπιστήμιο, τὸν δεύτερο ἀνάμεσα στὸν πρῶτο καὶ τὸν δεύτερο κύκλο. Αὐτὸ τὸν τρόπο ἐπέλεξε ἡ κυβέρνηση τοῦ Σιράκ γιά νά ἀντιμετωπίσει τὰ προβλήματα. Δέν προσπάθησε νά ἀναδιοργανώσει τὴς σπουδὲς γιά νά μειώσει τὴν ἀποτυχία. Θέλησε νά ἀποκλείσει. Δέν προσπάθησε νά προσαρμόσει τὴν ὀργάνωση τῆς οικονομίας στὴν προσφορά πτυχιούχων, πού τὸ μόνον τους σφάλμα ἦταν νά ἀσκήσουν τὸ δικαίωμά τους στὴ μόρφωση. Θέλησε νά ἐπιλέξει. Ἡ ἀδυσώπητη λογικὴ τῆς φιλελεύθερης λύσης στὴν κρίση...

● **Κατάργηση ἐθνικῶν διπλωμάτων.** Ἡ κοινωνικὴ ἱεραρχία ὅμως στὴ Γαλλία δέν εἶναι παρούσα μόνον στὸ ἐσωτερικὸ τοῦ πανεπιστημίου. Εἶναι παρούσα στὴ διάκριση ἀνάμεσα σέ πανεπιστήμια. Στὴν κορυφὴ τῆς πυραμίδας οἱ Μεγάλες Σχολές (Grandes Écoles), αὐτὲς πού διαμορφώνουν τὴς διάφορες ἐλίτ. Μόνο 1,6% παιδιά ἐργατῶν στὸ Ἰνστιτούτο Πολιτικῶν Ἐπιστημῶν. Ἀκολουθοῦν τὰ πανεπιστήμια, ὄχι ὅμως ἔτσι ἀδιαφοροποίητα. Ὑπάρχει διαφορὰ ἀνάμεσα

στὸ «καλὸ» παρισινὸ πανεπιστήμιο (Dauphine, Paris I) καὶ στὸ «κακὸ» (Villetmeuse, Saint Denis). Ἀνάμεσα στὸ παρισινὸ πανεπιστήμιο καὶ τὸ ἐπαρχιακό. Αὐτὴ τὴν ἀπό τὰ πράγματα διάκριση ἐρχόταν ἡ κυβέρνηση νά τὴ θεσμοποιήσει. Τὸ πτυχίο δέν θὰ ἔταν πλέον πτυχίο οικονομίας τῆς Dauphine. Πολιτικὴ τῆς, ἡ πολιτικὴ τοῦ ἀνταγωνισμοῦ ἀνάμεσα στὰ πανεπιστήμια, γιὰ μόνον ὁ ἀνταγωνισμὸς φέρνει τὴν πρόοδο στὴς κοινωνίες. Ὑπάρχει ὅμως καὶ ὁ ἀριστερός ἀντιφωνητής: «Θὰ ὑπάρχουν πανεπιστήμια δυνατὰ καὶ πανεπιστήμια ἀδύνατα, ὅπως σέ ὅλες τὴς χώρες ὅπου προωθήθηκε ὁ ἐκδημοκρατισμὸς στὴν ἀνώτατη ἐκπαίδευση. Χωρὶς αὐτὴ τὴ διάκριση, ὁ ἐκδημοκρατισμὸς δέν εἶναι δυνατός».⁵

● **Ἐνίσχυση τῆς ἐξουσίας τῶν μανδρινῶν.** Ἄν σέ κάτι καινοτομοῦσε πραγματικὰ ἡ πολιτικὴ τῆς Δεξιᾶς στὴ Γαλλία, ὄχι μόνον σέ σχέση μὲ τὴς πρακτικὲς τῆς Ἀριστερᾶς τῆς περιόδου '81-'86 ἀλλὰ καὶ σέ σχέση μὲ αὐτὲς τῆς Δεξιᾶς μετὰ τὸ Μάη τοῦ '68, αὐτὸ εἶναι ὁ ρόλος τοῦ καθηγητικοῦ σώματος στὴν πανεπιστημιακὴ διαδικασία. Μὲ τὸ νομοσχέδιο

5. Julliard J., ἀρθρο στὸ *Le Nouvel Observateur*, 28.11.1986, σ. 39.

6. Συνέντευξη τοῦ παλιοῦ προέδρου τῆς Ναντέ, Rosé Remand στὴν ἐφημερ. *Libération*, 26.11.86, σ. 8.

Ντεβακέ οι καθηγητές ξανάβρισκαν την πλειοψηφία σε όλα τα όργανα του πανεπιστημίου. Οί φοιτητές που είχαν τό 20-25% των ψήφων στά συμβούλια διοίκησης, σύμφωνα με τό νόμο των σοσιαλιστών, δέν θά 'χαν παρά μόνο τό 15%. 'Επιπλέον, τό όριο συνταξιοδότησης των καθηγητών μετετίθετο από τά 65 στά 68 χρόνια. Μαρτυρία της ίκανοποίησης των συντεχνιακών διεκδικήσεων των μανδρινών και του μεγάλου ρόλου που παίζουν στους κόλπους των ψηφοφόρων της Δεξιάς.

● **Κατάργηση της διεπιστημονικότητας.** 'Ο νόμος που ακολουθήσε τά γεγονότα του '68 είχε αναγάγει τή διεπιστημονικότητα σε έναν από τους θεμελιώδεις όρους για τήν όργάνωση του πανεπιστημίου. Καταργώντας τίς παλιές σχολές, που ήταν προσανατολισμένες σε ένα γνωστικό αντικείμενο, είχε δημιουργήσει ευρύτερες ένότητες έρευνας και διδασκαλίας. Τό νομοσχέδιο που προκάλεσε τήν όργή των μαθητών και φοιτητών αυτές τίς τρεις εβδομάδες ξαναγυρούσε στό παλιό σύστημα των σχολών. Παραγωνρίζοντας τή σύγχρονη ανάγκη για τή συνάντηση των διαφόρων επιστημονικών κλάδων, μαρτυρούσε τήν ανάγκη κάποιων καθηγητών να βρεθούν «μεταξύ τους και μόνο μεταξύ τους». ⁶ Καί αυτό τό φιλελεύθερο όνειρο, πανεπιστημίων που θά ανταγωνίζον-

ταν μεταξύ τους, βρέθηκε προδομένο από τή συντηρητική επιθυμία, πανεπιστημίων που θά είναι απομονωμένα μεταξύ τους.

Γιά τό κίνημα

'Από τίς παραπάνω διατάξεις τό κίνημα του '86 θά συζητήσει και θά θέσει στό στόχαστρό του μόνο τίς τρεις πρώτες. Δέν θά προσπαθήσει να διαφυλάξει τόν διεπιστημονικό χαρακτήρα των σχολών, δέν θά φέρει στό φώς τό πρόβλημα της καθηγητικής εξουσίας. Καμιά, τέλος, αναφορά δέν θά γίνει στό πρόβλημα του περιεχομένου των σπουδών. 'Ο Μάης του '68, όταν ή άμφισβήτηση άγγιζε τά πάντα, φαντάζει άπελπιστικά μακρινός. Πίσω όμως από τό Μάη βρίσκονταν οί άλλεπάλληλες διασπάσεις της νεολαίας του ΚΚΓ στην περίοδο '65-'68 και οί διάφορες οργανώσεις που δημιουργήθηκαν, πίσω από τό Μάη υπήρχαν έντονες ιδεολογικοπολιτικές διεργασίες, ενώ τό κίνημα του Νοέμβρη-Δεκέμβρη είναι ύποχρεωμένο να ξεκινήσει μέσα στην θεωρητική έρημο, ή σχεδόν.

Πάνω σε τίς άρνήσεις θά άρθρώσουν λοιπόν τό λόγο τους οί μαθητές και φοιτητές του '86: όχι στην αύξηση των διδασκτρων, όχι στην έπιλογή, όχι στην κατάργηση του έθνικού χαρακτήρα των πτυχίων. Σε καμιά περίπτωση δέν θά

έκφέρουν θέσεις για τό πανεπιστήμιο, πόσο μάλλον για τήν κοινωνία ευρύτερα. 'Εμειναν περιορισμένοι στό σημείο που ξεκίνησαν. Καί μή μπορώντας να πάνε παραπέρα, δέν τό προσπάθησαν. 'Ισως καί γι' αυτό να πέτυχαν.

'Η έπιτυχία τους όμως δέν μάς στερεί τό δικαίωμα να χαρακτηρίσουμε ένα τέτοιο κίνημα ως συντεχνιακό. Καί οί ένδείξεις υπάρχουν. Σύμφωνα με σφυγμομέτρηση του περιοδικού *Le Nouvel Observateur*, σε δείγμα νέων 16 έως 20 χρόνων, τό 55% θεωρούσε ότι τό κίνημα όφειλόταν στην άνησυχία των νέων για τό επαγγελματικό τους μέλλον. Καί σίγουρα, όσοι διαδήλωναν στους δρόμους ήξεραν ότι τό ποσοστό άνεργίας στους πτυχιούχους είναι 14% ενώ στους κάτω των 25 έτών κατά μέσον όρο 40%. Πώς όμως θά μπορούσε κανείς να έξηγήσει τό γεγονός ότι 1.000.000 νέοι βρέθηκαν στους δρόμους; Είδατε ποτέ ένα συντεχνιακό κίνημα να κατορθώνει κάτι τέτοιο; Πώς θά μπορούσε να έξηγηθεί τό γεγονός ότι φοιτητές των Μεγάλων Σχολών με σίγουρο και ακριβοπληρωμένο μέλλον πορευθήκαν μαζί με τους άλλους; Προφανώς ύπήρξε και κάποιο άλλο στοιχείο. Αυτό τό άλλο στοιχείο, ενός κινήματος που, σύμφωνα με τήν πετυχημένη διατύπωση ενός πρώην μέλους των 'Ερυθρών Ταξιαρχιών —σε συζήτηση που διοργάνωσε τό περιοδικό της άναγνωστικής τάσης του ΚΚΓ «Μ»— δέν μπορεί να ένταχθεί στον παραδοσιακό διαχωρισμό σε έπαναστατικά και μεταρρυθμιστικά κινήματα και που θά περιέκλειε μία καινούργια κατηγορία, ίσως αυτή των «αυτοοροθετημένων» κινήματων, αυτόν τόν άλλο συντελεστή θά έπιχειρήσουμε να άνιχνεύσουμε, ξεκινώντας από τίς οργανωτικοπολιτικές μορφές με τίς όποιες έμφανίστηκε τό φοιτητικό κίνημα.

'Αν στην δεκαετία του '60 και σ' αυτήν του '70 ούδεις θά μπορούσε να διανοηθεί μία φοιτητική άπεργία παγγαλλικού έπιπέδου που να μην κατευθύνεται από κάποια συνδικαλιστική ή πολιτική όργάνωση, ή δεκαετία του '80 ήρθε σ' αυτό τό σημείο να μεταμορφώσει ριζικά τό σκηνικό. Τό είδαμε με τή μορφή καρικατούρας στις φοιτητικές κινή-

τοποιήσεις του '83 ένάντια στό νόμο του σοσιαλιστή ύπουργού Παιδείας Σαβαρύ, όταν οί δεξιές φοιτητικές παράταξεις προχωρούσαν μασκαρεμένες γιατί σκέφτονταν ότι άλλίως οί φοιτητές δέν θά τις ακολουθούσαν. Τό είδαμε στην καθαρή του μορφή στό δίμηνο Νοέμβρη-Δεκέμβρη. 'Η δυσπιστία άπέναντι σε όποιοδήποτε ύπαρκτό συνδικαλιστικό ή πολιτικό σχήμα είχε έγκατασταθεί για τά καλά στην συλλογιστική της νεολαίας.

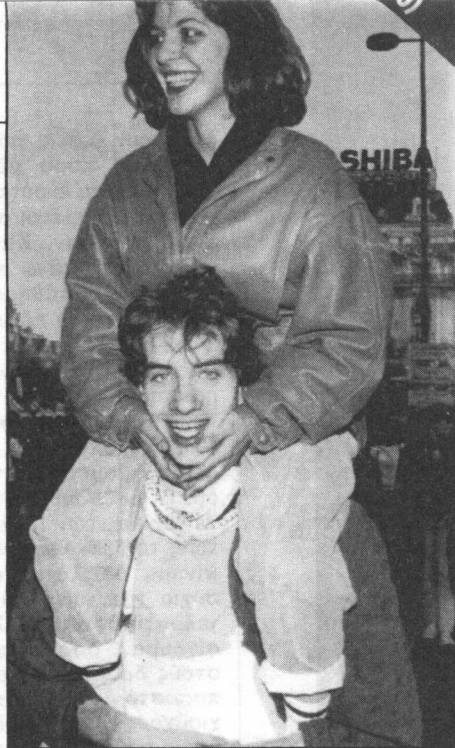
Βέβαια, όπως τό Μάη του '68 ό έκπυρσοκροτητής ήταν τό «Κίνημα της 22ας Μάρτη» του Ντανιέλ Κόν Μπεντίτ στην Ναντέρ, τό Νοέμβρη του '86 φαίνεται να είναι ή UNEF I-D* της 'Ιζαμπέλ Τομάς στην Βιλτανέζ. Τά πράγματα όμως δέν είναι έτσι ή μάλλον όχι άκριβώς έτσι. Σίγουρα μέλη της UNEF I-D ξεκινούν τήν άπεργία στην Βιλτανέζ, είναι όμως ταυτόχρονα μέλη του SOS Racisme που έχουν άποκτήσει τή συνήθεια των μεγάλων κινητοποιήσεων στους κόλπους του άντιρατσιστικού κινήματος και, τό κυριότερο, δρουν σε αντίθεση με τά κεντρικά όργανα της παράταξης τους, που σε όλη τή διάρκεια των γεγονότων είναι υπέρ, έστω και σιωπηρά, μιας συνδιαλλαγής με τήν κυβέρνηση. 'Η άπεργία λοιπόν ξεκινάει από τά μέλη μιας παράταξης, θά περάσει όμως με έκπληκτική ταχύτητα στην μεγάλη μάζα των μη συνδικαλισμένων μαθητών και φοιτητών που θά

* 'Η UNEF I-D ('Εθνική 'Ενωση Γαλλίας- 'Ανεξαρτησία και Δημοκρατία) είναι ή μεγαλύτερη φοιτητική παράταξη της Γαλλίας. 'Ελέγχεται από τή δεξιά και κεντρικά τάση του ΓΣΚ, μετά τήν προσχώρηση στο Σοσιαλιστικό Κόμμα, τόν 'Απρίλιο του '86, μιας ιδιότυπης τροτσκιστικής ομάδας που τήν ήλεγχε μέχρι τότε. Στις τελευταίες εκλογές πήρε τό 37% των ψήφων, έναντι του 23% της UNEF S.E. (Ε.Φ.Ε.Γ. - Φοιτητική 'Αλληλεγγύη), στην όποια συμμετέχουν ή άριστερή τάση του ΓΣΚ και οί φοιτητές του ΚΚΓ. 'Η U.N.I. ('Εθνική Διαπανεπιστημιακή 'Ενωση) που αποτελείται από φοιτητές και καθηγητές της Δεξιάς και της άκρας Δεξιάς, συγκέντρωσε τό 7,6% των ψήφων. Οί τροτσκιστές της L.C.R. ('Επαναστατική Κομμουνιστική Λίγκα) μετέχουν στην UNEF I-D άλλα με έπιλεκτικό τρόπο. 'Η συμμετοχή στις εκλογές σπάνια ξεπερνάει τό 15% των φοιτητών.

πάρει τό λόγο, μέ μιά επιμονή πού ξενίζει, ή ίδια και αποκλειστικά ή ίδια, αρνούμενη οποιαδήποτε διαμεσολάβηση.

Οι μορφές οργάνωσης τού φοιτητικού κινήματος αποτελούν τήν ύλική αποτύπωση μιās τέτοιας συνείδησης και αξίζει νά ξεταστούν από κοντά. Κάθε σχολή λειτουργεί μέ κυρίαρχο όργανο τή γενική της συνέλευση, αυτή αποφασίζει γιά τήν πορεία τών κινητοποιήσεων και τό κάνει συνέχεια, αυτή (και όχι οι παρατάξεις) εκλέγει τήν επιτροπή άπεργίας και τίς διάφορες άλλες επιτροπές τύπου, περιφρούρησης, επαφής μέ τούς εργαζόμενους κ.λπ., αυτή τέλος εκλέγει τά πέντε μέλη γιά τό Έθνικό Συντονιστικό Όργανο (Coordination Nationale) πού έχει τήν έδρα του στό Παρίσι (350 μέλη από 70 πανεπιστήμια) και πού συντονίζεται από ένα δεκατετραμελές όργανο, τό Γραφείο τού Συντονιστικού. Και ως εδώ μάλλον δέν υπάρχει τίποτα τό ιδιαίτερα ριζοσπαστικό. Αυτό πρέπει νά αναζητηθεί άλλο. Πρέπει νά αναζητηθεί στή σχέση τού Γραφείου μέ τό Συντονιστικό. Οι εκλεγμένοι ήταν κάθε στιγμή ανακλητοί. Ύπήρξαν περιπτώσεις όπου τό πρωί ανακαλούνταν κάποιος πού είχε εκλεγεί τό προηγούμενο βράδυ, γιατί δέν κατόρθωσε νά φέρει εις πέρας τήν έντολή του. Οι εκλεγμένοι τής φθινοπωρινής Γαλλίας ήταν έντολοδοχοί, δέν ήταν αντιπρόσωποι. Ο Ρουσσώ είχε νικήσει τόν Λόκ. Έτσι, όταν στίς 4 τού Δεκέμβρη, μετά τή μεγάλη διαδήλωση, τό Γραφείο τού Συντονιστικού συνάντησε τόν ύπουργό Παιδείας Μονορύ, είχε τήν επιτακτική έντολή (mandat impératif) νά ανακοινώσει στόν ύπουργό τήν απαίτηση τών φοιτητών νά αποσυρθεί τό νομοσχέδιο και τίποτα παραπέρα, καμιά συνδιαλλαγή, καμιά συζήτηση.

Τό καινούργιο πρέπει νά αναζητηθεί στό πνεύμα πού επικράτησε στίς γενικές συνελεύσεις. Ο σεβασμός τής κάθε άποψης πού άκουγόταν, οι πολύφωρες συζητήσεις γιά τίς πιο μικρές άποψεις μιās άποφασής, ή τήρηση τών διαδικασιών πού άγγιζε τά όρια τού φερεγγισμοϋ, ή άγωνιώδης αναζήτηση τού δημοκρατικού consensus ήταν τά κυρίαρχα στοιχεία. Σ' αυτό τό πνεύμα

πρέπει εξάλλου νά αναζητηθεί ή κυριότερη αίτια γιά τό ότι τό κίνημα κατόρθωσε νά απομωώσει τίς διαφωνίες πού ξεσπασαν στό έσωτερικό του, διαφυλάσσοντας μέχρι τέλους τήν ένότητά του.

Η εικόνα πού δώσαμε παραπάνω πιθανόν νά είναι μονοδιάστατη. Δέν εκτυλίχθηκαν τά πάντα μέ ιδανικό τρόπο. Η προσπάθεια νά μήν «καπελωθεί» τό κίνημα από τίς παρατάξεις οδήγησε στόν ύπερβολικό τονισμό τού απολίτικου χαρακτήρα του και στή μανιώδη μερικές φορές καταδίωξη όποιουδήποτε στοιχείου θύμιζε πολιτικό μόρφωμα. Μέλος τής νεολαίας τού Βρετανικού Έργατικού Κόμματος αποδοκιμάστηκε επί πέντε λεπτά σέ μιά γενική συνέλευση τής Ναντέρ χωρίς νά κατορθώσει τελικά νά πάρει τό λόγο. Η άπουσία συνδικαλιστών συνοδεύτηκε άρκετές φορές από τήν παρουσία δημαγωγών πού μονοπωλούσαν τό λόγο. Ο σεβασμός τής γνώμης τών άλλων είχε αποτέλεσμα νά μιλάνε οι μή άπεργοί, δηλαδή ή UNI, τήν ίδια στιγμή πού αποκλείονταν οι δύο UNEF και οι τροτσικιστές.

Κάθε κίνημα όμως είναι αντιφατικό στήν εξέλιξή του. Και οι κυρίαρχοι χαρακτήρες αυτού εδώ δέν είναι οι παραπάνω παρεκβάσεις: κυρίαρχοι χαρακτήρες του είναι κατά τή γνώμη μας ή μαζικότητα, ή δημοκρατικότητα, ή αυτοοργάνωση, ή ικανότητα νά άρθρώνει τό ίδιο τό λόγο του έξω

από «πρωτοπορίες»-φορείς τής άπόλυτης άλήθειας. Νά μή νομιστεί ότι οι «πρωτοπορίες» άπουσιάζουν. Γίναμε όμως μάρτυρες ενός παράδοξου φαινομένου, τής εργαλειώδους χρήσης τους. Και εξηγήσαμε. Όταν στό πέραςμα από τό μήνα Νοέμβριο στό μήνα Δεκέμβριο ή συμβιβαστική διάθεση τής UNEF I-D άρχισε δειλά νά κάνει τήν εμφάνισή της και ό δορυφορικός τού Σοσιαλιστικού Κόμματος τύπος άρχισε νά μιλάει γιά «κόπωση» μαθητών και φοιτητών, ή ριζοσπαστική πολιτική τού κινήματος γιά συνολική απόσυρση τού νομοσχεδίου Ντεβακέ εκφράστηκε μέ τήν παρουσία τροτσικιστών στό Γραφείο τού Έθνικού Συντονιστικού Όργάνου. Όχι όμως γιατί ή γραμμή τών φοιτητών τής L.C.R. επικράτησε αυτής τής UNEF I-D, αλλά γιατί αυτοί εξέφραζαν εκείνη τή στιγμή πιστότερα τίς πολιτικές διαθέσεις τών φοιτητών. Έξελέγησαν οι τροτσικιστές, όπως πίο πριν αυτοί τής UNEF I-D, όχι γιά τίς πολιτικές τους άποψεις αλλά γιατί ήταν πίο έμπειροι σέ θέματα διαδικασιών, οργάνωσης, περιφρούρησης, παρουσίας πός τά έξω κ.λπ.

Είναι χαρακτηριστικό εξάλλου απ' αυτή τήν άποψη τό γεγονός ότι σέ μιά χώρα όπου ή προσωποποίηση τής πολιτικής ζωής έχει φτάσει στό άπόγειό της (στις αναλύσεις πού γίνονται, δέν ύπάρχουν κοινωνικές και πολιτικές δυνάμεις, ύπάρχει μόνον ό Σιράκ και ό Μιτε-

ράν, ό Μπάρ και ό Ροκάρ), τό κίνημα αυτό δέν μπορεί νά άναγνωριστεί στό πρόσωπο κανενός. Άν ή δεκαετία τού '60 μās κληροδότησε τόν Κόν Μπεντίτ, τόν Ντουτσκε και τόν Ρούμπιν, τό '86 θ' αφήσει πίσω του «μόνον» τούς εκατοντάδες χιλιάδες νέους πού κατέβηκαν στους δρόμους τής φθινοπωρινής Γαλλίας. Η προσπάθεια τού Σοσιαλιστικού Κόμματος και τών έφημερίδων νά δημιουργήσουν τή στάρ τών γεγονότων στό πρόσωπο τής Ίζαμπέλ Τομάς —ό,τι δέν μπορείς νά έλέγξεις από τά κάτω, προσπάθησε τό από τά πάνω, ή συνταγή είχε δοκιμαστεί και πετύχει στό πρόσωπο τού Χάλρεμ Ντεζίρ τού SOS Racisme — τελικά ματαιώθηκε. Η Ίζαμπέλ Τομάς κατηγορούμενη γιά ύπερβολική βεντετοποίηση και συνεργούντων κομμουνιστών και τροτσικιστών, άπομακρύνεται όριστικά από τό γραφείο τού Συντονιστικού.

Τό κίνημα κατάργησε τήν παρισινή βεντέτα. Κατόρθωσε νά κατοχυρώσει στίς έσωτερικές του λειτουργίες, αυτό πού διεκδίκησε πός τά έξω τήν άρνηση τής ιεραρχίας. Πολέμησε τό νομοσχέδιο Ντεβακέ και τή φιλοσοφία πού τό διαπερνούσε, τή φιλοσοφία τής ανισότητας και τής επιλογής, και τό έκανε όχι μόνον μέ τή σκέψη του αλλά και μέ τό ίδιο του τό σώμα. Γι' αυτό ήταν τόσο πειστικό, γι' αυτό κατάφερε τήν πρώτη μεγάλη ήττα τού φιλελευθερισμοϋ.

Η νεολαία τού '86 άρνήθηκε τήν εικόνα πού άλλοι είχαν κατασκευάσει γι' αυτήν, μιās νεολαίας πού μέ ναρκισσιστικό τρόπο θεωρούσε τόν εαυτό της, έχοντας γιά μοναδικό ιδανικό τήν επιχείρηση. Πήρε τόν λόγο γιά νά άμφισβητήσει τόν πόλεμο όλων εναντίων όλων και τόν ανταγωνισμό χωρίς οίκτο. Και επειδή ζούμε σέ μιά εποχή χωρίς μυθολογία, αναζήτησε τά «πιστεύω» της στίς μυθολασίες τού παρελθόντος. Άπάντησε στόν φιλελευθερισμό μέ τίς άρχές τού 1789, τού 1830 και τού 1848. Έκανε ξανά επίκαιρη τήν ιδέα τής ισότητας, άνέσυρε τίς συλλογικές αξίες.

Βέβαια, οι έπαναστάτες τού '86, σέ αντίθεση μ' αυτούς τού '68, δέν άμφισβήτησαν σέ καμιά στιγμή τήν κοινωνία μέσα στην όποία δρούσαν. Έμειναν σχετικά άπομακρυσμένοι

ἀπ' αὐτὴν τὴν κοινωνία καὶ αὐτὴ, σ' ἀντίθεση μὲ τὸ '68, δὲν σταμάτησε ποτέ νά λειτουργεῖ. «Τὸ κίνημα δὲν προσπάθησε ν' αὐτονομηθεῖ μὲ στόχο νά πλώσει τὸν κοινωνικό χώρο. Δὲν προσπάθησε νά γίνει ἡ ἀποδιοργανωτική καὶ ἀναδιοργανωτική πηγή, ἡ ζωοφόρα βαθμίδα ἀπὸ τὴν ὁποία θά μπορούσε νά ἐκτυλιχθεῖ καὶ ν' ἀποκτήσει σῶμα ξανακινούργιο κοινωνικό σχέδιο»⁷.

Δὲν πρόβαλε τὸν ἑαυτό του στό μέλλον, δὲν ἐπιδίωξε νά ἐγκαταστήσει τὴ φαντασία στήν ἐξουσία. Τά συνθήματά του, σέ ἀντίθεση μ' αὐτά τοῦ Μάη, δὲν ἦταν πρωτότυπα, ἀναμασοῦσαν τὰ διαφημιστικά κλισέ. Ἡ ρήξη στό λόγο δὲν ἦρθε, ὅπως δὲν ἦρθε ἡ ρήξη στήν πράξη. Τὸ λάθος ὅμως δὲν εἶναι στοὺς νέους τοῦ '86 πού δὲν συνάντησαν στὸν δρόμο τους καμία ἐπαναστατική θεωρία· δὲν εἶναι αὐτοὶ ὑπεύθυνοι ἂν ἡ «κρίση τοῦ μαρξισμού» δὲν κατόρθωσε, μέχρι τώρα, νά ἀπελευθερώσει «κάτι ζωτικό καὶ ζωντανό»⁸.

Παρέμειναν λοιπὸν «νόμιμοι» ὡς τὸ τέλος. Ἐξόρισαν τὴν «ἐπαναστατική βία» ἀπὸ τὴν πρακτική τους, ἀκόμα καὶ ὅταν ἡ κυβέρνηση δημιουργοῦσε τοὺς δρους γιὰ τὴ χρήση της.

Ἡ Γαλλία εἶδε γιὰ πρώτη φορά στήν ἱστορία τοῦ νεολαιίστικου κινήματος τὶς πῖο μεγάλες πορεῖες πού ἔγιναν ποτέ νά κατευθύνονται στό κτίριο τῆς Βουλῆς, ὑψιστὴ ἐκδήλωση σεβασμοῦ τῆς δημοκρατικῆς νομιμότητας. Ἡ ἀποδοχὴ ὅμως αὐτῆς τῆς νομιμότητας δὲν σήμαινε ἀποδοχὴ τῆς πολιτικῆς τάξης. Γιατί ἂν ἡ κοινωνία δὲν ἐτέθη σέ ἀμφισβήτηση, δὲν συνέβη τὸ ἴδιο καὶ μὲ τὴν πολιτικὴ τάξη. Καὶ αὐτὴ τοὺς τὸ ἀνταπέδωσε μὲ τὸν τρόπο της.

Ἡ πολιτικὴ τάξη καὶ τὸ κοινωνικό κίνημα...

Θά θέλαμε νά μᾶς συγχωρεθεῖ ὁ παραπάνω τίτλος. Τὸ κομμάτι αὐτὸ θά προτιμούσαμε εἰλικρινά νά ἐπιγράφεται κάπως ἔτσι: «Οἱ φοιτητές καὶ ἡ Ἀριστερά τῆς Γαλλίας ἐναν-

7. Yonnet Paul, «Question de distance à la jeunesse», *Clobe*, Hors série No. 2, 12.12.96, σελ. 5.

τιὰ στό φιλελευθερισμό». Πλὴν ὅμως, ἡ διάκριση πολιτικὴ τάξη — κοινωνικό κίνημα εἶναι περισσότερο λειτουργικὴ ἀπ' αὐτὴ μεταξὺ Ἀριστερᾶς — Δεξιᾶς. Γιατί κοινὸς παρονομαστής ὄλων, Ἀριστερᾶς καὶ Δεξιᾶς, εἶναι ὅτι σέ καμία στιγμή δὲν ἐδειξαν νά καταλαβαίνουν ὅ,τι πού πραγματικά ἀνέβαινε. Ἐκεῖνο πού τὶς διαφοροποιούσε ἦταν ἡ θεσμικὴ θέση καὶ ἡ φόρμα. Τὰ γεγονότα ἐξελίχθηκαν σέ μιά παράξενη χώρα ὅπου ἡ μοναδικὴ πολιτικὴ δῆλωση προήλθε ἀπὸ ἓναν ἀστυνομικό!

Ἡ Δεξιὰ ἢ οἱ μόνοι συνεχιστές τοῦ '68

Οἱ νεοφιλελεύθεροι τῆς κυβέρνησης Σιράκ ἀντιμετώπισαν τὴ νεολαία μὲ τὸ ὄπλοστάσιο τοῦ παρελθόντος τους. Γιὰ τὴ Δεξιὰ, ἡ νεολαία δὲν ἔπαυε ποτέ νά ἀποτελεῖ μιά μεταβατικὴ κατάσταση: στήν οὐσία, ἄς περιμένουμε νά μεγαλώσει καὶ θά γίνει... συντηρητικὴ.⁹ Στὶς πρώτες ἀπεργίες ἀπάντησε μὲ τὴ διαβεβαίωση ὅτι οἱ μαθητές καὶ οἱ φοιτητές δὲν κατάλαβαν πολλά. Καὶ ὅταν εἶδε ὅτι εἶχαν καταλάβει καλά, πολὺ καλά μάλιστα, μὲ τὴν ἀντικατάσταση τῆς UNEF I-D ἀπὸ τοὺς τροτσκιστές, ἐξαπέλυσε τοὺς μηχανισμούς καταστολῆς. Ὑπολόγιζε σέ μιά διάσταση ἀνάμεσα σέ μετριοπαθὴ καὶ ριζοσπαστικά στοιχεία. Καὶ ὅταν εἶδε ὅτι τὸ κίνημα διατήρησε τὴν ἐνότητά του, κατέβασε τοὺς προβοκάτορες γιὰ νά τὸ δυσφημήσει στὰ μάτια τῆς κοινῆς γνώμης. Καὶ ὅταν εἶδε ὅτι οὐτε αὐτὸ πέτυχε, κάλεσε, διὰ στόματος τοῦ ὑπουργοῦ Ἑσωτερικῶν της, τοὺς ὁπαδούς της σέ ἐπαγρύπνηση, ἐνθουμούμενη μὲ νοσοσταλγία τὴν πορεία στὰ Champs Elysés τὸ '68 ὑπὲρ τοῦ Ντέ Γκώλ. Ἀλλά ἦταν πιά ἄργά. Ἀναγκάστηκε νά ὑποχωρήσει, ἀφήνοντας πίσω της ἓναν νεκρὸ καὶ δύο νέα παιδιὰ ἀνάπρηα...

Οἱ σοσιαλιστές ἢ «ἄς κάνουμε ὅτι καταλάβαμε»

Αὐτοὶ, ἐγκλωβισμένοι ἀνάμεσα στό ὅτι θά ἔπρεπε νά ἀπορρίψουν μιά ἐκπαιδευτικὴ πολιτικὴ πού θά τὴν ἤθελαν δική τους (τό καλοκαίρι ὁ Ζ.Π. Σε-

βενεμάν ἐκμυστηρευόταν ὅτι θά ἀποτελοῦσε δείγμα ἐποικοδομητικῆς ἀντιπολίτευσης ἢ ὑπερψήφηση τοῦ νομοσχεδίου Ντεβακέ) καὶ στό ὅτι δὲν θά ἔπρεπε νά μειωθεῖ τὸ περιθώριο ἐλιγμῶν τοῦ Μεγάλου Ἀδελφοῦ Φρανσουά Μιτεράν, ἀρκέστηκαν σ' αὐτές τὶς τρεῖς ἐβδομάδες νά μᾶς ἀνακοινώσουν τὶς ψυχικὲς του καταστάσεις. Στὴν ἀρχὴ ὁ Ροκάρ ἦταν χαρούμενος, μετὰ τὶς συγκρούσεις μὲ τὴν Ἀστυνομία καὶ τὸ θάνατο τοῦ Μ. Ousakine ὁ εὐγενικός γραμματέας τοῦ κόμματος Λιονέλ Ζοσπέν ἦταν ἀπλῶς συγκινημένος. Τὸ παράδοξο εἶναι ὅτι ὄντας οἱ πῖο... καλαισθητὰ ἀπόντες θά εἰσπράξουν, μὲ τὴ λογικὴ τοῦ «τό μὴ χεῖρον, βέλτιστον», τὰ μεγαλύτερα ἐκλογικὰ ὄφελ.

Τὸ ΚΚΓ ἢ ὁ τραγέλαφος

Ἡ ὀλομέλεια τοῦ Κ.Ε. τοῦ ΚΚΓ, μιά ἐβδομάδα ἀφότου ἀποσύρθηκε τὸ νομοσχέδιο, στὴ συνεδρίασή της πού ἦταν ἀφιερωμένη σέ θέματα νεολαίας, γιὰ νά ἐξηγήσει τὴν ἐκλογικὴ πτώση τοῦ κόμματος διαπίστωνε ὅτι ἡ κοινωνία γλιστράει πρὸς τὰ δεξιὰ καὶ ὅτι βασικός μοχλὸς μῖας τέτοιας μετατόπισης εἶναι οἱ νέοι! Μιά ἐβδομάδα μετὰ τὰ γεγονότα. Τίποτε ἄλλο.

Σάν ἀγωνία

Εἶναι λοιπὸν λάθος νά κατηγορηθοῦν αὐτοὶ πού κινητοποιήθηκαν ἔχοντας γιὰ σύνθημα «Οὔτε ἀριστεροί, οὔτε δεξιοί. Φοιτητές». Εἶναι ἔλλειψη τῆς πῖο στοιχειώδους δυνατότητας ἀνάλυσης τὸ νά μὴ γίνει ἀντιληπτὴ αὐτὴ ἡ ἐπιθετικὴ διεκδίκηση τοῦ χαρακτηρισμοῦ «ἀπολίτικο» γιὰ τὸ κίνημά τους. Γιατί «ἀπολίτικός» δὲν σήμαινε ἀρνηση τοῦ πολιτικοῦ γενικά. «Ἀπολίτικός» ἔδω σήμαινε ἀρνηση τῆς πολιτικῆς ὅπως αὐτὴ ὕλοποιήθηκε ἀπὸ τοὺς σοσιαλιστές στήν ἐξουσία· σήμαινε ἀρνηση τῆς ἀποδοχῆς τοῦ νά δολοφονεῖ ἡ ἀστυνομία γιὰ νά καρπωθεῖ ὁ Σιράκ τὴν ἐκλογικὴ πελατεία τοῦ Λεπέν. «Ἀπολίτικο», τέλος, σήμαινε τὴν ἀρνηση τῆς ἀναζήτησης, σώνει καὶ καλά, τῆς εὐτυχίας σέ κοινωνίες τύπου «σοσιαλιστικῶν» χωρῶν. Τὴν ἐπαναστατικὴ συνείδη-

ση τούτης τῆς γενιᾶς δὲν τὴ διαμόρφωσε, δυστυχέστατα, οὔτε τὸ ΚΚΓ οὔτε κάποια ὁμάδα τῆς ἐξωκοινοβουλευτικῆς Ἀριστερᾶς. Ἡ κρίση τους ἔχει ἀγγίξει πιά τὰ ὄρια τῆς παράλυσης.

Τὴ διαμόρφωσαν οἱ κλόουν τῆς Γαλλίας, ὁ Κολύς καὶ ὁ Μπεντός, πού μέσα ἀπὸ τὸ καλαμπούρι τῆς μίλησαν γιὰ τὸ ρατσισμό, τὴν ἀνεργία, τὴν πολιτικὴ κ.λπ. Εἶναι σίγουρο ὅτι αἰσθανόμεστε, ἔλεγε ἓνας φοιτητὴς τῆς Villemunse, ἑκατό φορές πῖο κοντὰ στὸν Κολύς παρά στὸν Φαμπιούς. Ἡ, γιὰ νά θυμηθοῦμε καὶ τὸν Σαββόπουλο τοῦ Happy Day: «Νά ἐλευθερωθεῖ ἡ ἱστορία. Ν' ἀνοιχθεῖ στὸν μύθο. Ἄν δὲν τὸ μπορούμε ἐμεῖς, Παντελή, πῶς θά τὸ μπορέσουν οἱ πολιτικῆς».

Τὴν ἐπαναστατικὴ συνείδηση αὐτῆς τῆς γενιᾶς τὴ διαμόρφωσαν οἱ Γάλλοι ροκάδες, φτωχοὶ σέ μουσικὴ, ἀλλὰ πού μὲ τοὺς στίχους τους κατόρθωσαν νά διασώσουν μέσα ἀπὸ τὴν ἄγονη περίοδο '75-'86 πολλὰ ἀπὸ τὰ μηνύματα τοῦ Μάη. Καὶ ὅπως παρατηρεῖ ὁ κοινωνιολόγος Paul Yonnet, γιὰ τὸ νεολαιίστικο κίνημα, ἀπὸ τὴ δεκαετία τοῦ '50 καὶ δῶθε «ἡ μουσικὴ ροκ θά εἶναι ἡ ἀληθινὴ του ταξικὴ συνείδηση»¹⁰.

Καὶ ἂν τὸ κίνημα τοῦ φθινοπώρου αὐτοοροθετήθηκε· ἀρνήθηκε ἀλλὰ δὲν οἰκοδόμησε· θέλησε νά χτυπήσει τὴν ἀνισότητα ἀλλὰ δὲν ἔφτασε στήν ἀρχικὴ τῆς πηγῆς, τότε ἀσφαλῶς αἰτία εἶναι καὶ οἱ παραπάνω προϋποθέσεις γέννησής του, γιατί «...τὸ μόνο πράγμα πού μπορεῖ νά κάνει ὁ ποιητῆς: νά μεταδώσει ὀρισμένες συγκινησεις, νά δημιουργήσει ὀρισμένα πλέγματα συγκινησιῶν πού ἀνοίγουν παράθυρα στήν ζωή... ὁ μαιευτῆρας τῆς κοινωνίας δὲν εἶναι ὁ ποιητῆς, εἶναι ὁ πολιτικός»¹¹.

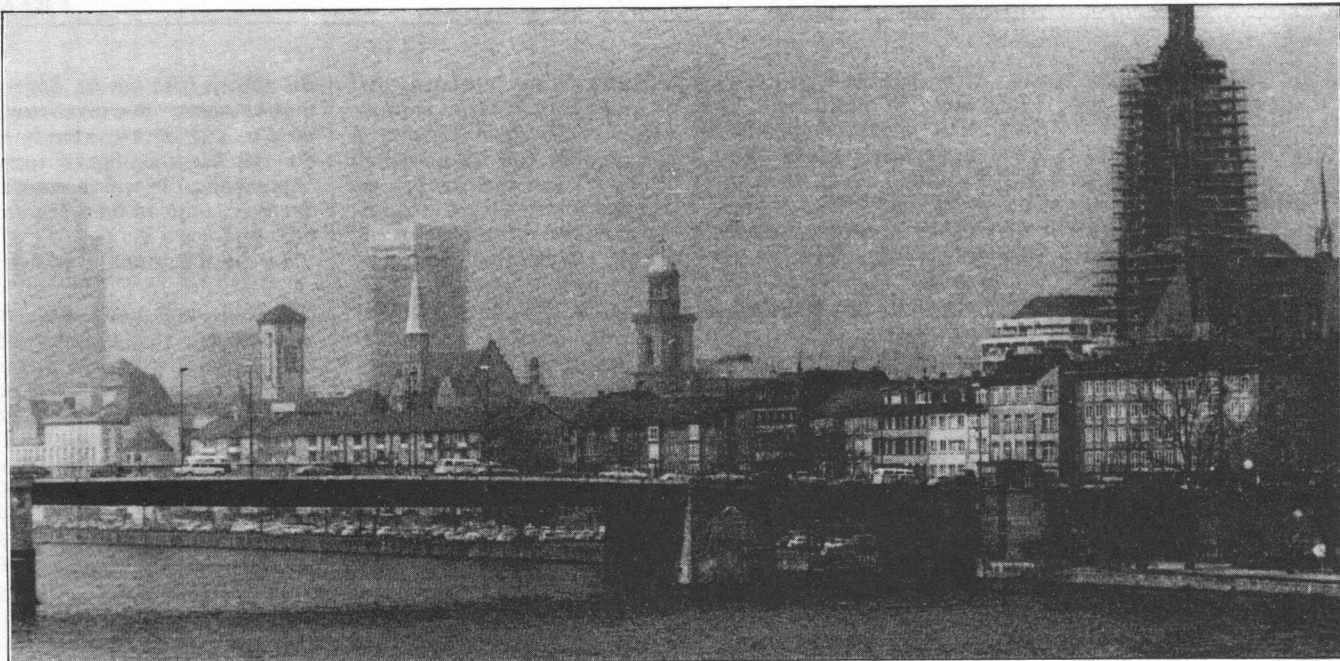
Ἀπομένει νά ἐφευρεθεῖ ὁ πολιτικός καὶ ἐδῶ καὶ ἐκεῖ, πού θ' ἀφουγκραστεῖ τὸ κοινωνικό. Κατεπιγιόντως.

8. Althusser Louis, *Γιὰ τὴν κρίση τοῦ μαρξισμού*, Ἀθήνα, ἐκδόσεις Ἰγνώνας, 1980, σ. 32.

9. Colombans S.M., *Le Monde*, 8.12.86, σ. 6.

10. Yonnet Paul, *Seux, robes et masses*, Paris, Gallimard, 1985, σ. 181.

11. Σεφέρης Γιώργος, *Δοκιμές*, Ἀθήνα, Ἴκαρος, 1974. Τόμος Α', σ. 315.

Στις 25 Ιανουαρίου 1987, τό δυτικογερμανικό εκλογικό σώμα θά εκλέξει τή νέα Όμοσπονδιακή Βουλή. Τά πρόσφατα αποτελέσματα τοπικών εκλογών (στά όμόσπονδα κρατίδια τής Βαυαρίας καί του Άμβούργου), όπως καί οί σφυγμομετρήσεις, δείχνουν ότι κατά πάσαν πιθανότητα ό σημερινός κυβερνητικός συνασπισμός τής κεντροδεξιās (χριστιανοδημοκράτες καί φιλελεύθεροι) θά επικρατήσει. Άντίθετα, οί σοσιαλδημοκράτες κινδυνεύουν νά φέρουν ένα από τά πιό άσχημα εκλογικά αποτελέσματα τής τελευταίας εικοσαετίας. "Όσο γιά τούς Πράσινους, παρά τίσ δυσμενείς «προφητείες» έχθρών καί φίλων καί παρά τήν ποικιλομορφία στό έσωτερικό του κόμματος, τό πιθανότερο είναι νά διατηρήσουν ή καί νά έπαυξήσουν τό ποσοστό τους, επιβεβαιώνοντας τή διαπίστωση ότι έχουν εγκατασταθεί σταθερά στην πολιτική σκηνή τής Δυτικής Γερμανίας καί τήν έχουν αλλάξει με ούσιαστικό τρόπο.

Οί εκλογές στή Δυτική Γερμανία: τό κόκκινο, τό μαύρο καί τό πράσινο

ΤΟ ΑΔΙΞΟΔΟ ΤΗΣ ΑΥΤΟΔΥΝΑΜΙΑΣ
ΤΩΝ ΣΟΣΙΑΛΔΗΜΟΚΡΑΤΩΝ

Παρόλο πού μόλις πριν ένα χρόνο ή φθορά του κυβερνητικού συνασπισμού φαινόταν αρκετά μεγάλη, έδώ καί μερικούς μήνες ή εικόνα έχει αλλάξει έντελώς. Σήμερα, μπορεί κανείς νά άπαριθμήσει πολλούς παράγοντες πού προκαλούν τήν άδυναμία του SPD: Πρώτα πρώτα ή επιδίωξη του γιά αὐτοδύναμη πλειοψηφία τόν Ιανουάριο (γραμμή πού τήν ενσάρκωσε με τόν συνεπέστερο τρόπο ή επιλογή του Γιόχανες Ράου ως ύποψήφιου καγκελαρίου) έμοιαζε, αλλά καί ήταν, όχι τόσο επιθετική πολιτική κατά τών συντηρητικών κομμάτων αλλά κυρίως προσπάθεια άπόλυτης κυριαρχίας στόν μή συντηρητικό χώρο καί έξουδετέρωσης τών Πράσινων.

Ταυτόχρονα, μερικές νέες πολιτικές πρωτοβουλίες του SPD (ύπόσχεση ότι οί πύραυλοι μέσου βεληνεκούς τών ΗΠΑ θά άπομακρυνθούν από τό γερμανικό έδαφος, δέσμευση ότι οί πυρηνικοί ηλεκτροπαραγωγικοί σταθμοί θά καταργηθούν βαθμιαία μέσα σε δέκα χρόνια), προσέκρουσαν σ' ένα όξύ πρόβλημα αξιοπιστίας: Πώς ένα κόμμα πού όταν είχε κυβερνητικές εϋθύνες πρωτοστάτησε στην κατασκευή τών πυρηνικών σταθμών καί προετόμασε τό έδαφος γιά τήν εγκατάσταση τών «Πέρσινγκ», είναι τώρα σε θέση νά θεραπεύσει τίσ «άρρώστιες» στίς όποιες τό ίδιο συνέβαλε; Τό πρόβλημα αξιοπιστίας λειτουργεί άμφίπλευρα: καί από δεξιά καί από άριστερά. Οί μέν συντηρητικοί ψηφοφόροι έλάχιστα έλκονται από τό σημερινό προφίλ του SPD καί διστάζουν νά εγκαταλείψουν τή χριστιανοδημοκρατία ή τούς φιλελεύθερους, οί πιό ριζοσπαστικοποιημένοι

δέ προτιμούν τους Πράσινους. Πολιτικοί παρατηρητές μιλούν ήδη για αυξανόμενη κοινωνική πόλωση.

Μέσα σ' αυτό τό κλίμα ήρθε νά προστεθεί τό μεγάλο σκάνδαλο τής «Neue Heimat», στεγαστικής εταιρείας τών συνδικάτων μέ 200.000 κατοικίες, ή όποία χρεοκόπησε καί πουλήθηκε στή συμβολική τιμή του... ενός μάρκου, ενώ οί μάνατζερς τής εταιρίας, γνωστοί σοσιαλδημοκράτες συνδικαλιστές, κυνηγοσαν τίγρεις στήν Άφρική καί άρκοϋδες στή Σιβηρία. Καί λίγο μετά, ήρθε τό ισχυρό σοκ τής οικολογικής καταστροφής στό Ρήνο, πού ύπενθύμισε γιά μία άκόμα φορά τή σκοτεινή πλευρά τών ιδεολογιών τής άσυγκράτητης οικονομικής καί βιομηχανικής ανάπτυξης, άπό τίς όποιες βέβαια δέν έχουν άπαλλαγεί οί σοσιαλδημοκράτες, παρόλο πού προσπαθούν νά τίς συνδυάσουν μέ κάποια προστασία του περιβάλλοντος (στά προγράμματα τουλάχιστον).

Η ΕΥΡΩΑΡΙΣΤΕΡΑ ΣΕ ΔΟΚΙΜΑΣΙΑ

Άλλά πέρα άπό τή γερμανική ιδιομορφία (πού όφείλεται κυρίως στήν ιδιαίτερα σταθερή οικονομία καί στον άποφασιστικό ρόλο πού έχουν ήδη κατακτήσει στίς ιδεολογικές *ισορροπίες* τά πράσινα καί έναλλακτικά κινήματα), τίθενται καί σοβαρά ζητήματα πανευρωπαϊκής θά λέγαμε έμβέλειας:

Είναι σέ θέση σήμερα ή ιστορικά διαμορφωμένη σοσιαλδημοκρατία (μέ όλα τά νεότερα ρεύματά της) νά άποτελέσει αξιόπιστη καί ρεαλιστική έναλλακτική

λύση πρós τίς συντηρητικές δυνάμεις στή Βόρεια καί στήν Κεντρική Εύρώπη, μέσα στή γρήγορα μεταβαλλόμενη κοινωνική πραγματικότητα;

Ζήτημα πού έχει σχέση βέβαια, χωρίς νά ταυτίζεται, μέ τό περιβόητο πρόβλημα «ευρωαριστερά»: *Άν δηλαδή μία «συνάντηση» τών ιστορικών ρευμάτων τής ευρωπαϊκής Άριστεράς (σοσιαλδημοκράτες, σοσιαλιστές, κομμουνιστές) μπορεί νά άποτελέσει σέ ευρωπαϊκή κλίμακα κινήτρια δύναμη άπεμπλοκής άπό τά αδιέξοδα τής ήπείρου ή, αντίθετα, μήπως εκείνο πού χρειάζεται είναι κυρίως ριζοσπαστικές αλλαγές στήν πολιτική καί τήν ιδεολογία τής Άριστεράς, πράγμα πού σημαίνει νέες ιδέες, νέα κινήματα, άμφισβήτηση, ιδεολογικές άνατροπές καί όχι κινήσεις μηχανισμών πού αναπαράγονται μετεξελισσόμενοι.*

Γιά νά μιλήσουμε μέ άλλους όρους, τίθεται τό έρώτημα αν είναι δυνατό νά ανταγωνιστεί κανείς σήμερα τίς νεοσυντηρητικές ιδεολογίες μέ τή βοήθεια του κένσσιανού «κράτους προνοίας», όπως μέχρι σήμερα έκανε όλόκληρη ή παραδοσιακή Άριστερά, ανεξάρτητα άπό τή σοσιαλιστική ή κομμουνιστική προμετωπίδα της. Καί επίσης, κατά πόσον είναι αξιόπιστο νά επαγγέλλεται κανείς «διέξοδο άπό τήν κρίση», αν δέν είναι σαφές τί επιδιώκει: *Έπίνοδο σέ κάποιους έξωπραγματικούς «φυσιολογικούς» ρυθμούς ή ξεπέραςμα τής κοινωνίας πού χαρακτηρίζεται άπό τίς ανισότητες, τήν άνεργία καί τή συνεχή οικολογική ύποβάθμιση.* Άλλά ή άσάφεια έχει γίνει μόνιμος συνοδός τής Άριστεράς.

Άπό αυτή τήν πλευρά, μέ τίς έκλογές στή Δυτική Γερμανία δέν δοκιμάζεται μόνο ή διεθνής σοσιαλδημοκρα-

τία αλλά πολύ περισσότερες δυνάμεις μέσα στό χώρο τής Άριστεράς. Οί άναζητήσεις π.χ. τής ήγετικής μερίδας του Ιταλικού Κομμουνιστικού Κόμματος γιά ένα SPD «προνομιακό βόρειο παρτενέρ» μέσα στήν ευρωαριστερά, θά άποδειχθούν όχι καί τόσο επιτυχείς επενδύσεις αν άπομακρυνθεί ή προοπτική τής διακυβέρνησης άπό τούς σοσιαλδημοκράτες. Όσο γιά τόν περιβόητο ρομαντισμό τών Πράσινων —άπέναντι στον όποιο άρκετοί ευρωκομμουνιστές προτιμούν σαφώς τούς «προσγειωμένους» σοσιαλδημοκράτες—, είναι φανερό ότι άποδεικνύεται άρκετά πίο άνθεκτικός άπ' όσο ύπολόγιζαν, πίο διορατικός άπό τούς ανταγωνιστές του καί ίσως σέ επικίνδυνο βαθμό διαβρωτικός, μέ τή βοήθεια μάλιστα τής άτεγκτης καί καθόλου ρομαντικής πραγματικότητας: Τό 1985 άφησε τούς Γερμανούς σοσιαλδημοκράτες καί τούς Ιταλούς ευρωκομμουνιστές νά ύποστηρίξουν τήν «ειρηνική» χρήση τής πυρηνικής ένεργειας. Ήρθε τό 1986, έξερράγη τό Τσάλεντζερ, σημειώθηκε τό δυστύχημα στό Τσερνομπίλ καί νά, λίγο μετά τό SPD, οί Ιταλοί κομμουνιστές μεταστρέφονται καί αυτοί κατά τών πυρηνικών σταθμών, παρά τίς μάχες όπισθοφυλακών κάποιων ήγετών τους. Εύτυχώς, κάποιες «ρομαντικές μειοψηφίες» ύπήρχαν πάντοτε μέσα στό ΙΚΚ, μόνο πού άργησαν πολύ νά αναγνωρίσουν τό ρεαλισμό τους οί πιστοί άκόλουθοι τής πλειοψηφούσας άποψης.

ΔΙΑΙΤΗΣΙΑ ΤΩΝ ΠΡΑΣΙΝΩΝ;

Γιά νά ξαναγυρίσουμε στή Γερμανία,

καί ενώ μένει ελάχιστος χρόνος μέχρι τις εκλογές, μπροστά στο φάσμα της ήττας οι σοσιαλδημοκράτες προσπαθούν να αλλάξουν τακτική. Έγκατέλειψαν το στόχο της απόλυτης πλειοψηφίας και αναζητούν τρόπους για να εμποδιστεί ή πλειοψηφία χριστιανοδημοκρατών-φιλελευθέρων. Στην περίπτωση που τό επιτύχουν, μένουν δύο δυνατότητες: είτε κάποιας μορφής συνεννόηση Πράσινων-σοσιαλδημοκρατών είτε ο «μεγάλος συνασπισμός» σοσιαλδημοκρατών-χριστιανοδημοκρατών-φιλελευθέρων.

Στόν κεντροδεξιό συνασπισμό, παρά τόν «αέρα» της επιτυχίας δέν λείπουν οι διαφορές. Πέρα από τις «γκάφες» του Κόλ με τούς Σοβιετικούς και τις συγκρούσεις για τήν αντιτρομοκρατική νομοθεσία, υπάρχει και ο Στράους με τό βαυαρικό CSU που μπαίνουν στόν πειρασμό μιάς αυτοδύναμης πλειοψηφίας τών χριστιανικών κομμάτων (CDU-CSU), σκέφτονται δηλαδή να πετάξουν έξω από τήν κυβέρνηση τούς φιλελεύθερους (FDP) του Γκένσερ. Τότε ο Στράους θα μπορούσε να αναλάβει πανηγυρικά τό υπουργείο Έξωτερικών. Ο Κόλ και τό CDU από τή μεριά τους θέλουν τούς φιλελεύθερους, οι οποίοι βελτίωσαν κάπως τά ποσοστά τους, αλλά κινδυνεύουν και πάλι να πέσουν κάτω από τό 5% και να μείνουν έξω από τήν Όμοσπονδιακή Βουλή. Τότε όμως προκύπτει τό μεγάλο ρίσκο: ή αυτοδύναμη κυβέρνηση CDU-CSU ή γίνονται οι Πράσινοι ρυθμιστές.

Οι τελευταίοι, αν προκύψει τέτοιο αποτέλεσμα, θα αποφασίσουν για τή στάση τους σε έκτακτο συνέδριο που θα γίνει άμεσα μετά τις εκλογές. Δέν είναι ένα συνηθισμένο κόμμα όπως τά άλλα, αυτοκαθορίζονται ως «κόμμα-αντίκομμα» ή και ως «κοινοβουλευτικός τηλεβόας τών μαζικών κινημάτων» και έχουν αναπτύξει μία σειρά διαφορετικών απόψεων, ιδιαίτερα σε ό,τι αφορά τή σχέση τους με τούς σοσιαλδημοκράτες. Οι έντονες διαφο-

Άμβουργο	Δεκέμβριος 1982 (τοπικές)	Μάρτιος 1983 (γενικές)	Νοέμβριος 1986 (τοπικές)
CDU	38,6%	37,6%	41,9%
SPD	51,3%	47,4%	41,8%
GAL (ΠΡΑΣΙΝΟΙ)	6,8%	8,2%	10,4%
FDP	2,6%	6,3%	4,8%

Βαυαρία	1982 (τοπικές)	Μάρτιος 1983 (γενικές)	Όκτώβριος 1986 (τοπικές)
CSU	58%	59,5%	55,6%
SPD	31,9%	28,9%	27,5%
ΠΡΑΣΙΝΟΙ	4,6%	4,6%	7,8%
FDP	4%	6,2%	4,6%
Άκροδεξιό			3%

νίες στά προηγούμενα συνέδριά τους δέν εμπόδισαν τήν άνοδική τους πορεία και ήδη μπορεί κανείς να διακρίνει τά ρεύματα στο έσωτερικό τους: οι «ρεαλιστές» ενδιαφέρονται για συνεργασία με τό SPD όχι μόνο σε τοπικές κυβερνήσεις (όπως στο κρατίδιο της Έσσης, όπου ο Πράσινος Γιόσκα Φίσερ είναι εδώ και έναμιση χρόνο υπουργός Περιβάλλοντος) αλλά και σε όμοσπονδιακό επίπεδο. Οι όπαδοί μιάς «θεμελιακής αντιπολίτευσης» (fundamental opposition) απορρίπτουν αυτό τό ένδεχόμενο και διαφωνούν με τήν ύπουργοποίηση του Φίσερ, ενώ τό ρεύμα τών «οικοσσιαλιστών» τονίζει σαφέστερα τόν άριστερό του χαρακτήρα και προτείνει τήν άνοχη έναντι μιάς πιθανής σοσιαλδημοκρατικής κυβέρνησης μειοψηφίας με όρους (δύσκολους όπωσδήποτε: κατάργηση πυρηνικών έργοστασίων, εκδίωξη τών πυραύλων «Πέρσινγκ», κλείσιμο όρισμένων πολύ επικίνδυνων χημικών βιομηχα-

νιών, εκλογικό δικαίωμα και ίσωνομία για τούς ξένους μετανάστες).

Υπάρχουν, τέλος, οι «οικοφιλελεύθεροι» που δέν βλέπουν καμία ειδική σχέση με τό SPD, και ένα ένδιάμεσο ρεύμα, που συμφωνεί με τις τοπικές συνεργασίες σε κυβερνήσεις σοσιαλδημοκρατών-Πράσινων αλλά αποκλείει συνεργασία σε όμοσπονδιακό επίπεδο. Τήν ίδια θέση παίρνει και τό όμοσπονδιακό προεδρείο του κόμματος, αφήνοντας τήν επιλογή για τις τοπικές συνεργασίες στις άρμόδιες οργάνωσεις τών κρατιδίων.

Από τή μεριά τών Πράσινων, λοιπόν, είναι άνοιχτό τό ένδεχόμενο κάποιας μορφής συνεργασίας. Οι σοσιαλδημοκράτες λίγο καιρό πριν άπέκλεισαν κάθε δυνατότητα «κοκκινοπράσινης πλειοψηφίας», αλλά τώρα, καθώς βρίσκονται σε δεινή θέση, όλα θα εξαρτηθούν από τις έντονες ζυμώσεις στο έσωτερικό τους. Ο «μεγάλος συνασπισμός» θα ήταν πάντως ή πιο καταστροφική επιλογή για τό κόμμα αυτό, ενώ αντίθετα, όπως όμολογούν και πολλοί σοσιαλδημοκράτες ήγέτες, θα ανέβαζε τούς Πράσινους πάνω από τό 15%.

Όστόσο, όλα τά σημερινά δεδομένα οδηγούν στην πρόβλεψη ότι τό πιο πιθανό είναι στις 26 Ιανουαρίου ή νέα κυβέρνηση να είναι και πάλι κεντροδεξιά. Τότε, όμως, όλες οι πολιτικές δυνάμεις στη Δυτική Γερμανία θα έχουν μπροστά τους άλλα προβλήματα. Ενώ ή ευρωπαϊκή Άριστερά θα πρέπει να προβληματιστεί για τήν ανεπάρκεια της με αναθεωρημένους τρόπους, χωρίς παρωπίδες μπροστά στις νέες ιδέες.

Γιώργος Ριτζούλης

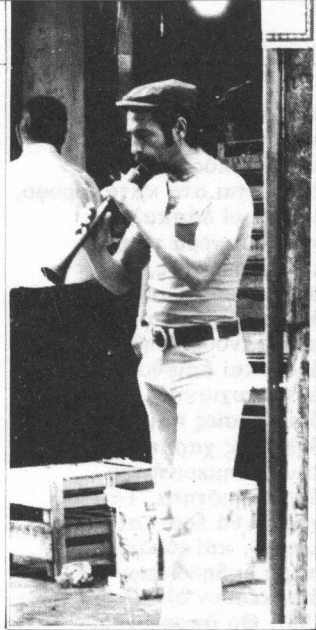
ΕΚΛΟΓΕΣ ΓΙΑ ΤΗΝ ΟΜΟΣΠΟΝΔΙΑΚΗ ΒΟΥΛΗ ΤΗΣ ΔΥΤΙΚΗΣ ΓΕΡΜΑΝΙΑΣ

	1980		1983	
	ΠΟΣΟΣΤΟ %	ΕΔΡΕΣ	ΠΟΣΟΣΤΟ %	ΕΔΡΕΣ
CDU	34,2	174	38,2	181
CSU	10,3	52	10,6	53
FDP	10,6	53	6,9	34
SPD	42,9	218	38,2	193
ΠΡΑΣΙΝΟΙ	1,5	—	5,6	27

διοικητές και προέδρους και ύπουργούς. Όχι δέν συντρέχει λόγος για άσκηση βίας, πρός Θεού. Έξακολουθούν εξάλλου νά είναι μιά χαρά ρήτορες γραφείου. Καί καμαρωτοί, άν και λίγο ρυτιδωμένοι. Άντέχουν όμως. Άν ποτέ τούς ξανασυναντήσετε στήν ήρωική έλληνική ύπαιθρο, πράγμα άπίθανο, φτύστε τους μήν τούς ματιάσετε.

Ριζοσπαστικές άναθεωρήσεις

Έπιτροπή τής Ένωσης Σοβιετικών Συγγραφέων μελετά έκ νέου τό έργο του Μπόρις Πάστερνακ πού δέν έχει άκόμη έκδοθεί στήν ΕΣΣΔ, μās πληροφορεί ό «Ριζοσπάστης». Η φιλελευθεροποίηση προχωρεί με έλματα. Ηδη ξεπέρασε σέ ρυθμό τίς άποκαταστάσεις «καταραμένων» συγγραφέων από τό Βατικανό. Καί βρίσκεται ήδη στά σκαριά έπιτροπή πού θά μελετήσει πού και πώς παράπεσαν τά χειρόγραφα του Όσιπ Μάντελσταμ, τής Άννας Άχμάτοβα, και άλλων πού έπίσης, προφανώς από κάποια παρεξήγηση, δέν έκδόθηκαν στόν καιρό τους. Ένώ συναντά δυσκολίες ή συγκρότηση έπιτροπής διαιτολόγαν πού θά πρέπει νά διευκρινίσει τί είχαν φάει τήν παραμονή του θανάτου τους ο Γιεσένιν και ό Μαγιακόφσκι. Αρμοδίως πληροφορούμεθα ότι από τότε πού πέθανε ό Λυσένκο οί αστυνομικές έρευνες πάνω στα σχετικά θέματα έχουν σημειώσει σημαντική καθυστέρηση, έξ ου και ή δυσκολία στή συγκρότηση τής ως άνω έπιτροπής. Άντίθετα καθαρά πολιτικοί είναι οί λόγοι πού εξηγούν τήν άρνηση σοβιετικών οικονομολόγων νά σχηματίσουν έπιτροπή για τήν κρίση ορισμένων παλαιών συναδέλφων τους. Ό Μπουχάριν, ό Πρεομπραζέσκι και άλλοι τών οποίων δέν διασώζεται ουτε τό όνομα δέν παρουσιάζαν κανένα ενδιαφέρον για τήν κατανόηση τής σοβιετικής ιστορίας, τήν όποια έπαρκώς και έγκύρως

έρμηνεύει κάθε λίγο και λιγάκι ή κατά καιρούς νέα έκδοση τής ιστορίας του ΚΚΣΕ και τής Μεγάλης Σοβιετικής Έγκυκλοπαίδειας.

Η ύλική βάση τής άλλαγής

Άπαράδεκτοι χουλιγκανισμοί σημειώθηκαν στήν Άλμα-Άτα του Καζαχτάν όταν άντικαταστάθηκε ή παλαιά ήγεσία του εκεί κόμματος από νέα. Κάποιοι έπιπόλαιοι έρμήνευσαν τά έπεισόδια με τό γεγονός ότι ό παλαιός καθοδηγητής ήταν Κοζάκος και ό νέος Ρώσος. Άνοησίες, βεβαιώνει ο Ριζοσπάστης πού αφιερώνει κάθε μέρα άρκετό χώρο σέ δηλώσεις, έπιστολές και δημοσιεύσεις πού άποκαθιστούν τήν άλήθεια. Άπλούστατα τό Καζαχτάν υπό τήν παλαιά ήγεσία, είχε καταντήσει Σόδομα και Γόμορα: οίκογενειοκρατία, πελαταιακό καθεστώς, δωροδοκίες, κλοπές, καταχρήσεις και άλλα άρρητ' άθέμιτα. Ευτυχώς δηλαδή πού μπήκε στή μέση ή κεντρική έξουσία και έβαλε τά «πράγματα» στή θέση τους, ή τουλάχιστον νέο γενικό γραμματέα του ΚΚ στο θρόνο. Για τούς Κοζάκους και γενικά τούς σοβιετικούς πολίτες όλα αυτά ήσαν προφανή, ως φαίνεται έκ τών ύστέρων. Για μās είναι άλήθεια, ήταν λίγο ούρανοκατέβητα. Ό αστικός τύπος δέν είχε

άφήσει καμιά σχετική πληροφορία νά περάσει στήν Έλλάδα.

Ό Ριζοσπάστης άγρυπνεϊ

«Φυσικά οί ύπερασπιστές τών ανθρώπινων δικαιωμάτων στήν ΕΣΣΔ δέν πρόκειται νά σταματήσουν τή δουλειά τους. Είναι όμως σοβαρή αυταπάτη νά πιστεύουν ότι θά μπορέσουν νά άσκήσουν έτσι επίδραση στή σοβιετική ήγεσία ή νά άμαυρώσουν τήν εικόνα τής ΕΣΣΔ. Δέν θά είναι χωρίς ενδιαφέρον και ή στάση του ίδιου του Ζαχάρωφ άπέναντι σ' αυτήν τήν έπίθεση κατά τής πατρίδας του». Προειδοποιεί ό Ριζοσπάστης (25.12.86), του όποιου ή στάση έπίσης «δέν είναι χωρίς ενδιαφέρον». Στή θέση του Ζαχάρωφ θά προσέχουμε δυό φορές παραπάνω στό έξής. Άντε νά σέ έπιβλέπει ή «πατρίδα» σου, άντε τώρα και όσοι στηλιτεύουν τήν «έπίθεση» έναντίον της.

ΝΕΑ λενινιστική τοποθέτηση

«Δέν ύπονομεύει τον σοσιαλισμό ή ιδιωτική πρωτοβουλία» τιλοφορούν τά Νέα (μαζί με τά εισαγωγικά για νά εξασφαλιστεί ή πιστότητα του ... τσιτάτου) και προσθέτουν με δικό τους ύπότιτλο «έλεγε ό Λένιν και οί σοβιετικοί τώρα τό άσπάζονται και προχωρούν...». (29.12.86) Αμάν αυτός ό Λένιν. Έφτάψυχος και ενημερωμένος, πάντα. Πρό καιρού στό Έθνος ένα άλλο «τσιτάτο» πού ένθάρρυνε τήν ίδρυση...ντισκοτέκ στα χωριά για νά άπομακρυνθεί ή νεολαία από τούς σύγχρονους πειρασμούς. Τώρα ή ιδιωτική πρωτοβουλία. Ό Μάρξ νά βάλει τό χέρι του μήν άκούσουμε αδριο τίποτε για τον ΦΠΑ ή τά σταυρωτά σακκάκια. Κι εκείνοι ό σοβιετικοί πάλι, τί καθυστέρηση! Τώρα μόλις «άσπάζονται» τό πολύτιμο δίδαγμα; Μέχρι τώρα δηλαδή τό συζητάγαμε; Πάλι καλά πού «προχωρούν»...

και Απόφαση

Γλώσσα Βουκόλων

«Η περίοδος τών παχέων άγελάδων στό δημόσιο και στους οργανισμούς τοπικής αυτοδιοίκησης πέρασε άνεπιστρεπτι...» γράφει με θλίψη ή Καθημερινή τήν Πρωτοχρονιά του 1987. Έπέρχεται όμως ή εποχή τών παχειών ταύρων.

Μηδείς άγεωγράφος...

Ώραια ή Μουσική από τήν «Ταναριβη, πρωτεύουσα τών Καναριών νήσων» πού μετέδωσε στις 21 Δεκεμβρίου ή ΕΡΤ (έκπομπή «του κόσμου οί μουσικές»). Μόνο πού ή Ταναριβη δέν είναι πρωτεύουσα τών Καναριών, αλλά τής Μαδαγασκάρης (νησί κι αυτή, αλλά στήν άλλη άκρη τής Άφρικής). Σύγχυση έγινε, θά πει κανείς με τήν Τενερίφη, ή όποια όντως βρίσκεται στό άρχιπέλαγος τών Καναριών. Μόνο πού κι αυτή δέν είναι πρωτεύουσα κανενός, είναι απλώς τό μεγαλύτερο νησί. Πρωτεύουσα της είναι ή Σάντα Κρούθ ή έλληνιστί ό Τίμιος Σταυρός, βοήθειά μας.

Πάντα μπλεγμένα τά κοινοτικά

Τοποθετεί γενικά και σέ άδρές γραμμές τίς σχέσεις τής ελληνικής άριστερας με τήν Εύρώπη, ό Μανώλης Γλέζος σέ άπάντησή του στήν «Αύγή» (28.12.86): «Βέβαια ή άναγκαστική ένταξη τής χώρας μας στήν ΕΟΚ ύποχρεώνει σέ μιά στενότερη προσέγγιση με τά κινήματα τών χωρών τής Κοινής Άγοράς. Άλλά τό ίδιο ισχύει και για τά άριστερά κινήματα και πολιτικά κόμματα τών Μεσογειακών χωρών και τών Βαλκανικών.» Ωχ! Κι αυτούς τούς έσυραν σέ «άναγκαστική ένταξη» στήν ΕΟΚ; Η έμάς σ' αυτούς;

ΣΤΥΜΙΑΪΑ

**"Οχι άλλον
πλουραλισμό!**

Διαβάζουμε στην είδησεογραφία της Αύγης του περασμένου Σαββάτου σέ κείμενο μέ τίτλο «*Η χθεσινή σύσκεψη στην Πάντειο*» (αλήθεια ποιός συσκέφθηκε βρέ παιδιά, μήπως ή Σύγκλητος του Ίδρύματος;), μεταξύ τών δσων επέλεξε ό συντάκτης της νά έξιτορήσει από εκείνα πού συνέβησαν εκεί (καί όπου τό πιό ένδιαφέρον είναι τί δέν έξιτορεί) ότι: «*Στελέχη της ομάδας τών "48" και στελέχη του περιοδικού Πολίτης μέ κείμενό τους προς τά μέλη της «ανάβαθμισης» καλούσαν σέ "Έκτακτη πανελλαδική σύσκεψη"* τών Έλλήνων κομμουνιστών γιά τή συγκρότηση κόμματος». Άνάμεσα στά εισαγωγικά πού περισσεύουν σ' αυτό τό μικρό απόσπασμα καί πού θυμίζουν λιγάκι *Ριζοσπάστη*, υπάρχουν καί κάποια πού είναι τελείως άθέμιτα. Συγκεκριμένα όσο κι άν ψάξει ό συντάκτης της Αύγης στό κειμενάκι τών άνέντακτων δέν θά βρει τίς φράσεις πού περιέκλεισε έντός εισαγωγικών, ούτε καν σκόρπιες, μιά καί έμεις λέξη δέν ειπαμε γιά νέο κόμμα καί τά τσιαυτα. Ώς εκ τούτου ή όλη εικόνα της «σύσκεψης» πού δίνει ή περιγραφή της Αύγης, κατά τήν όποία ό μέν Γ. Μπανιάς έθετε όρους στην Κ.Ε. γιά τήν συμμετοχή στό νέο κόμμα, κάποιοι κραγμένοι εκτός κόμματος ζητούσαν συγκρότηση έντελώς νέου κόμματος καί κάποια άλλη κραγμένη έντός κόμματος, ή Ε. Πορτάλιου, διαφώνησε μέ τούς τελευταίους καί ζήτηγε νά κρατηθεί τό ΚΚΕ έσωτερικού (δηλαδή Χάβρα τών Ίουδαίων), όχι μόνο είναι άτελής αλλά είναι καί ψευδής. Άναγνωρίζουμε βέβαια ότι όταν οι καταστάσεις στριμώχνουν δέν μπορούμε

νά συμπεριφερόμαστε μέ τό γάντι. Άλλά επειδή οι δύσκολες καταστάσεις είναι γιά όλους, αναρωτιόμαστε γιατί τάχα νά μήν έχουμε δώσει κι έμεις στόν έαυτό μας τό προνόμιο τέτοιας παρεκτροπής; Ό σοσιαλισμός θέλει ύπομονή, ψυχραιμία καί καλή καρδιά σύντροφοι!

Λύσεις καί θεάματα

Άγαθός, ζωοποιός καί φιλόανθρωπος ένεφανίσθη ό ύπουργός Έργασίας κ. Παπαναγιώτου στην έκπομπή του «Σας έρωτώ, κ. ύπουργέ». Δέν στάθηκε άπλως στά έπιτεύγματα του ΠΑΣΟΚ (κορφαία ανάμεσα τους βέβαια, όπως έπεσήμανε, ή άκατάσχετη αύξηση τών μισθών καί ή επί ΠΑΣΟΚ ανάβαθμιση του συνδικαλισμού). Άντιθέτως έλυσε έπιτόπου καί ένα σωρό προβλήματα, μέ άποτέλεσμα νά σκέφτεται κανείς μέ κάποια μελαγχολία γιατί νά μήν πληθύνουν οι έκπομπές αυτού του είδους ώστε νά «δρομολογηθούν» λύσεις. Είμαι χήρα μέ τρία παιδιά καί ή σύνταξή μου είναι μόλις... —γράφτην αυτήν, θά τή βολέψουμε πάραυτα. Είμαι αγωνιστής της Έθνικής Άντίστασης καί ό έργοδότης μου... — καί δέν τό λές τόσο καιρό, φίλτατε, τί τηλέφωνο έχεις νά σέ ειδοποιήσω; Κάπως έτσι. Λίγες μέρες πριν είχε κληρώσει καί τό λαχείο, ό κ. ύπουργός δέν μπορούσε νά βρεθεί εκτός κλίματος. Ή τύχη είναι τυφή, άλλωστε, θά μπορούσε νά συμβεί στόν καθένα μας...

Μιά άξια πρωτοβουλία

Τό Έθνικό Μετσόβιο Πολυτεχνείο κλείνει φέτος 150 χρόνια αδιάλειπτης δράσης, επιστημονικής, οικονομικής καί κοινωνικής προσφοράς. Οι περιστάσεις υπό τις όποιες ή επέτειος βρίσκει τό Πολυτεχνείο είναι ιδανικές: καταρτισμένοι έπιστήμονες μέ στέρεες γνώσεις καί όρεξη γιά άνεργία βγαίνουν συνεχώς από τις γραμμές του, οι μεταπτυχιακές σπουδές άνθουν, τά κονδύλια στριμώχνονται

μπροστά στην πύλη ποιό θά πρωτοεισεύσει, ό έρευνητικός όργανισμός βρίσκεται στό κατακόρυφο, τολμηροί δάσκαλοι κρατούν γερά τά ήνία του Ίδρύματος, συνεπικουρούμενοι από άτίθασους λέκτορες καί περήφανους βοηθούς ου μήν αλλά καί άμισθους μεταπτυχιακούς, άνοιχτές διαδικασίες καί γόνιμος διάλογος χαρακτηρίζουν τήν καθημερινή του δραστηριότητα. Τά 150 χρόνια θά έορταστούν λοιπόν, καί εύλόγως, μέ σειρά έκδηλώσεων πού θά διαρκέσουν όλόκληρο τό 1987. Θα άποφευχθούν όμως οι φανφάρες, οι τελετές καί οι δεξιώσεις, έκδηλώσεις πού άπάδουν στή σεμνότητα ενός πνευματικού άντρου. Άντ' αυτού θά έκδοθεί λεύκωμα, θά έκτεθούν παλαιά άντικείμενα, διαλέξεις καί ήμερίδες θά λάβουν χώρα, θά συζητηθούν οι σπουδές; θά θεμελιωθεί τό μνημείο Έθνικής Άντίστασης, θά έπισκευαστούν τά κτίρια, θά έκδοθούν άναμνηστικά γραμματόσημα, θά γίνουν έπίσημες έπετειακές τελετές τόν μήνα Νοέμβριο, ίσως γιά νά άποδειχθεί ότι τό Πολυτεχνείο πράγματι ζει. Τέτοια θά γίνουν, όχι τελετές καί δεξιώσεις, ώστε νά δοθεί «ουσιαστικό» περιεχόμενο στην επέτειο: τό όποιο, όπως καταλαβαίνετε, θά άποβλέπει σέ «μόνιμα άποτελέσματα γιά συνεχώς ύψηλότερο επίπεδο σπουδών, γιά καλύτερες συνθήκες ζωής όλων τών εργαζομένων στό ίδρυμα, γιά διάσωση καί άξιοποίηση της εθνικής μας κληρονομιάς, γιά ένα καλύτερο καί δημιουργικό μέλλον». Ένα μήνυμα αισιοδοξίας στόν μαύρο κόσμο πού ζούμε.

Πραγματικοί άγρότες και ρυτιδωμένοι άγροτοπατέρες

Η 36η Γενική Συνέλευση της ΠΑΣΕΓΕΣ κατέληξε σέ ψήφισμα όπου προβάλλονται τά αίτήματα της, ποικίλα καί άξια σχολιασμού. Θα 'ρθει κι αυτό. Άλλά γιά τήν ώρα άς έπισημάνουμε ένα άπ'

αυτά, πού πάει νά περάσει έτσι στό ντούκου (χαρτοπαικτικές μέρες περάσαμε, μόλις πριν λίγο). «Νά δοθούν, λέει, άμεσα (άμέσως θέλει νά πει) δάνεια στους πραγματικούς άγρότες γιά άγορά γής. Σήμερα τά άγοράζουν οι έτεροεπαγγελματίες (δικηγόροι-γιατροί κ.λπ.)». Λαμπρά. Ποιοι όμως είναι οι «πραγματικοί» άγρότες κατά τήν ΠΑΣΕΓΕΣ; Μυστήριο. Πάνε χρόνια τώρα πού ούτε αυτή ούτε ή ΓΕΣΑΣΕ ούτε βέβαια τό ΠΑΣΟΚ ούτε το ΚΚΕ, πού ήλεγξαν ή έλέγχουν άλλοτε έν άγαστή συμποία, άλλοτε άλληλο-υποβλεπό μενα, διεκδίκησαν ή άπλως διακήρυξαν τήν άνάγκη νά ύπάρξει κάποιο γενικό όρισμός του άγροτικού επαγγέλματος. Μέ έπιχειρήματα «πιασάρικα» μάλιστα άντιτάχθηκαν όσο μπορούσαν στην όποιαδήποτε σχετική άπόπειρα. Τί ΕΟΚ, τί ΝΑΤΟ, τί μονοπώλια, τί μεγάλο κεφάλαιο άκούσαμε ότι καρδοκούν καί ύπονομεούν τήν άνεξαρτησία μας γενικών καί τήν άνάπτυξή μας ειδικότερα, ως Έλλήνων καί ως ανθρώπων. Νά φρίττει ό νοός του ανθρώπου. Καί τώρα, ώπα, νάτος νάτος πετιέται ό «πραγματικός» άγρότης. Καί βέβαια έχει δικίο πού φωνάζει βλέποντας όλον αυτό τον έσμό τών μικρομεσαίων «εαυτοπασχολουμένων» νά τόν άνταγωνίζεται στην άγορά της γής. Καί βέβαια νά κατοχυρωθεί έπιτέλους τό έπάγγελμα του άγρότη. Καί βέβαια υπό τόν έλεγχό άγροτών πού πληρούν τά σχετικά κριτήρια, γιατί άλλιώς ή έπόμενη άπογραφή θά κουφάνει τούς άπανταχού οικονομολόγους, μιά καί σίγουρα θά δοθεί νέα δημογραφική έκρηξη στην έλληνική γεωργία. Νά μήν ξεχνάμε όμως καί όλα εκείνα τά κρετίγκα καί όσα άθλια μάς σέρβριαν τόσο καιρό οι «μπροστάρηδες» του λαού. Έκείνο τό μείγμα κακομοιριάς καί έπαρσης πού «εφτιαξε» στελεχάρες καί άξιωματούχους καί

Οι αλλαγές στην ΕΣΣΔ άπασχολούν καθημερινά τις στήλες των εφημερίδων — άλλωστε ο ίδιος ο Γκορμπατσόφ φροντίζει επιμελώς να μην τις αφήνει δίχως ύλικό. Η άπελευθέρωση του Ζαχάρωφ ίκανοποίησε άριστερους και δεξιούς, έχθρους και φίλους, άλλους ειλικρινά και άλλους κατ' ανάγκη, και μαζί μ' αυτούς και δλους εμάς. Μόνο πού, νά, ήταν τόσο θεαματική, σχεδόν θεατρική ενέργεια, πού περίπου βοά ότι έγινε για έξωτερική (και έσωτερική) κατανάλωση, για έντυπωσιασμό.

Άπό τήν άλλη μεριά άκόμα και ο Όκέτο, άπό τή ηγετική στελέχη του ίταλικού ΚΚ, ο όποιος πραγματοποίησε επίσκεψη στη Μόσχα, δηλώνει άνεμπωσιασμένος άπό τήν άνανέωση πού έπιχειρεί ο Γκορμπατσόφ και μάλιστα τήν χαρακτηρίζει ως «ζωντανή άληθινή μάχη σέ βάθος και όχι άπλή σύγκρουση στην κορυφή του Κρεμλίνου». Είναι λοιπόν άλήθεια ότι ο Γκορμπατσόφ έχει κατορθώσει νά κλείσει τή στόματα των αντίπαλων του και κυρίως των δυτικών (βλέπε π.χ. τίς δηλώσεις Γκένσερ) και ταυτόχρονα νά άναπερώσει τίς κλονισμένες έλπίδες άρκετών άριστερών, πού τή τελευταία, και κυρίως τή μπρεζνιεφικά, χρόνια έβλεπαν μιάν άποτελμάτωση στην ΕΣΣΔ και τήρα διαπιστώνουν ότι κάτι άρχίζει νά κουνιέται και μάλιστα στη σωστή — κατ' αυτούς — κατεύθυνση. Αυτό τό τελευταίο, τό πώς βλέπουν δηλαδή οι άριστεροι σέ άλλες χώρες τή συμβαίνουσα στην ΕΣΣΔ είναι καθοριστικό για τήν ίδια τους τήν πολιτική (είναι μάλιστα συμβαίνει νά δέν άηγετικά στελέχη κομμουνιστικών κομμάτων) και κατά τούτο οι αλλαγές πού έπιχειρούνται στη σοβιετική κοινωνία μάς ενδιαφέρουν άμεσα.

Ότι κάτι κουνιέται στην ΕΣΣΔ, ότι δηλαδή γίνονται αλλαγές, γι' αυτό δέν υπάρχει άμφιβολία. Δέν θά διάταξα μάλιστα νά χαρακτηρίσω τίς αλλαγές αυτές θετικές, μόνο πού πρώτα θά πρέπει νά συνηνοηθούμε για τήν έννοια του όρου. Όπως λοιπόν κάθε ύπαρκτη κοινωνία, έτσι και η σοβιετική, είναι κοινωνία ζωντανή, έχει κάποιες έσωτερικές ανάγκες και δέν είναι δυνατόν νά διάγει σέ κατάσταση αιώνιας άποτελμάτωσης. Η κοινωνία αυτή άρθρώνεται στη βάση της κυριαρχίας ενός τρόπου παραγωγής και στη βάση των αντίστοιχων σχέσεων κυριαρχίας/ύπαγωγής στο έποικοδόμημα, αλλά, όπως συμβαίνει πάντα, η κυριαρχία αυτή δέν είναι κάτι τό δοσμένο. Πρέπει αντίθετα νά έπιβεβαιώνεται — νά άπορρέει — καθημερινά μέσα άπό τόν ίδιο τόν κύκλο λειτουργίας της κοινωνίας, πρέπει δηλαδή νά άναπαράγεται. Άν αυτό δέν συμβαίνει, η δέν συμβαίνει σέ δλους τούς τομείς, τότε

ΕΣΣΔ: Φιλελευθεροποίηση ή έκδημοκρατισμός;

τό κοινωνικό καθεστώς είναι έτοιμο νά καταρρεύσει, η δέ έξουσία αναγκάζεται νά καταφύγει στη βία και τήν καταπίεση. Η έπιβεβαίωση της κυριαρχίας, δηλαδή η νομιμοποίησή της, δλοκληρώνεται στο έπίπεδο της ιδεολογίας και, για νά συμβεί αυτό, η κυριαρχία αναλύεται, εκφράζεται, σέ ένα αντικειμενικό σύστημα αξιών. Ηδη η λέξη αντικειμενικό ως αντίθετο του ύποκειμενικού, σημαίνει άπρόσωπο και σημαίνει παραπέρα ότι κάθε πρόσωπο άνεξάρτητα άπό τή θέση του στην κοινωνία όφείλει νά λειτουργεί ύποτασόμενο (και όχι ύποτάσσοντάς το) στο σύστημα αυτό. Τό μπρεζνιεφικό καθεστώς είχε ξεφύγει άπό αυτόν τόν κανόνα.

Ταυτόχρονα η ίδια κοινωνία επειδή δέν είναι άπομονωμένη, όφείλει νά ανταποκρίνεται στις έπιταγές πού της βέτει ο διεθνής περίγυρος. Πιό συγκεκριμένα η σοβιετική κοινωνία έχει νά αντιμετώπισει τήν πολιτική του Ρήγκαν, πού συνίσταται στον άνταγωνισμό (κυρίως των έξοπλισμών δπου η Σοβιετική Ένωση είναι ύποχρεωμένη νά ακολουθήσει) μέ στόχο τό γονάτισμα της σοβιετικής οικονομίας. Στην έπίθεση αυτή ο Γκορμπατσόφ είναι ύποχρεωμένος νά άπαντήσει (άφου σέ τελική άνάλυση άπειλείται η ίδια η κοινωνική δομή της Σοβιετικής Ένωσης) και άπαντά καταρχήν στο καθαρά πολιτικό έπίπεδο μέ τήν πολύπλευρη έπίθεση ειρήνης πός τή Δύση, πού, άν μή τί άλλο άποδυναμώνει και καθυστερεί τήν πολιτική Ρήγκαν, εξασφαλίζοντας μιάν άναπονη για τή χώρα του. Άπαντά κατά δεύτερο λόγο χρησιμοποιώντας τήν άναπονη αυτή για νά άνορθώσει τή σοβιετική οικονομία και, μαζί μ' αυτήν, τή σοβιετική κοινωνία προετοιμάζοντάς τήν για νά άντέξει στο μέλλον. Άλλά η οικονομική άνόρθωση δέν μπορεί νά γίνει χωρίς έπεμβάσεις και καινοτομίες στη διαδικασία της παραγωγής, χωρίς αλλαγές στις πολιτικοοικονομικές δομές της Σοβιετικής Ένωσης, πού στη συγκεκριμένη περίπτωση μάλιστα ταυτίζονται μεταξύ τους πολύ περισσότερο άπ' ό,τι συμβαίνει στις καπιταλιστικές κοινωνίες. Οι αλλαγές αυτές συνί-

στανται στο ζήλωμα των «πρωτοβάθμια» προσωποπαγών καταστάσεων πού λειτουργούσαν άνασχετικά στην εξέλιξη της σοβιετικής οικονομίας και βέβαια στην άντικατάστασή τους άπό κάποιο άντικειμενικό (και ταυτόχρονα προσωθητικό) σύστημα αξιών, όπως τό περιγράψαμε προηγουμένως, στο όποιο όφείλουν νά ύποταγούν δλοι. Τήν ίδια αυτή διαδικασία μπορούμε νά τή δούμε και ύπό τό φάος της ανάγκης νά έδραιωθεί και η ίδια η έξουσία του Γκορμπατσόφ σέ άλλες, πίο αντικειμενικές, βάσεις, άπό τή στιγμή πού ο σοβιετικός ηγέτης πού στήριζε τό καθεστώς Μπρέζνιεφ και μάλιστα όχι άπλως αλλάζοντας τή άτομα, αλλά αλλάζοντας και τή λειτουργία τους.

Όλα αυτά δέν γίνονται βέβαια για νά αλλάξουν τήν ταξική δομή της σοβιετικής κοινωνίας, αλλά για νά τήν έδραιώσουν. Μόνο πού τή δρια είναι βέβαια πολύ συγκεκριμένα, η έδραϊωση δηλαδή συνεπάγεται και όρισμένες μεταβολές. Οι μεταβολές αυτές περιγράφονται πλήρως άπό τόν όρο φιλελευθεροποίηση, πού στην περίπτωση της σοβιετικής κοινωνία σημαίνει φιλελευθεροποίηση ταυτόχρονα σέ όλα τή έπίπεδα, στη βάση και στο έπικοδόμημα, στην οικονομία και στη διακίνηση των ιδεών, άκόμα και στον τρόπο άσκησης της έξουσίας. Έχουμε γράψει και άλλου ότι στις κοινωνίες του ύπαρκτου σοσιαλισμού, δπου τή μέση παραγωγή δέν άνήκουν σέ ιδιώτες, αλλά στο κράτος, η κατοχή της πολιτικής έξουσίας, δηλαδή του κράτους, έχει άποφασιστική σημασία για τόν έλεγχο των μέσων παραγωγής και για τίς σχέσεις παραγωγής πού έπιβάλλονται. Η πολιτική έξουσία και η οικονομία αποτελούν λοιπόν εκεί ένα άξεδιάλυτο σύνολο γι' αυτό και η φιλελευθεροποίηση δέν μπορεί νά περιοριστεί σέ έναν μόνο τομέα, αλλά άφορά έξίσου δλους.

Ταυτόχρονα, όμως, μιλώντας άπό τή σκοπιά του σοσιαλισμού, τό βασικό ζητούμενο στη σοβιετική κοινωνία είναι ο εκδημοκρατισμός της. Μέ άλλα λόγια τό ζητούμενο είναι νά άποκτήσει η ίδια η κοινωνία τόν

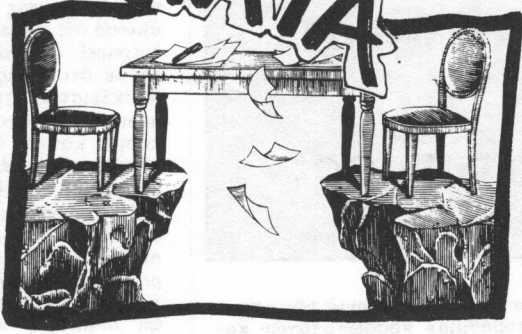
έλεγκο της πολιτικής έξουσίας, του κράτους, και μέσω αυτού τόν έλεγκο στα μέσα παραγωγής και στις σχέσεις παραγωγής. Κρίνοντας άπό αυτή τή σκοπιά τίς μεταρρυθμίσεις πού έπιχειρεί ο Γκορμπατσόφ, θά δούμε ότι αυτές περιορίζονται άποκλειστικά στο πλαίσιο πού περιγράφει ο όρος φιλελευθεροποίηση και δέν έγγίζουν διόλου τό ουσιαστικό θέμα του εκδημοκρατισμού. Άν έπιτρέπεται ένα άθέμιτο παράδειγμα (πou όμως θά πρέπει νά διαβαστεί περισσότερο ως μύθος παρά ως παραλληλισμός), η φιλελευθεροποίηση του Γκορμπατσόφ θυμίζει άνάλογες πού έπιχειρούν (στην προκειμένη όμως περίπτωση άφορούν μόνο τό έποικοδόμημα) διάφορα άνελεύθερα δικτατορικά καθεστώτα καπιταλιστικών χωρών, προκειμένου νά άντιμετωπίσουν τή προβλήματα νομιμοποίησης.

Βέβαια τή σύνορα άνάμεσα στη φιλελευθεροποίηση και τόν εκδημοκρατισμό δέν είναι άδιάβατα: κάθε άλλο. Οι μεταρρυθμίσεις του Γκορμπατσόφ βάζουν τή σοβιετική κοινωνία σέ μιά διαδικασία πού περικλείει κινδύνους για τή κυριαρχα στρώματα του καθεστώτος, κινδύνους μάλιστα πού στα περισσότερα ιστορικά παραδείγματα έπιβεβαιώθηκαν. Όπως και άλλου λοιπόν έτσι κι έδώ οι Σοβιετικοί άναμένεται νά άρπάξουν δ,τι τούς παραχωρήσει και νά τό χρησιμοποιήσουν για νά ζητήσουν περισσότερα. Για νά ζητήσουν κυρίως τόν εκδημοκρατισμό της κοινωνίας τους, όπως άλλωστε κάνουν και δλοι οι άλλοι λαοί στις χώρες του Άνατολικού ήπλοκ. Κι έχουν περισσότερες έλπίδες νά τό πετύχουν άπ' ό,τι π.χ. οι Ούγγροι, δπου η φιλελευθεροποίηση σταθεροποιήθηκε χωρίς άλλους κραδασμούς, άκριβώς γιατί η Σοβιετική Ένωση είναι η ηγέτιδα δύναμη μεταξύ των χωρών αυτών κι αυτό σημαίνει ότι δέν ύπάρχει κάποια άλλη, άνώτερη, πού θά καθορίσει η θά έλέγξει τίς έσωτερικές κοινωνικές εξελίξεις.

Κατά τή άλλα άρκεί ότι άνθρωποι όπως ο Μεντβέντεφ εκφράζονται θετικά για τίς εξελίξεις στην ΕΣΣΔ. Αυτοί ύφισταντο τήν καταπίεση μέχρι πρότινος και έχουν κάθε λόγο νά είναι εύχαριστημένοι, άφου έφεξης τή πράγματα προβλέπονται πίο άνθραπινα. Όσο για τήν ύπόθεση του σοσιαλισμού, και άφου δλοι καταθέτουμε τελευταία τίς έλπίδες μας, άς έλπισουμε στις εξελίξεις στη σοβιετική κοινωνία, μιά και καμιά κοινωνία δέν μένει στάσιμη. Ίσως μάλιστα σήμερα μπορούμε νά έλπισουμε περισσότερο. Αυτό όμως δέν σημαίνει ότι πρέπει νά έλπίζουμε στον Γκορμπατσόφ.

Δ. Παπαδημητρόπουλος

ΚΕΡΜΑΤΑ

Σκουπιδιάς καί δυσωδία

(τό έπος του ρύπου)

«Ή καθαριότητα είναι μισή άρχοντιά·
ή άλλη μισή είναι ή βρώμα»
(άρχαία μογγολική παροιμία)

Νά τραγουδήσω πώς μπορώ τών σκουπιδιών τόν κόσμο,
νά ψάλω τόν πολιτισμό, τουτέστιν, τά παιδιά του,
τά πάθη του, τά ρήματα καί τ' άπορρίμματα του
Γι' αυτό καρφώνω πά' στ' αὐτί ένα κλαράκι δύόσμο

Δύόσμο ν' άνοιξει ή καρδιά καί νά χαρώ άνάσα
στούς δρόμους όπου τριγυρνῶ, βλέποντας όσα ή μάσα
μ' έντατική παραγωγή σπένδει υπέρ τών ζώων,
τών κοπροσκύλων καί γαλῶν· κι άνοίγω τό μητρώον

Μητρώον σάκων πλαστικῶν, σκουπιδοτενεκέδων
γεμάτων λεμονόκουπες, τεμάχια κεφτέδων.
Θά δεῖς εκεί ψωμί ξερό, θά δεῖς μπανανοφλούδια,
πατάτες, περιοδικά κι άπ' όλα τά καλούδια

Καλούδια μικροαστικά καί μή προνομιούχα,
ξινά, γλυκά καί άλμυρά, πικρά καί ζαχαρούχα.
Τσόντες κρυφά άπ' τή σύζυγο τό βράδυ πεταμένες,
έφημερίδες βρώμικες, χιλιοτσαλακωμένες.

Τσαλακωμένες καί καρδιές θά βρεῖς μέσ σε στιχάκια
πού τό σκοτάδι πολεμοῦν μήπως καί τό ζορκίσουν
καί προϊόντα δίαιτας —«θάνατος στά παχάκια»—
πού κάποιοι άποφάσισαν αίφνης νά παρατήσουν.

Νά παρατήσουν τή βαριά γυμναστική στομάχου,
τί μιá ζωή τήν έχουμε κι όσο κι άν φᾶς πεθαίνεις.
Τί κι άθεος καί τί πιστός λάτρης τής υπερμάχου,
τί κι άν μέ τζίν ή μέ κοτλέ ή μέ γραμμή «Τσεκλένης».

Τσεκλένης δέν τούς έντυσε τάχα τούς αστυνόμους;
Σάματις είδαμε καλό; Ίδιο δέν εἶν' τό ρόπαλο;
Έκβάλλει ό πολιτισμός σε βόθρους καί ύπονόμους
κι όποιος προλάβει, φίλτατοι, νά γλείψει κάνα κόκαλο

Κόκαλο τῶν έξουσιῶν, όλο ήδονή καί κύρος.
"Αμα σου λάχει σου 'λαχε κι είναι καλός ό κλήρος.
Κι άν μισθαρχίδη θά σε πούν τά τιποτοσογλάνια
άνοιξ' τό χρονοντούλαπο καί κλεισ' τα τά χαιβάνια

Χαιβάνια κι οὔτε πού νογᾶν οὔτε καταλαβαίνουν
πώς θέλουν κῶλο τά παπιά νά βρέξεις γιά νά τά 'χεις.
Κι όσοι στό σπίτι τους γυρνοῦν καί τάχατες σωπαίνουν
πές τους έσύ γιά τή φωτιά καί τή χαρά τής μάχης

Τής μάχης γιά σοσιαλισμό, γιά άλλαγή, γιά τέτοια,
πού θέλει νεύρα δυνατά, στομάχια δουλεμένα,
κι όχι έλίτες θλιβερές, του άστισμοῦ τά ξέφτια,
τής ιστορίας, του λαοῦ σκουπίδια λερωμένα.

Τά λερωμένα, τ' άπλυτα, τά παραπεταμένα
ποιός τά μετρά, ποιός τ' άγαπά, ποιός τάχα τά γυρνεῖ.
Θέλει λεφτά αισθήματα, μήν πάμε στά χαμένα.
Τά ΜΑΤ λοιπόν στούς βιαστικούς καί σ' όποιον άνταρτεῦει.

* * *

Μά πῆρα λάθος τό στρατί, λάθος τό μονοπάτι
καί γλίστρησα θανάσιμα, άσχετα άν υπάρχω,
τό όλον περιάδραξα καί ξέχασα τό κάτι
— άλλά άπ' τό νά άρχομαι, καλύτερα νά άρχω.

«Άρχω» — μόλις τό σκέφτηκα τηλέφωνο χτυπάει·
πώς νά μιλήσεις Τόμπρα πιά πού θά φανεί ό Φάνης.
Δέν τό σηκώνω· μου 'μεινε ή έλλιπια άλλά πάει,
πάει ή πραγματικότητα. Κι άκόμα δέν έφάνης.

Έφάνης όταν έφυγα· γύρισα κι είχες φύγει
ποτέ πολλή ή πίκρα μου — ποτέ ή χαρά μου λίγη.
Ρομάντσα τώρα θά μου πεις καί δζει τό τοπίο·
ξανά μανά στούς δρόμους μας, ζανά μανά στ' άρχεῖο.

* * *

Ίδου λοιπόν εύρήματα, σχέδια αρχιτεκτόνων,
άπόπειρες ζωγραφικής καί μαθητῶν βιβλία
σκιαμένα από τό μίσος τους, κατάλογοι τεκτόνων,
ήμερολόγια σκέλεθρα άπ' τή λυκοφιλία

Λυκοφιλία του καιροῦ — μαύρη ζωή πού κάνουν
κι οι κλέφτες καί τά θύματα κι οι δικαστές κι οι μπάτσοι.
Κι οι χριστιανοί κι οι όθωμανοί κερδίζουν ό,τι χάνουν,
μόνοι χαμένοι μόνιμα οι μαῦροι οι 'Απάτσι.

'Απάτσι ό καθένας μας, άνέστιος, άφρήτωρ,
μέσα σε πόλεις μισητές έλάχιστα σκουπίδια
καί ποιός ήδυμελίφθογος νά μᾶς τό πει, ποιός ρήτωρ
— μιá άπ' τά ίδια τό πρωί, τό βράδυ μιá άπ' τά ίδια.

'Ιδια σκουπίδια τών αστῶν καί τών προλεταρίων,
τῶν ήμερων, τῶν άγριων άλλά καί τῶν μετρίων.
Άπομεινάρια έρωτα, γράμματα πού δέν φύγαν
καί σπερματοζώαρια πού πουθενά δέν πήγαν.

Δέν πήγαν νά 'βρουν τή χαρά, τή μήτρα νά κουρνιάσουν,
νά ζευγαρώσουν, νά δοθούν, νά πολλαπλασιάσουν.
Σκάνδαλο ό πόνος, σκάνδαλο ή μοναξιά, μά έλα
πού πιό μεγάλο σκάνδαλο ή παρέα καί τό «γέλα».

Γέλα παλιάτσο, χόρεψε ζειμπέκη μου, τραγούδα,
φύγε βαθιά στά μέσα σου, βγάλ' τά σκουπίδια έξω.
Κι άν εἶν' τσιγγάνα ή καρδιά, τό σώμα σου άρκούδα.
Βγές στις πλατείες, αδερφέ, άντεξε γιά ν' άντέξω.

Παντελής Μπουκάλας Δεκέμβριος '86

Καζαμίας μετά συντομίας

Έτος λιτότητας και τό χίλια έννιακόσια όγδόντα έφπια, γι' αυτό και συνοπτικός ό Καζαμίας, γνήσιος πάντως 224ος άπόγονος του πρώτου έν Φαγεντία της Ίταλίας έκδοθέντος.

Ίανουάριος: Ή Κεντρική Έπιτροπή του ΠΑΣΟΚ κλείνεται για μία έβδομάδα στον «Άστέρα» και βλέπει χωρίς άνάσα, κατόπιν προτάσεως του ύφυπουργού Οίκογενείας κ. Γ.Α. Παπανδρέου, τά κινηματογραφικά έργα: «Τό τρένο σφύριξε τρεις φορές», «Τό τελευταίο τρένο άπό τό Κάστρ Χιλ», «Τό τρένο της μεγάλης φυγής» και «Τρένο είναι, θά περάσει». Στά διαλειμματα, μεγάλη όρχήστρα παίζει τά τραγούδια: «Οί μάγκες δέν υπάρχουν πιά, τούς πάτησε τό τρένο», «Τά τρένα πού φύγαν, τίς ψήφους μου πήραν», «Τό τρένο φεύγει στίς όχτώ, ταξίδι για τήν Ίστορία», «Κάνε κάτι λοιπόν νά χάσω τό τρένο» και «Δέν έχω δρόμο νά διαβώ, άχ, έμπλεξα σέ στενωπό».

Φεβρουάριος: Χιλιάδες γιγαντοαφίσες καλούν τό λαό στή λαμπρή δεξίωση πού θά γίνει στον «Άστέρα» μετά τό γάμο του κυρίου Φ.Π.Α. μετά της δεσποινίδος Α.Τ.Α. Ή κυβέρνηση, καταθρουρημένη, μιλάει για «άνιερές συμμαχίες» και για νά προλάβει τό κακό εξαγγέλλει τό χωρισμό Έκκλησίας και Κράτους, Κόμματος και Κυβέρνησης, Οίκογένειας και Έξουσίας, Κάστορος και Πολυδεύκουσ.

● Στίς 29 του μηνός, ό Λαλιώτης επιστρέφει στό ύπουργείο του (παίρνει κάποιους φακέλους και δυό φωτογραφίες πού 'χε ξεχάσει και φεύγει).

Μάρτιος: Μετά τά οικολογικά σουξέ του '86 «Είναι γάτα, είναι γάτα ό κοντός μέ τή γραβάτα» (πού τό τραγούδησαν και οί «Ντουροι-Ντουροι» στα άγγλικά, υπό τόν τίτλο «He is a cat, he is a cat, the short man with the cravat») και «Τό 'πε, τό 'πε ό παπαγάλος ότι σ' άγαπάει άλλος», φέτος μέγας γαρδενιοκαταναλωτής και πιατοσπάστης άναδεικνύεται τό φιλοζωικό άσμα: «Έκλαι-

γες μέ δάκρυα κροκοδείλου/κι ήταν ή καρδιά σου σαν του ψύλλου/Ρίχνω τό "παπάκι" επί στύλου/μ'έκανες ρεντίκολο του σκύλου». Ρεφραίν: «Άπό τήν πόλη έρχομαι/και στήν κορφή κινάωμον/άχ, κλαίγομαι και άβρνομαι/για τό φιλι σου τό άμωμον».

Άπρίλιος: Τό συνέδριο του ΚΚΕ έσωτ. άποφασίζει νά μετονομαστεί τό κόμμα σέ ΛΕΩ-ΦΟΡΕΙΟ, διότι, σύμφωνα μέ τό καλοδουλεμένο σκεπτικό, έτσι: α) φαίνεται ό Λεωνίδας, β) φαίνεται ό φορέας (μαζικός κίόλας), γ) φαίνεται κι ή κίνηση προς... (...τό λαό, π.χ.).

Μάιος: Μετά τίς άλλεπάλληλες άποτυχίες του Παναθηναϊκού, και για νά άποκατασταθεί ή τάξη, προπονητής άναλαμβάνει ό, πρέσβης ήδη εκπροσωπικότητων, Νίκων Άρκουδέας, ίνα πληρωθή τό ρηθέν υπό του προφήτου λέγοντος: «Και ιδού άνθρωπος τίς Νίκων ό του Μετανοείτε Ίνα Μή Τάς Άρπάξητε άπόγονος, έσεται λίθος εις τήν γωνίαν της έστίας του της μηδικής όμιλου».

● Μηδικών συνέχεια: ό Μίκης Θεοδωράκης ίδρύει «Έπιτροπή φίλιας μέ τούς Μήδους», εξαπολύοντας ταυτοχρόνως μύριους μύδρους εναντίον όλων όσοι ύπονομεύουν τίς πατροπαράδοτες σχέσεις καλής γειτονίας μεταξύ της χώρας μας και της Γροιλανδίας.

● Έπανεξαγγέλλεται ό χωρισμός Κυβέρνησης και Κόμματος.

Ίούνιος: Στόν πρώτο όροφο των γραφείων της Νέας Δημοκρατίας, στή Ρηγίλλης, εγκαινιάζεται πατοσατζίδικο ήμέρας και μπουγατσατζίδικο νυχτός, «για νά βρει επιτέλους αυτός ό λαός τή δική του γωνιά» (ή γωνία;), όπως δηλώνει υπερηφάνως ό κ. Μητσοτάκης. Άντί οίνου προσφέρεται φιλελευθερισμός άκρατος ή μέ παγάκια.

● Ό Όλυμπιακός κατακτά τό Κύπελλο Πρωταθλητριών Εύρώπης. Μετά ζύπνησα.

● Άποθεραπεύονται επιτέλους, μετά άπό έννέα μήνες, οί ποδοσφαιριστές Θωμάς

Μαύρος της ΑΕΚ και Βέλιμπ Ζάετς του ΠΑΟ. Του πρωταθλήματος μόλις λήξαντος, φεύγουν άμφότεροι για διακοπές.

Ίούλιος: Ή Λυσιστράτη παρουσιάζει στήν Έπίδαυρο τήν τραγωδία του Λάκη Λαζόπουλου «Άλικιάς ή όσο ζει κανείς, πεθαίνει». Μουσική: Ήλι Ήλι Άνδρεόπουλος. Στίχοι: Θανανδρέας Κούτσικος. Σκηνοθεσία: Άρίστος Φάνης.

Αύγουστος: Γνωστοποιείται ότι ό κ. Α.Γ. Παπανδρέου άποστρατεύεται εύδοκίμως, μετακομίζει τουτέστιν για τήν Προεδρία της Δημοκρατίας. Ό ίδιος δηλώνει, βαθύτατα συγκινημένος: «Έγώ άπλώς τό ήξερα».

Σεπτέμβριος: Αύριανή: «Σκάνδαλο: Ό μπατζανάκης του προπροπροπάπου του Παπανδρέου ήταν δραγουμάνος του Μωάμεθ του Πορθητή» (ξεχάσαμε νά σάς ποδμε ότι ή έν λόγω εφημερίς, φρονίμως ποιούσα, έχει αλλάξει ρότα δυό μήνες τώρα).

● Άρχίζει τό ποδοσφαιρικό πρωτάθλημα. Τραυματίζονται έλαφρά προς τό σοβαρό ό Ζάετς και ό Μαύρος.

Όκτώβριος: Ή Σουηδική Άκαδημία άνακοινώνει ότι άπονέμει τό Νόμπελ Λογοτεχνίας στή Σίβυλλα. Μέσα σέ λαϊκό παραλήρημα, και προς δόξαν του Ρεμπώ και του Λακάν, γίνονται τά άποκαλυπτήρια: Ή Σίβυλλα είναι ό Άλλος.

● Τό ζεύγος Φ.Π.Α.-Α.Τ.Α. άποκτά σχετικώς προώρως τά δίδυμά του: τόν χαριτωμένο ΠΑΦ και τήν όμορφούλα ΦΑΠΑ. Ό λαός ζητάει προκαταβολή τόν 13ο μισθό για νά χρυσώσει τά μπομπιράκια...

Νοέμβριος: Ίδρύεται ή 345η Έπιτροπή Σωτηρίας της Γλώσσας. Έπικρατείς τίθενται 3 δημοσιογράφοι, 4 δημοσιογράφοι και 5 δημοσιογράφοι.

● Κυκλοφορεί ό νέος δίσκος του Διονύση Σαββόπουλου έβδομήκοντα στροφών (ειδική παραγγελία) μέ γενικό τίτλο: «Ό Ζεύς, του Διός, τόν Χριστό σας».

Δεκέμβριος: Νέα διάσπαση στήν ΕΔΑ. Άπό τά πέρατα του κόσμου συρρέουν έκατοντάδες άτομικοί και πυρηνικοί φυσικοί για νά ξετεάσουν τό έκπληκτικό φαινόμενο, άπό κοινού μέ τούς τρεις μάγους πού ήταν τελικά τέσσερις, άν όχι πέντε.

● Έπ' ευκαιρία των έξηκοστών δεύτερων γενεθλιών της εξαγγελίας του διαχωρισμού Κόμματος και Κυβέρνησης ζαναφεύγουν οί βάσεις.

Πα.Μ.

Τό κώμα του κόμματος

Γνωστή ή τάση άρκετών συντακτών του Βήματος της Κυριακής νά χρησιμοποιούν λέξεις και φράσεις της καθαρεύουσας ή νά άρχαιολογούν. Άνάμεσά τους και ό «Βηματοδότης» της, έλαφρώς κουτσομπολίστικης («άκουσα, είδα, σύμφωνα μέ πληροφορίες μου, ψιθυρίζεται, διάφορες φήμες...» κ.ο.κ.), τελευταίας σελίδας, ό όποιος συχνά «προτιμά τίς άρχαιοελληνικές έκφράσεις» κι όχι μονάχα για νά είρωνευτεί τό σαρτζετακικό γλωσσικό ύφος.

Μόνο πού οί άστοχίες του δέν είναι πάντα άπό κείνες πού φορτώνονται εύκολα στίς πλάτες του διαβοήτου δαίμονος του τυπογραφείου. Λαμπρό τό παρατιθέμενο δείγμα, άποσπασμένο άπό τό φύλλο της 4ης Ίανουαρίου:

ΟΡΓΑΝΩΤΙΚΟΣ οργασμός στο ΚΚΕ έσωτ. επί τω νέω έτει και επί τω νέω κόμμα!

Τό κόμμα - του κόμματος - τώ κόμμα: κομιάτι δύσκολο μοιάζει. Ή κομιάτια νά γίνει και αυτό, όπως τό έρμιο τό ένόψη μόλις δεκαπέντε άράδες παρακάτω:

Άραγε, εκείνο τό θαυμαστικό (!) μετά τό «τώ νέω κόμμα» τυγχάνει άυτολοιδωρίας σημαντικό;

Τ.Σιμπούρης

ΤΙ ΣΥΜΒΑΙΝΕΙ

ΣΤΗΝ

ΠΑΝΤΕΙΟ;

ΠΑΡΑΤΥΠΙΕΣ ΚΑΙ ΕΡΩΤΗΜΑΤΑ

του Θόδωρου Βασιλείου

Τί συμβαίνει λοιπόν στην Πάντειο ΑΣΠΕ; Το περιοδικό *ΑΝΠ* στο τεύχος της 5ης Δεκεμβρίου 1986 δημοσίευσε άρθρο του Γιάννη Φλώρου για την εκλογή της κ. Θεοδώρας Κόνσολα στη θέση της επίκουρου καθηγήτριας στο τμήμα δημόσιας διοίκησης. Στο άρθρο απαριθμούνται εξωφρενικές παρατυπίες κατά τον καθορισμό του γνωστικού αντικείμενου, την προκήρυξη της θέσης και την τελική εκλογή και γίνονται σαφείς υπαινιγμοί για «σχέσεις εξάρτησης, παζαρεμάτων, οικογενειοκρατίας, αλληλοεξυπηρέτησεων». Καί βέβαια, κατά καιρούς δημοσιεύονται στον τύπο άρθρα για παρατυπίες στη λειτουργία των ΑΕΙ, που ακολουθούνται από όξεις απαντήσεις των ενδιαφερομένων και ανταπαντήσεις των άρθρογράφων. Τό άρθρο του Γ. Φλώρου όμως τό ακολουθήσε ευγλωττη σιωπή, πού αποστομώνει όποιονδήποτε θά άμφισβητούσε τά στοιχεία του περιοδικού. Ή έκλεγείσα κ. Κόνσολα δέν έχει νά άπαντήσει τίποτε, όταν της προσάπτεται ότι έθεσε ύποψηφιότητα καί δέχτηκε νά έκλεγεί σέ μία θέση γιά τήν όποια δέν διαθέτει ούτε τά τυπικά ούτε τά ουσιαστικά προσόντα; Ό πρόεδρος του τμήματος δημόσιας διοίκησης της Παντείου κ. Κόνσολας δέν έχει νά άπαντήσει τίποτε όταν

δημοσιεύεται ύπαινιγμός ότι μέ παράτυπες διαδικασίες «κατασκευάστηκε» γνωστικό αντικείμενο καί προκηρύχθηκε θέση γιά νά έκλεγεί ή σύζυγός του στό τμήμα του όποιου προεδρεύει ό ίδιος;

Ή έπιτροπή πού «έκρινε» τά προσόντα της έκλεγείσας, δέν έχει νά άπαντήσει τίποτε όταν πλανάται ή ύποψία πώς ήταν όλα «μιλημένα»; Ούτε ό εκ των μελών της έπιτροπής κ. Δ. Τσάτσος, πού τό 1974 ως ύπουργός Παιδείας είχε θέσει σέ άργία τόν σημερινό πρόεδρο του τμήματος καί σύζυγο της έκλεγείσας λόγω της δράσης του ύπέρ της δικτατορίας, έχει νά άπαντήσει τίποτε;

Ή ύπόθεση Κόνσολα όμως δέν είναι ή πρώτη. Ή γενική συνέλευση του ίδιου τμήματος —δημόσιας διοίκησης— είχε έκλέξει στις 7 Ίανουαρίου 1986, στη θέση της αναπληρωτού καθηγήτριας στό γνωστικό αντικείμενο Διοικητικό Δίκαιο τήν κ. Έλένη Στεφάνου, μέχρι

τότε επίκουρο καθηγήτρια στό ίδιο τμήμα. Καί αυτή ή εκλογή φαίνεται ότι δέν στέκει στά πόδια της, τουλάχιστον φαίνεται ότι καί σ' αυτήν τήν περίπτωση δέν εφαρμόστηκε ό νόμος.

Στό *ΦΕΚ* αναφέρεται, όπως προβλέπει ό νόμος, καί ή σύμφωνη γνώμη της γενικής συνέλευσης του τμήματος, πού έκφράστηκε, όπως γράφει τό *ΦΕΚ*, στη συνεδρίασή της. Στην Πάντειο κυκλοφορεί ή φήμη ότι σέ καμιά συνεδρίαση δέν συζητήθηκαν καί πολύ περισσότερο δέν αποφασίστηκαν τά γνωστικά αντικείμενα του τμήματος.

Ή κ. Κόνσολα εξέλεγε επίκουρος καθηγήτρια στό γνωστικό αντικείμενο «Πολιτιστική εξέλιξη, ανάπτυξη καί διοίκηση», τό όποιο άπτεται του τελευταίου γνωστικού αντικείμενου του τομέα ως εξής: Τό γνωστικό αντικείμενο «Διοίκηση καί οργάνωση οικονομικών, κοινωνικών καί πολιτιστικών φορέων» άποτελείται από τά έ-

ξης έξι μέρη: Διοίκηση οικονομικών φορέων, διοίκηση κοινωνικών φορέων, διοίκηση πολιτιστικών φορέων, οργάνωση οικονομικών φορέων, οργάνωση κοινωνικών φορέων καί οργάνωση πολιτιστικών φορέων. Τό γνωστικό αντικείμενο της θέσης στην όποια εξέλεγε ή κ. Κόνσολα περιλαμβάνει τά έξης τρία μέρη: πολιτιστική εξέλιξη, πολιτιστική ανάπτυξη καί πολιτιστική διοίκηση. Ή «πολιτιστική διοίκηση» σημαίνει «διοίκηση πολιτιστικών φορέων», τότε τό ένα τρίτο του γνωστικού αντικείμενου της θέσης συμπίπτει μέ τό ένα έκτο του τελευταίου από τά γνωστικά αντικείμενα του τομέα.

Ή είναι άληθινές οι φήμες ότι τά γνωστικά αντικείμενα του τμήματος πού δημοσιεύτηκαν στό *ΦΕΚ* δέν συζητήθηκαν καί δέν αποφασίστηκαν από τή γενική συνέλευση του τμήματος, τότε σ' αυτήν τήν πρώτη παρανομία προστίθεται άλλη μία, μέ τήν προκήρυξη θέσης επίκουρου καθηγητή σέ γνωστικό αντικείμενο πού μόνο μέ καλή θέληση άπτεται εν μέρει ενός από τά γνωστικά αντικείμενα, τά όποια αναφέρονται στην ύπουργική άπόφαση. Ανακύπτει άμέσως τό έρώτημα πώς ή πρυτανεία καί τό ύπουργείο ένέκριναν τήν προκήρυξη καί κυρίως πώς ή γενική συνέλευση του τμήματος συζήτησε καί άποφάσισε μ' αυτά τά δεδομένα.

Φαίνεται όμως ότι η διδασχία αυτού του μαθήματος θεωρείται απολύτως αναγκαία. Άλλιώτικα γιατί κρίθηκε — και από ποιόν — άναγκαίο να αφαιρεθούν από τό πρόγραμμα σπουδών του 1985 τά μαθήματα «Διοικητική οργάνωση τής οικονομίας» και «Διοίκηση προσωπικού» και να αντικατασταθούν τό 1986 από τά μαθήματα «Πολιτιστική διοίκηση» και «Πολιτιστική εξέλιξη και ανάπτυξη»; Ίσως —θά 'λεγε κανείς— επειδή ταιριάζουν «γάντι» στή θέση πού προκηρύχθηκε γιά τήν κ. Κόνσολα.

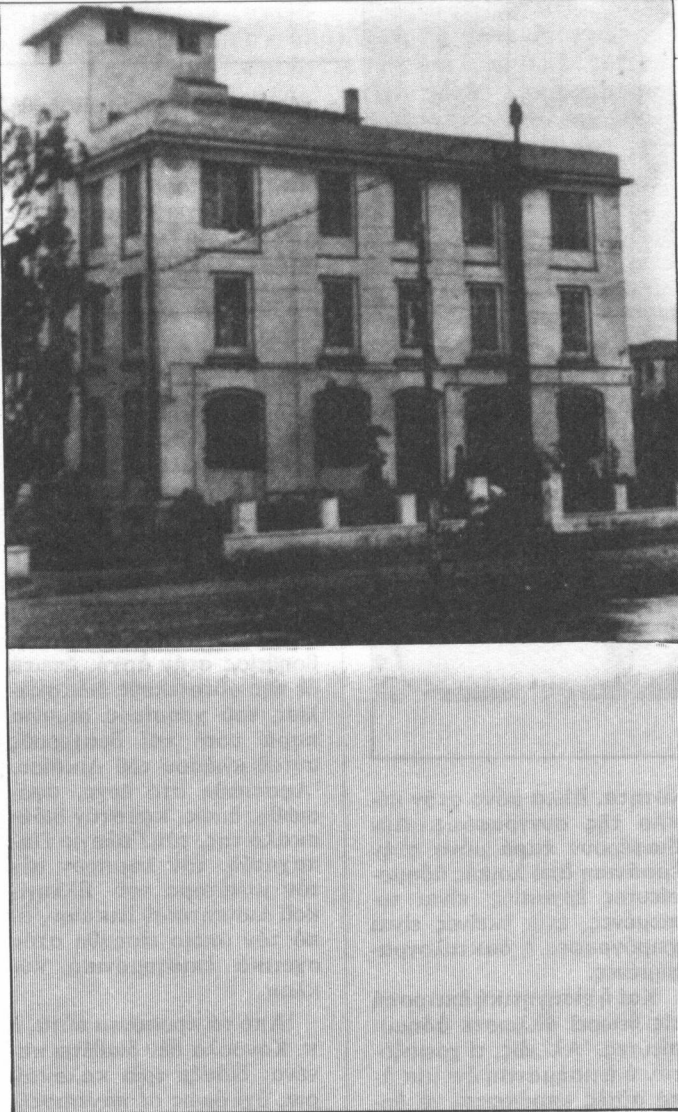
Στή θέση ταιριάζουν πράγματι, αλλά όχι και στήν εκλεγείσα, ή όποία δέν έχει τά νόμιμα προσόντα γιά τή θέση στήν όποία εξελέγη. Γιά τήν εκλογή στή θέση του επικούρου καθηγητή ό νόμος απαιτεί τά εξής:

Πρώτον, είτε δύο χρόνια αυτοδύναμης διδασκαλίας σέ ΑΕΙ στό γνωστικό αντικείμενο τής προκηρυχθείσας θέσης είτε ισόχρονη εργασία σέ αναγνωρισμένο έρευνητικό κέντρο είτε ισόχρονο επαγγελματικό έργο σέ σχετικό έπιστημονικό πεδίο μετά τήν απόκτηση του διδακτορικού διπλώματος.

Δεύτερον, «πρωτότυπες δημοσιεύσεις σέ έπιστημονικά περιοδικά, είτε αυτοδύναμες είτε σέ συνεργασία με άλλους έρευνητές, ή πρωτότυπη έπιστημονική μονογραφία πέρα από τή διδακτορική διατριβή», έννοείται στό γνωστικό αντικείμενο τής θέσης.

Όπως είναι γνωστό, ό νόμος-πλαίσιο κατάργησε τήν έδρα. Άσφαλώς, μιά από τίς προθέσεις του νομοθέτη ήταν νά πάψει ή άφοσίωση στήν έδρα και στόν κάτοχό της νά άποτελεί προϋπόθεση γιά τήν εκλογή σέ θέση Δ.Ε.Π., ακριβώς επειδή δέν είναι τό άριστο των έφοδίων «γιά νά άποδειξει τόν καλό δάσκαλο, τόν καλό έπιστήμονα και τόν άρμόζοντα στήν περίσταση (;) παιδαγωγό». Ή πολυετής «εϋδόκιμος ύπηρεσία» άς άποτελεί τέλος πάντων τό λόγο γιά ή διαίτερη μνεία κατά τή συνταξιοδότηση, πάντως προσόν γιά τήν ανάδειξη καθηγητών των ΑΕΙ δέν είναι.

Τρίτον, «έπειτα», συνεχίζει ή εκθεση, «ή ύποψήφια διαθέτει και έπιστημονικό έργο», πού θεωρείται προφανώς λιγότερο σημαντικό προσόν

από τήν άφοσίωση στήν έδρα. Τό έργο αυτό λοιπόν, στό όποιο ήδη αναφερθήκαμε, «είναι καλό και εϋπρόσωπο. Δέν είναι εκτεταμένο τό έργο της. Είναι όμως κριτικό, αναλυτικό, συστηματικό και, τό σπουδαιότερο, είναι έργο αναφερόμενο στά δυσχερέστερα των κεφαλαίων του Διοικητικού Δικαίου». Συνήθως ένα έργο χαρακτηρίζεται «καλό» και «εϋπρόσωπο», όταν άρκει γιά νά μή ρεζιλευτεί ό δημιουργός του. Γιά τήν εκλογή του σέ θέση αναπληρωτού καθηγητή χρειάζεται κάτι περισσότερο.

Ό τέταρτος τίτλος τής ύποψηφίας, τελευταίος αλλά, όπως γράφει ή έπιτροπή στήν εκθεση, όχι ό ελάχιστος, είναι πώς ή κ. Στεφάνου, είναι «κομμένη δασκάλα». Μπορεί, αλλά ή προκηρυχθείσα θέση ήταν σέ ένα από τά άνώτατα έπιστημονικά ιδρύματα τής χώρας και όχι σέ γυμνάσιο.

Άν στήν εκλογή τής κ. Στεφάνου δέν εφαρμόστηκε

ό νόμος, όσον άφορά τό πρόσωπο, εφαρμόστηκε όμως όσον άφορά τό γνωστικό αντικείμενο. Αυτό δέν θά χρειαζόταν νά αναφερθεί καν, γιατί ποιός θά άμφισβητήσει ότι στό τμήμα δημόσιας διοίκησης πρέπει νά διδάσκειται Δημόσιο Δίκαιο; Φαίνεται όμως ότι χρειάζεται νά προσέχει κανείς και αυτήν τήν πλευρά στίς εκλογές καθηγητών. Γιατί στή δεύτερη περίπτωση — τής κ. Θεοδώρας Κόνσολα — έγινε εκλογή μιάς ύποψηφίας ή όποία δέν διαθέτει τά απαιτούμενα προσόντα γιά νά διδάσκει ένα γνωστικό αντικείμενο τό όποιο δέν περιλαμβάνεται στά γνωστικά αντικείμενα του τμήματος στό όποιο εξελέγη.

Στό φύλλο τής Έφημερίδας τής Κυβερνήσεως τής 22.1.85 (ΦΕΚ τχ. 2, άρ. φύλλου 34) δημοσιεύτηκαν τά εξής γνωστικά αντικείμενα του τμήματος δημόσιας διοίκησης τής Παντείου:

«Θεωρία του κράτους και τής οργάνωσης τής διοίκησης — ιστορία τής διοίκησης.

Λειτουργία τής διοίκησης: οργάνωση — διεύθυνση — στελέχωση — προγραμματισμός — έλεγχος.

Διοίκηση προσωπικού — ανθρώπινες σχέσεις — δημοσιές σχέσεις.

Διοίκηση και πληροφορική.

Κρατική οργάνωση και διοίκηση — αυτοδιοίκηση.

Συγκριτική δημόσια διοίκηση.

Διοικητική οργάνωση τής οικονομίας.

Διοικητική πρακτική και γραφειοκρατία.

Αυτοδιαχείριση και κοινωνική συμμετοχή.

Διοίκηση και οργάνωση οικονομικών — κοινωνικών και πολιτιστικών φορέων».

Ήδη, ή εξέλιξη τής κ. Στεφάνου από τή βαθμίδα του λέκτορα σ' αυτήν τής επικούρου καθηγητριάς πρίν δύο χρόνια δέν ήταν νομότυπη. Γιά τήν εξέλιξη από τή θέση του λέκτορα στή βαθμίδα του επικούρου ό νόμος απαιτεί «πρωτότυπες δημοσιεύσεις σέ έπιστημονικά περιοδικά, είτε αυτοδύναμες είτε σέ συνεργασία με άλλους έρευνητές, ή πρωτότυπη έπιστημονική μονογραφία πέρα από τή διδακτορική διατριβή, ή συνδυασμό των παραπάνω». Ή νέα επικουρος είχε μόνο μία μονογραφία¹ τυπωμένη μεν αλλά άδημοσίευτη, μιά και ό καθένας θά μπορούσε νά τυπώσει με δικά του έξοδα τά ποιήματά του, χωρίς αυτό νά του δίνει τό δικαίωμα νά ισχυρίζεται ότι έχει δημοσιεύσεις.

Δύο χρόνια μετά τήν εξέλιξη της, πού έγινε υπό τίς παραπάνω προϋποθέσεις, στή βαθμίδα τής επικούρου καθηγητριάς και ένα χρόνο πρίν κριθεί γιά νά εξελιχθεί στή βαθμίδα της αναπληρωτού καθηγητριάς, ή κ. Στεφάνου θέτει ύποψηφιότητα γιά τήν εκλογή της στή βαθμίδα αυτή σέ θέση πού είχε προκηρυχθεί. Γιά τήν εξέλιξη από τή βαθμίδα του επικούρου στή βαθμίδα του αναπληρωτού ό νόμος προβλέπει ότι πρέπει «ίκανό μέρος του έρευνητικού και συγγραφικού έργου του ύποψηφίου

1. Ίδιουτίες τής ελληνικής νομολογίας, διακρίσεις μεταξύ «είδικών» διοικητικών πράξεων και κανονιστικών διατάξεων, Άθήνα 1982.

νά έχει εκπονηθεί στη βαθμίδα του επίκουρου καθηγητή». Θά περίμενε κανείς ότι για την έκλογή στην ίδια θέση ένα χρόνο πριν απαιτούνται τά προσόντα αυτά κατά μείζονα λόγο. Στη διετία που διετέλεσε επίκουρος καθηγήτρια ή εκλεγείσα εκπόνησε ένα δοκίμιο 39 σελίδων² εκ των τεσσάρων έργων, συμπεριλαμβανομένης και της διδακτορικής της διατριβής, που συνθέτουν τό συγγραφικό της έργο. Συνεπώς δέν πληροί αυτήν την προϋπόθεση. Ή αξίζει νά παρατηρηθεί ότι και ή εργασία που αναφέραμε είναι τυπωμένη, αλλά όχι δημοσιευμένη — είναι, όπως και ή προηγούμενη, ιδιωτική έκδοση.

Ή εισηγητική έκθεση (πού συντάχθηκε από τούς καθηγητές Δ. Κόρσο, Γ. Σακκά και Δ. Τσάτσο) παρατηρεί γι' αυτήν την εργασία: «Ή εργασία δέν είναι εκτεταμένη (...) δέν χρειάζεται, όμως, μεγαλύτερη». Ίσως γι' αυτό τό θέμα νά άρκοϋν 39 σελίδες. Μερικές όμως ακόμη, έστω όχι εκτεταμένες, εργασίες δέν θά έβλαπταν και θά συνέβαλαν νά πληρωθούν όρισμένες προϋποθέσεις, όπως απαιτεί ό νόμος.

Σύμφωνα μέ τό νόμο, πρέπει στην περίπτωση εξέλιξης όσο και στην περίπτωση έκλογής σέ θέση αναπληρωτή καθηγητή, νά συνεκτιμάται κατά πόσον τό συνολικό έρευνητικό έργο του ύποψηφίου αναγνωρίζεται από άλλους επιστήμονες.

Ή εισηγητική έκθεση όμως άρκείται νά αναφέρει ότι ή ύποψηφία είναι εύρως γνωστή στη Πάντειο.

Τό γεγονός ότι ή εκλεγείσα είναι γνωστή μόνο στην Πάντειο, προφανώς δέν είναι άσχετο μέ τό ότι ή κ. Στεφάνου δέν έχει δημοσιεύσει ποτέ ούτε ένα άρθρο, παρά την πληθώρα των νομικών περιοδικών στην Ελλάδα. Και οι τέσσερις εργασίες της — ή διδακτορική της διατριβή, ή μονογραφία και τό δοκίμιο που αναφέρθηκαν και ένα ακόμη δοκίμιο, τό όποιο οι εισηγητές θεωρούν όχι νομική αλλά ιστορική εργασία — είναι ιδιωτικές εκδόσεις, που δέν είναι προσιτές στην επιστημονική κοι-

νότητα, αλλά μόνο στον κύκλο της συγγραφούς. Δέν διαφέρουν παρά μόνο στην εμφάνιση από λοιπές άδημοσίευτες εργασίες: είναι τυπωμένες, ενώ εκείνες είναι χειρόγραφες ή δακτυλογραφημένες.

Και ή εισηγητική έπιτροπή τις θεωρεί άλλωστε άδημοσίευτες. Άλλιώς, τί χρειαζόταν ή επισήμανση ότι μία από αυτές «πρόκειται νά δημοσιευτεί στον τιμητικό τόμο, τό χαριστήριο εν εις τόν Γεώργιο Παπαχατζή».

Στην έκθεσή της ή έπιτροπή δέν μπαίνει στον κόπο νά συνεκτιμήσει, όπως απαιτεί ό νόμος, άν τό επιστημονικό έργο της ύποψηφίας προήγαγε την επιστήμη και άν αναγνωρίζεται από άλλους έρευνητές. Θά ήταν μάταιος κόπος, αφού πρόκειται για άγνωστο έργο.

Ή ανάμεσα στά άλλα προσόντα της κ. Στεφάνου που έκτίμησε ή έπιτροπή, είναι οι παραδόσεις που παρακολούθησε στό Πανεπιστήμιο Παρίσι 21, στό διάστημα 1978-81, ως έλεύθερη ακροάτρια, τις όποιες άνάγει σέ «δύο ακαδημαϊκά έτη μετεκπαιδύσεως». Στο ύπόμνημά της ή εκλεγείσα αναφέρει ότι ως φοιτήτρια της Νομικής Σχολής του Πανεπιστημίου Αθηνών κατά τά έτη 1956-1967 παρακολούθησε άνελλιπώς τά μαθήματά της. Αυτό τό γεγονός δέν τό δέχτηκε, όπως φαίνεται, ή έπιτροπή ως ιδιαίτερο προσόν για την έκλογή στη θέση της αναπληρωτού καθηγητριάς και δέν

τό περιλαμβάνει στην έκθεση της.

Στη τελική της κρίση ή έπιτροπή άποφαίνεται ότι ή ύποψηφία έχει «λίαν καλούς τίτλους για την κατάληψη (sic!) της προκηρυχθείσας θέσης».

Οι τίτλοι αυτοί είναι τέσσερις:

Πρώτον, διδακτική πείρα. **Δεύτερον**, «είκοσι δύο έτη άποκλειστικής προσφοράς και άφοσιώσεως στην έδρα του Διοικητικού Δικαίου της σχολής είναι τό άριστο των έφοδίων για νά άναδείξει τον καλό δάσκαλο, τον καλό έπιστήμονα και τον άρμόζοντα στην περίσταση παιδαγωγό. Και ή ύποψηφία άφοσιώθηκε πράγματι στό έργο της βοήθειας στην άρχή, έπειτα δέ της άυτοτελούς διδασκαλίας του χρησίμου σήμερα παρά ποτέ και δυσχερούς αυτού κλάδου του Δικαίου. Ήφοσιώθη στό έργο, άφοσιώθη, όμως, και στον διδάσκαλό της, τόν Γεώργιο Παπαχατζή, τον λαμπρόν αυτόν μνύτορα του Έλληνικού Διοικητικού Δικαίου, από τόν όποιο εισήχθη στον σχετικό επιστημονικό κύκλο».

Ή από τά προσόντα αυτά, ή κ. Κόνσολα δέν διαθέτει κανένα: διδάξε τρία καλοκαίρια, όχι όμως σέ πανεπιστήμια αλλά στό University Extension του University of California San Diego στην Αθήνα και σέ θερινά τμήματα άμερικανικών και καναδικών έπιμορφωτικών έταιρειών που συνδέουν τό τερπνόν (διακοπές) μετά του ώφελίμου (έπιμόρφωση).

Τά University Extensions είναι ός πούμε παρατήγματα πανεπιστημίων που προσφέρουν ποικιλόμορφη έπιμόρφωση, όπως αυτά που λειτουργούν στην άμερικανική βάση του Έλληνικού. Άλλά και τά μαθήματα που διδάξε τά τρία αυτά καλοκαίρια πολύ μικρή σχέση έχουν μέ τό γνωστικό αντικείμενο της θέσης στην όποία εξέλεγη. Πρόκειται για τά εξής: «Πολιτιστική εξέλιξη στον ελληνικό χώρο», «Από τόν κλασικό στό νεότερο ελληνικό πολιτισμό» και «Στοιχεία του νεότερου ελληνικού πολιτισμού».

Εκτός αυτού, ή κ. Κόνσολα διδάσκει, όπως γράφει στό ύπόμνημά της, από τό 1968 ως σήμερα τό μάθημα «Προϊστορική άρχαιολογία» στην Ήνωτέρα Σχολή Ξεναγών

του ΕΟΤ. Βέβαια ούτε ή Σχολή Ξεναγών του ΕΟΤ είναι ΑΕΙ ούτε ή προϊστορική άρχαιολογία έχει σχέση μέ τό γνωστικό αντικείμενο της θέσης στην όποία εξέλεγη.

Ή κατάλογος των δημοσιεύσεων της νέας καθηγήτριας της Παντείου δέν είναι μικρός. Δυστυχώς, πρόκειται για δημοσιεύσεις στην προϊστορική άρχαιολογία, εκτός από δύο εργασίες: «Σκέψεις για την προβληματική της δημιουργικής πολιτιστικής ανάπτυξης», Αθήνα 1984 (48 σελίδες μικρού σχήματος) και «Όργάνωση της πολιτιστικής διοίκησης», Αθήνα 1982 (64 σελίδες μικρού σχήματος). Άκριβώς όμως αυτές οι δύο εργασίες είναι ιδιωτικές εκδόσεις και επομένως όχι δημοσιεύσεις.

Ή κ. Κόνσολα εξέλεγη στη θέση της επίκουρου καθηγήτριας μετά από εισήγηση της έπιτροπής, που έκρινε ότι μέ αυτά που αναφέραμε «υπερκαλύπτει στό πολλαπλάσιο την άπαιτηση του νόμου» (υπογράμμιση της έπιτροπής). Τό γεγονός ότι ένας καθηγητής Διοικητικού Δικαίου (Δ. Κόρσο), ένας καθηγητής Συνταγματικής Δικαίου (Δ. Τσάτσο) και ένας επίκουρος καθηγητής Διοικητικής Ήπιστήμης (Γ. Ρούσης) έκριναν δημοσιεύσεις προϊστορικής άρχαιολογίας άποστομώνει όποιονδήποτε που θά ισχυριζόταν ότι τό επίπεδο των διδασκόντων στα ελληνικά ΑΕΙ είναι χαμηλό. Πάντως, όρισμένα μέλη της Γ.Σ. εξέφρασαν έπιφυλάξεις για την άρμοδιότητα της εισηγητικής έπιτροπής.

Και στην περίπτωση της κ. Στεφάνου και σέ κείνη της κ. Κόνσολα, τό λόγο έχουν τώρα ή πρυτανεία της Παντείου και τό ύπουργείο που θά διεξαγάγουν τόν έλεγχο νομιμότητας της έκλογής. Στην περίπτωση της πρυτανείας αξίζει ιδιαίτερος νά αναμείνει κανείς τό αποτέλεσμα του έλέγχου, μιά και ή κ. Στεφάνου είναι νομικός σύμβουλος της σχολής.

Ή απομένει τό εύλογο έρώτημα πώς σχηματίζονται οι πλειοψηφίες για έκλογές ύποψηφίων καθηγητών, οι όποιοι δέν πληρούν ούτε τις ούσιαστικές αλλά ούτε και τις τυπικές προϋποθέσεις; Τί είδους συναλλαγές προηγούνται και τί είδους άνταλλάγματα δίνονται;

Θόδωρος Βασιλείου

2. Τά κινήσαντα την ελληνική νομολογία αίτια στη διαμόρφωση του τεκμηρίου νομιμότητας των διοικητικών πράξεων, Αθήνα 1985.

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑ :

ΝΕΕΣ ΡΥΘΜΙΣΕΙΣ

Ή

ΝΕΑ ΑΔΙΕΞΟΔΑ

του Χρήστου Μόσιαλου

Λένε πώς τή γαλήνη τή διαδέχεται ή καταιγίδα. Κάτι ανάλογο συμβαίνει αυτή τήν εποχή και στον ιδιαίτερα ταλαιπωρημένο χώρο τής Ανώτατης Παιδείας, όπου τή μακαριότητα και τήν τελμάτωση του προηγούμενου πανεπιστημιακού έτους τήν αντικατέστησε μιά βροχή ρυθμίσεων, διατάξεων και νομοσχεδίων. Έτσι, τή διάταξη τής Συγκλήτου για τήν εφαρμογή νέων εξεταστικών μέτρων τήν ακολούθησε ή αναβίωση των πειθαρχικών και τό νομοσχέδιο για τή «Ρύθμιση θεμάτων ΑΕΙ» (πού μόλις ψηφίστηκε). Ο κύκλος προβλέπεται νά κλείσει στή σύνοδο του ΣΑΠ τόν Ιανουάριο, όπου θά «άποφασιστεί» ή δραματική (τής τάξεως του 50%) μείωση των εισακτέων.

Οι εξελίξεις αυτές σημειώνονται μέσα σ' ένα τεταμένο κλίμα γενικής αποδοκιμασίας και δυσαρέσκειας για τήν κατάσταση που επικρατεί στά ΑΕΙ (τόσο στον τομέα των σπουδών, όσο και στον τομέα τής συνδιοίκησης), μιά κατάσταση που, απ' ό,τι φαίνεται, δέν εξυπηρετεί τους σκοπούς και τίς ανάγκες κανένου από τους ενδιαφερόμενους, είτε αυτοί όρίζονται ως (παλιά ή νέα) συντήρηση είτε ως άριστερά.

Τά προβληματικά εξάμηνα

Άλλά άς προσεγγίσουμε καλύτερα τά πράγματα από τήν άρχή. Όπως έδειξε ό καιρός, τό σπάσιμο των παλιών ετήσιων μαθημάτων σε εξαμηνιαία και ή άφαιρεση μιās εξεταστικής περιόδου δέν στάθηκαν άρκετά ώστε νά σωφρονίσουν άπόλυτα τους φοιτητές και νά μεθοδεύσουν τή χωρίς δρους επιστροφή τους στά έδρανα. Σίγουρα κατάφεραν νά βάλουν κάποια στοιχειώδη τάξη αλλά όρισμένοι άλλοι παράγοντες (όχι ιδιαίτερα όρατοί σε κάποια περιφερειακά πανεπιστήμια), όπως ή έλλειψη ύποδομής και οικονομικής αυτότελειας, ή οργανωτική και εκπαιδευτική άρρυθμία, καθώς και (κυρίως) ή μή άμεση σύνδεση άπόδοσης του φοιτητή και κοινωνικής ανέλιξης του, συντέλεσαν στό νά τορπιλιστεί σε μεγάλο

βαθμό ή μεγαλόπνη προσπάθεια όργάνωσης των σπουδών σε διαφορετική χρονική (και τελικά εκπαιδευτική) βάση.

Έτσι, φτάσαμε στίς σημερινές ρυθμίσεις, με πρώτη τήν εφαρμογή των διατάξεων που προβλέπονται από τό νόμο 1566/85 για τίς εξετάσεις, τό περίφημο ν+3. Με τίς διατάξεις αυτές ουσιαστικά επαναφέρεται τό παλιό καθεστώς των τριών επιτρεπόμενων μεταφορών καθώς ή μή εφαρμογή των προαπαιτούμενων, τά όποια υποτίθεται ότι θά διδάσκονταν σε όλα τά εξάμηνα, περιορίζει τή διδασκαλία κάθε μαθήματος σε ένα μόνο από τά δύο εξάμηνα του έτους. Κατ' αυτόν τόν τρόπο, καθώς για νά εξεταστεί κάποιος σε ένα μάθημα πρέπει νά έχει έγγραφει (ή επανεγγραφει) σ' αυτό και νά τό έχει παρακολουθήσει, έχουμε τόν άμεσο περιορισμό των επιλογών εξέτασης όπως και τήν άπαιτήση για συνεχή ροή επιτυχών αποτελεσμά-

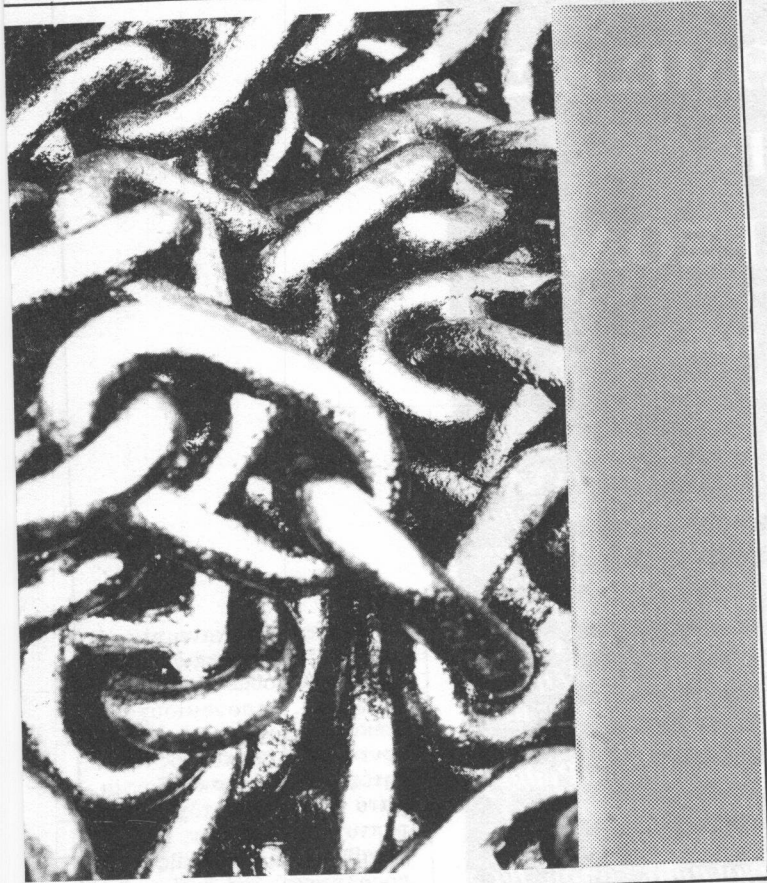
των από τόν εξεταζόμενο, γιατί μιά σειρά άποτυχιών μπορεί νά σημαίνει γι' αυτόν τήν άπώλεια (όπως και με τό παλιό σύστημα) ενός ή και περισσότερων ετών.

Συνεπώς, θά πρέπει νά ακολουθήσει κανείς ένα πολύ σφιχτό και έξουθενωτικό πρόγραμμα και νά προσανατολίσει έξ ολοκλήρου τίς δραστηριότητές του στό πεδίο των εξεταστικών μαχών για νά μπορέσει νά τελειώσει τήν πανεπιστημιακή του θητεία μέσα σε κάποια λογικά χρονικά όρια. Και άκόμη περισσότερο για νά κατακτήσει τήν άπαραίτητη πιά ύψηλή βαθμολογία. Και για τά δύο αυτά ζητήματα (χρονική διάρκεια σπουδών, βαθμολογία πτυχίου) έχει φροντίσει τό νέο νομοσχέδιο για τους διορισμούς. Ένα νομοσχέδιο που αντικαθιστά τά παλαιότερα «κοινωνικά» (κατά κύριο λόγο) κριτήρια με κάποια άλλα, τά όποια φανάζουν περισσότερο «άξιοκρατικά», σε μιά προσπάθεια άνα-

βάθμισης του κατανεμητικού ρόλου του πανεπιστημίου. Έτσι βλέπουμε τους, παλαιότερα, προνομιούχους «οικογενειάρχες» νά εξισώνονται με «λιάν καλούς» φοιτητές και νά ύποσκελίζονται κατά πολύ από κατόχους μεταπτυχιακών τίτλων, σε μιά μεταβολή τής λογικής των προσλήψεων από εκείνη τής άπλής ίκανοποίησης άγανακτισμένων ψηφοφόρων στήν άπέλπιδα προσπάθεια άγρας ικανών μάντζερ.

Έπιστρέφοντας στον πανεπιστημιακό χώρο, θά δούμε ότι τά προϊόντα του κατανέμονται σε τρεις κατηγορίες: Τους «άριστους», που άμείβονται με 40 μόρια, στους λιάν καλούς, που τους άπονέμεται ένα μεγάλο «εύχαριστώ» για τή συμμετοχή τους, και στους ζηλωτές των μεταπτυχιακών σπουδών που άποκτούν 70 ή 50 μόρια αντίστοιχα, αν κατέχουν διδακτορικό δίπλωμα ή «μεταπτυχιακό» δίπλωμα έτήσιας, τουλάχιστον, φοίτησης. Από τήν άλλη μεριά, όσο πίο γρήγορα πάρει κανείς τό πτυχίο του, τόσο καλύτερα καθώς άφ' ενός άμείβεται με ένα μόριο για κάθε χρόνο άεργίας που περνά από τήν άποφοίτησή του και άφ' έτέρου ή δυνατότητά του για διορισμό φτάνει μόνο μέχρι τό τριακοστό πέμπτο έτος τής ήλικίας του.

Τό σύστημα αυτό τής πρόσληψης των άποφοιτών βρίσκεται σε άμεση συνάρτηση με τήν ειδική διαμόρφωση τής άγοράς έργασίας

των πτυχιούχων στη χώρα μας. Έτσι, ενώ στις προηγμένες δυτικές χώρες ο ιδιωτικός τομέας είναι αυτός που απορροφά το μέγιστο μέρος τους, στην Ελλάδα οι πτυχιούχοι προσλαμβάνονται κυρίως από τον δημόσιο τομέα, κατάσταση με μάλλον δυσάρεστα αποτελέσματα για τις υπάρχουσες δομές και όπωσδήποτε αρκετά βασανιστική για μία κυβέρνηση που διχάζεται ανάμεσα στη «φιλολαϊκή» πολιτική των αναγκαστικών μαζικών διορισμών και σε μία διαρκώς αυξανόμενη «ανάγκη» για παραγωγικότητα και λιτότητα.

Άρα, τό πρόβλημα που παρουσιάζεται σε όποιον επιθυμεί από τη μία να διαχειριστεί (έστω βραχυπρόθεσμα) αυτή τη διττή κρίση κατανομής και αξιοποίησης του δυναμικού των αποφοίτων και από την άλλη να χειραγωγήσει ιδεολογικά τον εκπαιδευτικό μηχανισμό μπορεί να λυθεί (έλλειψει καταλλήλου αναπτυξιακού προγράμματος) με την προσφυγή στα παλιά καλά και άποτελεσματικά ιδεολογήματα της άξιοκρατίας. Οι «άξιοι» αποφοιτούν γρήγορα

και με καλό βαθμό, οι «άξιοι» προσλαμβάνονται άμέσως, οι «άξιοι» εξελίσσονται και επιτυγχάνουν. Και άπ' ό,τι φαίνεται, από τού χρόνου μόνον οι «άξιοι» θα είναι ικανοί να έχουν αυτή την ευκαιρία, καθώς λίγοι θα είναι πλέον οι έκλεκτοι εισαγόμενοι. Ο υπερπληθυσμός των πανεπιστημίων είναι μία από τις κύριες αιτίες της κατανεμητικής τους κρίσης, αλλά, όπως δείχνουν τά πράγματα, ό νομοθέτης κατέληξε γρήγορα στη συνήθη άπλουστευτική πρόταση. "Αν δέν έχεις κόσμο να κατανείμεις, δέν έχεις κατανεμητικό πρόβλημα...

Ο νέος τρόπος ύπολογισμού των μορίων

Κάπου έδω εισέρχεται στην ίδια κατεύθυνση και ή διάταξη τού νομοσχεδίου σύμφωνα με την όποία «ό τρόπος ύπολογισμού τού βαθμού τού πτυχίου για τούς φοιτητές που έχουν εισαχθεί στα ΑΕΙ από τό άκαδημαϊκό έτος 1983-84 και μετά, καθορίζεται με Π.Δ. που εκδίδεται με πρόταση τού ύπουργού Παι-

δείας ύστερα από γνώμη των Συγκλήτων των ΑΕΙ». Έχουμε έτσι μεταφορά των εύθυνών για τό βαθμό τού πτυχίου από τόν (άείμνηστο) έσωτερικό κανονισμό στα χέρια τού ύπουργείου, μία πράξη που δίνει τήν ευχέρεια στους κρατικούς λειτουργούς για συνολική ρύθμιση τής άξιας κάθε μαθήματος και πτυχίου.

Κατ' αυτόν τόν τρόπο, ενώ ήδη έχουμε διακρίσεις ανάμεσα σε μαθήματα με τό να αντιπροσωπεύει τό καθένα διαφορετικές διδακτικές μονάδες (άρα και να έχει μεγαλύτερη ή μικρότερη σημασία για τήν άπόκτηση τού πτυχίου) δρομολογείται ένα νέο σύστημα ύπολογισμού τού τελικού βαθμού που μεγαλώνει τίσ άνισότητες. Σύμφωνα μ' αυτό, ό βαθμός κάθε μαθήματος ύπολογίζεται με τόν αριθμό των αντίστοιχων του διδακτικών μονάδων και τό σύνολο διαιρείται διά τού αριθμού των διδακτικών μονάδων που άπαιτούνται για τήν άπόκτηση πτυχίου.

Και βέβαια, όπως οι άποφοιτοι όμοιων σχολών θά έχουν ανάλογο επαγγελματικό προσανατολισμό, θά είναι «άξιοκρατικό» οι ρυθμίσεις να είναι συνολικές και για όλα τά ΑΕΙ. Κάπου έδω ό ένδεικτικό πρόγραμμα κάθε φοιτητή και ή αυτοτέλεια κάθε ιδρύματος αρχίζουν να στριμώχνονται επίκίνδυνα. Άκόμη περισσότερο με τό σύστημα αυτό προσφέρεται αρκετά καλύτερος έλεγχος τής βαθμολογίας κάθε φοιτητή, καθώς άρκει να καθλωθούν χαμηλά οι βαθμοί του σε όρισμένα ιδιαίτερα σημαίνοντα μαθήματα για να μειωθεί σημαντικά και ό τελικός του βαθμός. Έτσι άφ' ενός οι άποφοιτοι των λεγόμενων «μαζικών σχολών» άπομακρύνονται κάπως από τούς ως τώρα προσφιλείς τούς διορισμούς και άφ' έτέρου επιλέγονται οι άπόφοιτοι των σχολών «έλίτ» σε μία προοπτική αναβάθμισης τού επαγγελματικού τους μέλλοντος (όπως τό παράδειγμα τής Νομικής με τή μεθόδευση να ύπάρχει βαθμολογικό όριο για τίσ δυνατότητες άσκησης δικηγορίας). Όστόσο, και σ' αυτή τήν περίπτωση έλλοχεύει ό κίνδυνος τής «ιδιωτικής πρατοβουλίας». Σπρωγμένος ό φοιτητής σ' έναν άτέλειωτο

άγωνα δρόμου για τή βελτίωση των επιδόσεών του, είναι λογικό κάποτε να μεταχειριστεί «άνιέρα» μέσα για τό σκοπό αυτό. Μέ άφορμή λοιπόν τά ύπάρχοντα (και διαρκώς αυξανόμενα) κρούσματα άντιγραφών, έχουμε τήν έπαναφορά των Πειθαρχικών Συμβουλίων, άρχικά σε κάποιες σχολές (ΑΣΟΕΕ, Πολυτεχνείο) και άργότερα σε όλες. Σίγουρα δε τά πειθαρχικά μέτρα πρόκειται να έπεκταθούν (όπως έχει γίνει στο Πολυτεχνείο) και σε γενικότερα ζητήματα ήθικης τάξεως και συμπεριφοράς των φοιτητών, πράγμα που συμπληρώνει τήν εικόνα τής χειραγώγησης.

Βλέπουμε λοιπόν ότι ή επιθετική πολιτική τού ύπουργείου έπεκτείνεται στο σύνολο των μετώπων τής κατανεμητικής και ιδεολογικής κρίσης των ΑΕΙ, έμπνεόμενη από μία λογική συγκεντρωτικών ρυθμίσεων με μία πληρότητα σπάνια για τήν τολαίπωρη κρατική μας μηχανή (κι άκόμα δέν άκούσαμε τίποτα για τά μεταπτυχιακά). Τήν ίδια στιγμή, οι ύποτιθέμενοι άντίπαλοι σ' αυτήν τήν άπόπειρα είτε άρκοούνται σε διακομματικές συνεννοήσεις και παραχωρήσεις είτε κείτονται διαλυμένοι και ήμικθανείς, άδυνατώντας να κατανοήσουν τό νόημα των μεταβολών που επιχειρούνται, έξαντλώντας στήν καλύτερη περίπτωση τό δυναμισμό τους σε επιδείξεις συντεχνιακού πνεύματος. Η άνυπαρξία βέβαια τού όποιου «φοιτητικού κινήματος» διευκολύνει τήν έφαρμογή των μεταρρυθμίσεων, χωρίς έστω τό καθιερωμένο παζάρι μεταξύ ύπουργείου και παρατάξεων. Όστόσο, δέν θά 'πρεπε κανείς να νομίζει ότι ή κεντρική έξουσία επιθυμεί να πάρει στήν πλάτη της και όλες τίσ συνέπειες των τωρινών ή και μελλοντικών πράξεών της. Άντίθετα (και στήν περίπτωση αυτή έχουμε τό δεύτερο αλλά έξίσου σημαντικό σκέλος των ρυθμίσεων τού νέου νομοσχεδίου), οι πρυτάνεις αναγορεύονται σε συνεταιίρους τού ύπουργού και αναβαθμίζεται τό κεντρικό όργανο άσκησης έξουσίας στα ΑΕΙ, ή Σύγκλητος.

Η «αναβάθμιση» τής Συγκλήτου

Έτσι, παρουσιάζεται στήν

παράγραφο 1 του άρθρου 1 του νόμου ή διατύπωση: «Μεταβιβάζεται στον πρύτανη του ΑΕΙ ή αρμοδιότητα των κατά νόμο απαιτούμενων πράξεων διορισμού, πρόσληψης, μονιμοποίησης και ανανέωσης σύμβασης προσωπικού κάθε κατηγορίας...», ή όποια υποτίθεται ότι συμβάλλει ουσιαστικά στην αὐτοτέλεια τῶν ΑΕΙ. Θά μπορούσε νά παρατηρηθεῖ κανεῖς πρῶτα ἀπ' ὅλα ὅτι οἱ ἀρμοδιότητες χορηγοῦνται στόν πρύτανη καί ὄχι στό ἐκάστοτε συνδιοικητικά ὄργανα, σέ μιά κατεύθυνση ἀναβίωσης τῶν πάλαι ποτέ πανίσχυρων Πρυτανικῶν Συμβουλῶν, προσπάθεια πού ἐνισχύεται ἰδιαίτερα τόν τελευταῖο καιρό μέ τίς συχνές καί ἀποφασιστικές συσκέψεις μεταξύ τοῦ ὑπουργοῦ καί τοῦ συνόλου τῶν πρυτάνεων. Ἀκόμη περισσότερο, μέ τή ρύθμιση αὐτή δέν θίγεται στό ἐλάχιστο τό φλέγον πρόβλημα τῆς οἰκονομικῆς αὐτοτέλειας τῶν ΑΕΙ, καθώς ὅλες οἱ παραπάνω «οὐσιαστικές» κατά νόμο πράξεις θά πρέπει προηγουμένως νά ἔχουν διέλθει καί ἐγκριθεῖ δύο (!) φορές ἀπό τό ὑπουργεῖο Οἰκονομικῶν γιά νά λάβουν τήν ἀπαραίτητη γιά τήν πραγματοποίησή τους χρηματοδότηση. Ἀπλῶς μέ τό νομοσχέδιο παραλείπεται ἕνα τρίτο (!) πηγαῖνα γιά τήν τελική πιά ἐγκριση. Ὅπως ὁμολογοῦν καί οἱ ὑποστηρικτές τῶν μεταβολῶν: «Τό πρόβλημα μέ τό νομοσχέδιο δέν εἶναι αὐτά πού λέει ἀλλά αὐτά πού δέν λέει...», τό αἰώνιο δηλαδή πρόβλημα τῆς οἰκονομικῆς ἐξάρτησης τῶν ΑΕΙ ἀπ' τό κράτος.

Ὡστόσο, ἡ ἀτολμία τοῦ νόμου δέν θά πρέπει νά μᾶς καθιστᾷ ἀδιάφορους μπροστά στή διαφαινόμενη συνολικότερη προσπάθεια μοιράσματος τῶν εὐθυνῶν μεταξύ τοῦ ὑπουργείου καί τῶν διοικητικῶν ὀργάνων τῶν ΑΕΙ. Ἔτσι, στίς Συγκλήτους ἀφέθηκε τό ἐργο τῆς ἐφαρμογῆς τοῦ ν+3 καί τῶν Πειθαρχικῶν, καί τό ΣΑΠ θά εἶναι αὐτό πού θά προτείνει τελικά τή μείωση τῶν εἰσακτέων. Στήν ἴδια κατεύθυνση ἐντάσσεται καί τό προσεκτικό ξεπάγωμα τῶν σχέσεων μεταξύ τῆς Πολιτείας καί τοῦ πάλαι ποτέ «καθηγητικοῦ κατεστημένου» (κάθε πολιτικῆς ἀποχρώσεως).

Ἐκτός ἀπό μεμονωμένες γραφικές περιπτώσεις, οἱ πρῶν αὐθέντες τῶν «ἐδρῶν» μοιάζουν νά δέχονται πιά τίς ρυθμίσεις τοῦ 1268/82 καί συνδιαλέγονται μέ τήν κυβέρνηση σέ μιά προσπάθεια βελτίωσης τῆς θέσης τους, προβάλλοντας τοὺς ἑαυτοὺς τούς ὡς τοὺς μόνους φορεῖς κοινῆς λογικῆς μέσα στό «κομματικό χάος» τῶν πάσης φύσεως παρατάξεων. Συνεπῶς, μέ τή «συνεργασία ὄλων» γιά τή χάραξη τῆς πολιτικῆς γιά τήν ἀνώτατη ἐκπαίδευση δίνεται πρὸς τά ἔξω ἡ ἀπαραίτητη εἰκόνα τῆς ὁμοψυχίας γιά μιά «σταυροφορία σωτηρίας τῆς Παιδείας μας» καί κατ' ἐπέκταση σωτηρίας τῆς προόδου τῆς χώρας ὁλόκληρης. Τώρα πιά δέν θά εἶναι τό «ἀντιδραστικό» ὑπουργεῖο αὐτό πού θά ἐπιβάλει πειθαρχικά, ἐξεταστικά ἢ ἄλλου εἶδους μέτρα ἀλλά ἡ ἴδια ἡ ἀδυσώπητη πραγματικότητα, μέ τή σύμφωνη γνώμη προσώπων σεβαστῶν καί μέ κύρος, πού βέβαια θά νέμονται ἀνάλογα καί τήν ἀντίστοιχη ἐξουσία. Ὡς ἐδῶ ὅλα βαίνουν ὁμαλά καί μέ χάρη. Ἀλλά θά μπορούσε εὐκολα κάποιος νά καταλάβει ὅτι ὅλη ἡ προηγούμενη κατασκευῆ βασίζεται στήν παραδοχή ὅτι ἡ συνεργασία μεταξύ τῆς κεντρικῆς ἐξουσίας καί αὐτῆς τῶν ΑΕΙ θά εἶναι ἀγαστή καί ἀνεμπόδιση. Τό πῶς θά μπορούσε νά ἐπιτευχθεῖ κάτι τέτοιο μέ τό σημερινό μοντέλο διοίκησης ὅταν ἡ ἐξουσία κατακερματίζεται στά διάφορα Τμήματα, ὅπου οἱ ἕκαστοι ἐξιδιαιτερωμένους τους συμβάλλουν στή λήψη ἀποφάσεων ἔξω ἀπό τήν κεντρική γραμμὴ ἀπορρυθμίζοντας τήν, εἶναι δύσκολο νά ἀπαντηθεῖ.

Νέος συγκεντρωτισμός

Χρειάζεται συνεπῶς μιά συγκεντρωτικὴ ἐξουσία, ἕνα μοναδικό ὄργανο, στοὺς κόλπους τοῦ ὁποίου θά ρυθμίζονται, βάσει τοῦ θεσμικοῦ πλαισίου, τά πάντα. Κάπου ἐδῶ ὁ νόμος ἐπεμβαίνει καί (ἄρθρο 1, παράγραφος 6, ἐδάφιο β) θέτει νέα στάτους (Οἱ λέξεις: «Ἡ γνώμη τῶν Τμημάτων καί τῶν Σχολῶν τῶν ΑΕΙ» ἀντικαθίστανται ἀπό τίς λέξεις: «Ἡ γνώμη τῶν Συγκλήτων τῶν ΑΕΙ»), σέ ἕνα ζήτημα ἀρκετά σημαντικό ὅπως «ἡ διαδικασία καί οἱ λεπτομέρειες ἐκδο-

σης, διάθεσης καί διακίνησης πανεπιστημιακῶν διδακτικῶν βιβλίων καθώς καί οἱ ὅροι καί οἱ διαδικασίες γιά τήν ἀποζημίωση τῶν συγγραφέων» (ἄρθρο 23, παράγραφος 3 τοῦ 1268/82), στήν προοπτική βέβαια τῆς σταδιακῆς μεταβίβασης στά χέρια τῆς Συγκλήτου ὄλων τῶν ἀρμοδιοτήτων τῶν Τμημάτων.

Περνᾶμε κατ' αὐτόν τόν τρόπο ἀπό τήν ἐποχὴ τῆς «φεουδαρχίας» τῶν Τμημάτων, στήν ἐποχὴ τῆς «μοναρχίας» τῆς Συγκλήτου, μιά μεταβολὴ πού καταρρίπτει τήν ὁποιαδήποτε διάκριση «συμμετοχῆς» καί «συνδιοίκησης». Τώρα πιά τό θέμα δέν μπαίνει καν. Οἱ ἀπόλυτα θεσμικὲς διαδικασίες τῆς Συγκλήτου ὄχι μόνο δέν ἐπηρεάζονται ἀπό ὁποιαδήποτε μαζικὴ διεργασία κινήματος ἀλλά, ἀντίθετα, μᾶλλον εὐνοοῦν τό κομματικό παζάρι καί τό μέχρι θανάτου συντεχνιακό πνεῦμα, ἐξυπηρετώντας ἄξια τοὺς σκοποὺς τῆς «συνδιοίκησης». Τό ὅποιο ποσοστὸ τῆς φοιτητικῆς ἐκπροσώπησης δέν ἔχει κανένα νόημα ὅταν αὐτὴ ἐντάσσεται στό διακομματικό παιχνίδι καί χάνει κάθε ἐπαφή μέ τά πραγματικά προβλήματα τῶν πολλῶν. Μοιάζουν ἔτσι νά εὐδοκῶνται οἱ

προσδοκίες τοῦ νομοθέτη τοῦ 1268/82 γιά ἕνα εὐνομούμενο πανεπιστήμιο πού «θά προάγει τήν ἐπιστημονικὴ γνώση καί τίς ἀξίες της» καί ὅπου οἱ διαφωνίες θά λύνονται εἰρηνικά σέ ἐπίπεδο ἐκπροσώπων γύρω ἀπὸ στρογγυλά τραπέζια, ὑπὸ τήν ὑψηλὴ ἐποπτεία τοῦ ὑπουργείου. Ξεμπερδεύουμε μιά καὶ καλὴ μέ τά «κινήματα», τά «μορφώματα», τίς «καταλήψεις», τίς «ἀγωνιστικὲς κινητοποιήσεις». Ὅλα αὐτά δέν θά ἔχουν πιά λόγο ὑπαρξῆς καθώς ἡ συνδιοίκηση θά φροντίζει ἄμεσα γιά ὁποιο ζήτημα προκύπτει.

Ἔτσι θά βαδίζουμε στό σκοτάδι. Ὡσπου νά σκοπώσουμε ἢ ὥσπου νά φτάσει τό μαχαίρι στό κόκαλο ὅπως σέ κάποια φίλη καί σύμμαχο χώρα. Καί τότε, ποιὸς ξέρει, μπορεῖ ἀκόμη, νά ἀρχίσουν τά πράγματα νά ἀλλάζουν, νά ἔρχονται ἀνάποδα. Μπορεῖ νά δοῦμε τόν κόσμο νά γυρνᾷ στίς αἰθούσες ὄχι μόνο γιά ν' ἀκούσει μάθημα καί νά ψηφίσει ἀλλά καί γιά νά ἀνταλλάξει γνώμες καί ἀπόψεις, νά σκεφτεῖ καί νά προβληματιστεῖ. Ἄν βέβαια εἶναι δυνατό νά γίνουν πιά τέτοια πράγματα. Ἀλλά αὐτό εἶναι μιά ἄλλη ἱστορία...

Ἡ ἄγρια, ἡ μεσαιωνική, ὅπως εὐστοχα χαρακτηρίστηκε,¹ κατάσταση πού ἐπικρατεῖ στίς ἑλληνικές φυλακές, σέ ὀρισμένες τουλάχιστον ἀπ' αὐτές, μέ χειρότερες τίς φυλακές τῆς Κέρκυρας, εἶναι ἀρκετά γνωστή ὥστε νά μή χρειάζονται νέες πρόσθετες μελανές περιγραφές. Οἱ ἀνεπάρκειες ἐξάλλου τοῦ σωφρονιστικοῦ μας συστήματος ἔχουν κατά καιρούς, καί αὐτές, ἐπισημανθεῖ — ἔχει μάλιστα συνταχθεῖ καί σχέδιο Σωφρονιστικοῦ Κώδικα² — ὥστε νά περιττεύει κάθε νέα διαπίστωση τῆς ἀνάγκης ἀναμόρφωσής του. Ἐκεῖνο πού προέχει, σήμερα, εἶναι ἡ κατά τό δυνατόν ἀποτελεσματικότερη ὀργάνωση καί διεξαγωγή τοῦ ἀγώνα γιά τήν οὐσιαστική βελτίωση τῶν συνθηκῶν διαβίωσης τῶν κρατουμένων παντός εἴδους, καί παράλληλα ἡ διαμόρφωση, μέσα ἀπό τό διάλογο καί τήν ἀναζήτηση, μιᾶς σαφοῦς ἀντίληψης γιά τή λειτουργία τῶν φυλακῶν καί τοῦ θεσμοῦ τῆς φυλάκισης στή σημερινή ἑλληνική κοινωνία. Ἡ συζήτηση σχετικά μέ τήν ποινή καί τίς φυλακές μπορεῖ, ἀφομοιώνοντας καί ὅσα ἡ διεθνῆς ἐμπειρία καί προβληματική — ἐξαιρετικά πλούσια στό θέμα αὐτό — μᾶς ἔχει κληροδοτήσει, νά προχωρεῖ παράλληλα μέ τόν ἀγώνα γιά τά δικαιώματα τῶν κρατουμένων καί τήν ἀναμόρφωση τοῦ σωφρονιστικοῦ μας συστήματος. Τελικός στόχος παραμένει ἡ ἀποκάλυψη στήν κοινή γνώμη τοῦ ἀπάνθρωπου καί ἱστορικά πεπερασμένου χαρακτήρα τοῦ θεσμοῦ τῆς φυλάκισης μαζί μέ τή συνειδητοποίηση τῆς δυνατότητας σταδιακῆς ἀποδυνάμωσής της καί ἐφαρμογῆς ἐναλλακτικῶν μορφῶν τιμωρίας ἢ ἐπιβολῆς ποινῆς σέ ὅσους παραβαίνουν τό νόμο.³

Τά συνταγματικά δικαιώματα τῶν φυλακισμένων

τοῦ Ἀντώνη Μανιτάκη

Στίς σελίδες πού ἀκολουθοῦν θά ἀσχοληθοῦμε κυρίως μέ τά δικαιώματα τῶν φυλακισμένων, ὅπως αὐτά ἀπορρέουν ἀπό τό Σύνταγμα καί τήν Εὐρωπαϊκή Σύμβαση τῶν Δικαιωμάτων τοῦ Ἀνθρώπου. Ἡ στεγνή περιγραφή τῆς ὑποκειμενικῆς νομικῆς κατάστασης τῶν φυλακισμένων ἀποβλέπει, ἀπό τή μιά μεριά, νά διαλύσει μερικές νομικές πλάνες σχετικά μέ τό νομικό καθεστώς πού διέπει τή φυλάκιση, καί ἀπό τήν ἄλλη νά δείξει τά νομικά μέσα πού διαθέτουν οἱ φυλακισμένοι γιά νά προστατεύσουν τόν ἑαυτό τους ἀπό τίς αὐθαιρεσίες καί ἀπάνθρωπες μεταχειρίσεις τῶν φυλάκων. Ἡ πάλι μέσα ἀπό τό Δίκαιο ἢ μέ τή βοήθεια τοῦ Δικαίου, ὅσο μικρή ἀποτελεσματικότητα καί ἂν ἐμφανίζει, δέν εἶναι ποτέ ἀμελητέα. Θά πρέπει ἐπιτέλους ὅλοι μας νά καταλάβουμε, καί ἰδίως ὅσοι ἀπό μᾶς μιλοῦν στό ὄνομα τῆς Ἀριστερᾶς, ὅτι ὁ ἀγῶνας πού στρέφεται κατά τῆς ἐξουσίας καί κατά πάσης μορφῆς ἐξουσιασῆς, ἐπειδή ἡ ἐξουσία ἀσκεῖται πάντα μέ τή μορφή Δικαίου, ἔχει καί μιά ὄψη νομική πού δέν εἶναι ἡ λιγότερο σημαντική.

Τό Δίκαιο δέν εἶναι ἀπλῶς ἓνα ὄργανο στά χέρια τῆς κυρίαρχης τάξης, οὔτε ἓνα μέσο μόνο μέ τό ὅποιο συγκαλύπτεται ἡ βία καί ἡ ἐκμετάλλευση¹ εἶναι ταυτόχρονα καί μέσο υπεράσπισης καί διεκδίκησης καί ἄρα πάλι τῶν ἐξουσιαζομένων² διότι ἔχει χαρακτήρα διυποκειμενικό ἢ χαρακτήρα διασύνδεσης καί ἐπικοινωνίας.³ Χάρη στό Δίκαιο συγκροτοῦνται, συστηματοποιοῦνται, ἀναπαράγονται καί ἐπιβάλλονται καταναγκαστικά σχέσεις ἐξουσίας. Ἡ ἐνασχόληση ἄρα μέ τή νομική ἐμφάνιση μιᾶς σχέσης ἐξουσίας, ὅπως εἶναι ἡ σχέση κρατικῆς ἐξουσίας — φυλακισμένων ἢ φυλάκων — φυλακισμένων, ἰσοδυναμεῖ μέ ἐνασχόληση μέ ὅρο συστατικό τῆς ἴδιας αὐτῆς σχέσης.

Φυλακή = στέρηση τῆς φυσικῆς ἐλευθερίας

Φυλακή εἶναι ἓνας εἰδικά διαρρυθμισμένος χώρος ὁμαδικῆς διαμονῆς στόν ὅποιο οἱ φυλακισμένοι ἐκτίουν σέ εἰδικές

συνθήκες ἐπιτήρησης ποινῆ στερητικῆ τῆς προσωπικῆς τους ἐλευθερίας. Ἡ φυλάκιση (ἐδῶ ὁ ὅρος φυλάκιση δέν ταυτίζεται μέ τήν ἔννοια πού χρησιμοποιεῖται στόν Ποινικό Κώδικα, ἄρθρο 51, περιλαμβάνει κάθε στερητικῆ τῆς ἐλευθερίας ποινή)⁴ ἀποτελεῖ στήν ἐποχή μας τήν κυριότερη, τή βασικότερη τιμωρία πού ἐπιβάλλεται ἀπό τό κράτος στόν ἐγκληματήσαντα, ὡς ἀνταπόδοση καί γενική καί εἰδική πρόληψη γιά τό ἐγκλημα πού διέπραξε. Ἡ ποινή λοιπόν πού ἐπιβάλλεται στό δράστη, ὡς ρυθμισμένη ἀντίδραση τοῦ κράτους στό «ἐγκλημα», εἶναι κυρίως καί βασικά ἡ στέρηση τῆς προσωπικῆς του ἐλευθερίας.

Ἐγκλεισμός «τῶν παραβατῶν τῶν νόμων» στίς φυλακές ἢ καλύτερα ἢ γενίκευση καί συστηματοποίηση τοῦ τρό-

1. Σέ ἐκδήλωση πού ἔγινε στό Πανεπιστήμιο Θεσσαλονίκης στίς 4 Νοεμβρίου 1986 καί ὁργανώθηκε ἀπό τήν Ἐπιτροπή θεολόγων μέ τή συμμετοχή τῆς Ἱατροπούλου καί τῶν Μανιτάκη, Τσαναῦ καί ἐνός ἐκπροσώπου τῆς Ἐπιτροπῆς. Οἱ γραμμές πού ἀκολουθοῦν ἀποτελοῦν, γραπτή ἐκτεταμένη ἀπόδοση τῆς προφορικῆς εἰσήγησης πού ἔκανα τότε.

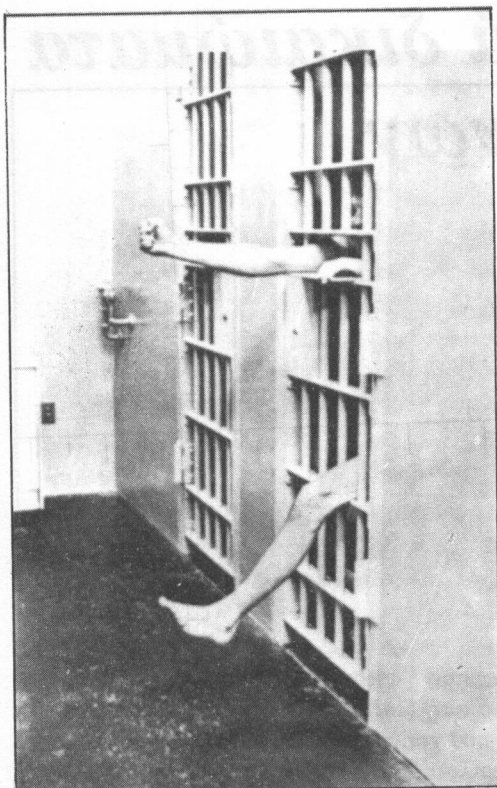
2. Βλέπε ἀναλυτικά Στ. Ἀλεξιάδη, *Πρός ἀναμόρφωση τοῦ σωφρονιστικοῦ μας συστήματος*, ἐκδ. Σάκκουλα, Ἀθήνα, 1983. Βλέπε ἀκόμη καί Στ. Ἀναγνωστάκη, *Σωφρονιστικό Δίκαιο*, 1978.

3. Ἀπό τήν πρόσφατη συζήτηση σχετικά μέ τίς ἐναλλακτικές ποινές βλέπε τό ἀφιέρωμα: «Les systèmes pénitentiaires en Europe occidentale», La Documentation française, Notes et Études documentaires 1986, καθώς καί τή δημοσιογραφική ἔρευνα τοῦ Μ. Raffoul μέ τίτλο «Faut il ouvrir les prisons?», *Le Monde diplomatique*, Decembre, 1986.

4. Βλ. Αρ. Μάνεση, *Συνταγματικό Δίκαιο*, 1980, σ. 60 ἐπ.

5. Βλ. Αντ. Μανιτάκη, *Ζητήματα ιστοριοδιαλεκτικῆς θεώρησης τῆς νομικῆς μορφῆς*, Μελέτες γιά μιά κριτική θεώρηση τοῦ Δικαίου, Θεσσαλονίκη, ἐκδ. Σάκκουλα 1985, σ. 3-59, σ. 23 καί 54.

6. Ἀπό τήν πιό πρόσφατη σχετική βιβλιογραφία, Λ. Μαργαρίτη καί Ν. Παρασκευόπουλου, *Θεωρία τῆς ποινῆς*, Θεσσαλονίκη 1984, σ. 36-38 καί 224 ἐπ.

που αὐτοῦ τιμωρίας τους ἀποτελεῖ φαινόμενο χρονολογούμενο ἱστορικά, τό ὁποῖο ἐμφανίστηκε τόν 18ο αἰώνα καί ἀντικατέστησε ἄλλες μορφές ἐπιβολῆς ποινῆς ἢ τιμωρίας πού ἴσχυαν τό Μεσαίωνα, ὅπως ἦταν ὁ βασιανισμός, ἡ διαπόμπευση, οἱ σωματικές κακώσεις, ὁ πολιτικός ἢ φυσικός θάνατος, ἡ ἀναγκαστική ἐργασία ἢ ἡ ἐξορία.⁷ Ἀλλά ἡ στέρηση τῆς προσωπικῆς ἐλευθερίας, ὡς ποινή, δέν εἶναι μόνον ἱστορικά προσδιορίσιμη, εἶναι ἀκόμη συνδεδεμένη μέ τήν ἐμφάνιση τῆς ἀστικῆς κοινωνίας ὅπως τό ἔδειξαν καί οἱ μελέτες τοῦ Μισέλ Φουκώ.⁸

Αὐτό σημαίνει ὅτι ὁ ἐγκλεισμός στίς φυλακές, ὡς ποινή κοινωνικά καί ἱστορικά προσδιορίσιμη, εἶναι δυνατόν νά προσδιοριστεῖ, νά ὑποκατασταθεῖ καί ἴσως-ἴσως καί νά καταργηθεῖ γιά ὀρισμένες, ἔστω, περιπτώσεις. Σέ εὐρωπαϊκό πάντως ἐπίπεδο καί στό πλαίσιο τῶν χωρῶν τοῦ Συμβουλίου τῆς Εὐρώπης ἔχει ἀπό καιρό ἀρχίσει νά ἀντιμετωπίζεται σοβαρά ἡ δυνατότητα καθιέρωσης ἐναλλακτικῶν μορ-

φῶν ἐπιβολῆς κυρώσεων ἢ κολασμοῦ τῶν ἐγκληματιῶν, πῶς ἐλαστικῶν καί πῶς ἀποτελεσματικῶν ἀπό τή στέρηση τῆς προσωπικῆς ἐλευθερίας, ὅπως εἶναι ἡ ἐπιτηρούμενη ἐλευθερία (*liberté surveillée*), ἡ ἐλευθερία ὑπό ὄρους, ἡ ἐκτέλεση ἐργασίας γενικοῦ ἐνδιαφέροντος, ἡ παροχή σωφρονιστικῶν ἀδειῶν, ὁ περιορισμός κατ' οἶκον, ἡ ἀναστολή ἐκδόσης καταδικαστικῆς ἀπόφασης καί ἄλλα.⁹

Ἡ στέρηση λοιπόν τῆς προσωπικῆς ἐλευθερίας δέν εἶναι οὔτε ἡ μοναδική ἱστορικά οὔτε ἡ μόνη δυνατή κοινωνικά «ρυθμισμένη ἀντίδραση τοῦ κράτους στό ἐγκλημα». Ἐξαντλεῖ ὅμως, ὡς «κακό» ἀνταποδοτικό, τήν «κακία» τοῦ κράτους κατὰ τοῦ καταδικασμένου. Ἡ τιμωρία πού τοῦ ἐπιβάλλεται, ἀναλύεται στήν προσβολή τοῦ ἔννομου ἀγαθοῦ τῆς προσωπικῆς τοῦ ἐλευθερίας. Ἀπό τό σημεῖο ὅμως αὐτό καί πέρα ἀρχίζουν οἱ παρανοήσεις καί παρεξηγήσεις, σκόπιμες καί μή.

Ποινή στερητική τῆς προσωπικῆς ἐλευθερίας δέν σημαίνει στέρηση τῆς ἐλευθερίας γενικά τοῦ προσώπου οὔτε σημαίνει ἀφαίρεση τῆς γενικῆς ἰκανότητος δικαίου ἢ τῆς ἰκανότητος νά εἶναι κανεῖς ὑποκείμενο δικαίου καί φορέας ἀτομικῶν, πολιτικῶν καί κοινωνικῶν δικαιωμάτων.¹⁰ Ὁ φυλακισμένος δέν παύει οὔτε στιγμή νά εἶναι πρόσωπο, φορέας ἀφηρημένης δυνατότητας αὐτοκαθορισμοῦ καί αὐτοδιάθεσης, προσωπικότητα μέ ἠθική καί κοινωνική διάσταση, φορέας ἀνθρώπινης ἀξίας καί προσωπικῆς ἀξιοπρέπειας. Δικαιοῦται ἐπομένως νά ἀπολαμβάνει τῶν ἀξιώσεων πού ἀπορρέουν ἀπό τά ἄρθρα 2§1 καί 5§1 τοῦ Συντάγματος: τό μὲν πρῶτο ἐπιβάλλει ὡς «πρωταρχική ὑποχρέωση τῆς πολιτείας τό σεβασμό τῆς ἀξίας τοῦ ἀνθρώπου», τό δέ δεύτερο τήν ἐλεύθερη ἀνάπτυξη τῆς προσωπικότητάς του. Καί φυσικά δικαιούται νά ἀπολαμβάνει ἀκόμη, ὅπως κάθε ἄνθρωπος, «τήν ἀπόλυτη προστασία τῆς ζωῆς, τῆς τιμῆς καί ἐλευθερίας του» ὅπως ἐπιτάσσει τό ἄρθρο 5§2. Εἶναι αὐτονόητο, τέλος, ὅτι ἡ ἀπαγόρευση τοῦ ἄρθρου 7§2 ἰσχύει καί γιά τοὺς φυλακισμένους ὅπως γιά κάθε φυσικό πρόσωπο, καί ἄρα «τά βασιανιστήρια, ὅποια-δήποτε σωματική κάκωση, βλάβη ὑγείας ἢ ἀσκηση ψυχολογικῆς βίας, καθὼς καί κάθε ἄλλη προσβολή τῆς ἀνθρώπινης ἀξιοπρέπειας ἀπαγορεύονται καί τιμωροῦνται, ὅπως ὁ νόμος ὀρίζει». Οἱ διατάξεις τῶν ἄρθρων 2§1, 5§2 καί 7§2 ἰσχύουν καί ἐφαρμόζονται ἄμεσα καί σέ ὅσους βρίσκονται ἐγκλειστοί στίς φυλακές. Τό ἴδιο ἰσχύει καί γιά τό ἄρθρο 5§1 ἀλλά μέ ὀρισμένους περιορισμούς.

Ἡ ἐλευθερία πού κυρίως καί πρωταρχικά προσβάλλεται μέ τή «φυλάκιση», ἢ, γιά νά χρησιμοποιήσω φρασεολογία ποινολόγου, τό ἔννομο ἀγαθό πού προσβάλλεται ἄμεσα μέ τήν ποινή, εἶναι ἀποκλειστικά ἡ καλούμενη *φυσική ἐλευθερία*, ἡ ὁποία προστατεύεται μέ τό ἄρθρο 5§3 καί 4 τοῦ Συντάγματος. Ἡ ποινή πού ἐπιβάλλεται στόν φυλακισμένο ἀποβλέπει, στή στέρηση τῆς φυσικῆς του ἐλευθερίας, καί ἀλλιώως τῆς ἐλευθερίας κίνησης καί διαμονῆς (*liberté d' aller et venir*), καί μόνον αὐτῆς. Στερεῖται ἄρα τήν ἐλεύθερη κίνηση καί ἐγκατάσταση στή χώρα καθὼς καί τήν ἐλεύθερη ἐξοδὸ καί εἴσοδο σ' αὐτή.

Καμιά ἄλλη ἐλευθερία δέν ἀφαιρεῖται (νομικά) ἀπό τόν φυλακισμένο, ἂν καί κάθε ἄλλη ἐλευθερία ἢ δικαίωμα πού προϋποθέτει λογικά τήν ἐλευθερία κίνησης καί διαμονῆς ὑ-

7. Βλέπε ὅ.π., σ. 17 ἐπ. καί Ν. Weinstock, «Observations critiques sur les origines et la logique du système pénitentiaire, Pro justitia», *Revue politique de droit*, Bruxelles, 1973, No 3 καί τήν κλασική μονογραφία τῶν G. Rusche καί Otto Kirchheimer, *Punishment and social structure*, Columbia Univ. Press, New York 1934.

8. Ὅπως εἶναι ἡ κλασική καί θεμελιώδους σημασία μελέτη τοῦ Φουκώ *Surveiller et punir*, Paris, Gallimar, 1968, τήν ὁποία φαίνεται ὅτι ἀγνοοῦν, ἂν κρίνει κανεῖς ἀπό τό περιεχόμενο καί τίς παραπομπές τους, οἱ Ἕλληνες ποινολόγοι.

9. Βλέπε πρόχειρα τίς ἐρευνες τῆς σημείωσης 3.

10. Βλέπε καί Α. Μαργαρίτη, Ν. Παρασκευόπουλου, ὅ.π., σ. 225 ἐπ. καί 289 καί Ἀλεξιάδη, ὅ.π., σ. 36-37.

πόκειται αναγκαστικά σέ δραστικούς περιορισμούς, οί όποιοι μπορούν νά φτάνουν μέχρι καί τήν καθολική άδυναμία άσκησης του σχετικού δικαιώματος, όπως συμβαίνει π.χ. μέ τό δικαίωμα τής συνάθροισης. Δέν πρόκειται όμως στή προκειμένη περίπτωση γιά στέρηση δικαιώματος, αλλά γιά άδυναμία άσκησής του λόγω νομικού καί πραγματικού κωλύματος. 'Ο φυλακισμένος δέν στερείται τό δικαίωμα τής συνάθροισης, άδυνατεί άπλως νομικά καί πραγματικά νά τό άσκήσει.

'Η διάκριση είναι κρίσιμη καί γιά τήν απόλαυση άλλων δικαιωμάτων: έτσι π.χ. τό γεγονός ότι ό φυλακισμένος έχει στερηθεί τή φυσική του έλευθερία δέν σημαίνει ότι παύει νά είναι φορέας του δικαιώματος του άσύλου τής κατοικίας του, ή ότι ή οικογενειακή καί ή ιδιωτική ζωή του μπορεί νά παραβιάζονται ή ότι μπορεί ή έρευνα στήν κατοικία του νά γίνεται χωρίς τήν παρουσία εκπροσώπου δικαστικής άρχής. 'Η στέρηση τής φυσικής έλευθερίας δέν συνεπάγεται καί στέρηση του δικαιώματος του άσύλου τής κανονικής κατοικίας του φυλακισμένου, έστω καί άν ό ίδιος έχει απομακρυνθεί άπ' αυτήν. Παραμένει πάντα, τυπικά, ό δικαιούχος του σχετικού δικαιώματος, όπως άκριβώς δικαιούται νά απολαμβάνει τήν προστασία τής ιδιωτικής καί οικογενειακής του ζωής.

Πρέπει επομένως νά υπογραμμιστεί μιά θεμελιώδης άρχή πού διέπει τό νομικό καθεστώς όσων έκτίουν ποινή στερητική τής έλευθερίας τους: ή φυλάκιση (μέ τήν εύρεία του όρο έννοια καί όχι μέ εκείνη του ποινικού κώδικα) καί κάθε άλλο μέτρο πού αποκόπτει τόν κρατούμενο από τόν έξωτερικό κόσμο είναι κολαστικό — έχει δηλαδή χαρακτηριστήρα τιμωρίας— από τό γεγονός καί μόνον ότι του στερεί τή φυσική του έλευθερία. 'Η στέρηση τής φυσικής έλευθερίας έξαντλεί από μόνη της τόν κολαστικό χαρακτήρα τής ποινής καί δέν δικαιολογεί άλλα πρόσθετα μέτρα πού νά επιδεινώνουν τή δυσμενή ήδη προσωπική κατάσταση του φυλακισμένου. 'Ο κανόνας αυτός βρίσκεται άλλωστε ρητά διατυπωμένος στό άρθρο 58 του ψηφίσματος (73)5 τής 'Επιτροπής των 'Υπουργών του Συμβουλίου τής Εύρώπης πού άφορά «τους ελάχιστους κανόνες γιά τή μεταχείριση των κρατουμένων».

Γιά τό ίδιο θέμα, ή 'Επιτροπή των Δικαιωμάτων του 'Ανθρώπου είχε διακηρύξει ότι ακόμη καί ό καταδικασμένος γιά σοβαρά έγκλήματα φυλακισμένος δέν στερείται άπ' αυτό καί μόνο τό γεγονός τίς έγγυήσεις πού καθιερώνει ή Εύρωπαϊκή Σύμβαση (Προσφυγή 1270/61 Annuaire, 5, σ. 126, παράθεμα άπό τό Case-law topics, «Les droits de l' homme dans les prisons», Commission Européenne des droits de l' homme, Strasbourg, 1971).

Περιορισμοί πού απορρέουν από τή φυλάκιση

'Αλλά ή έκτιση τής ποινής στίς φυλακές έχει καί άλλες συνέπειες πού είναι άπόρροια όχι τής στέρησης τής έλευθερίας, αλλά τής αναγκαστικής, ομάδικής καί πειθαρχικής διαβίωσης των κρατουμένων σέ χώρο άποκομμένο, καλά ασφαλισμένο καί άποκομμένο από τόν υπόλοιπο κόσμο. 'Ο αναγκαστικός καί άυστηρά έπιτηρούμενος αυτός τρόπος διαβίωσης συνεπάγεται όρισμένους πε-

ριορισμούς στήν άσκηση ή απόλαυση των άτομικών έλευθεριών, ή έκταση των όποιων όμως υπόκειται σέ έλεγχο νομιμότητας.

Οί φυλακισμένοι βρίσκονται σέ μιά ιδιαίτερη νομική κατάσταση καί συγκροτούν μιά «κοινότητα» πού δέν διέπεται, βέβαια, από ένα έξαιρετικό ή ειδικό νομικό καθεστώς, διαθέτει όμως δικούς της έσωτερικούς κανόνες λειτουργίας. 'Η ιδιαίτερη αυτή νομική θέση των φυλακισμένων καί τό καθεστώς λειτουργίας των φυλακών μπορεί νά μή δικαιολογεί εξαίρεσεις άπό τό σύστημα προστασίας των άτομικών έλευθεριών, επιβάλλει όμως όρισμένους αναγκαίους ή «σύμφυτους περιορισμούς» στήν άσκηση μερικών άπ' αυτές. Οί περιορισμοί αυτοί, σύμφυτοι μέ τήν ιδιαίτερη νομική θέση του φυλακισμένου καί τό καθεστώς ασφάλειας των φυλακών, θά πρέπει νά ανταποκρίνονται στίς «εύλογες καί κανονικές απαιτήσεις» έκτισης τής ποινής σέ χώρο περιορισμένο.

Στό σημείο αυτό ή νομολογία του Δικαστηρίου των Δικαιωμάτων του 'Ανθρώπου, αλλά καί τής 'Επιτροπής, είναι ιδιαίτερα διαφωτιστική καί άρκούντως διδακτική γιά τίς εθνικές μας σωφρονιστικές άρχές.

Στήν υπόθεση *Alan Stanley Hamer* (Προσφυγή 7114/1975, είσήγηση έπιτροπής 13-12-79), ή 'Επιτροπή γνωμοδότησε ότι ό φυλακισμένος διατηρεί άκέραιο τό δικαίωμα νά συνάπτει γάμο στίς φυλακές ή καί έκτός αυτών. Οί περιορισμοί πού προκύπτουν άπό τό καθεστώς φυλάκισης του ενός των μελλοντικών συζύγων δέν μπορούν παρά νά άφορούν τήν άσκηση του δικαιώματος καί δέν είναι δυνατόν νά οδηγούν σέ άδυναμία άσκησής του. 'Η άρνηση επομένως των βρετανικών άρχών νά χορηγήσουν άδεια σέ κρατούμενο προκειμένου νά συνάψει γάμο μέ τό αίτιολογι-

κό: α) ὅτι ἡ νομοθεσία γιὰ τίς φυλακές δέν προέβλεπε ρητά τέτοια δυνατότητα παρά μόνον στήν περίπτωση νομιμοποίησης ἐξωγάμου, καί β) ὅτι ἡ ἀδυναμία σύναψης γάμου στήν περίπτωση τῶν φυλακισμένων ἀποτελοῦσε «σιωπηρό περιορισμό» («limitation implicite» — «inherent limitation») πού ἀπέρρεε, ὡς συνέπεια, ἀπό τή στερητική τῆς ἐλευθερίας ποινή, ἦταν σαφῶς ἀντίθετη στό ἄρθρο 12 τῆς Σύμβασης, πού ἀναγνωρίζει στόν καθένα νά συνάπτει γάμο καί νά ἰδρύει οἰκογένεια. Τό γεγονός ὅτι ὁ φυλακισμένος στή συγκεκριμένη ὑπόθεση θά ἀποφυλακίζοταν σέ λίγους μήνες, ὅποτε εἶχε τότε τή δυνατότητα νά συνάψει τό γάμο, δέν ἀναιρεῖ τήν παραβίαση τοῦ ἄρθρου 12. Ἡ Ἐπιτροπή τῶν Ὑπουργῶν μετὰ τή γνωμοδότηση τῆς Ἐπιτροπῆς, ἀποφάσισε ὅτι πράγματι ἡ Μεγάλη Βρετανία εἶχε παραβιάσει τό ἄρθρο 12, διότι δέν ἐπέτρεψε σέ φυλακισμένο νά παντρευτεῖ στίς φυλακές ἢ ἐκτός αὐτῶν, καί μέ τήν ἄρνησή της αὐτή προσέβαλε στή οὐσία του τό δικαίωμα τῶν κρατουμένων νά συνάπτουν γάμο.

Σέ μιά ἄλλη ὑπόθεση, στήν «Case of Silver and others» (Publication of the European Court of Human Rights, series A', Council of Europe, Strasbourg, 1983), πού ἀφοροῦσε τήν ἀλληλογραφία τῶν κρατουμένων σέ βρετανικές καί πάλι φυλακές, τό Δικαστήριό τῶν Δικαιωμάτων τοῦ Ἀνθρώπου νομολόγησε, ἐκδίδοντας καταδικαστική γιὰ τό ἐγκαλούμενο κράτος-μέλος ἀπόφαση, ὅτι οἱ ἔλεγχοι καί οἱ καθυστερήσεις στήν ἀλληλογραφία τῶν φυλακισμένων, εἶσαι ὅπως ἐφαρμόζονταν στίς συγκεκριμένες φυλακές, ἦταν ἀντίθετοι στό ἄρθρο 8 τῆς Σύμβασης πού ἐγγυᾶται στόν καθένα τό σεβασμό τῆς ἰδιωτικῆς καί οἰκογενειακῆς του ζωῆς, καθῶς καί τῆς ἀλληλογραφίας του. Τό Δικαστήριό ὑπενθύμισε ὀρισμένες βασικές ἀρχές παλαιότερης νομολογίας του¹¹ πού ἀφοροῦν τή νομιμότητα περιορισμῶν στήν ἄσκηση δικαιωμάτων: τόνισε ἔτσι ὅτι οἱ παρεμβάσεις τῶν ἀρχῶν στήν ἄσκηση ἑνός ἀτομικοῦ δικαιώματος θά πρέπει, γιὰ νά εἶναι σύμφωνες μέ τή Σύμβαση, νά βασίζονται κατ' ἀρχήν σέ νόμο οὐσιαστικό πού μπορεῖ νά εἶναι ὁ σωφρονιστικός κώδικας ἢ οἱ κανονισμοί τῆς φυλακῆς, ὅχι ὅμως ὀδηγίες ἢ ἐγκύκλιόι πού δέν ἔχουν δημοσιευτεῖ δεόντως καί δέν εἶναι γνωστοί στούς ἐνδιαφερόμενους. Θά πρέπει ἀκόμη, καί αὐτό ἀφορᾷ ἰδίως τούς περιορισμούς στήν ἀλληλογραφία τῶν κρατουμένων, οἱ ἐνλόγω περιορισμοί νά ἀνταποκρίνονται σέ μιά «ἐπιτακτική κοινωνική ἀνάγκη» καί νά εἶναι «ἀνάλογοι μέ τό σκοπό πού ἐπιδιώκουν».

Ἐξειδικεύοντας τίς ἀρχές αὐτές στίς συνθήκες τῶν φυλακῶν, οἱ δικαστές τοῦ Στρασβούργου ἐπισήμαναν ὅτι οἱ παρεμβάσεις τῆς διεύθυνσης τῶν φυλακῶν στήν ἀλληλογραφία τῶν κρατουμένων δικαιολογοῦνται μόνον ὅταν ἀνταποκρίνονται στίς «κανονικές καί εὐλογες ἀπαιτήσεις τῆς φυλάκισης». Μέ βάση τό σκεπτικό αὐτό, τό Δικαστήριό ἔκρινε ὅτι ὅλοι οἱ περιορισμοί πού ἐπέτρεπαν τήν ἀλληλο-

γραφία μόνον στούς συγγενεῖς καί τούς γονεῖς, πού περιορίζαν τήν ἀλληλογραφία μέ δικηγόρους καί νομικά γραφεῖα, πού ἀπαγόρευαν τή διατύπωση στά γράμματα παρῶν ἢ αἰτιάσεων κατὰ τῶν ἀρχῶν ἢ τήν πρόκληση κάποιας κινητοποίησης ὑπέρ τῶν κρατουμένων, ἦταν ἀντίθετοι στό ἄρθρο 8 τῆς Εὐρωπαϊκῆς Σύμβασης πού ἐπιβάλλει τό σεβασμό τῆς ἀλληλογραφίας τοῦ καθενός.

Δέν χρειάζεται, νομίζω, νά τονίσω πόσο διδακτική εἶναι ἡ νομολογία τοῦ Δικαστηρίου καί τῆς Ἐπιτροπῆς γιὰ τά σωφρονιστικά μας ἤθη, ἀλλά καί πόσο χρήσιμο θά ἦταν ἂν οἱ σωφρονιστικές ἀρχές καί τό ὑπουργεῖο Δικαιοσύνης λάμβαναν ὑπόψη τοῦς τίς ὀδηγίες τῆς Εὐρωπαϊκῆς Σύμβασης τῶν Δικαιωμάτων τοῦ Ἀνθρώπου, ἡ ὁποία, ὡς γνωστόν, ἰσχύει ὡς ἐσωτερικό δίκαιο, καί μάλιστα ὑπερισχέει κάθε ἄλλης ἀντιθέτης διάταξης τοῦ νόμου, δεσμεύει ἄρα, ὡς πρός τό περιεχόμενό της, τίς ἐλληνικές δημόσιες ἀρχές.

Πολλές ἀπό τίς διατάξεις τοῦ σωφρονιστικοῦ μας κώδικα, καί ἰδίως κανονισμοί καί πρακτικές τῶν φυλακῶν, δέν ἀντέχουν σέ ἔλεγχο ὑπό τό φῶς τῶν διατάξεων τῆς Σύμβασης, ἔτσι ὅπως αὐτές ἐρμηνεύονται ἀπό τήν Ἐπιτροπή καί τό Δικαστήριό. Ἐνδεικτικά μόνον ἀναφέρω τό ἄρθρο 81 τοῦ Σωφρονιστικοῦ μας Κώδικα, πού θέτει ἀνεπίτρεπτους συνταγματικά περιορισμούς στήν ἀλληλογραφία τῶν κρατουμένων καί ἔχει ὁμόφωνα σχεδόν ἐπικριθεῖ ἀπό τή θεωρία.¹² Ἡ ἀντισυνταγματικότητα τῶν διατάξεων αὐτῶν γίνεται πλέον ἀναμφίβωλη μετὰ τήν πρόσφατη νομολογία τοῦ Δικαστηρίου.

Ἡ πειθαρχική ἐξουσία καί τά μέτρα ἐσωτερικῆς τάξεως

Ἀλλά ἡ ἀντίθεση Εὐρωπαϊκῆς Σύμβασης καί καθεστῶτος τῶν φυλακῶν δέν σταματᾷ στούς ἀνεπίτρεπτους συνταγματικά περιορισμούς πού ἔχουν ἐπιβληθεῖ στά δικαιώματα τῶν κρατουμένων. Ἡ ἀντίθεση ἐπεκτείνεται καί στό πειθαρχικό καθεστῶς τῶν φυλακῶν καί ἐκεῖ οἱ ἀσυμφωνίες εἶναι κραυγαλέες. Οἱ συνθήκες διαβίωσης τῶν κρατουμένων καί οἱ σχέσεις διεύθυνσης φυλακῶν καί φυλακισμένων ξεπερνοῦν κατὰ πολύ τά ὅρια μιᾶς κοινῶς παραδεκτῆς πειθαρχικῆς καί αὐστηρᾶ ἐπιτηρούμενης ὁμαδικῆς διαβίωσης. Ἡ πειθαρχική ἐξουσία πού ἀσκεῖται στούς φυλακισμένους εἶναι οὐσιαστικά αὐθαίρετη καί ἀνεξέλεγκτη. Ἐπιβάλλονται ποινές ἐξοντωτικές καί ἀντίθετες μέ τίς θεμελιώδεις ἀρχές πού διέπουν ἕνα κράτος δικαίου.

Ἄς μοῦ συγχωρεθεῖ μιά τελευταία ἀναφορά στή νομολογία τοῦ Δικαστηρίου τῶν Δικαιωμάτων τοῦ Ἀνθρώπου, σχετικά μέ τήν ἄσκηση πειθαρχικῆς ἐξουσίας στίς φυλακές, γιὰ νά φανεῖ ἀκόμη πιό καθαρά ἡ ἀπόσταση πού χωρίζει τήν πραγματικότητα τῶν ἐλληνικῶν φυλακῶν ἀπό τά εὐρωπαϊκά πρότυπα. Στήν ὑπόθεση *Cambell and Fell v. United Kingdom* (Series A, No 80 καί *European Human Rights Reports*, 7 (1985), σ. 165), ἡ ὁποία ἀφοροῦσε τή νομιμότητα πειθαρχικῶν ποινῶν πού ἐπιβλήθησαν ἀπό τίς ἀρχές τῶν φυλακῶν σέ κρατούμενους πού εἶχαν ἐξεγερθεῖ κατὰ τῆς διεύθυνσης τῶν φυλακῶν, διαμαρτυρόμενοι γιὰ τίς συνθήκες διαβίωσης, τό Δικαστήριό κατέληξε σέ μιά ἐξαιρετικά ἐν-

11. Ὅπως στήν ὑπόθεση *Handyside*, 7-12-1976, serie A', No 24, σ. 22, ὑπόθεση *Sunday Times*, 26 Ἀπριλίου 1979, A', No 30, σ. 29 ἐπ. καί ὑπόθεση *Golden*, 21-2-1975, A', No 18.

12. Βλέπε πρόχειρα Μαργαρίτη-Παρασκευόπουλου, ὀ.π., σ. 292, Ἀλεξιάδη, ὀ.π., σ. 40 καί τίς ἐκεῖ βιβλιογραφικές ἀναφορές.

διαφέρουσα θέση πάνω στην έννοια της «πειθαρχικής ποινής» και τη διάκρισή της από την «ποινή» που προβλέπει η ποινική νομοθεσία.

Σέ παλαιότερη νομολογία του¹³ είχε ήδη επισημάνει ότι ο χαρακτηρισμός μιάς δίωξης ως πειθαρχικής ή ποινικής εξαρτάται κατ' αρχήν από τα κριτήρια που χρησιμοποιεί ή έθνική νομοθεσία. Τα κριτήρια όμως αυτά έχουν σχετική μόνον αξία και δέν συμπίπτουν απόλυτα μ' αυτά που ισχύουν για την έρμηνεία των σχετικών διατάξεων της Σύμβασης. Όρισμένες πράξεις που διαπράττονται στίς φυλακές μπορεί νά συνιστούν ταυτόχρονα πειθαρχικά και ποινικά παραπτώματα, ενώ άλλες κρίνονται άπλως πειθαρχικά, λόγω των συνθηκών στίς όποιες συντελέστηκαν και του χαρακτήρα που πήραν. Ίδιαίτερη σημασία για τό χαρακτηρισμό των παραπτωμάτων αυτών έχει ή φύση της «άδικης» συμπεριφοράς και κυρίως ή *αύστηρότητα και ή έκταση της ποινής που ή ίδια επισύρει*.

Στή σχολιαζόμενη υπόθεση, ό φυλακισμένος που είχε συμμετάσχει στην εξέγερση στερήθηκε, μέ απόφαση του πειθαρχικού συμβουλίου, τή δυνατότητα νά μήν έκτίσει ένα μέρος της ποινής του. Στερήθηκε δηλαδή τή δυνατότητα άναστολής του υπόλοιπου της ποινής. Έπειδή όμως ή στέρηση αυτή ίσοδυναμούσε ουσιαστικά μέ έπιβολή ποινής στερητικής της έλευθερίας, τό Δικαστήριο έκρινε ότι τέτοια ποινή μόνον από δικαστήριο μπορούσε νά έπιβληθεί ή από αρχή που είχε τίς έγγυήσεις δικαστών.^{13α} *Η στέρηση της προσωπικής έλευθερίας όταν έπιβάλλεται ως ποινή, άνήκει, κατά πάγια νομολογία του Δικαστηρίου, στό χώρο του ποινικού δικαίου — και όχι του πειθαρχικού — και θά πρέπει για τό λόγο αυτό νά εφαρμόζονται οι θεμελιώδεις έγγυήσεις που άπαιτεί για τήν έπιβολή ποινής τό Σύνταγμα και ή Ευρωπαϊκή Σύμβαση: nullum crimen nulla poenae sine lege, sine processu.*

Ό νομολογιακός αυτός κανόνας έχει βαρύνουσα σημασία για τό πειθαρχικό δίκαιο των έλληνικών φυλακών, διότι ή πειθαρχική έξουσία της διεύθυνσης των φυλακών είναι μεγάλη και τά παραπτώματα που έπισύρουν πειθαρχική ποινή πολλά, περιγράφονται δέ μέ τρόπο γενικό και άόριστο στόν σωφρονιστικό κώδικα (άρθρο 94). Όρισμένες ποινές είναι μάλιστα έξοντωτικές ή έξευτελιστικές για τόν διωκόμενο και δέν είναι ανάλογες του παραπτώματος.

Τό πιό άνησυχητικό όμως σύμπτωμα είναι ότι ή πειθαρχική αυτή έξουσία παραμένει, μέ βάση τά ισχύοντα έν Έλλάδα, ουσιαστικά άνεξέλεγκτη. Και αυτό δέν ισχύει μόνο για τά πειθαρχικά μέτρα που λαμβάνονται στίς φυλακές, αλλά και για τά μέτρα που λαμβάνονται στους στρατώνες και στά σχολεία. Σύμφωνα μέ πάγια νομολογία του Συμβουλίου της Έπικρατείας, τά πειθαρχικά μέτρα που λαμβάνονται στίς φυλακές, στά σχολεία και στό στρατό θεωρούνται «μέτρα έσωτερικής τάξεως», μέτρα δηλαδή που άποβλέπουν στή διατήρηση της έσωτερικής τάξης και πειθαρχίας και ως τέτοια δέν είναι έλέγξιμα δικαστικά, δέν άποτελούν άρα έκτελεστές διοικητικές πράξεις και δέν μπορούν νά έλεγχθούν από τήν άποψη της νομιμότητάς τους. Η δικαιολογητική βάση της στάσης αυτής του Σ.τ.Ε. βρίσκεται και στό γεγονός ότι τά μέτρα αυτά ύπακούουν σε μιά έσωτερική λογική που δύσκολα μπορεί νά τήν έλέγξει

ό δικαστής και έν πάση περιπτώσει ή φύση και ή έκταση των πειθαρχικών κυρώσεων είναι τέτοια που δέν δικαιολογεί παρέμβαση της Δικαιοσύνης.

Η στάση αυτή των άκυρωτικών μας δικαστηρίων είναι έπικριτέα από πολλές απόψεις: πρώτον, διότι κινδυνεύει νά δημιουργήσει τήν έσφαλμένη έντύπωση ότι ή πειθαρχική έξουσία που άσκειται στους δημόσιους αυτούς οργανισμούς είναι άνεξέλεγκτη και, άρα, ότι δέν όφείλει νά ύπακούει στην αρχή της νομιμότητας και στίς άλλες έγγυήσεις του κράτους δικαίου. Δεύτερον, διότι αφήνει νά έννοηθεί ότι ύπάρχουν χώροι στό έσωτερικό της έννομης τάξης που έκφεύγουν του έλέγχου νομιμότητας και στους όποιους δέν μπορεί νά είσχωρήσει ούτε ή δικαστική έξουσία. Τρίτον, διότι ύπάρχουν πειθαρχικές ποινές που είναι βαρύτερες από τίς άλλες που θίγουν τήν προσωπική έλευθερία και αξιοπρέπεια του διωκόμενου και πειθαρχική έξουσία που είναι πιό καταπιεστική και πιό αύθαιρετη από άλλες μορφές έξουσίας. Τέταρτον, και τελευταίο, διότι ή άρνηση του Σ.τ.Ε. νά έλέγξει τή νομιμότητα «μέτρων έσωτερικής τάξεως» ίσοδυναμεί στην πράξη μέ άρνηση παροχής δικαστικής προστασίας, άφου ό διωκόμενος πειθαρχικά δέν έχει άλλη δυνατότητα προσφυγής στη Δικαιοσύνη για νά προστατεύσει τά δικαιώματά του.

Θά πρέπει νά γίνει κατανοητό, όπως διεκήρυξε άλλωστε και τό Δικαστήριο των Δικαιωμάτων του Άνθρώπου, ότι «ή Δικαιοσύνη δέν σταματά στίς πύλες των φυλακών» (υπόθεση Golder, 1975) και ότι δέν ύπάρχουν χώροι οι όποιοι άπαλλάσσονται από τήν ύποχρέωση σεβασμού των θεμελιωδών αρχών που διέπουν μιά έννομη τάξη. Είναι καιρός νά αλλάξει στάση τό Σ.τ.Ε. στό θέμα αυτό και νά δεχτεί αίτήσεις άκυρώσεως κατά πειθαρχικών μέτρων που παραβιάζουν συνταγματικά κατοχυρωμένα δικαιώματα. Όφείλει νά έλέγξει τή νομιμότητά της τουλάχιστον από τήν άποψη του σεβασμού θεμελιωδών αρχών ή έλευθεριών.

Θά πρέπει ακόμη, σχετικά μέ τήν πειθαρχική έξουσία, νά παραμεριστεί και μιά άλλη άρκετά καλά έδραιωμένη άντίληψη που άφορά τή φύση της. Η πειθαρχική έξουσία δέν βασίζεται, όπως πιστεύεται, σε κάποια προϋάρχουσα πραγματική σχέση ειδικής έξουσίας. Ό φυλακισμένος δέν υπόκειται στην πειθαρχική έξουσία επειδή βρίσκεται ένταγμένος σε κάποια πραγματική κατάσταση σχέσεων έξουσίας, αλλά επειδή βρίσκεται άναγκαστικά ένταγμένος σε μιά «κοινότητα» που διαθέτει δικούς της κανόνες έσωτερικής οργάνωσης και λειτουργίας. Είναι ή *ίδιαίτερη νομική του θέση* που δικαιολογεί πρόσθετους περιορισμούς στην άσκηση όρισμένων άτομικών δικαιωμάτων του και όχι κάποια κατάσταση ύποταξης. Η πειθαρχική έξουσία και οι περιορισμοί που ή ίδια έπιβάλλει, δικαιολογούνται από τήν *ίδιαίτερη αυτή νομική κατάσταση, που δέν συγ-*

13. Βλέπε υπόθεσεις *Engel and Others*, 8 Ιουνίου 1976. Eur. Hum. Rights Reports (1), σ. 647, και *Öztürk*, 21 Φεβρουαρίου 1984, (6) Eur. Hum. Rights Reports, σ. 409.

13α. Μετά τήν έκδοση της απόφασης αυτής ή Μ. Βρετανία άναθεώρησε τό πειθαρχικό της σύστημα στίς φυλακές. Βλέπε Cl. Lewis, *The Prior Report on the Prison Disciplinary System*, Public Law Review 1985, 213-219.

κροτεί πάντως ένα ειδικό ή εξαιρετικό νομικό καθεστώς, π.χ. αναστολής των ατομικών ελευθεριών. Αποβλέπει στην καλύτερη οργάνωση της ομαδικής ζωής, στη διατήρηση της τάξης και στην ασφαλή έκτιση της ποινής. Η πειθαρχική, άρα, εξουσία δεν είναι πάνω από τους νόμους, οι φυλακές δεν συγκροτούν ένα «κράτος εν κράτει». Ο φυλακισμένος —και τό ίδιο ισχύει και για τό στρατιώτη ή τό μαθητή— εισερχόμενος στη φυλακή δεν χάνει, δεν απαλλοτριώνει τά δικαιώματα πού έχει ως άνθρωπος και ως πολίτης. Η ιδιότητα του μέλους μιās «ιδιαιτέρης κοινότητας» δεν αναιρεί κατά τό Δίκαιο τίς ιδιότητες του πολίτη και του ανθρώπου, απλώς προστίθεται σ' αυτές και δικαιολογεί όρισμένους πρόσθετους περιορισμούς, πού πρέπει νά ανταποκρίνονται στίς «εϋλογες και κανονικές απαιτήσεις της φυλάκισης», του έγκλεισμού δηλαδή σέ έναν ειδικό χώρο άποκομμένο από τόν υπόλοιπο κόσμο.

Πειθαρχική και «πανοπτική εξουσία»

Η πειθαρχική εξουσία πού άσκειται σέ διάφορους δημόσιους και ιδιωτικούς οργανισμούς δεν πρέπει νά υποτιμάται. Αποτελεί τήν πιό άποφασιστική, τήν πιό άποτελεσματική και τήν πιό διαδεδομένη μορφή έπιτήρησης και έλέγχου του κοινωνικού σώματος. Έπειδή άσκειται σ' έναν περιορισμένο κύκλο προσώπων, δεν γίνεται εύκολα άντιληπτή. Αν σκεφτεί όμως κανείς ότι όλοι μας, είτε ως εργαζόμενοι είτε ως στρατιώτες είτε ως σπουδαστές είτε ως πολίτες, ανήκουμε σέ μικρές «κοινότητες», είμαστε μέλη κάποιου «κοινωνικού ύποσυνόλου», τό όποιο διέπεται από κανόνες έσωτερικής λειτουργίας και άρα πειθαρχίας, τότε θά πρέπει νά δεχτούμε ότι όλοι ύφιστάμεθα άθόρυβα και σιωπηρά, έκούσια ή άναγκαστικά, κάποια έπιτήρηση και ένεργουμε υπό τό φόβο των ένδεχόμενων κυρώσεων.¹⁴

Όταν ζητήθηκε κάποτε από τόν Φουκώ¹⁵ νά προσδιορίσει τί θεωρεί πιό σημαντικό στίς έρευνές του σχετικά μέ τίς φυλακές και τή θεωρία του έγκλημάτος και νά δείξει τήν άλλαγή πού έπληθε από τό Μεσαίωνα και μετά στό θέμα της ποινής και του κολασμού των «παράνόμων», ό μεγάλος στοχαστής άπάντησε ότι, σίγουρα, ή ιδέα πού άναπτύσσεται τό δεύτερο ήμισυ του 18ου αιώνα είναι ότι ό «έγκληματίας», ό «παράνομος» είναι ό έχθρός της κοινωνίας όλόκληρης, αλλά τό πιό σημαντικό για τόν ίδιο είναι ότι μέ τήν έμφάνιση της άστικής κοινωνίας και των άστι-

κών θεσμών έγκαθίστανται μηχανισμοί μόνιμης έπιτήρησης των λαϊκών μαζών, των εργατών, των άγροτών και των περιθωριακών. Η γενική έπιτήρηση της κοινωνίας μέ νέες μορφές πολιτικής εξουσίας και κοινωνικού έλέγχου είναι τό νέο πού φέρνει ό άστικός πολιτισμός: «Τό πραγματικό πρόβλημα είναι ή άστυνομία. Θά έλεγα ότι αυτό πού άνακαλύφθηκε στά τέλη του 18ου αιώνα και στίς άρχές του 19ου είναι ό πανοπτισμός». «Τό όνειρο του Bentham, «τό πανοπτικό», όπου ένα και μόνο άτομο μπορούσε νά έπιτηρεί και νά έλέγχει όλο τόν κόσμο, είναι, κατά βάθος, νομίζω, ή μάλλον ήταν ένα από τά όνειρα της άστικής τάξης. Τό όνειρό της τό πραγματοποιήσε». Αυτά τά έλεγε ό Φουκώ τό 1973, έποχή πού δεν είχε ακόμη κυριαρχήσει ή πληροφορική ούτε είχαν ακόμη έγκαθιδρυθεί οι σύγχρονες ήλεκτρονικές μορφές έπιτήρησης και παρακολούθησης των πολιτών μέσω ήλεκτρονικών ύπολογιστών και καθιέρωσης ενιαίων κωδικών αριθμών στίς ταυτότητες. Τό κράτος έλέγχου και άσφαλείας δεν είχε δείξει ακόμη τίς άπεριόριστες δυνατότητες έλέγχου πού διαθέτει.

Για τόν Φουκώ, ή πραγματική άλλαγή πού συντελέστηκε τότε και ύφιστάμεθα ακόμη τίς συνέπειές της είναι ή άνακάλυψη του πανοπτισμού, ή έγκαθίδρυση μιās πανοπτικής εξουσίας. Τό «πανοπτικό» είναι μιá μορφή διακυβέρνησης όπου τό μάτι της εξουσίας έπιτηρεί και έλέγχει τά πάντα, όλος ό κόσμος έπιτηρείται, δεν ύπάρχει κρυφή ή άνεξιχνίαστη πτυχή της κοινωνίας ή του κράτους. «Ζούμε ήδη», έλεγε ό Φουκώ, «σέ μιá κοινωνία πανοπτική, διαθέτουμε δομές γενικευμένης έπιτήρησης και τό ποινικό σύστημα, τό δικαστικό σύστημα είναι ένα κομμάτι και οι φυλακές είναι ένα άλλο κομμάτι αυτής της νέας μορφής εξουσίας. Έκει, σ' αυτόν τόν γενικευμένο πανοπτισμό της κοινωνίας θά πρέπει νά τοποθετήσουμε τίς φυλακές».

Η πειθαρχία είναι, λοιπόν, μιá μορφή άσκησης της εξουσίας και τό «πανοπτικό» μιá μέθοδος της εξουσίας¹⁶ πού ταιριάζει στο σύγχρονο κράτος, κράτος διαρκούς έπιτήρησης και συνεχούς έλέγχου (προληπτικού και κατασταλτικού, ιδεολογικού, πολιτικού κ.λπ.), τό όποιο όμως δεν λειτουργεί μόνον ως μηχανισμός συγκεντρωτικός, ξεκομμένος από τήν κοινωνία —όπως τόν είχε άρχικά περιγράψει ό Χέγκελ και τόν φαντάζονταν όσοι προσέδιδαν στο χωρισμό κράτους και κοινωνίας άξια όχι μόνο περιγραφική— αλλά και ως σύνολο θεσμών πού πηγάζουν από τήν κοινωνία, άναπτύσσονται στους κόλπους της και δρούν έντός της. Από τή στιγμή, άλλωστε, πού ή γνώση, ή πειθαρχία και ό συντονισμός γίνονται πηγή και μορφή εξουσίας,¹⁷ τό κράτος δεν είναι δυνατόν νά όρίζεται ως μηχανισμός συγκεντρωτικός πού μονοπωλεί απλώς τόν καταναγκασμό, ούτε βέβαια άπλό όργανο στά χέρια της κυρίαρχης τάξης. Οι σχέσεις εξουσίας πού συμπυκνώνει, κωδικοποιεί, συντονίζει και πειθαρχεί τό κράτος, ύπάρχουν παντού στο σύνολο του κοινωνικού σώματος και μορφοποιούνται ή θεσμοποιούνται στίς φυλακές, στους στρατώνες, στα ψυχιατρεία, στα κόμματα, στην εκκλησία, στα σχολεία, στην οικογένεια, στον τύπο, στα συνδικάτα. Έξ ου και ή σημασία πού αποκτά στίς μέρες μας ή πειθαρχική εξουσία ή όποία άσκειται στο έσωτερικό των εξουσιαστικών αυτών θεσμών.

Μέ τόν τρόπο αυτό, ή πειθαρχία και ό έλεγχος του κοι-

14. Για τά ζητήματα αυτά και τή συμμόρφωση των ατόμων στους κανόνες από τό φόβο της έπιτήρησης και του έλέγχου, βλέπε τίς ένδιαφέρουσες μελέτες των J. Annette, *Bentham's fear of hobgoblins: law, political economy and social discipline*, και J. Lea, «Discipline and capitalist development», στο *Capitalism and the Rule of Law*, Hutchinson of London, 1979, σελ. 65 έπ. και 76 έπ.

15. Συνέντευξη μέ τόν Φουκώ πού δημοσιεύτηκε στο «Pro justitia», *Revue Politique du Droit*, 1973, No 3 και 4.

16. Βλ. J. Lea, ό.π., σ. 88: «Πανοπτισμός είναι ένας ειδικός τύπος εξουσίας πού τά πάντα όρώνται χωρίς νά γίνεται όρατό και όπου καθένας φοβάται τίς συνέπειες του ότι παρατηρείται».

17. Idem.

ωνομικού σώματος επιτυγχάνεται και διευκολύνεται από τη λειτουργία των διαφόρων αυτών οργανισμών που αναλαμβάνουν και επιτελούν δημόσια αποστολή, διαθέτοντας ο καθένας διαφορετική έσωτερική δομή.

Αλλά τό ζήτημα είναι μέ ποιό τρόπο μπορεί κανείς νά ανοίξει ρωγμές, νά αντίσταθει στό σύστημα αυτό τής διαρκούς επιτήρησης και του διάχυτου έλέγχου. Τό Δίκαιο, άν και μέσο συστηματοποίησης, κωδικοποίησης και συγκάλυψης του καταναγκασμού πού άσκειται στις πειθαρχημένες και άυστηρά διατεταγμένες κοινότητες, όπως είναι οι φυλακές, οι στρατώνες ή οι μεγάλες επιχειρήσεις, μπορεί, ώστόσο, νά λειτουργήσει, έστω περιστασιακά και άποσπασματικά, και ως μέσο άμυνας και αντίστασης αυτών πού ύφίστανται τή νομικά οργανωμένη και νομιμοποιημένη από τό ίδιο βία. Και τούτο διότι τό Δίκαιο είναι, σύν τοις άλλοις, και πεδίο μάχης, άρένα,¹⁸ χώρος παρέμβασης και προώθησης διεκδικήσεων από τούς έξουσιαζόμενους θέσεων δέν προσδιορίζονται έκ των προτέρων από τό Δίκαιο, δέν είναι δεδομένα, διευρύνονται ή συρρικνώνονται ανάλογα μέ τίς ικανότητες και τή δύναμη των αντίπαλων μερίδων.

Δέν χωράει στό θέμα μας ή ανάπτυξη μιās θεωρίας για τό Δίκαιο ή ή κατάστρωση μιās δικαιοκτής πολιτικής για τήν Άριστερά. Οι προηγούμενες αναφορές στη σκέψη του Φουκώ απέβλεπαν κυρίως στό νά τοποθετήσουν τό νομικό καθεστώς των φυλακών σε μιá ευρύτερη προοπτική και νά έξηγήσουν και νά δικαιολογήσουν τήν όπτική γωνία τής υπεράσπισης των δικαιωμάτων των κρατουμένων.

Τό Σύνταγμα αλλά και ή Ευρωπαϊκή Σύμβαση των Δικαιωμάτων του Άνθρώπου μπορούν νά χρησιμεύσουν ως μέσα πάλης για τή βελτίωση τής θέσης των κρατουμένων στις φυλακές. Στόν άγώνα επιβίωσης και προάσπισης τής αξιοπρέπειας και των δικαιωμάτων πού διεξάγει ό φυλακισμένος, ως «άτόμου και ως μέλους του κοινωνικού συνόλου», μπορεί νά βρει στό Σύνταγμα και στην Ευρωπαϊκή Σύμβαση χρήσιμα στηρίγματα.

Μέ τήν άναγνώριση από τήν Έλλάδα τής άτομικής προσφυγής (άρθρο 25), ό δρόμος είναι πλέον άνοιχτός για μιá δίκη στό Στρασβούργο μέ έγκαλούμενο διάδικο τό έλληνικό κράτος, για παραβίαση ιδίως των άρθρων 8 και 13 τής Ευρωπαϊκής Σύμβασης. Μιά τέτοια δίκη, άν και άπαιτεί πολύ χρόνο, κόπο και χρήμα και δέν έχει άμεσα άποτελέσματα για τόν προσφεύγοντα κρατούμενο, μπορεί νά άποτελέσει μέσο πίεσης των έλληνικών άρχων αλλά και μέσο καταγγελίας, κινητοποίησης και διαφώτισης τής έλληνικής και διεθνούς κοινής γνώμης για τίς συνθήκες πού επικρατούν στις έλληνικές φυλακές.

Μέ τήν άναγνώριση και τό σεβασμό από τίς σωφρονιστικές άρχές των στοιχειωδών δικαιωμάτων των κρατουμένων, δέν καταργείται βέβαια τό καθεστώς πειθαρχίας, επιτήρησης και έλέγχου πού επικρατεί στις φυλακές, άπλώς έξανθρωπίζονται οι σχέσεις φυλάκων και φυλακισμένων και έκλογικεύεται λίγο άκόμη ή άσκηση του κρατικού καταναγκασμού στις φυλακές.

Στόν άγώνα για τήν άναμόρφωση ή τή μεταρρύθμιση του σωφρονιστικού μας συστήματος, τά νομικά όπλα δέν είναι τά πιό άποφασιστικά. Διότι τό σημαντικότερο είναι ή

άλλαγή νοοτροπίας και ή ριζική άνάπλαση των σωφρονιστικών μας ήθών, πράγμα πού άπαιτεί μακρόχρονες και έπίπονες διαδικασίες, μαζικές κινητοποιήσεις, ευαισθητοποίηση τής κοινής γνώμης και σωστά έπιλεγμένους και ιεραρχημένους στόχους.

Άλλά άς μή σπεύσουν όρισμένοι νά μάς κατηγορήσουν για ρεφορμισμό, για διεκδίκηση μεταρρυθμιστικών αίτημάτων, γιατί, όπως εύστοχα είχε άπαντήσει ό Φουκώ στη συνέντευξη πού αναφέραμε ήδη, «ό ρεφορμισμός όρίζεται από τόν τρόπο μέ τόν όποιο κατακτά κανείς αυτό πού επιδιώκει ή διεκδικεί. Άπό τή στιγμή πού κατακτάται ή επιτυγχάνεται κάτι μέ τόν άγώνα, μέ τή συλλογική πάλη και τήν πολιτική σύγκρουση, δέν πρόκειται για μεταρρύθμιση αλλά για νίκη».

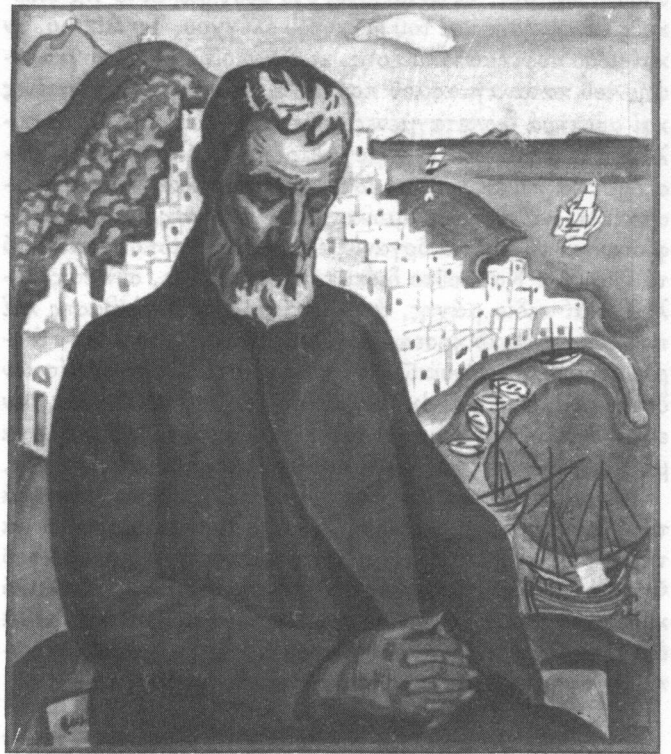
Ό άγώνας μιās κοινωνικής ομάδας μπορεί νά έλπίζει σε δικαίωση όταν πείσει άρχοντες και άρχομένους ότι είναι δίκαιος και ότι είναι ένας άγώνας πού άφορά τούς πάντες. Και τό σύστημα επιτήρησης και πειθαρχίας πού επικρατεί στις φυλακές μάς άφορά όλους, διότι όλοι μας είμαστε ή ήμασταν μέ τόν έναν ή τόν άλλο τρόπο φυλακισμένοι, ένταγμένοι σε «έλεγχόμενες», «επιτηρούμενες» ή «πειθαρχημένες» «κοινότητες» έργασίας, φρονηματισμού, εκπαίδευσης ή σωφρονισμού όπως είναι τό σχολείο, ό στρατός, ή οίκογένεια, ή επιχείρηση, ή δημόσια ύπηρεσία. Διότι όλοι μας ζούμε σε μιá κοινωνία πού επιτηρείται και έλέγχεται μέ όλο και πιό σύγχρονα, πιό άόρατα και πιό άποτελεσματικά τεχνολογικά μέσα, μέ σκοπό τή συμμόρφωση και ύποταγή του καθενός στους κανόνες και στις άξίες ενός άπρόσωπου, ίσοπεδωτικού και νευρωτικού πολιτισμού πού συνθλίβει τήν προσωπικότητα του άτόμου, δέν άνέχεται τή διαφορά και δέν εύνοει τή δημιουργική πρωτοβουλία.

Μπροστά στη βία τής καθημερινής ζωής, στην ένίσχυση και διεύρυνση τής κρατικής έξουσίας και των μηχανισμών καταστολής και επιτήρησης, μέ τήν ανάπτυξη ιδίως τής πληροφορικής, όφειλουμε νά οργανώσουμε τήν άμυνά μας και νά προασπίσουμε τήν άτομική και κοινωνική μας αξιοπρέπεια και τήν άνθρωπιά μας. Είναι τό έλάχιστο πού μπορούμε νά κάνουμε. Ξέρω ότι είναι λίγο, είναι όμως άρκετό για σήμερα και ίσως άποδειχτεί πολύ σημαντικό αύριο.

18. Βλέπε για τήν αντίληψη αυτή του δικαίου αναλυτικά, A. Hunt, *The Politics of Law and Justice, Politics, Power, 4*, Routledge and Kegan Paul 1981, όπου και σύντομη κριτική παρουσίαση των τάσεων στην έγκληματολογία και τήν έγκληματολογική πολιτική στόν άγγλοσαξονικό κυρίως χώρο όπως P. Carlen and M. Collison (eds), *Radical Issues in Criminology*, Oxford, Martin Robertson, 1980, Taylor, Walton and Young, *The New Criminology*, London, Routledge and Kegan Paul 1975. Σημαντικές είναι στό ίδιο χώρο και οι κριτικές μελέτες του E. P. Thompson, *Whigs and Hunters*, London, Penguin, 1975 και *Writings by Candlelight*, London, Merlin, 1980.

Γιά τή λογοτεχνία καί τή λογοτεχνική κριτική

του Μιχάλη Τσιανίκα

Εδώ και μερικές δεκαετίες γίνονται έντονες συζητήσεις για τους όρους «έργο τέχνης», «συγγραφέας», «έρμηνεία» κ.λπ., οι οποίοι σημάδεψαν τήν κριτική σκέψη και τή λογοτεχνία στον δυτικό κόσμο. Οι συζητήσεις αυτές εξελίχθηκαν σε μία ευρύτερη άμφισβήτηση έννοιων και συμβάσεων και κατέληξαν στο αίτημα τής απομυθοποίησης τών βασικών προϋποθέσεων πού καθόρισαν τή λογοτεχνική παραγωγή και τήν κριτική σκέψη τούς δύο τελευταίους αιώνες.

Μιά από τίς πιά χαρακτηριστικές και πολυσυζητημένες απόψεις στον τομέα αυτό υπήρξε και ή σχέση του λογοτεχνικού κειμένου προς τήν παράδοσή του. Οι γνωστές μηχανιστικές ή ντετερμινιστικές αντιλήψεις του 19ου αιώνα (τής συνέχειας, τών διαδοχών, τών ιστορικών νόμων, του σχήματος αίτια — αποτέλεσμα) κρίθηκαν έντελώς ανεπαρκείς για τήν κατανόηση και τήν «δημιουργική» πρόσληψη τών κειμένων. Αντίθετα, έγιναν σοβαρές και συστηματικές προσπάθειες να

περιγραφεί ένα δυναμικό πεδίο μέσα στο οποίο ζει και αναπτύσσεται τό λογοτεχνικό κείμενο. Τό πεδίο αυτό έπρεπε να περιγραφεί μέ τέτοιο τρόπο ώστε να δημιουργηθούν καινούργιες συνθήκες άποτίμησης του λογοτεχνικού παρελθόντος και να δοθεί ή εύκαιρία στον κριτικό, καθώς και στον καλλιτέχνη, να στραφούν προς άλλες αναζητήσεις.

Υπό τήν έννοια αυτή οι όροι «άριστούργημα» «δημιουργία», «έμπνευση» κ.ά. θεωρήθηκαν άκατάλληλοι να εξηγήσουν τή λογοτεχνική παραγωγή και έντελώς δεσμευτικοί για τή δραστηκή ανάγνωσή της. Άλλά, αν ή θεωρία και ή κριτική σκέψη έφτασαν σε τέτοιες αναζητήσεις, ή ίδια ή λογοτεχνία είχε από καιρό προετοιμάσει τήν ά-τμόσφαιρα. Είναι χαρακτηριστικό λ.χ. πώς όρισμένοι λογοτέχνες αντιμετώπισαν τά προβλήματα αυτά και πώς τά εξέφρασαν στα κείμενά τους. Τό χωρίο πού ακολουθεί μαρτυρεί πώς αντιλαμβάνεται ό Μπέκετ τό «τέλος» ή τό «θάνατο» του παραδοσιακού δημιουργού:

«Πρέπει να συνεχίσω, δεν μπορώ να συνεχίσω, πρέπει να συνεχίσω, θα συνεχίσω λοιπόν, πρέπει να πω τίς λέξεις όσο θα υπάρχουν, πρέπει να τις πω μέχρι που να με συναντήσουν, μέχρι να με πούν, παράξενος κόπος, παράξενο λάθος, πρέπει να συνεχίσω, έχει ίσως ήδη γίνει, ίσως με έχουν ήδη πεϊ...».¹

Μιά σπουδαία αλλαγή λοιπόν στο χώρο της λογοτεχνίας αφορά το ρόλο του ίδιου του συγγραφέα. Γνωρίζουμε τώρα ότι ιστορικά, σέ ό,τι τουλάχιστον αφορά την επώνυμη παρουσία του συγγραφέα, ως μοναδικής συνθήκης νομιμοποίησης ενός έργου, το φαινόμενο αυτό εμφανίζεται γύρω στις αρχές του 17ου αιώνα. Μέχρι τότε ή υπογραφή του συγγραφέα ήταν απαραίτητη μόνο για τη δημοσίευση επιστημονικών κειμένων και όχι λογοτεχνικών. Από το 17ο αιώνα και μετά οι όροι αντιστρέφονται. Έτσι σιγά σιγά, στους αιώνες που ακολούθησαν, «δημιουργήθηκε» κυριολεκτικά και επιβλήθηκε η έννοια του συγγραφικού υποκειμένου.

Τό πρόβλημα του «συγγραφέα» έχει τεθεί επανειλημμένα τις τελευταίες δεκαετίες από μεγάλο αριθμό διανοουμένων στην Ευρώπη και εξακολουθεί ακόμη να τίθεται. Φυσικά απαιτείται συστηματική μελέτη και ιστορική έρευνα για να δούμε όχι μόνο πώς και γιατί και από πότε ένα συγκεκριμένο άτομο αναλαμβάνει την ευθύνη και υπογράφει ένα έργο, αλλά πώς και γιατί και από πότε τά βιβλία γράφονται εξυπακουμένου ενός υποκειμένου υπευθύνου που τά «δημιούργησε». Νά εξεταστεί δηλαδή ο συγγραφέας όχι ως άτομο που έγραψε ένα κείμενο αλλά ως αρχή συγκέντρωσης πολλαπλών λόγων και έννοιων σηματοδοτήσεων: από πότε γράφεται ένα κείμενο στον ορίζοντα του οποίου τοποθετείται ή παρουσία του «δημιουργού» του, που στή συνέχεια θά γίνει πρόσωπο, υπεύθυνο υποκείμενο και θεσμός.

Η μελέτη αυτή βέβαια πρέπει να συνοδεύεται από την εξέταση λογοτεχνικών ειδών, τη σχέση τους με την ιστορία της λογοτεχνίας, την επικράτηση ή τον αποκλεισμό θεωρητικών προσεγγίσεων του κειμένου. Μέ δυό λόγια να εξεταστεί ο τρόπος με τον οποίο μιλήσαμε για τό συγγραφέα για να τον «γνωρίσουμε» και ο τρόπος με τον οποίο «γνωρίζοντάς» τον μάς επέτρεψε επίσης να «δημιουργήσουμε» τον έαυτό μας. Ένας πολύ ενδιαφέρων κριτικός διάλογος με τό παρελθόν όπου τό υποκείμενο, κι εδώ πρόκειται για τό άγνωστο υποκείμενο, μετατρέπεται σέ ιστορία.

Δέν είναι τυχαίο τό γεγονός ότι, μετά τίς σημαντικές αλλαγές που σημειώθηκαν στον θεωρητικό χώρο σέ σχέση με τη μορφή του συγγραφέα, ακολούθησαν και άλλες. Μιά απ' αυτές ήταν και

ο τρόπος με τον οποίο υποκαταστάθηκε ο «πεφωτισμένος λόγος» του δημιουργού από την έννοια της «γραφής». Είναι γνωστό πόσο ή ιστορία της δυτικής σκέψης δυναστεύτηκε στην προσπάθειά της να εξηγήσει τό λογοτεχνικό έργο, και τό έργο τέχνης γενικότερα, με την απόλυτη αναφορά στον αρχέτυπο λόγο, στην «έμπνευση», στό θεόσταλτο νόημα. Μόνημη πηγή και όρίζοντας μιās απόλυτης γνώσης ο λόγος αυτός καταβρόχθιζε τη «γραφή», έσβηνε τά ίχνη της. Άρχοντας απόλυτος, συνώνυμος της υπερβατικής παρουσίας και του μεταφυσικού μύθου έλεγχε τίς ιδέες καθώς και την έκφρασή τους. Στο έσωτερικό αυτής της αιώνιας παρούσας «φύσης» και του «πλήρους» λόγου συνηθίσαμε να τοποθετούμε και τό λογοτεχνικό έργο.

Η «γραφή», ώστόσο, τά τελευταία χρόνια έστρεψε την προσοχή από τον μυθοποιημένο κόσμο της δημιουργίας στον ανθρώπινο κόσμο των λογοτεχνικών συμβάσεων και των γλωσσικών επικαθορισμών. Έτσι, τη θέση του «έργου» έρχεται τώρα να την άμφισβητήσει ή δύναμη της «γραφής», και στή θέση του «βιβλίου» ανακαλύπτουμε την επιφάνεια του «κειμένου». Αυτό οδήγησε στην επανεξέταση όλων εκείνων των συμβάσεων στις οποίες στηρίχτηκε ή δυτική σκέψη για να κατανοήσει και να κατατάξει τό λογοτεχνικό έργο. Έτσι, π.χ., τη θέση των a priori αντιπαραθέσεων ιδανικού-μή ιδανικού, παγκόσμιου-έθνικού, παραδοσιακού-μή παραδοσιακού έρχεται τώρα να την καταλάβει ο κριτικός λόγος ο οποίος ανέλυε τίς συνθήκες και τούς όρους που δημιούργησαν τίς αντιπαραθέσεις αυτές, τίς οποίες δεχόμαστε πλέον άσυζητητί σαν να έπρόκειτο για φυσικές κατηγορίες.

Φάνηκε έτσι ότι ο ιστορικός αντικειμενισμός και οι «επιστημονικές» του παραδοχές δέν ήταν καθόλου ούτε «άντικειμενικές» ούτε «επιστημονικές», αλλά ιστορικές συμβάσεις που κάλυψαν συχνά ιδεολογικές παραμορφώσεις και εξουσιαστικές στρατηγικές. Ο κριτικός λόγος έπιχείρησε αρχικά, πρίν διαμορφώσει ένα σύγχρονο ιδίωμα, να άφηγηθεί, να «γράψει» την ιστορία των θεωρητικών συμβάσεων που αναφέραμε και τον τρόπο με τον οποίο γράφτηκε ή ιστορία αυτή. Προσπάθησε να καταδείξει ότι δέν πρόκειται για όρους αντικειμενικά ύπαρκτους και άμετάβλητους, αλλά για ειδικές χρήσεις της γλώσσας και, ιδιαίτερα, της γραφής. Έπρεπε να γραφεί αυτή ή ιστορία της «γραφής» με τέτοιο τρόπο ώστε και ή ιστορία να γίνει επίσης γραφή.

Συνεπώς, είναι προφανές ότι δέν ενδιαφέρει

1. Στόν L. Aragon, *Je n' ai jamais appris à écrire ou les incipit*, Flammarion, Παρίσι 1969, σ. 146.

**Είναι γνωστό
πόσο ή ιστορία
της δυτικής
σκέψης
δυσναστεύτηκε
στην
προσπάθειά της
νά εξηγήσει τό
λογοτεχνικό
έργο, και τό
έργο τέχνης
γενικότερα, μέ
τήν απόλυτη
αναφορά στον
αρχέτυπο λόγο,
στην
«έμπνευση»,
στό θεόσταλτο
νόημα.**

λ.χ. νά εξετάσουμε πότε και πώς αρχίζει ή νεοελληνική λογοτεχνία (ξέρουμε άλλωστε μέ τί επίμονο τρόπο αρχίζουμε κάθε θεώρηση τής λογοτεχνίας μας από τό σημείο αυτό) ούτε αν ή ελληνική παράδοση είναι συνεχής και αδιάσπαστη, αλλά ό τρόπος μέ τόν όποιο γράφαμε και μιλήσαμε γι' αυτά, ό λόγος πού τά δικαίωσε και τά επέβαλε ιστορικά. Αυτό πού ενδιαφέρει είναι πώς «γράφτηκε» αυτή ή ιστορία, τί απέκλεισε και γιατί, και όχι πόσο «ελληνική» ή «έθνική» είναι.

Ός «γραφή» θεωρήθηκαν όχι μόνο τά γραπτά μνημεία αλλά και άλλα «ίχνη» πού είναι διαρθρωμένα ως γλώσσα. Έπομένως, οι θεωρητικές αναζητήσεις και συζητήσεις για τήν έννοια τής «γραφής» επηρέασαν βαθύτατα και άλλους χώρους τής σύγχρονης σκέψης και έθεσαν μιά σειρά σημαντικών θεωρητικών προβλημάτων. Στο πρακτικό επίπεδο αποκαταστάθηκε μιά «ύλική» σχέση μέ τή γλώσσα, όπου τό κείμενο εξετάζεται στά μέτρα τής χειροποίησής του και στά όρια τής καταναλωτικής του διαθεσιμότητας. Γραφή και άναγνωση έπιτελούν τό ίδιο έργο, παίζουν στό ίδιο παιχνίδι.

Έτσι τό κείμενο δέν θεωρείται πιά μοναδικό, άναντικατάστατο και «παρθενικό», αλλά πληθυντικό, συνυπάρχον μέ άλλα κείμενα, διαχειμενικό. Οι έννοιες τής «άρχης» τών «πηγών» και τών «επιδράσεων» τίθενται υπό άμφισβήτηση και αναθεωρούνται ριζικά. Στη θέση τους, δαιμονιακά και εύφάνταστα, άνοιγε τό μάτι της ή πειραματική εύφυα τής γραφής και του κειμένου. Ό,τι έθεωρείτο νόμιμη ιδιοκτησία του συγγραφέα, γίνεται τώρα λεία τής διαχειμενικότητας. Τό ένα κείμενο καλεί τό άλλο, τό ένα κείμενο διαβάζει τό άλλο. Αυτό πού παράγεται δέν είναι ένας νέος λόγος κομμένος στό λατομείο τής Άλήθειας, αλλά τό γεγονός τής έπιστροφής στά φυσικά μέτρα και όρια του άνθρώπινου χρόνου. Τά όρια αυτά συμπλέκονται, μέ άλλα όρια προσπαθών νά μπερδέψουν τις κατευθύνσεις, μασκαρεύουν τις έπαναλήψεις: ένα τεράστιο παλίμψηστο όπου τό ένα κείμενο γράφει πάνω στό άλλο μέχρι τό τέλος όλων τών δυνατών κειμένων: «Θά διαβάσει καλά όποιος θά διαβάσει τελευταίος».²

Όλα τά παραπάνω είναι στενά συνδεδεμένα και μέ ένα άλλο αίτημα, τό όποιο είναι «πολιτικό» και αναφέρεται στον «έκδημοκρατισμό» του κειμένου. Τό «πολιτικό» αυτό αίτημα γύρευε νά κρίνει και νά καταδείξει τήν κοινωνική χρήση του λογοτεχνικού έργου, χρήση πού καθιερώθηκε από τις προτιμήσεις μιάς όρισμένης κοινωνικής τάξης — τής άστικής. Αυτή δημιούργησε τις «άξίες» του, τό λάτρεψε, του απέδωσε συγκεκριμέ-

νες ιδιότητες και τό έμνημείωσε. Άλλά ό τρόπος μέ τόν όποιο κατανοήσαμε και αναλύσαμε τό έργο τέχνης δέν μας κληροδότησε, όπως θεωρήθηκε, μιά σπάνια εύκαιρία νά προσεγγίσουμε τό ύψιστο νόημα τής ζωής. Άντίθετα, ό τρόπος αυτός μας απέκοψε από τις αρχικές έκδηλώσεις τής ζωής, από τή χαρά και τήν ελαφρότητα τής εφημερότητάς της. Δέν είναι τυχαίο λοιπόν πού ό Νίτσε γράφοντας «έναντίον τής τέχνης του έργου τέχνης» σημείωσε μεταξύ άλλων:

«Συχνά ζοϋμε τήν τέχνη αντίστροφα· δενόμαστε στην ούρά της και πιστεύουμε πώς ή τέχνη τών έργων τέχνης είναι τό αληθινό· και πώς, ξεκινώντας απ' αυτή τή διαπίστωση, θά μπορέσουμε νά καλύτερεύσουμε τή ζωή. Τρελοί πού είμαστε νά αρχίσουμε τό φαγητό μας από τό επιδόρπιο και νά απολαμβάνουμε τή γεύση τής μιάς λιχουδιάς μετά τήν άλλη. Ποϋ είναι τό περιεργο αν χαλοϋμε τό στομάχι μας και τήν όρεξη πριν τήν καλή, γερή και δυναμωτική σάρκα στην όποία ή τέχνη μας προσκαλεί».³

Παρόμοια, οι θεωρητικές άμφισβητήσεις στον αιώνα μας δημιούργησαν τις συνθήκες εκείνες πού επέτρεψαν τήν αναθεώρηση τής «ύψηλης τέχνης» και τή στροφή προς τις συμβάσεις τής καλλιτεχνικής δραστηριότητας. Η καλλιτεχνική δημιουργία θεωρήθηκε όχι ως μέσον άπελευθέρωσης τής κοινωνίας αλλά ως χώρος όπου παίζονται αισθητικά παιχνίδια. Ό Μπένγιαμιν λ.χ. έπισήμανε σε ποιά έκταση μεταβάλλονται, στό τέλος του 19ου αιώνα, οι σχέσεις ανάμεσα στό συγγραφέα και στό κοινό. Κι αυτό γιατί τό λογοτεχνικό έργο αναδημοσιεύεται και αναπαράγεται μέ μεγαλύτερη εύκολία και γιατί μέ τήν άλληλογραφία πού αρχίζει νά παίρνει όριστική θέση στον καθημερινό και περιοδικό τύπο ό διάλογος μεταξύ κοινού και συγγραφέα εύρύνεται. Οι άναγνωστες συμμετέχουν ενεργά στη «συγγραφή» τών βιβλίων και γίνονται συν-γραφείς, μέ τήν εύρύτερη σημασία τής λέξης.

Έτσι υπονομεύεται ό μύθος τής άυθεντικότητας του έργου τέχνης πού ήταν συνδεδεμένος μέ τήν τελειότητα τής μορφής, τήν ύπερβατικότητα του περιεχομένου, καθώς και μέ τήν άπόσταση πού τό χώριζε από τό άναγνωστικό του κοινό. Τό βιβλίο μετατράπηκε βαθμιαία σε καταναλωτικό άγαθό και στράφηκε έναντίον του έαυτου του μέ ένα «μήνυμα», πού όδήγησε στην αυτοαπομυθοποίησή του. Παράλληλα έγινε μιά προσπάθεια νά άντικατασταθεί ή λογοτεχνική βιβλιοθήκη από τήν παραλογοτεχνική αλλά πολύ σύντομα, όπως παρατήρησε ό Ίταλο Καλβίνο, ή παραλογοτεχνική βιβλιοθήκη θεωρήθηκε δεσμευτική από τους νεότερους συγγραφείς πού στράφηκαν προς άλλους πιό παράδοξους χώρους.

2. G. Genette, *Palimpsestes*, Seuil, Παρίσι 1982.

Μόνο μέσα στις συνήθειες της άνειλικρινούς γλώσσας των προλόγων και των αφιερώσεων ο συγγραφέας λείει «αναγνώστη μου». Στην πραγματικότητα, κάθε αναγνώστης είναι, όσο διαβάζει, αναγνώστης του έαυτού του. Τό έργο του συγγραφέα δέν αποτελεί παρά ένα είδος όπτικου όργάνου πού προσφέρεται στον αναγνώστη για νά του επιτρέψει νά διακρίνει ό,τι χωρίς τό συγκεκριμένο βιβλίο δέν θά τό είχε ίσως δεϊ από μόνος του.

Marcel Proust, *Le temps retrouvé*

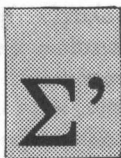
Τό νά προβλέπει (ό συγγραφέας) τόν 'Ιδεώδη 'Αναγνώστη του δέν σημαίνει μόνο νά έλπίζει ότι αυτός ύπάρχει· σημαίνει έπίσης νά χειρίζεται τό κείμενο έτσι πού νά τόν δημιουργεί. Τό κείμενο λοιπόν όχι μόνο βασίζεται πάνω σέ κάποιες ικανότητες του αναγνώστη, αλλά, έπιπλέον, συνεισφέρει στό νά τίς παράγει.

Umberto Eco, *Lector in fabula*

του Πέτρου Μαρτινίδη

Οἱ βαριές συνέπειες τῶν ἐλαφρῶν ἀναγνωσμάτων

τοῦ Πέτρου Μαρτινίδη

Σ' αὐτή τή σειρά «διαλέξεων-μαθημάτων» πού ὀργανώνει τό Βαφοπούλειο Ἰδρυμα, ἡ δική μου ἀνακοίνωση θά εἶναι «διάλεξη», ἂν ἔτσι διαλέξετε, καί θά εἶναι «μάθημα» ἐάν ὑποφέρετε ἀρκετά στά πενήντα λεπτά τῆς ἀκαδημαϊκῆς του διάρκειας. Ἐν πάσῃ περιπτώσει, τά ὅσα ἔχω νά πῶ ἐδῶ, ἀπόψε, χονδρικά ἀφοροῦν, θίγουν, τρία ζητήματα: *Ζήτημα 1ον*, τί εἶναι ἐκεῖνο πού στηρίζει ἢ διακαιώνει μιά κριτική εἴτε μιά θεωρία τῆς λογοτεχνίας ἐν γένει· τί ἐπιδιώκει νά δείξει, μ' ἄλλα λόγια, ὅποιος ἀναλαμβάνει νά σχολιάσει καί νά συνοψίσει ὁποιαδήποτε λογοτεχνικά ἔργα, προσθέτοντας στίς θέσεις τους τίς δικές του — ἐμβάλλοντας, παραβάλλοντας καί, ἴσως, διαβάλλοντας. *Ζήτημα 2ον*, ὑπάρχουν ἄραγε κάποια εἰδοποιὰ χαρακτηριστικά πού νά ξεχωρίζουν καί νά ἀπομονώνουν ὀρισμένες περιοχές τοῦ λογοτεχνικοῦ φάσματος ἔτσι πού, εἰδικά γι' αὐτές, νά εὐσταθοῦν καλύτερα οἱ παραπάνω ἐμβόλιμοι σχολιασμοί, συνόψεις καί κριτικές προσεγγίσεις; Ἄντα-

ποκρίνεται σέ κάτι συγκεκριμένο καί ἱκανό νά μελετηθεῖ διεξοδικότερα ὁ ὅρος «παραλογοτεχνία», ἢ «ἐλαφρά ἀναγνώσματα», ὥστε νά μποροῦν νά σταθμιστοῦν κατόπιν καί οἱ (σέ σχῆμα ἐναντιότητας ὅπως δηλώνεται ἀπό τόν τίτλο — ἐλαφρά/βαριές) ἐπιπτώσεις αὐτῶν τῶν ἀναγνωσμάτων στό σύνολο ἢ σέ μερίδες τοῦ κοινοῦ τους; Καί, *Ζήτημα 3ον*, ἂν τά προηγούμενα ζητήματα δέχονται κάποιες θετικές ἀπαντήσεις, ποιές συνθήκες τῆς σύγχρονης κοινωνικῆς ζωῆς ἀνατροφοδοτοῦν καί ἐντείνουν, ἐμπνέουν ἢ κατευθύνουν τήν κεντρική θεματολογία τῶν ἀναγνωσμάτων ὅσο καί τήν ἀδηφάγο προσήλωση τῶν ἀναγνωστῶν; Εἶναι, δηλαδή, οἱ σύγχρονες μητροπόλεις ὑπεύθυνες γιά τούς τρόπους διάδοσης καί τίς μορφές παραλογοτεχνίας, περίπου ὅπως καί ἡ βιομηχανική πόλη τῶν ἀρχῶν τοῦ 19ου αἰῶνα τροφοδότησε τήν ἄνθηση τοῦ λεγόμενου «ἀστικοῦ μυθιστορήματος» ἢ τοῦ «roman fleuve», τότε πού γενικευόταν ἡ ὑποχρεωτική ἐκπαίδευση, μαζί μέ ὀρισμένα μοντέλα ἀστικῆς ζωῆς, καί οἱ πολυπληθεῖς πιά κάτοχοι τῆς ἀνάγνωσης ἐγκαθίσταντο μέσα στήν κουλτούρα καθῶς καί στήν ὑπόλοιπη εὐωχία τους;

Ἄπό τά τρία ζητήματα, τό τελευταῖο εἶναι, ὅπως ἀντιλαμβάνεστε, τό πιό οὐσιαστικό. Ὅχι μόνο γιατί ἐντάσσει ἄμεσα τήν ἀνακοίνωσή μου στό εὐρύτερο πλαίσιο αὐτῆς τῆς σειρᾶς τῶν μαθη-

* Μέ ἐξάιρεση τίς προμετωπίδες, πού προστέθησαν post festum, ὄλο τό ὑπόλοιπο κείμενο εἶναι ἡ πιστή ἀπομαγνητοφώνηση τῆς ὁμιλίας πού ἔγινε στό Βαφοπούλειο Ἰδρυμα (Θεσσαλονίκη, 2.12.1986) καί στό πλαίσιο μιᾶς σειρᾶς μαθημάτων-διαλέξεων μέ γενικό τίτλο «Σύγχρονη πόλη καί προβλήματα κοινωνικῆς ζωῆς».

Έτσι ο αναγνώστης της παραλογοτεχνίας μένει να νομίζει ότι λογοτεχνία είναι, ακριβώς, ή ευκρινής περιγραφική ανασύσταση ενός ίδιου προς τον δικό του κόσμο, αλλά γεμάτου από εξαιρετικά γεγονότα.

μάτων-διαλέξεων («Σύγχρονη πόλη και προβλήματα κοινωνικής ζωής»), αλλά, επίσης, γιατί θέτει μιά μάλλον νεότερη προσέγγιση σε προβλήματα των θεωριών της λογοτεχνίας, όπως και της κοινωνικής φαντασίας, ή των κοινωνικών φαντασιώσεων, συνδέοντας, ακριβώς, τὰ μὲν με τὰ δὲ σε κάτι πού θά ἤθελε νά εἶναι αἰσθητική και ψυχοκοινωνιολογία μαζί.

Τό γεγονός ὅτι αὐτή ἡ προσέγγιση (ὅσο τέλος πάντων εἶναι προωθημένη ἢ ἀνορθόδοξη, ἰδιότυπη ἢ ἰδιότροπη) παρουσιάζεται σε ἕνα μὴ εἰδικό, ἢ τουλάχιστον ἀπροειδοποίητο κοινό, ἐλπίζω νά μὴ περιπλέξει και νά μὴ δυσχεράνει τήν παρακολούθησή της. Ἡ σαφήνεια κάποιων ἐνοιῶν, ἰδεῶν ἢ σχημάτων και ἡ παράθεση λίγων ὀνομάτων, ὑπόσχομαι νά εἶναι ὅσο χρειάζεται μετρημένη και προοδευτική γιά νά μὴ βάλει σε δοκιμασία οὔτε τήν ὑπομονή οὔτε τή θαλπωρή τῶν βλεμμάτων σας. Στό κάτω κάτω, κάθε ἄνθρωπος πού διαβάσει, μοιραῖα σχηματίζει μιά γνώμη, και ἄρα μιά κριτική θέση, γιά τό ἐκάστοτε ἀνάγνωσμά του. Τό νά προκύψει, μέσα ἀπό πολλές τέτοιες γνώμες και πολλά διαβάσματα, μιά πιό συγκροτημένη ἀντίληψη —μιά «θεωρία»— ἀποτελεῖ μόνον ἕνα ἐπιπλέον βήμα, γιά τήν κατανόηση τοῦ ὁποίου δέν προαπαιτοῦνται, ἀπαραιτήτως, μακρόχρονοι θητεῖες μελέτης και ὀλοσχερῆς ἀφοσίωση, ὀλονύχτιες προσευχές ἢ καθοριστικές ἐπιφοιτήσεις.

Ζήτημα 1ον: Γιά τήν κριτική τῆς λογοτεχνίας

Ἀρχίζω λοιπόν ἀπό ἐδῶ πού τό ἔφερε ἡ κουβέντα —τό ζήτημα τῆς λογοτεχνικῆς κριτικῆς και τῆς θεωρίας τῆς λογοτεχνίας—, τό πρῶτο, ἐξάλλου, ἀπό τὰ τρία ζητήματα πού δήλωσα ὅτι πρόκειται νά θίξω. Ἀρχίζω μέ μιά θεμελιώδη διευκρίνιση: τή διευκρίνιση ὅτι ἐλάχιστα ἔως καθόλου ὁ ὅρος «λογοτεχνική θεωρία» καλύπτει, εἴτε συνεπάγεται, κριτήρια ἀξιολογικῶν κατατάξεων τῶν λογοτεχνικῶν ἔργων· κριτήρια πού, ἐφαρμοζόμενα, νά ξεχωρίζουν ἀμέσως τό ἀριστοῦργημα ἀπό τή μετριότητα, τό καλό ἀπό τό ἀσήμαντο, τό αἰώνια ἀρεστό ἀπό τήν ἐπιτυχία τῆς παροδικῆς μόδας. Σπανίως ἐξάλλου, μέσα σε ὅλες τίς περιοχές τῆς τέχνης, ὅποιεςδήποτε «θεωρίες» θέλησαν νά χρεωθοῦν μέ τέτοιους ριζοσπαστικούς στόχους, ἢ νά διεκδικήσουν μιά τόσο ὀριστική και ἀπόλυτη εὐθυκρία. Ἀκόμη και μέσα στόν πιό αἰσιόδοξο θετικισμό, ἢ στή θετικιστική αἰσιοδοξία πού πρυτάνευε γύρω στό 1850-1860, ὅταν ὁ Τζῶν Ράσκιν, λόγου χάρη, εὐαγγελιζόταν μιά ἀρχιτεκτονική θεωρία βάσει τῆς ὁποίας «...θά μπορούμε εὐκολά νά ἀποφανθοῦμε κατά πόσον ἕνα κτίριο εἶναι ὠραῖο ἢ εὐγενές, ὅπως ἀκριβῶς ἐφαρμόζοντας τό νῆμα τῆς στάθμης βλέπουμε ἂν εἶναι ἢ

δέν εἶναι κατακόρυφο...», ἀκόμη και μέσα σ' αὐτόν τόν ὑπερνεθουσιώδη θετικισμό, τὰ ἀξιολογικά κριτήρια πού προτείνονταν ἀπό δῶ κι ἀπό κει δέν ἦταν ποτέ τους ὁμοιόμορφα, συστηματικά και χωρίς ἐσωτερικές ἀντιφάσεις.

Ἐν πάση περιπτώσει, οἱ λογοτεχνικές θεωρίες, εἰδικότερα, ποτέ δέν ἔθεσαν ὡς πρωταρχικό τους στόχο τέτοιους ἀξιολογικούς κανόνες, αἰσθητικά ἀξιῶματα και ἱεραρχικές κλίμακες πού νά ἐξυψώνουν τό μοναδικό ἔργο και νά καταδικάζουν τό εὐτελές. Ἐκεῖνο πού κυρίως ἔκαναν και κάνουν εἶναι νά ταξινομοῦν τὰ ποικίλα ἔργα ἀνάλογα μέ τὰ θέματά τους ἢ τίς ἐπιδόσεις τῶν χαρακτηριστικῶν πού ἐμφανίζονται σ' αὐτά· ἀνάλογα, ἐπίσης, μέ τούς ἀφηγηματικούς τους τρόπους ἢ τήν ἀλληλουχία, τίς αἰτίες και τίς σκοπιμότητες τῆς δράσης τους.

Τέτοιες ταξινομήσεις, ὅπως πιθανόν νά γνωρίζετε, ὑπάρχουν πολλές στή μακρά ἱστορία τῶν λογοτεχνικῶν θεωριῶν· και ποικίλλουν μεταξύ τους ἀνάλογα μέ τό ποιός και πότε τίς εἰσηγεῖται. Κάτι τέτοιο συμβαίνει λίγο-πολύ παντοῦ. Στήν ἱστορία τῆς ἀρχαιολογίας, ἐπί παραδείγματι, ἐάν συνέβαινε νά εἶστε μουσουλμάνοι ἀρχαιολόγοι θά εἶχατε ἐνδεχομένως τήν τάση νά ἀναγνωρίσετε στίς ἀναλογίες τῆς Μεγάλῆς Πυραμίδας τή χρονολογία γέννησης τοῦ Μωάμεθ· ἐάν πάλι ἦσασταν προτεστάντες, τή χρονολογία τῆς Διαίτης τοῦ Ἀουγκσμπουργκ! Παρομοίως και μέ τήν ἱστορία τῶν λογοτεχνικῶν θεωρήσεων:

Ἄν εἶστε ὁ Ἀριστοτέλης, φερ' εἰπεῖν, και ἐννοεῖτε, κάπου τό 330 π.Χ., νά καταγράψετε προσεκτικά ὅλες τίς τεχνικές μέ τίς ὁποῖες τὰ ποιητικά ἔργα ἀπευθύνονται στόν κόσμο, ὅπως και τὰ ἔργα τῆς φύσης προσφέρονται στήν ἐμπειρική παρατήρηση, ἀρχίζετε τότε νά ξεχωρίζετε διάφορα εἶδη: «κατά τὰ μέσα τῆς μιμήσεως, κατά τό ἀντικείμενον αὐτῆς και κατά τόν τρόπον τῆς μιμήσεως». Ἄν, ἀπ' τήν ἄλλη μεριά, εἶστε ὁ Ζάν Πῶλ Σάρτρ στή Γαλλία τοῦ 1960, και δέν σᾶς ἱκανοποιοῦν καθόλου οἱ μαρξιστικές ταξινομήσεις πού ἀποδίδουν, πολύ γενικά, τό ρεαλιστικό ὕφος τῶν Γάλλων συγγραφέων τοῦ προηγούμενου αἰῶνα στίς κοινωνικοπολιτικές ἐξελίξεις τῶν μικροαστικών στρωμάτων κατά τή Δεύτερη Αὐτοκρατορία, καταλήγετε νά ἀφιερῶσετε τρεῖς ὄγκωδέστατους τόμους μόνο στόν Φλωμπέρ, γιά νά δείξετε τούς πολλαπλούς ψυχολογικούς και συγκυριακούς, ἐπιπλέον, ἐπικαθορισμούς πού κάνουν ἕνα παιδί νά γίνει συγγραφέας και νά μεταποιήσει σε πολύ συγκεκριμένα ἔργα τήν οἰκουμενικότητα τῶν συνηθῶν μέσα στίς ὁποῖες ζεῖ.

Ἐάν, ἀκόμη, συμβαίνει νά εἶστε ὁ Σεμπασιάνο Σέρλιο στή Βενετία τοῦ 1537, δέν ἐνδιαφέρεστε βέβαια γιά μιά πλήρη λογοτεχνική θεωρία, ταξινομεῖτε ἐντούτοις ὅλα τὰ σκηναίκα δράματα τοῦ καιροῦ σας ἀνάλογα μέ τὰ τοπία ὅπου λαμβάνει χώρα ἡ δράση τους και ἀνάλογα μέ τόν

τραγικό, κωμικό ή σατιρικό τους χαρακτήρα, για να τυποποιήσετε ἀντίστοιχα καί τόν σκηνικό διάκοσμο πού θά ἐξυπηρετεῖ· ἐνῶ ἄν συμβαίνει νά εἴστε ὁ "Εριχ" Αουερμπαχ, ἀποτραβηγμένος στήν Κωνσταντινούπολη μεσοῦντος τοῦ τελευταίου πολέμου, ἀπελπισμένοι ἀπό τήν πραγματικότητα τοῦ καιροῦ σας, ἀναλύετε, στήν «πραγματικότητα» ὅλης τῆς δυτικῆς λογοτεχνίας (ἀπό τόν "Ομηρο ὡς τή Βιρτζίνια Γούλφ), πῶς τά γεγονότα πού περιγράφονται προβάλλουν συνολικές συλλήψεις τοῦ κόσμου καί πῶς συγκροτοῦν, κατά βάθος, μέρη τῆς δομῆς ἐνός θεϊκοῦ σχεδίου.

Κάπως ἔτσι ξεχωρίζετε τά λογοτεχνικά ἔργα κι ἄν εἴστε, ἄς ποῦμε, ὁ Γκέοργκ Λούκατς στό Βερολίνο τοῦ 1920, καί ἀσχολεῖστε γενικότερα μέ τήν ἱστορία καί τήν ταξική συνείδηση: εἴστε, τότε, ἔτοιμοι νά διακρίνετε τρεῖς κατηγορίες μυθιστορημάτων, ἀνάλογα μέ τό πόσο «στενή», «πλατιά» ἢ «ἰσορροπημένη» φαίνεται ἡ συνείδηση τοῦ κεντρικοῦ τους ἥρωα, ὡς πρός τήν πολυπλοκότητα, τήν πεζότητα ἢ τή συμβατικότητα, ἀντίστοιχα, τοῦ γύρω ἀπ' αὐτόν κόσμου. "Ἄν, τώρα, τίς διαφορές αὐτές ἀσυμφωνίες συνειδησεως καί κόσμου τίς ὀνομάσετε «τραγικές θεάσεις τοῦ κόσμου» (visions tragiques du monde) κι ἄν ἐπιδιώξετε νά σχηματίσετε ἕνα σύστημα παράλληλων δομῶν, ἀπό τίς «θεάσεις» αὐτές καί τά κείμενα πού τίς παρέχουν πρός τά ἰδεολογικά ρεύματα κάποιων συγκεκριμένων περιόδων καί τίς κοινωνίες πού τά παρήγαγαν, ἔτσι ὥστε οἱ ἀνώτερες δομές νά ἐρμηνεύουν τίς κατώτερες καί οἱ κατώτερες νά καθιστοῦν κατανοήσιμες τίς ἀνώτερες, τότε εἴστε ὁ Λουσιέν Γκολντμάν στή Γαλλία τοῦ 1959 καί παρουσιάζετε μιά κοινωνιολογία τοῦ μυθιστορήματος στήν ὁποία συγκεράνεται, ἀκριβῶς, ὁ ἔνθερος μαρξισμός μέ τόν διακαή στρουκτουραλισμό σας.

Τέλος, ἄν εἴστε ὁ Ἀνατόλυ Λουνατσάρσκι, λαϊκός κομισάριος τῆς ἐκπαίδευσης στή μετεπαναστατική Ρωσία, ὀφείλετε, φαντάζομαι, νά ἀποδίδετε τή λογοτεχνική σπουδαιότητα τοῦ Μαρσέλ Προύστ ἀποκλειστικά στήν ψυχολογική μελέτη τῶν προσωπικῶν ἀναμνήσεων, νά χαρακτηρίζετε μέγιστη ἐπαναστατική φυσιογνωμία τῆς λογοτεχνίας τόν Ρομαίν Ρολλάν καί νά θέτετε ὡς ὕψιστο λογοτεχνικό κριτήριο τό τί βοηθεῖ καί τί βλάπτει τή νίκη τοῦ προλεταριάτου· ἐνῶ ἄν εἴστε ἕνας σύγχρονος Γάλλος σημειολόγος — ὁ Ρολάν Μπάρτ, ὁ Ζάκ Ντερριντά ἢ ἡ Τζούλια Κρίστεβα — ἀποφεύγετε ἐπιμελῶς νά ἀναμείξετε λογοτεχνία καί κοινωνική σκοπιμότητα, ἀφοῦ προσπαθεῖτε τελικά νά συρρικνώσετε κάθε περίπτωση ὁμιλητῆ σέ ἕνα εἶδος φερέφωνου πού χρησιμοποιοῦν ἡ ἴδια ἡ γλώσσα γιά νά ἐκφωνεῖ διαφόρους τύπους λογυδρίων: ἀφηγήσεις, σχόλια, συλλογισμούς ἢ πρακτικές ὁδηγίες, μέσα στά ὁποῖα ἡ «λογοτεχνικότητα» δέν ἀποτελεῖ

παρά μίαν ἐπιμέρους παράμετρο.

Μέ ὅλες αὐτές τίς ἀναφορές καί παρατηρήσεις δέν ἐννοῶ καθόλου, βέβαια, νά χρεώσω μέ κάποιαν ἀπριωρική ἀφερεγγυότητα τήν κάθε λογοτεχνική κριτική ἢ θεωρία. Θέλω μόνο νά πῶ ὅτι, σέ τελευταία ἀνάλυση, ἡ λογοτεχνική θεωρητική διερεύνηση προσπαθεῖ νά δώσει, ἀπό τήν πλευρά της, μίαν οὐσιαστική ἀπάντηση στό ἐρώτημα τοῦ καρδινάλιου Ἰππόλιτο ντ' Ἔστε πρός τόν Ἀρίστο, ὅταν αὐτός ὁ τελευταῖος εἶχε παρουσιάσει τό ἔργο του Ἰορλάντο Φουριόζο, κάπου στίς ἀρχές τοῦ 1500: «—Μά ποῦ πᾶς καί βρῖσκεῖς τόσες πολλές ἱστορίες Λοντοβίκο;» εἶχε ρωτήσει, λένε, ὁ ἐντυπωσιασμένος καρδινάλιος τόν συγγραφέα. Καί δέν ἦταν μόνο μιά πολύ ἀκριβή κολακεία ἀφοῦ, ἀπ' ὅ,τι ἀναφέρεται, αὐτή στάθηκε ἡ μόνη ἀνταμοιβή τοῦ φτωχοῦ Ἀρίστο· ἦταν ἐπίσης μιά πολύ ἀκριβῆς τοποθέτηση τοῦ κεντρικοῦ ζητήματος κάθε λογοτεχνικῆς θεωρίας: πῶς, δηλαδή, ξεκινᾷ μιά ἀφήγηση; Πῶς, ὁποιοσδήποτε συγγραφέας, καθισμένος ἀπέναντι στά ἄδεια χαρτιά του παίρνει νά τά γεμίζει γράφοντας π.χ.:

«Μεγαλοπρεπῆς καί παχουλός ὁ Μπάκ Μάλ-λιγκαν πρόβαλε ψηλά στά σκαλοπάτια κουβαλώντας ἕνα πρασινισμένο ἀπό τή χρήση ἡμισφαιρικό δοχεῖο, ὅπου ἀκουμποῦσαν σταυρωτά ἕνα ξυράφι κι ἕνας καθρέφτης μέ λαβή. Ὁ γλυκός ἀέρας τοῦ πρωينوῦ ἀνέμιζε ἀπαλά τήν χωρίς κορδόνι, λυτή, κίτρινη ρόμπα του...».

Ἡ πῶς, κάποιος ἄλλος (δεύτερο παράδειγμα) γράφοντας:

«Μόλις πού ἄρχιζε νά ἀχνοφέγγει ὁ οὐρανός ὅταν ὁ Ζύλ, ὁ μεγαλύτερος ἀπό τούς ἀδελφούς Νώντ, πρόβαλε στό κατάστρωμα τῆς μαούνας: πρῶτα τό κεφάλι, ἔπειτα οἱ ὦμοι του, κι ἔπειτα ὀλόκληρο τό ἀνασούμπαλο κορμί του...».

Ἡ ἀκόμη (τρίτο παράδειγμα) πῶς ξεκινᾷ κάποια ἀφήγηση μέ τή δήλωσή:

«Δέν θά προσπαθῆσω, φυσικά, νά πῶ πῶς μέ ἐξέπληξε τό γεγονός ὅτι ἡ παράξενη περίπτωση τοῦ κ. Βάλντεμαρ ἔγινε θέμα συζητήσεων. Ἀξιοπεριέργο θά ἦταν τό ἀντίθετο. Παρά τήν ἐπιθυμία ὅλων ὅσοι εἶχαν κάποιαν ἀνάμειξη νά κρατηθεῖ ἡ ὑπόθεση κρυφή γιά τήν ὥρα (...) μιά διαστρεβλωμένη καί μεγαλοποιημένη περιγραφή ἔφτασε ὡς τόν πολύ κόσμο καί ἔδωσε λαβή γιά πολλές δυσάρεστες παρερμηνεῖες καί, φυσικά, γιά πολλήν δυσπιστία. Ἔτσι καθίσταται πλέον ἀναγκαῖο νά σᾶς δώσω τά πραγματικά γεγονότα — ὅπως τουλάχιστον τά κατανόησα ἐγώ...».

Ἡ πῶς, ἐπίσης εἰσαγωγικά, κάποιος (τέταρτος) συγγραφέας δηλώνει ὅτι:

Οἱ λογοτεχνικές θεωρίες ποτέ δέν ἔθεσαν ὡς πρωταρχικό τους στόχο τέτοιους ἀξιολογικούς κανόνες, αἰσθητικά ἀξιώματα καί ἱεραρχικές κλίμακες πού νά ἐξυψώνουν τό μοναδικό ἔργο καί νά καταδικάζουν τό εὐτελές.

«Τό έντονον ένδιαφέρον πού διήγειρε είς τό κοινόν ή "περίπτωση Στάιλς" όπως ήτο τότε γνωστή, τώρα έχει κάπως κοπάσει. Ούχ ήτον, έν όψει του ότι κατέστη παγκοσμίως διαβόητος, μου έξητήθη ταυτοχρόνως υπό του φίλου μου Πουαρώ και της ίδιας της οικογενείας νά γράψω έναν άπολογισμόν της όλης ιστορίας. Αυτό, εύελπιστούμε, θά κατασιγάσει άποτελεσματικώς τας έντόνους διαδόσεις πού άκόμη επιμένουν. "Οθεν θά έχθσω έν συντομία τας περιστάσεις αί όποίαι ώδήγησαν είς τό νά εύρεθώ συνδεδεμένος μέ τήν υπόθεσιν».

Θά έχετε σίγουρα άντιληφθει, από τις άναφορές στα δύο τελευταία παραδείγματα, ότι συγγραφείς τους είναι, άντίστοιχα, ό Ε.Α. Πόε στό *The Facts in the Case of Mr. Valdemar* και ή Α. Κρίστι στό *The Mysterious Affair at Styles*. Θά έβαζε όμως σέ δοκιμασία τή μνήμη, είτε τήν κρίση σας, τό νά βρείτε ποιό από τά δύο άρχικά άποσπάσματα είναι οι πρώτες άράδες από τόν 'Οδυσσέα του Τζ. Τζόυς, και ποιό από τό 'Ο Μαιγκρέ και τό άκέφαλο πτώμα του Ζ. Σιμενόν. Πώς θά καταφέρναμε άραγε, σάν άπλοι άναγνώστες, νά άνιχνεύσουμε τό ποῦ πάει και βρίσκει τις φράσεις ή τις ιστορίες του ό Τζόυς και ποῦ ό Σιμενόν; Ποῦ ό Πόε και ποῦ ή Κρίστι; ("Όταν μάλιστα τά άποσπάσματα έχουν σημαντικές όμοιότητες, για τις όποίες έξάλλου και τά διάλεξα σάν παραδείγματα). Θά πείτε βέβαια πώς άν τό παράδειγμα γραφής δέν ήταν τόσο σύντομο, αλλά έκτενέστερο, κανείς, πραγματικά κανείς δέν θά

κινδύνευε νά άγνοεί για πολύ τό κατά πόσον πρόσωπα, τόποι και διαδραματιζόμενα γεγονότα προέρχονται από τήν πένα ενός συγγραφέα όπως ό Λώρενς Ντάρρελ, φερ' είπειν, ή ενός συγγραφέα άστυνομικών περιπετειών όπως ό "Εντ. Μάκ Μπέην. "Ωστόσο, και ό συγγραφέας του 'Αλεξανδρινου Κουαρτέτου όπως και ό δημιουργός της σειράς περιπετειών μέ φόντο τό 87ο 'Αστυνομικό Τμήμα της Νέας 'Υόρκης σημειώνουν στις προμετωπίδες των βιβλίων τους ότι:

«Τά πρόσωπα και τά γεγονότα πού άναφέρονται έδω είναι φανταστικά· μόνον ή πόλη είναι άληθινή».

Παραμένει λοιπόν τόσο δύσκολο, μέ τόσες θεωρίες (για όρισμένες από τις όποιες προσπάθησα μόλις νά σάς δώσω κάποιες ένδεικτικές ιδέες), τό νά τεκμηριώσουμε μία διαφορά εμπειρικά όλοφανερη στόν κάθε άναγνώστη; Τό έρώτημα αυτό, μαζί μέ όλα τά προηγούμενα, οδηγεί σέ μία μερική, τουλάχιστον, συνάρτηση του πρώτου ζητήματος —για τήν κριτική της λογοτεχνίας— από τό δεύτερο:

Ζήτημα 2ον: Για τις διαφορές σοβαρής/έλαφρας λογοτεχνίας

'Η λογοτεχνική κριτική και θεωρία, όπως είπα και πριν, δέν κάνει αξιολογήσεις. Καταγράφει συγγένειες και συνάφειες, άνιχνεύει ουσιαστικά και μεθοδικά τό από ποῦ άρύονται τις πλοκές ή τό ύφος τους τά διάφορα λογοτεχνικά είδη, ρεύματα και συγκεκριμένα έργα. Μία τέτοια σειρά άνιχνεύσεων μάς επιτρέπει, έντούτοις, νά διαχωρίσουμε τις πιό «γαλαζοαίματες» τρόπον τινά συγγένειες από τις πληθειακές — τήν εύγενή έραλδική, άν προτιμάτε, από τόν φιλόπτωχο έρανισμό. Μ' άλλα λόγια, εκείνο τό ποῦ όπου πάνε και βρίσκουν τις ιστορίες τους ό Μπαλζάκ ή ό Τόμας Μάν, ό "Αλντους Χάξλεϋ ή ό Τζώρτζ "Οργουελ, όσο πιό πολύ διαφέρει από τό ποῦ όπου πάνε και βρίσκουν τις ιστορίες τους ό "Εντγκαρ Ουάλας ή ό "Ιάν Φλέμινγκ, ό "Ισαάκ "Ασίμοφ ή ό "Αρθουρ Κλάρκ, τόσο μεγαλύτερη κάνει και τή διαφορά μεταξύ Μάν και Φλέμινγκ, "Οργουελ και "Ασίμοφ και ούτω καθεξής.

Ποιό λέτε νά είναι, λοιπόν, αυτό τό κρίσιμο «ποῦ»; 'Η πραγματικότητα; Ναι, αλλά τόσο γενικά πού δέν σημαίνει σχεδόν τίποτα. 'Η παρελθούσα ή ή μελλοντική ιστορία της ανθρωπότητας; "Ισως, αλλά τόσο σποραδικά πού αφήνει πάρα πολλά κενά. 'Η φαντασία; Πιθανώς, αλλά αυτό μάς δεσμεύει σέ πολύ προσωπικές έρμηνείες, άνάλογα μέ τήν ειδική περίπτωση κάθε συγκεκριμένου συγγραφέα... Για νά μήν παρατείνω περισσότερο τό σασπένς, τήν έναγώνια προσδοκία

μιās άπάντησης, λέω άμέσως ότι, κατά κύριο λόγο, τό κρίσιμο αυτό «πού» δέν είναι άλλο από τήν ίδια τή λογοτεχνία: κανείς συγγραφέας δέν μιλάει άπευθείας γιά ό,τι βλέπει, προβλέπει, θυμάται ή φαντάζεται πώς συμβαίνει γύρω του· όπως κανείς ζωγράφος, επίσης, δέν άποτυπώνει φωτογραφικά τόν κόσμο άπέναντί του. Καί ή πιό ρεαλιστική τέχνη χρωστάει πάντα, σέ ιδέες, συλλήψεις, θέματα καί ύφος, στά έργα πού έχουν προηγηθεί στήν περιοχή της.

Γιά παράδειγμα: Η Σαλαμπώ του Φλωμπέρ γράφεται σέ ήθελημένη αντίθεση μέ όλες τίς έκδοτικές περιπέτειες πού είχε λίγο πριν ή Μαντάμ Μποβαρύ καί σέ σχέση μέ τό Μυθιστόρημα τής Μούμιαις, του Θεόφιλου Γκωτιέ· ή Άνθρώπινη Κωμωδία του Μπαλζάκ έχει σίγουρα τίς ρίζες της τόσο στή Θεία Κωμωδία του Ντάντε, όσο καί στά πρόσωπα των προηγούμενων έργων του ίδιου του Μπαλζάκ, καί ιδίως του Πατέρα-Γκοριό. Άκόμη, πίσω από τους ήρωες των μυθιστορημάτων του Τζάκ Λόντον δέν βρίσκονται μόνο οι γνωριμίες των άπειράριθμων θαλασσιών ταξιδιωτών του αλλά, περισσότερο, οι ήρωες του Κίπλινγκ (άπ' τους Καπετάνιους του θάρρους), του Μίλτον (άπ' τον Άπολεσθέντα Παράδεισο) καί φυσικά του Χέρμαν Μέλβιλ (άπό τον Μόμπυ Ντίκ).

Δέν ύπάρχει λόγος νά σās κουράσω παραπάνω, έδραιώνοντας μέ άλλεπάλληλα παραδείγματα έναν μάλλον κοινό τόπο: ότι στίς πηγές των βιβλίων βρίσκονται πάλι βιβλία. Όλο τό ζήτημα είναι μέσα από τί λογής άμωμες ή ήδυπαθείς περιπτώσεις, περιεσκεμμένες εύγονίες ή τερατώδεις διασταυρώσεις, γεννιούνται τά μέν από τά δέ. Καί νομίζω ότι όλες οι διαφορές μεταξύ τής λεγόμενης «σοβαρής» καί τής λεγόμενης «έλαφράς» λογοτεχνίας ξεκινούν, άκριβώς, από αυτά τά διαφορετικά συστήματα παραγωγής των ιστοριών τους.

Μέ μιάν έννοια, κάθε λογοτεχνικό έργο είναι ένα ιδιαίτερο παλίμψηστο: στά τυπικά παλίμψηστα, των μοναστηριακών παπύρων καί περιγαμηνών, λίγο νά έξυνη κανείς τόν αυστηρό χριστιανό Άγιο ή τό ιερό κείμενο έφτανε γιά νά ξεπηδήσει ό προκλητικός φαύνος, ό σκωπτικός ήμβος ή κάποια μούσα παιδική. Τά μεγάλα λογοτεχνικά έργα είναι τέτοια παλίμψηστα καί μάλιστα άκόμη πιό «πολυστρωματικά»: πίσω από τό *Finnegans Wake*, τά *Άσματα του Μαλντορόρ*, τή *Ναυτία*, τήν *Ποιμενική Συμφωνία* ή άλλα, μπορεί κανείς, σχεδόν ανεξάντλητα, νά ξεχωρίζει: προσδιορισμούς του άνθρώπινου είναι καί άντιλήψεις γιά τή ζωή ή τήν τέχνη· αισθητικές τής συμπεριφοράς ή τής γλώσσας, καί διαρκείς αναλογίες ανάμεσα σέ παλιμψυή ή καινοφανή οικουμενικά θέματα καί τήν «έρζάτς» οικουμένη πού είναι τό ίδιο τό λογοτεχνικό έργο.

Μ' άλλα λόγια, ή ιδιαιτερότητα των έργων τής λεγόμενης «σοβαρής» λογοτεχνίας έγκειται στο ότι αυτά άναρωτιούνται κάθε φορά από τήν αρχή γιά τόν κόσμο καί τή λογοτεχνία καί έννοούν (άσχετα μέ τό πόσο εύστοχα ή άπειρότεχνα τό καταφέρνουν) νά ξαναφτιάξουν καί τόν κόσμο καί τή λογοτεχνία, κουβαλώντας ανάμεσα στίς γραμμές τους, συμπυκνωμένο, ό,τι ξεπερνούν ή άγωνίζονται νά ξεπεράσουν· έξ ου καί ή μεταφορική εικόνα του παλιμψήστου.

Άντίθετα, άν ύπάρχει κάτι πού μπορούμε νά χαρακτηρίσουμε «Παραλογοτεχνία» ή «έλαφρά», έν γενει, άναγνώσματα, αυτό έπικεντρώνει τή δική του ιδιαιτερότητα στο ότι παίρνει πάντα ως δεδομένο τόν κόσμο καί τή λογοτεχνία, καί ιδίως τό ίδιο του τό παρελθόν· όποτε τά δικά του έργα μοιάζουν νά προκύπτουν μέ συνεχείς άπειροελάχιστες μικρομετατοπίσεις πάνω σέ σταθερούς, προϋπάρχοντες, άξονες: κάτι όπως μέ τίς πολλαπλές άντανακλάσεις των μικροαντικειμένων από τά σταθερά κάτοπτρα ενός καλειδοσκοπίου, όπου ή παραμικρή κίνηση άρκει, πράγματι, γιά νά αλλάξει άδιάκοπα τήν εικόνα πού παρουσιάζουν οι τέσσερις ή έξι, συνήθως, συμμετρικοί τομείς.

Αυτό τό «καλειδοσκοπικό» παιχνίδι είναι, πρώτα καί πάνω άπ' όλα, ή παραλογοτεχνία — παιχνίδι τό όποιο, προς Θεού, μή φανταστείτε ότι είναι εύκολο πάντα ή άπλό: μερικές φορές ή έφαρμογή ή ή επανάληψη μιās συνταγής μπορεί νά πετύχει τόσο έξαιρετικά καί ιδιότυπα άποτελέσματα πού νά δημιουργήσει ένα νέο «έδεσμα»· όπως κι άνάποδα, τό προϊόν μιās άνανεωτικής οικουμενικής επιδίωξης μπορεί νά παραμείνει ή

χωρίς πρωτοτυπία, πτωχευμένη, επανάληψη εκείνου που ζητά να ξεπεράσει. Κι αυτό καθιστά έκ νέου, όπως αντιλαμβάνεστε, μάλλον ρευστά τά όρια μεταξύ σοβαρής και έλαφράς λογοτεχνίας. Όστόσο, οι μεταφορικές εικόνες του παλιμφήστου και του καλειδοσκοπίου έλπίζω να δείχνουν τή βασική μεταξύ τους διάσταση.

Η κατάσταση της έντριγκας, ή διάπραξη κάποιου κακού, ό θετικός ήρωας και ή παρέμβασή του, και ή επαναφορά του κόσμου στην αρχική του τάξη, μέ τήν πάταξη και παραδειγματική τιμωρία του ένόχου, είναι σταθερότατοι άξονες, γύρω από τους όποιους έχουν οργανωθεί εκατομμύρια ως τώρα, περισσότερο ή λιγότερο έλαφρές, άφηγήσεις. Πρόσωπα, πλαίσια, μέσα διάπραξης του έγκλήματος και όργανα τιμωρίας του μπορεί να διαφέρουν ή και να ταυτίζονται, ανάλογα μέ τους συγγραφείς και τίς εποχές, ανεξάρτητα μάλιστα, μερικές φορές, από τίς λοιπές σχέσεις έλαφράς-σοβαρής λογοτεχνίας: ό διαμελισμός, λόγω χάρη, κάποιου ένόχου κάτω από τίς ρόδες ενός τρένου, δέν είναι κάτι που συναντιέται μόνο σέ μιάν από τίς περιπέτειες του έπιθεωρητή Μαιγκρέ, άλλη μιá στόν Τζάκ Χίγγινς ή στην Πατρίτσια Χάισμιθ, καθώς και σέ μιάν άποστολή του SAS στην Άφρική. Αυτή ή κατάληξη, που έρχεται ως άποτέλεσμα τής δράσης του θετικού ήρωα, είτε ως ένα είδος παρεμβολής κάποιου Deus ex machina (ένός κυριολεκτικά από μηχανής, ή από άτμομηχανής, θεού), ύπάρχει, ίδια, και στό *Ντόμπυ και Γιός* του Καρόλου Ντίκενς, όπου ένας έπίδοξος διαφθορέας κυνηγημένος από τόν σύζυγο του ύποψήφιου θύματός του παρασύρεται από κάποιον τρένο και «τά άκρωτηριασμένα κομμάτια του» τινάζονται στόν άέρα: ύπάρχει έπίσης στόν *Πρωθυπουργό* του Άντονυ Τρόλλοπ, όπου ένας τυχοδιώκτης όνόματι Φερντινάντο Λόπεθ, ό όποιος έχει καταστρέψει τήν κόρη μιás καλής οικογενείας, ρίχνεται κάτω από μιάν άμαξοστοιχία, στην Τενουέι Τζάνκσιον, και τά «ματωμένα κομμάτια του κορμιού του» σκορπίζονται ένθεν και ένθεν τής γραμμής και όλοι θά έχετε ύπόψη, φαντάζομαι, έναν αντίστοιχο θάνατο, του «συρμού», που είναι τό τέλος τής Άννας Καρένινα.

Όστόσο, εκείνο που όριστικά ξεχωρίζει τόν Τολστόι, τόν Τρόλλοπ ή τόν Ντίκενς, κι άκόμα: τόν Θάκερυ, τόν Αύγουστο Χέιρ, τήν κυρία Μάιρη Μάρθα Σέργοντ ή τή δεσποινίδα Τζαίην Ό-στιν και τόσους άλλους, από τόν Κόναν Ντόυλ και τήν Άγκαθα Κρίστι, τόν Τζών ΜακΝτόναλντ και τόν Ντάνκαν Κάιλ, τόν Μίκυ Σπιλέην και τόν Ζεράρ ντέ Βιλιέ (όλους περισσότερο ή λιγότερο γνωστούς συγγραφείς πλήθους άστυνομικών ή κατασκοπευτικών περιπετειών), εκείνο που όριστικά ξεχωρίζει τούς μέν από τούς δέ, είναι ότι αυτοί οι τελευταίοι φαίνεται να γράφουν τό ίδιο βιβλίο, τήν ίδια περιπέτεια, άλλεπάλλη-

λες φορές, επαναλαμβάνοντας τόν πρώτο προσωπικό τους θρίαμβο, ή εκείνον κάποιου συναδέλφου τους, ξανά και ξανά, μέ μικρές «καλειδοσκοπικές» κινήσεις. Σ' αυτούς τούς τελευταίους είναι άπολύτως προβλέψιμη ή τιμωρία του κακού και ή τελική, δοξαστική, δοκιμασία του θετικού ήρωα: και έντούτους σ' αυτούς, άκόμη περισσότερο, τό ένδιαφέρον του αναγνώστη κορυφώνεται ένόσω πλησιάζει τό άπολύτως προεξοφλημένο τέλος.

Σ' αυτούς κατεξοχήν όλη ή αφήγηση μπορεί να συμπυκνωθεί σέ όκτώ ως δέκα, τό πολύ, τυπικούς και άπαράλλακτους «βηματισμούς»: 1) Διαπράττεται ή «ύβρις» — μ' έναν μυστηριώδη φόνο, συνήθως, ή τήν κλοπή κάποιων πολύτιμων έγγραφών. 2) Έμφανίζεται ό θετικός ήρωας κι από κάποιες όξυδερκείς παρατηρήσεις ή τίς αναφορές σέ προηγούμενες έπιτυχίες του ό αναγνώστης του αναγνωρίζει άμέσως ότι μπορεί να αναλάβει τή δίωξη του κακού. 3) Ό ήρωας άποκτά βοηθό ή σύμμαχο από τό ίδιο τό περιβάλλον τής έντριγκας. 4) Ό ήρωας δημιουργεί μιá σχέση μέ τόν σύμμαχό του τέτοια που να τόν έμπλέκει και συναισθηματικά στην κύρια δοκιμασία του. 5) Ό ήρωας διακυβεύει όχι μόνο τή ζωή του αλλά και κάποιον άγαπημένο ή σεβαστό του πρόσωπο στην όλη ύπόθεση. 6) Διάφορα άλλα έγκλήματα διαπράττονται για να φέρουν σέ πέρας ό,τι έπίδιωκε τό αρχικό κακό. 7) Τά έπιπλέον έγκλήματα μετατρέπονται σέ ένδείξεις ή εύκαιρίες που κάνουν τόν ήρωα να όδηγηθεί στην έξήγηση του μυστηρίου και τήν όριστική του σύγκρουση μέ τόν ή τούς ένόχους. 8) Λαμβάνει χώρα ή όριστική άναμέτρηση μέ τούς ένόχους ή ή παγίδευσή τους. 9) Άποκάλυψη και τιμωρία, και επαναφορά του κόσμου στην αρχική του κατάσταση. 10) Έπιβράβευση του ήρωα, και μαζί κάποιια έλάσσηνος σημασίας δοκιμασία του, έτσι που ή δόξα του, από τήν κυρίως δοκιμασία, να φτάσει πλέον στόν κολοφόνο της.

Ό ήρωας μπορεί να λέγεται Σέρλοκ Χόλμς ή Έρακλής Πουαρώ, Φίλιπ Μάρλοου ή Λιού Άρτσερ, Τζέημς Μπόντ ή και Τζώρτζ Σμάιλν, οι δέκα αυτοί «βηματισμοί» στην άνάπτυξη κάθε περιπέτειας, χονδρικά ή πολύ χονδρικά έστω, παραμένουν. Και τά σχετικά έργα πληθαίνουν όλοένα, σέ μιá συνεχή και άκόρεστη, άπ' όσο φαίνεται, περίσσεια, μέ παραλλαγές έπί παραλλαγών και έπιγόνους έπί έπιγόνων. Έδω και έναν αιώνα, όλοι αυτοί οι ήρωες και τά κατορθώματά τους γνωρίζουν εκδόσεις και επανεκδόσεις, μεταφράσεις και κινηματογραφικές προσαρμογές, και μοιάζουν να διαβάζονται άφειδώς από ανθρώπους κάθε ηλικίας και κάθε κοινωνικής προέλευσης, κατακτώντας μιá διαρκώς κορυφούμενη έπιτυχία.

Τό να προσπαθήσουμε να δώσουμε, τώρα, μιάν έξήγηση σ' αυτόν τόν παραλογοτεχνικό πα-

κτωλό και στην πάνδημο επιτυχία του, μάς φέρνει στο τρίτο και τελευταίο ζήτημα αυτής της όμιλίας. Έξηγώντας δε αυτή την επιτυχία θα έχουμε επιπλέον την ευκαιρία να διαπιστώσουμε και τις όποιες συνέπειες, επιπτώσεις ή απόρροιας των ελαφρών αναγνωσμάτων μπορεί πράγματι να χαρακτηρίσουμε «βαριές», ολοκληρώνοντας την ανάπτυξη των τριών ζητημάτων συνολικά σε ό,τι απ' άρχης εξήγγειλε ο γενικός τίτλος.

Ζήτημα 3ον: 'Η σύγχρονη αστική ζωή για την επιτυχία των ελαφρών αναγνωσμάτων

Είπα, στο πρώτο από τα τρία ζητήματα, ότι οι διάφορες λογοτεχνικές θεωρίες ισχυρίζονται πολλά και ποικίλα περί του λογοτεχνικού φαινομένου, δέν αξιολογούν όμως τά ίδια τά έργα, προτείνοντας τί άριστουργήματα να διαβάσουμε και τί βαναυσουργήματα να αποφεύγουμε· έντούτοις, εξήγησα στο δεύτερο ζήτημα, τό κατά πόσον ένα έργο δομείται άναθεωρώντας και επανεξετάζοντας όλη τή λογοτεχνική πράξη, ή κατά πόσον δομείται σαν μικρή παραλλαγή κάποιου άλλου, έφαρμόζοντας μία συνταγή, είναι δύο σχηματικοί άξονες πού επιτρέπουν τή διάκριση των πίο «σοβαρών» από τά πίο «ελαφρά» αναγνώσματα. Τρίτο ζήτημα τώρα, άλληλένδετο μέ τά δύο προηγούμενα, είναι τό τί μπορούμε να πούμε, πώς να εξηγήσουμε και να χαρακτηρίσουμε τήν άνευ προηγουμένου επιτυχία και διάδοση αυτής της ελαφρής λογοτεχνίας — της λογοτεχνίας των συνεχών επαναλήψεων και των πανομοιότυπων παιχνιδιών μέ τόν ίδιο κώδικα.

Μιά μάλλον πρόχειρη, κατά τή γνώμη μου, τοποθέτηση αυτού του ζητήματος, και άρα μία εύκολη άπάντηση, θά μπορούσε να έγκειται στην καταμέτρηση των πίο σημαντικών δειγμάτων αυτής της λογοτεχνίας· μέ άλλα λόγια, στην εξήγηση της επιτυχίας της μέσα από τήν αξιολόγηση όρισμένων πολύ συγκεκριμένων έργων, και τή θεώρησή τους ως μεγάλων στιγμών μιας λαϊκής λογοτεχνίας έν γένει: μιας λαϊκής λογοτεχνίας πού ξεκινά, ίσως, από τίς ύμνητικές μπαλάντες για τόν Ρομπέν των Δασών ή τή νοσηρή γοητεία παραμυθιών μέ στυγερά έγκλήματα ή νεκροζώντανους και, μέσα από τίς περιπέτειες της τυπογραφίας και της μαζικής μόρφωσης, φτάνει ως τά εκατομμύρια αντίτυπα πού πουλά ό Κόναν Ντόουλ, ή "Αγκαθα Κρίστι, ό Τζιλμπερτ Τσέστερτον, ό Λέν Ντέιτον ή ό Τζών Λέ Καρρέ.

Άλλά αυτό δέν θά εξηκούσε τό πώς επιβιώνει και άναπαράγεται συνεχώς, γύρω από τίς κάποιες ξεχωριστές περιπτώσεις συγγραφέων ελαφρών αναγνωσμάτων, ένα πλήθος μέσων έργων. Έργων πού δέν είναι παρά τυπικές εφαρμογές των σταθερών μοντέλων, μιμήσεις μέ μέτρια ή καθόλου έμπνευση, και έργων γενικά, όπου κα-

μία ξεχωριστή αξία δέν φαίνεται για να εξηγήσει τήν επιτυχία τους, αλλά μόνον ή επιτυχία τους παρακινεί στο να αναζητήσει κανείς έν τέλει, σ' αυτά, κάποιαν αξία.

Πάρτε για παράδειγμα τόν Ρόμπερτ Λάντλαμ ή τόν Γουίλμπουρ Σμίθ, τόν Ντάνκαν Κάουλ ή τόν Ντέσμοντ Μπάγκλεϋ, τόν Ντάν Ντασιέ, τόν Ζάν Μπρύς, τόν Ντόναλντ Χάμιλτον ή τόν "Αλιστερ Μακλήν... Σε όλες τίς περιπέτειες πού έχουν γράψει, και σας βεβαιώ δέν είναι καθόλου λίγες, άπαρεγκλίτως επανέρχεται τό θέμα του ανθρώπου μέ ιδιαίτερες ικανότητες, ό όποιος παγιδεύεται ανάμεσα σε κάποια πατριωτικά και κάποια προσωπικά αισθήματα: οι Άμερικανοί, σχεδόν πάντα, διεκδικούν πολύτιμα στρατιωτικά μυστικά· οι Ρώσοι, σχεδόν πάντα, όταν δέν πρόκειται για κάποιους Νεοναζί, κρατούν όμηρο τήν τέως σύζυγο, μνηστή ή μέλλουσα σύζυγο του ήρωα, και ό ήρωας έχει να καταφέρει και τά στρατιωτικά μυστικά να σώσει, υπέρ του λεγόμενου έλευτέρου κόσμου, και τήν άγαπημένη του να γλιτώσει επίσης, αφήνοντας έν τέλει τούς Ρώσους, όπως και τόν δράκο των παραμυθιών, χωρίς πριγκιποπούλα και στρατιωτικά άτου — μόνο μέ τήν «κακοσμία» του στόματος (!).

Τό όλο ζήτημα τίθεται λοιπόν ως εξής: τί μπορεί να κάνει αυτές τίς σχεδόν θανάσιμα πληκτικές επαναλήψεις της ίδιας πλοκής να παραμένουν τόσο θελκτικές; Τουτέστιν να γνωρίζουν ένα μοναδικό μπερεκέτι; "Όταν πρωτοεμφανίζεται ή και σήμερα ισχύουσα λογοτεχνία των αστυνομικών μυστηρίων και περιπετειών, κάπου στο τέλος του προηγούμενου αιώνα και στο άπόγειο της βιομηχανικής επανάστασης, τό αστικό σαλόνι και ή αστική ζωή μαζί φαίνεται να προσεγγίζουν τίς κορυφώσεις μιας περίπου άφεγάδιαστης κομψότητας: πίνακες, κουρτίνες, θεατρικά βελούδα, προστατευτικά καλύμματα, έπιπλα μέ έλκυστικά όνόματα και εκατοντάδες στολίδια έγκιβωτισμένα σε ράφια δημιουργούν έναν διάκοσμο μασωλείου, όπου τά ίχνη της ίδιας της ζωής του ιδιοκτήτη εξαφανίζονται κάτω από τόν φόρτο της έκθεσης όλων των επίγειων άποκτημάτων του. Αυτό είναι και τό τέλειο σκηνικό όπου θά δράσει ό κάθε δαιμόνιος ντετέκτιβ, άναζητώντας, άκριβώς, χαμένα ή μισοχαμένα ίχνη ανθρώπινης παρουσίας· ένω έξω από τό αστικό σαλόνι, στίς πρώτες μεγάλης κλίμακας πολεοδομικές αναμορφώσεις, κι ανάμεσα στίς κλαγγές των όρμητικών μετρό ή των ίππήλατων όχημάτων στο λιθόστρωτο, σαγηνευτικά άπειλητικός θά άρχισι να κινείται ό Ροχαμβόλ του Πονσόν ντυ Τερράιγ, ό Φαντομά των Σουβέστρ και Άλλέν, ή κάποια άλλη φυσιογνωμία του όργανωμένου έγκλήματος.

Στήν εποχή μας, έπειτα από δύο παγκόσμιους πολέμους και πολύ περισσότερα άποτυχημένα και ταραχώδη επαναστατικά κινήματα, τό μικρο-

Κι αυτή ή «λογοτεχνία» πιά, της σιωπής και της άσημαντότητας, μένει να 'ναι στ' αλήθεια ή πίο ταιριαστή για όσες κοινωνίες άντιμετωπίζουν τήν έξουσία μέ σιωπή και οίκοδομούν τή συνοχή τους στην άσημαντότητα.

**Καί ή πιό
ρεαλιστική
τέχνη χρωστάει
πάντα σέ ιδέες,
συλλήψεις,
θέματα καί
ύφος, στά έργα
πού έχουν
προηγηθεΐ στήν
περιοχή της.**

αστικό διαμέρισμα έχει επίσης φτάσει σέ μιά κατάσταση ανάλογης όλοκλήρωσης: γλαστρόπληκτο καί ταπητοστόλιστο, συνήθως, πλαστά άρωματισμένο καί έπιδεικτικά βιβλιόφιλο, έξοπλισμένο μέ τηλεόραση καί βίντεο προστατευμένα άπό τή σκόνη σέ ειδικά καλύμματα, γίνεται ένα λιγότερο μεγαλοπρεπές μαισωλεΐο, ένω έξω ή μοντέρνα μητρόπολη ξαναγίνεται άπειλητική, όχι τόσο έξαιτίας τών τεχνολογικών νεοτερισμών, μέ τούς όποιους οί άνθρωποι έξοικειώνονται διαρκώς, όσο έξαιτίας τών άγνωστων κέντρων άποφάσεων πού τήν αναδιαμορφώνουν ή τήν έπεκτείνουν, γκρεμίζοντας, ξαναχτίζοντας, έξωραΐζοντας άλλα καί διατηρώντας μόνιμη μιά χαοτική άνασφάλεια.

Έτσι, γιά τόν βικτωριανό άστό ή γιά τόν σύγχρονο μικροαστό, ό όρθολογιστής όσο καί ό σκληροτράχηλος ντετέκτιβ πού ψάχνει ίχνη, ό ικανός πράκτωρ όσο καί ό προικισμένος έπιστήμων πού προσπαθεΐ νά πετύχει μιάν ίσορροπία άνάμεσα σέ προσωπικά αισθήματα καί παιχνίδια σκοτεινών ή διαφώτιστων δυνάμεων καί ύπερδυνάμεων, ξανά καί ξανά, σέ άπειρες μικροπαράλλαγές καί επαναλήψεις, ανάγονται στήν παρήγορη εκείνη άρωγή ή όποία ρυθμίζει τό χαοτικό διά του τακτικού· στήν άγχολυτική εκείνη βεβαιότητα πού επαναφέρει τό άγνωστο στά καλούπια του γνωστού. Μέ ιδιοφυείς διαλογισμούς ή μέ γρονθοκοπήματα ό ντετέκτιβ πάντα λύνει τό μυστήριο, μέ ριψοκίνδυνα τολμήματα ή τεχνάσματα ό μυστικός πράκτωρ πάντα κερδίζει τή μάχη του, κι αν αύτή ή συστηματική επανάληψη δέν είναι «μητέρα» κάποιας σοφής μαθήσεως, σίγουρα πάντως είναι σταθερή καί παρήγορη σαν μητέρα.

Φαίνεται ότι γιά νά προσανατολιζόμαστε καί νά κρίνουμε μέσα στή ζωή μās χρειάζονται άνυπερθέτως κάποιες ξεκαθαρισμένες διαζευκτικές κατηγορίες: Σωστό/λάθος, ώραΐο/άσχημο, άρετή/κακία, πίστη/προδοσία καί ούτω καθεξής... Έτσι, βέβαια, χάνουμε τή ζωή πού, πιό διαλεκτική καί πιό πολυσήμαντη άπό τή σκέψη, δέν χωρά όλόκληρη σ' αυτές τίς κατηγορίες. Γιά νά γευθοϋμε πάλι τή ζωή, στίς άντινομίες καί τίς λογικές ύπερβάσεις της, πρέπει νά χάνουμε άρκετή άπό τήν καθαρότητα τών διανοητικών προσανατολισμών καί τών στοχαστικών σταθερών μας. ΈΗ Παραλογοτεχνία έχει κάνει, σαφώς, τήν πρώτη έπιλογή καί τήν έκμεταλλεύεται έντεχνα μέ διαρκή έπιτυχία. Έπιτρέπει στους συγκυριακούς ή φανατικούς άναγνώστες της νά φαντασιώνουν έναν κόσμο χωρίς άμφιταλαντευόμενες άξίες· έναν κόσμο πού μοιάζει άρκετά μέ τόν κόσμο του άναγνώστη καί στόν όποιο, λόγου χάρη, τά διακοσμητικά μικροαντικείμενα στηρίζουν διαλογισμούς, καθώς γίνονται ίχνη πού οδηγούν σέ μιάν άποκάλυψη· στόν όποιο τά γρονθοκοπή-

ματα έχουν σκοπό τήν ίκανοποίηση του δικαίου, στόν όποιο τό άτομο καταφέρνει νά επιβάλλει τίς άπαιτήσεις του στίς μεγάλες δυνάμεις, στόν όποιο, κυρίως, οί ζωές τών ήρώων έχουν προορισμό άλλα όχι νόημα, καί στόν όποιο οί ήρωες δακρύζουν καμιά φορά άλλα δέν μās κάνουν νά δακρύζουμε ποτέ άπό μιά γενικότερη συγκίνηση· καί όλα αυτά άνεπτυγμένα, άνεξαιρέτως, στούς σταθερούς όκτώ ή δέκα «βηματισμούς» μιάς άμετάβλητης άφηγηματικής διαδικασίας, σαν νοσταλγικά βάλς, γνώριμα κάτω άπό κάθε νέα παράλλαγή ή ένορχήστρωση.

Μ' αύτή τήν έννοια, τά ίδια τά είδοποιά χαρακτηριστικά της Παραλογοτεχνίας —ή άπλουστευμένη άπεικόνιση του κόσμου καί ή άφηγηματική επανάληψη— έρμηνεύουν καί τήν έπιτυχία της. Θα έλεγα μάλιστα ότι τά έργα της είναι τόσο πιό πετυχημένα, όσο χωρίς πρωτοτυπίες, έπαμφοτερισμούς καί ρηξικέλευθες άνανεώσεις επαναλαμβάνονται· πανομοιότυπα καί χωρίς παρεκκλίσεις άπό τό κεντρικό τους μοτίβο. Γιά νά τό πω κι άλλιώς: ή Παραλογοτεχνία έχει μιά φοβερή έπιτυχία όχι γιατί ό Σέρλοκ Χόλμς έμφανίζεται σαν ή έπιτομή του βικτωριανού τζέντλεμαν ή ό Τζαΐημς Μπόντ σαν έπιτομή του γοητευτικού τεχνοκράτη, συμπυκνώνοντας τίς άρετές πού ό κάθε άναγνώστης θα έπιθυμούσε στίς πιό κρυφές καί αισιόδοξες φαντασιώσεις του· ούτε έχει τήν έπιτυχία πού έχει γιατί συμπεριλαμβάνει στίς τάξεις της έργα σαν κι εκείνα του Ντάσιελ Χάμμετ ή του Γουίλιαμ Μπάρνερ — έργα δηλαδή πού έμπνέονται άπό τόν Μωπασάν ή τόν Χεμινγκουέη καί έπηρέάζουν έναν Γκράχαμ Γκρήν ή έναν Γουίλιαμ Φώκνερ. ΈΗ Παραλογοτεχνία έχει έπιτυχία επειδή ή "Αγκαθα Κρίστι γράφει τήν ίδια περιπέτεια σχεδόν εκατό φορές, ό Τζαΐημς Τσέηζ ένενήντα τρεις, ό Ζεράρ ντέ Βιλιέ όγδόντα πέντε καί ό "Ερλ Στάνλεϋ Γκάρντνερ εξήντα δύο· κι επειδή ή άπαράλλακτη σταθερότητα του μύθου μένει νά είναι τό μόνο άσφαλές πεδίο άναφορών σ' έναν κόσμο χαοτικό, μεταβαλλόμενο καί άδικαιώτο: όπου ή άπληστία περνά σαν άυτονόητη διεκδίκηση, ή δουλικότητα ή ό αυταρχισμός, άνάλογα, σαν στοιχειώδης στρατηγική έπιβίωσης, καί ή ιδιοτέλεια ή ή χρησιμοθηρία καί ό εύκαιριακός πλουτισμός σαν ή ύψιστη επιδίωξη του κάθε έχέφρονος ανθρώπου.

Τό πρόβλημα, τώρα, δέν βρίσκεται στό ότι ή Παραλογοτεχνία ένισχύει άνάλογες έξισώσεις καί έντείνει τέτοιες πεποιθήσεις. "Ίσα ίσα πού οί ήρωές της φέρονται συχνά μέ ίπποτισμό καί άνιδιοτέλεια. "Η τουλάχιστον όταν σπιουνεύουν τούς γείτονές τους (όπως ή Μίς Μάρπλ ή ό Πατήρ Μπράουν) κι όταν έξοντώνουν τούς αντίπαλους τους (όπως ό Μάικ Χάμμερ ή ό Τάιγκερ Μάν) τό κάνουν μόνο μέ σοβαρά ύποπτους καί άποδεδειγμένα άδίστακτους έγκληματίες. Έξάλ-

λου, κανείς άναγνώστης τής Παραλογοτεχνίας, όσοδήποτε προσηλωμένος, ένήλικος ή άνήλικος, δέν παίρνει τά όσα διαβάζει σ' αυτήν σάν κατά γράμμα άπεικονίσεις τής πραγματικότητας. "Όλοι άντιλαμβάνονται πώς πίσω κι από τό πιό ρεαλιστικό ύφος έπικρατεί πάντα μιá σύμβαση. Δέν είναι καθόλου σίγουρο, όμως, πώς όλοι άντιλαμβάνονται επίσης ότι πέρα από αυτήν τή λογοτεχνία ύπάρχει και κάποια άλλη.

Και οι βαριές συνέπειες από τήν πλατιά διάδοση και έπιτυχία των έλαφρών άναγνωσμάτων άρχίζουν άκριβώς εκεί: όχι στό ότι τά άναγνώσματα αυτά αποτελούν μιá λογοτεχνία φυγής, αλλά στό ότι για πάρα πολύν κόσμο περνούν σάν να είναι ή λογοτεχνία. 'Ακόμη παραπέρα, ή προσήλωσή σ' αυτά δέν φταίει επειδή εξοικειώνει τό κοινό μέ τή βία και τό έγκλημα (όπως συχνά λέγεται) παρά επειδή τό άποξενώνει από τήν υπόλοιπη λογοτεχνία, εκείνην πού άποφεύγει τά στερεότυπα και δέν θεωρεί υποχρέωσή της τήν άνάπτυξη μιáς έντριγκας ως κάποια τελική λύση: μιá λογοτεχνία άνήσυχη στή διερεύνηση των όρίων τής γλώσσας και όχι των όρίων τής εξαιρετικότητας κάποιου ήρωα: μιá λογοτεχνία έλεύθερη να οδηγεί σε άδιέξοδα τήν προβληματική της για τή ζωή, και ικανή να μάς κάνει να δακρύζουμε χωρίς κανέναν ήρωά της να αναλύεται σε δάκρυα.

Μ' αυτή τήν έννοια, πάλι, πιστεύω να γίνεται φανερό ότι τό βεβαρημένο κόστος, τό «κακό», από τήν έπιτυχία και τή διάδοση των έλαφρών άναγνωσμάτων δέν βρίσκει στα ίδια τά χαρακτηριστικά των έργων, παρά στό πώς αυτά διαβάζονται και πώς «λειτουργούν» μέσα στό μεγάλο κοινό. Καλώς ή κακώς δέ, στό να διαβάζονται σάν να είναι ή μόνη λογοτεχνία συνηγορούν πολλά — στοιχειά έξωτερικά, στοιχειά των «μοντέρνων καιρών»:

Οι μεταπολεμικές συνθήκες κοινωνικής ζωής στα άστικά κέντρα έπέφεραν έναν καταρρακτώδη προβιβασμό στρωμάτων μέ άλλες συνήθειες και αξίες ζωής σε άλλες. "Ίσως μάλιστα να έπέφεραν ένα νέο σύστημα συνθηϊών και αξιϊών, πού όμοιο του δέν υπήρχε ποτέ πουθενά. Ποτέ άλλοτε τόσο πολλοί άνθρωποι δέν βρίσκονται τόσο κοντά, τόσο έντονα συγχρωτιζόμενοι, και τόσο άδιάφοροι συνάμα ό ένας για τόν άλλον. Δέν έννοω, λίγο πριν άπ' τό τέλος αυτής τής όμιλίας, να σάς έκτρέψω προς τίς πολιτικές ή φιλοσοφικές ή ψυχαναλυτικές έκδοχές μιáς θεωρίας τής άλλοτριψης και των άδιεξόδων τής ζωής στις σύγχρονες πόλεις. ('Ακούσατε εξάλλου άρκετά, σχετικά, από τίς προηγούμενες διαλέξεις αυτής τής σειράς). 'Εγώ θα πω μόνο πώς οι νέες συνθήκες κοινωνικής ζωής στα μεγάλα άστικά κέντρα μένουν για πολλούς χωρίς συνείδηση τής ιδιαιτερότητάς τους: οι παλιοί δεσμοί τής κοινότητας έχουν καταλυθεί, δίχως να έχει όριστικοποιηθεί κάποιο

γενικό μοντέλο «άνοιχτής μοναξιάς», άς πούμε, ή κάποιο είδος «έναργους και διακριτικής άνωθυμίας», πού θα μπορούσε να είναι τό περιεχόμενο μιáς συνολικής στάσης του σύγχρονου πολίτη. Προς τό παρόν, τό καινοφανές συναντά τό κενό! Κι ένας γενικευμένος σολοικισμός κάνει, συνακόλουθα, τό αυτοκίνητο, παραδείγματος χάρη, από μέσο κυκλοφορίας να γίνεται αίφνιδίως σύμβολο οικονομικής ευμάρειας: τά διάφορα πικάπ, μαγνητόφωνα και λοιπά, από μέσα μουσικών άπολαύσεων να γίνονται, αίφνιδίως έπίσης, όργανα έπίδειξης ήχητικής τελειότητας: και ή οποιαδήποτε επαγγελματική άπασχόληση, από δημιουργική επένδυση και αυτοαναγνώριση, να γίνεται στυγνός και άνοίκειος τρόπος βιοπορισμού. Σχεδόν τίποτα δέν περισσεύει — άντικείμενο, έργο ή άλλο πρόσωπο — για μιάν αυθεντική σχέση. Και ό,τι έμεινε να δίνει τή μεγαλύτερη συνοχή στα πλήθη, και να συναγείρει όμαδικές συγκινήσεις, είναι κάτι σάν σπόρ: τό ποδόσφαιρο: όπως κάτι σάν μουσική — ή ντίσκο ή τά λεγόμενα έλαφρολαϊκά — έπιτυγχάνει να σαλαγάει τό κέφι ή τις έρωτικές συγκινήσεις των μαζών, σάν να μην υπήρχε κανένα άλλο είδος μουσικής στον κόσμο, ικανό να διεγείρει οικουμενικότερες ευδιαθεσίες ή αισθήματα. Τό διάβασμα, βέβαια, παραμένει μιá μοναχική έπίδοση: αλλά κι αυτό, μέ τήν τόσο πλατιά έπιτυχία των μορφών για τίς όποιες σάς μιλω, περνάει στην ένότητα των μαζικων προτιμήσεων για κάτι σάν λογοτεχνία πού είναι, άκριβώς, τά παραλογοτεχνικά έργα.

"Αν λοιπόν ή ρυθμική σταθερότητα ένισχύει τά έλαφρά άναγνώσματα στην έπιτυχία τους, ένα ευρύτερο πλαίσιο σολοικισμού και άκρισίας τά οδηγεί να καλύπτουν κάθε άλλη λογοτεχνία, έπιβαρύνοντάς τα, έτσι, όριστικά. 'Ακόμη, οι εξαιρετικοί ήρωές τους — διαβολικά έξυπνοι, χειροδύναμοι ή πάμπλουτοι — και οι εξαιρετικές καταστάσεις πού αντιμετωπίζουν — φόνου, συνωμοσίες και παγκόσμιες συρράξεις — αναπηδούν μέσα από μιá γλώσσα πού, έννιά φορές στις δέκα, χρειάζεται μιάν άπόλυτη άληθοφάνεια: λέξεις μονοσήμαντες, σημασίες τρέχουσες και προτάσεις όλο παραπεμπτική σαφήνεια. 'Η άφηγηματική ιδιοτροπία, τό σπάνιο έπίθετο, ή άμφισήμαντη χρήση ενός ρήματος, ή άλλα παρόμοια, θα κινδύνευαν τήν κάθε στιγμή να θολώσουν τό όλο περιγραφόμενο σύστημα και να πάψει να διακρίνεται, στις υπερβολές ή και στους ρεαλισμούς του, ό άμεσα άναγνωρίσιμος «παράλληλος» κόσμος. "Έτσι, ό άναγνώστης τής παραλογοτεχνίας μένει να νομίζει ότι λογοτεχνία είναι, άκριβώς, ή ευκρινής περιγραφική άνασύσταση ενός ίδιου προς τόν δικό του κόσμο, αλλά γεμάτου από εξαιρετικά γεγονότα. Κι έτσι συχνά οι μεταφραστές των παραλογοτεχνικων έργων, πού στην Ελλάδα, ειδικότερα, πληθαίνουν συνεχώς, μέ άστρονομικές ταχύ-

Τό όλο ζήτημα τίθεται λοιπόν ως εξής: τί μπορεί να κάνει αυτές τις σχεδόν θανάσιμα πληκτικές επαναλήψεις τής ίδιας πλοκής να παραμένουν τόσο θελκτικές;

τητες καί ἐκδοτικούς ἀνταγωνισμούς ἐν εἶδει χιονοστιβάδων, νοιάζονται νά περνᾶ στή γλώσσα μας ἡ πλοκή τοῦ κάθε ἔργου, ἀδιαφορώντας γιά τήν ὁποιαδήποτε στυλιστική ἰδιαιτερότητα τοῦ συγγραφέα του.

Οὕτως ἢ ἄλλως, αὐτή ἡ ἔμφαση στήν πλοκή εἶναι ἡ βαριά παρεξήγηση πού ἡ παραλογοτεχνία φορτώνει στή λογοτεχνία· μέ τίς κακές δέ μεταφράσεις τό πράγμα φτάνει σ' ἕναν ἀκραῖο ὑποβιβασμό ὅπου καθετί τετριμμένο στήν πλοκή μένει ἀπείραχτο, ἐνῶ ὅ,τι δέν εἶναι τετριμμένο στά μέσα τῆς ἀφήγησης ἰσοπεδώνεται ἀπολύτως· μέ ἀποτέλεσμα ἡ πλοκή νά καταδικάζεται στή σιωπή καί τό στυλ στήν ἀσημαντότητα. Κι αὐτή ἡ «λογοτεχνία» πιά, τῆς σιωπῆς καί τῆς ἀσημαντότητας, μένει νά 'ναι στ' ἀλήθεια ἡ πιό ταιριαστή γιά ὅσες κοινωνίες ἀντιμετωπίζουν τήν ἐξουσία μέ σιωπή καί οἰκοδομοῦν τή συνοχή τους στήν ἀσημαντότητα.

Τά ὅσα εἶχα νά πῶ, οὐσιαστικά τελειώνουν ἐδῶ. Ἐπιτρέψτε μου μερικές ἀκόμη φράσεις πού θά ἀνακεφαλαιώσουν, πολύ σύντομα, τά ὅσα ζητήματα ἀνέπτυξα: οἱ λογοτεχνικές θεωρίες δέν ἀξιολογοῦν, εἶπα, ἀλλά συσχετίζουν. Ὁ κάθε συσχετισμός συνεπάγεται τήν ὁμοιότητα ὅσο καί τή διαφορά, καί ἡ διαφορά ἐνέχει τήν ἀξιολόγηση. Ἀξιολογώντας καί διαφοροποιώντας ταυτόχρονα ἀναγόμεστε σταδιακά ἀπό τή λογοτεχνία πού ἀπεικονίζει τήν πραγματικότητα μέ διάφορους τρόπους στήν πραγματικότητα πού διαχωρίζει τή λογοτεχνία, ἀνάλογα πιά ὄχι μόνο μέ τό πῶς γράφεται ἀλλά καί μέ τό πῶς διαβάζεται. Καί ἡ Παραλογοτεχνία διαβάζεται πολύ, αὐτό εἶναι ἐξακριβωμένο, καί μέ πολλούς τρόπους. Κάποιους ἀπό αὐτούς τούς τρόπους προσπάθησα νά θίξω μέ τίς τελευταῖες παρατηρήσεις μου, γιά νά ὑποστηρίξω πῶς ἂν ἡ ἐπιτυχία τῆς ὀφείλεται στή φύση τῆς, στό πῶς γράφεται, οἱ βαριές τῆς συνέπειες εἶναι ἀπόρροια τῆς θέσης τῆς, τοῦ πῶς διαβάζεται, μέσα στίς σύγχρονες ἀστικές κοινωνίες.

Δέν ξέρω, τώρα, κατά πόσον καί πόσοι ἀνήκετε στούς ἀνθρώπους πού δέν διαβάζουν ποτέ τίποτα κατώτερο ἀπό Χένρυ Τζέιμς, Ἀνατόλ Φράνς, Ἴταλο Καλβίνο καί, τό πολύ πολύ, Ἀλμπέρτο Μοράβια· ἢ στούς ἀνθρώπους πού μελετοῦν μέ τήν ἴδια ἐμβρίθεια τά πάντα: τή *Φαινομενολογία τοῦ πνεύματος*, τήν *Παρακμή καί πτώση τῆς Ρωμαϊκῆς Αὐτοκρατορίας*, ὅσο καί τίς ἐπιφυλλίδες τῶν κυριακάτικων ἐφημερίδων καί τά ρομάντζα τῶν περιοδικῶν. Ἡ κατά πόσον, τέλος, ἀνήκετε στούς ἀνθρώπους ἐκείνους πού ἐμπιστεύονται στή συντροφιά κάποιου ἐλαφροῦ ἀναγνώσματος μόνο τό νυχτερινό τους νανοῦρισμα, τίς μεγάλες διαδρομές μέ δημόσια ὀχήματα καί μερικές ἀκόμη, σύντομες ἢ παρατεταμένες, καθημερινές διεκπεραιώσεις! Ὅπως κι ἂν εἶναι, ἐλπίζω, ἐάν τυχόν διαπράττετε τήν ἀπερισκεψία νά ἀντιμετω-

πίσετε τά κρίσιμα θέματα μέ ἐλαφρότητα, νά μήν ἔχετε, ἀντίστροφα, τήν ἀφόρητη ἐκείνη σύνεση πού παίρνει πάντα στά σοβαρά τήν κάθε ἐπιπολαιότητα.

Οἱ ἥρωες τῶν ἐλαφρῶν ἀναγνώσμάτων — Ὁ Χάρυ Ντίκσον ἢ Ὁ Ρουλεταμπίγ, Ὁ Μπόντ ἢ Ὁ Μάτ Χέλμ — ἐπιτυγχάνουν κάτι σάν μυθικά κατορθώματα μέσα ἀπό κάτι σάν λογοτεχνία, γιά τήν τέρψη τῶν ζεστῶν καλοκαιρινῶν μεσημεριῶν μας ἢ τίς δυσφορίες τῆς μακριᾶς χειμωνιάτικης νύχτας. Στόχος τους δέν εἶναι τό ὠκεάνειο συναίσθημα, ἀλλά οἱ μικρές ἀνατριχίλες τῆς μπανιέρας. Τό νά ἀποκτήσει ἡ σχέση μαζί τους τή σπουδαιοφανή σταθερότητα ἐνός ἀποκλειστικοῦ δεσμοῦ συνεπάγεται, ὅπως καί γιά κάθε ἐπίσημη σχέση, τήν ἀναχαίτιση τοῦ πάθους ἀπό λογικές μεθοδεύσεις, τήν ὑποκατάσταση τῆς ἔκστασης ἀπό αἰδήμονες συμβάσεις, τό τέλος τῆς ποίησης καί τήν ἀρχή τῆς οἰκογένειας.

Μόνη, κατά τή γνώμη μου, δυνατότητα κατάνάλωσης ἐλαφρῶν ἀναγνώσμάτων χωρίς βαριές συνέπειες, εἶναι ἡ συνειδητά ἐπιπόλαιη προσέγγισή τους, περιστασιακή καί ἀσταθής· ἐκεῖνο, δηλαδή, τό εἶδος σχέσης μέσα στήν ὁποία πάει, κάποιες στιγμές, νά διαφανεῖ ἡ πλέον ἱλιγγιώδης σαγήνη καί ἡ πιό ὑπέροχη παραφορά, μά παραμένει, χωρίς νά προχωρᾶ σέ τίποτα ἀπό αὐτά, μιᾶ σχέση πού, ὅπως συνήθιζαν νά λένε παλιά: «σταματάει στό φιλί».

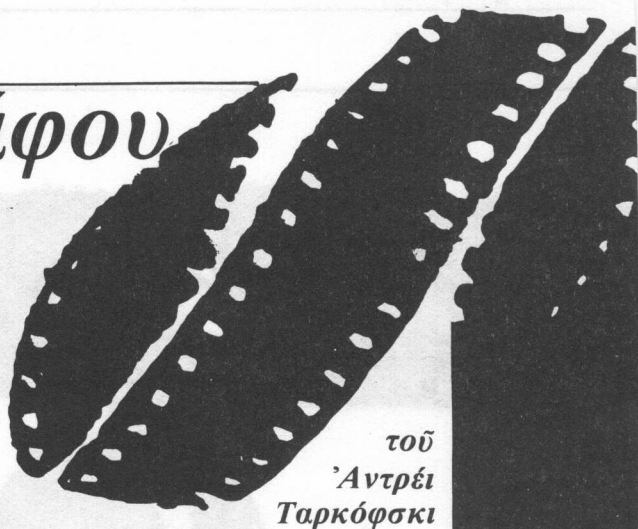
Καί μ' αὐτή τή λέξη, «φιλί», ἄς σταματήσω καί ἐγώ κι ἄς κλείσω αὐτή τήν ὁμιλία. («*Thy drugs are quick. Thus with a kiss I die*», ὅπως εἶναι τά τελευταῖα λόγια καί κάποιου θεατρικοῦ ἥρωα, διάσημου γιά τήν ἐπιπολαιότητά του, καί, ἐν μέρει, γιά τή φλυαρία του).

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΚΕΣ ΑΝΑΦΟΡΕΣ (κατά σειράν ἐμφανίσεως)

- Ἀριστοτέλους: *Περί Ποιητικῆς*, μετ. Σ. Μενάρδου, ἐκδ. Βιβλιοπ. Ἐστίας, 1936.
 J.-P. Sartre: *L' idiot de la famille*, Ed. Gallimard, T. 1-2, 1971, T. 3, 1972.
 Seb. Serlio: *Trattato di architettura*, IV libro, Venezia, 1537.
 Er. Auerbach: *Mimesis*, Ed. Gallimard 1968 (γερμ. ἐκδ. 1946).
 G. Lukacs: *La théorie du roman*, Ed. Gonthier (γερμ. ἐκδ. 1920).
 L. Goldmann: *Pour une sociologie du roman*, Ed. Gallimard, 1964.
 A. Lunacharsky: *On Literature and Art*, Progress Publishers, 1973.
 R. Barthes: *Critique et vérité*, Ed. du Seuil, 1966.
 J. Derrida: *Positions*, Ed. Minit, 1972.
 J. Kristeva: *La traversée des signes*, Ed. du Seuil, 1975.

ἦθοποιός τοῦ κινηματογράφου

Αὐτοεξόριστος, στή Δυτική Εὐρώπη πέθανε πρὶν ἀπὸ λίγες μέρες ὁ μεγάλος Ρῶσος σκηνοθέτης Ἄντρέι Ταρκόφσκι. Οἱ ἀπόψεις του γιὰ τὸν κινηματογράφο εἶναι καταγραμμένες στὰ ἴδια του τὰ ἔργα. Ὁ Ταρκόφσκι ὡστόσο δὲν ἀπέφευγε τὸν θεωρητικό στοχασμό. Τὸ κείμενο πού ἀκολουθεῖ εἶναι ἀπόσπασμα ἀπὸ τὸ ἔργο τοῦ Ἄντρέι Ταρκόφσκι «Σμιλεύοντας τὸ χρόνο» πού θὰ ἐκδοθεῖ προσεχῶς στὶς ἐκδόσεις Νεφέλη, σὲ μετάφραση Σεραφεῖμ Βελέντζα.

τοῦ
Ἄντρέι
Ταρκόφσκι

Οταν κάνω μιά ταινία εὐθύνομαι τελικὰ γιὰ τὰ πάντα, ἀκόμα καὶ γιὰ τὴν ἑρμηνεία τῶν ἦθοποιῶν. Στὸ θέατρο ἡ εὐθύνη τοῦ ἦθοποιοῦ γιὰ τὶς ἀποτυχίες καὶ τὰ ἐπιτεύγματα του εἶναι ἀπείρως μεγαλύτερη.

Ὅρισμένες φορές καταλήγει νὰ εἶναι σοβαρὸ μειονέκτημα τὸ ὅτι ὁ ἦθοποιός γινώριζε πολὺ καλὰ τὸ σχέδιο τοῦ σκηνοθέτη ἀπὸ τὴν ἀρχὴ τοῦ γυρίσματος. Τὸ ρόλο τὸν χτίζει ὁ σκηνοθέτης, δίνοντας μ' αὐτὸ τὸν τρόπο ἀπόλυτη ἐλευθερία στὸν ἦθοποιὸ νὰ παίξει τὸ κάθε ξεχωριστὸ κομμάτι — μιά ἐλευθερία πού δὲν ὑπάρχει στὸ θέατρο. Ἄν ὁ κινηματογραφικὸς ἦθοποιός δομήσει τὸ ρόλο του, χάνει τὴν εὐκαιρία νὰ παίξει αὐθόρμητα καὶ ἀβίαστα στὰ ὄρια πού τὸ θέτει τὸ σχέδιο καὶ ὁ στόχος τῆς ταινίας. Ὁ σκηνοθέτης πρέπει νὰ προκαλέσει στὸν ἦθοποιὸ τὴ σωστὴ διανοητικὴ κατάσταση, καὶ νὰ βεβαιωθεῖ ὅτι τὴν «ὑποστηρίξει» σταθερά. Στὴν κατάσταση αὐτὴ μπορεί νὰ τὸν φέρει μὲ διάφορα μέσα· ἐξαρτᾶται ἀπὸ τὶς συνθήκες πού ἐπικρατοῦν στὸ πλατὸ καὶ ἀπὸ τὴν προσωπικότητα τοῦ ἦθοποιοῦ μὲ τὸν ὁποῖο συνεργάζεται. Ὁ ἦθοποιός πρέπει νὰ βρίσκεται σὲ ψυχικὴ κατάσταση πού νὰ εἶναι ἀδύνατο νὰ τὴν παραστήσει. Ὁ ἀποκαρδιωμένος δὲν μπορεί νὰ κρυφτεῖ ἐντελῶς — καὶ ὁ κινηματογράφος γυρεῦει τὴν ἀλήθεια μιᾶς διανοητικῆς κατάστασης πού δὲν μπορεί νὰ κρυφτεῖ.

Φυσικά, οἱ λειτουργίες μπορεί νὰ μοιραστοῦν: ὁ σκηνοθέτης συνθέτει μιά παρτιτούρα μὲ τὰ συναισθήματα τῶν ἡρώων καὶ οἱ ἦθοποιοὶ τὰ ἐκφράζουν — ἢ μᾶλλον, τὰ ἐνστερνίζονται — κατὰ τὸ γύρισμα. Ὡστόσο ὁ ἦθοποιός δὲν μπορεί νὰ τὰ κάνει καὶ τὰ δύο ταυτόχρονα πάνω στὸ πλατὸ, σὲ ἀντίθεση μὲ τὸ θέατρο ὅπου, ἐνῶ δουλεῦει τὸ ρόλο του, εἶναι ὑποχρεωμένος νὰ τὸν χτίζει καὶ νὰ τὸν ἀποδώσει.

Ὁ ἦθοποιός μπροστὰ στὸ φακὸ πρέπει νὰ ὑπάρχει μὲ γνησιότητα καὶ ἀμεσότητα, στὴν κατάσταση πού τὴν καθορίζουν οἱ περιστάσεις τῆς δραματικῆς πλοκῆς. Κατόπιν, ὁ σκηνοθέτης, ὅταν πάρει στὰ χέρια του τὶς σεκάνς, τὰ ὀλοκληρωμένα τμήματα καὶ τὰ ξανατραβήγματα σκηνῶν, θὰ μοντάρει ὅσα συμφωνοῦν μὲ τοὺς καλλιτεχνικοὺς του στόχους, δομώντας τὴν ἐσωτερικὴ λογικὴ τῆς δράσης.

Ἀπὸ τὸν κινηματογράφο ἀπουσιάζει ἐντελῶς ἡ μαγεία τῆς ἀμεσης ἐπαφῆς ἀνάμεσα στὸν ἦθοποιὸ καὶ στὸ κοινὸ, πού εἶναι τόσο δυνατὴ στὸ θέατρο.

Συνεπῶς ὁ κινηματογράφος δὲν θὰ ἀντικαταστήσει ποτέ τὸ θέατρο. Ὁ κινηματογράφος ὑπάρχει μὲ τὴν ἱκανότητά του νὰ ἀνασυστήνει κατ' ἐπανάληψη τὸ ἴδιο γεγονός στὴν ὀθόνη· εἶναι, σάν νὰ λέμε, νοσταλγικὸς ἀπὸ τὴ φύση του. Στὸ θέατρο τὸ ἔργο ζεῖ, ἐξελίσσεται, χτίζει τὴ σχέση του μὲ τὸ κοινόν... Εἶναι διαφορετικὸ μέσο αὐτογνωσίας γιὰ τὸ δημιουργικὸ πνεῦμα.

Ὁ σκηνοθέτης τοῦ κινηματογράφου εἶναι σάν τὸ συλλέκτη. Ἐκθέματά του εἶναι τὰ κάδρα, πού στοιχειοθετοῦν μιά ζωὴ καταγραμμένη διὰ παντός σὲ μυριάδες ἀγαπημένες λεπτομέρειες, κομμάτια, σπαράγματα, μέρος τῶν ὁποίων ἴσως εἶναι ὁ ἦθοποιός, τὸ ὑποδύομενο πρόσωπο, ἴσως δὲν εἶναι...

Στὸ θέατρο, ὅπως παρατήρησε κάποτε μὲ ἐμβρίθεια ὁ Κλάιστ, ἡ ἦθοποιία εἶναι σάν νὰ σμιλεύεις χιόνι. Ὁ ἦθοποιός ὅμως ἔχει ἐκεῖ τὴν εὐτυχία νὰ ἐπικοινωνεῖ μὲ τὸ κοινὸ του σὲ στιγμὲς ἐμπνευσης. Δὲν ὑπάρχει τίποτα πιὸ θεσπέσιο ἀπ' αὐτὴ τὴν ὁμορφανία ἦθοποιοῦ καὶ κοινοῦ καθὼς δημιουργοῦν μαζί τέχνη. Ἡ παράσταση ὑπάρχει μόνο ἐνῶσώ ὁ ἦθοποιός δημιουργεῖ πάνω στὴ σκηνή, ὅταν εἶναι παρών, ὅταν εἶναι, ὑπάρχει, δρᾷ — ζωντανός σωματικὰ καὶ πνευματικὰ. Χωρὶς ἦθοποιὸ δὲν ὑπάρχει καὶ θέατρο.

Κάθε θεατρικὸς ἦθοποιός, ἀντίθετα μὲ τὸν κινηματογραφικὸ, πρέπει νὰ χτίζει μέσα του τὸ ρόλο ἀπὸ τὴν ἀρχὴ ὡς τὸ τέλος, μὲ τὴν καθοδήγηση τοῦ σκηνοθέτη. Πρέπει νὰ σχεδιάσει κάτι σάν χάρτη τῶν αἰσθημάτων του, ὑπακούοντας στὴ γενικὴ σύλληψη τοῦ ἔργου. Στὸν κινηματογράφο δὲν ἐπιτρέπεται ποτέ αὐτὸ τὸ ἐσωτερικὸ χτίσιμο ὅλου τοῦ ρόλου· δὲν μπορεί ὁ ἦθοποιός νὰ ἀποφασίσει γιὰ τὸν τόνο, τὴν ἐνταση, τὸ ὕφος τῆς ἑρμηνείας του, γιατί δὲν μπορεί νὰ γινώριζε ὅλα τὰ συστατικὰ πού θὰ ἀπαρτίσουν τὴν ταινία. Ἔργο του εἶναι νὰ ζεῖ! Καὶ νὰ ἐμπιστευτεῖται τὸ σκηνοθέτη.

Ὁ σκηνοθέτης ἐπιλέγει γιὰ λογαριασμό τοῦ ἦθοποιοῦ κάποιες στιγμὲς ἀπὸ τὴν ὑπαρξή του, πού ἐκφράζουν μὲ τὴ μεγαλύτερη ἀκρίβεια τὸ πνεῦμα τῆς ταινίας. Ὁ ἦθοποιός δὲν πρέπει νὰ θέτει περιορισμοὺς στὸν ἑαυτὸ του, δὲν πρέπει νὰ ἀγνοεῖ τὴ δική του, ἀπαράμιλλη, θεόσταλτη ἐλευθερία.

Ὅταν κάνω μιά ταινία προσπαθῶ νὰ μὴν πείθω τοὺς ἦθοποιούς μὲ τὴ συζήτηση, καὶ εἶμαι ἀνυποχώρητος στὸ νὰ μὴ συνδέει ὁ ἦθοποιός τὸ τμήμα ὅπου θὰ παίξει μὲ τὸ σύνολο, ὀρισμένες φορές οὔτε

ΚΙΝΗΜΑΤΟΓΡΑΦΟΣ

κάν με τις δικές του προηγούμενες και επόμενες σκηνές. Λόγου χάρι στη σκηνή όπου η ηρωίδα του *Καθρέφτη* κάθεται σ' ένα φράχτη και καπνίζει με άπαιχτες ρουφηξιές τό τσιγάρο της περιμένοντας τόν άντρα της, τόν πατέρα τών παιδιών της, προτίμηση να μήν ξέρει ή Μαργαρίτα Τερέχοβα τήν πλοκή, να μήν ξέρει αν θα γυρίσει ποτέ ο άντρας της. Τήν υπόθεση τήν κράτησα κρυφή, για να μήν αντιδράσει σε κάποιο άσυνείδητο επίπεδο του μυαλού της, παρά να ζήσει τή στιγμή όπως τήν έζησε κάποτε κι ή μητέρα μου, τό πρότυπο του ρόλου της, χωρίς να ξέρει από πριν τί της επιφυλάσσει ή ζωή. Δέν υπάρχει ή παραμικρή άμφιβολία ότι ή συμπεριφορά της σ' αυτή τή σκηνή θα ήταν διαφορετική αν ήξερε πως θα είναι στο μέλλον ή σχέση με τόν άντρα της· κι όχι απλώς διαφορετική, αλλά ψευτισμένη από όσα ήξερε για τό έργο. Η αίσθηση πως είναι καταδικασμένη θα χρωμάτιζε αναπόφευκτα τό παίξιμο τής ηθοποιού σ' αυτό τό άρχικό στάδιο τής Ιστορίας. Σε κάποιο άλλο σημείο —έντελώς άθελά της, αν δέν συμφωνούσε με τις επιθυμίες του σκηνοθέτη— θα φανέρωνε κάποιο αίσθημα ματαιότητας στην προσμονή της, και θα τό μετέδιδε και σ' εμάς· ενώ έπρεπε να νιώσουμε τήν ιδιομορφία, τή μοναδικότητα τής στιγμής, και όχι τή σύνδεσή της με τήν υπόλοιπη ζωή τής ηρωίδας.

Στόν κινηματογράφο ο σκηνοθέτης άρκετά συχνά επωμίζεται πράγματα που αντίθενται στις επιθυμίες του ηθοποιού. Στο θέατρο, αντίθετα, πρέπει να καταλαβαίνουμε κάθε στιγμή τις ιδέες που χτίζουν ένα πρόσωπο: είναι ο μόνος σωστός και φυσικός τρόπος, γιατί στο θέατρο τίποτα δέν γίνε-

ται επί παραγγελία: ή τέχνη αυτή δουλεύει με τή μεταφορά, τό ρυθμό, τή στιχουργική — με τή δική της ποίηση.

Εμείς θέλαμε να τις ζήσει αυτές τις στιγμές ή ηθοποιός όπως θα τις ζούσε στη δική της ζωή, άγνοώντας, εύτυχώς, τό σενάριο· πιθανότατα θα έλπιζε, κάποια στιγμή θα έχανε τις ελπίδες της, θα ξανάρχιζε να έλπιζει... Στο δεδομένο πλαίσιο τής άναμνησης του άντρα της, ή ηθοποιός έπρεπε να ζήσει τό δικό της μυστηριακό κομμάτι ζωής, άγνοώντας πού θα τήν οδηγήσει.

Τό μόνο πού έχει να κάνει ο ηθοποιός του κινηματογράφου είναι να εκφράσει σε συγκεκριμένες περιστάσεις μιá ψυχική κατάσταση που χαρακτηρίζει μόνο αυτόν, και να τό κάνει με φυσικότητα, πιστός στη δική του συναισθηματική και πνευματική συγκρότηση, και με τρόπο πού να ισχύει μόνο γι' αυτόν. Δέν με νοιάζει διόλου πως θα τό καταφέρει ή τί μέσα χρησιμοποιεί· νιώθω ότι δέν έχω τό δικαίωμα να του ύπαγορεύω τή μορφή έκφρασης πού θα πάρει ή άτομική του φυσιολογία. Καθένας ζει μιá κατάσταση με τόν δικό του, έντελώς προσωπικό τρόπο. Ορισμένοι άνθρωποι, όταν έχουν στενοχώριες, θέλουν να γυμνώσουν τήν ψυχή τους, να άνοιχτούν· άλλοι θέλουν να μείνουν μόνοι με τή δυστυχία τους, να κλειστούν στόν έαυτό τους, να άποφύγουν κάθε έπαφή με τούς άλλους. (...)

Βασικό γνώρισμα του ηθοποιού στόν κινηματογράφο είναι ή πρωτότυπη, μοναδική έκφραστικότητα, γιατί άλλως τίποτα δέν μπορεί να μεταδοθεί στην οθόνη ή να εκφράσει τήν αλήθεια.

Για να βρεθεί ο ηθοποιός στην άπαιτούμενη διανοητική κατάσταση, ο σκηνοθέτης πρέπει να ταυτιστεί με τό πρόσωπο. Δέν υπάρχει άλλος τρόπος να βρει τή σωστή νότα για τήν έρμηνεία. Λόγου χάρι, δέν μπορείς να κάνεις πρόβα σε μιá σκηνή κι ύστερα να μπεις σ' ένα άγνωστο σπίτι και να άρχισεις να γυρίζεις τή σκηνή. Τό σπίτι δέν είναι οικείο, τό κατοικούν ξένοι, και, όπως είναι φυσικό, κάθε άλλος από διαφορετικό κόσμο δυσκολεύεται να εκφραστεί. Τό πρωταρχικό και πολύ συγκεκριμένο καθήκον του σκηνοθέτη σε κάθε σκηνή είναι να μεταβιβάσει στόν ηθοποιό όλη τήν αλήθεια τής διανοητικής κατάστασης πού πρέπει να άπεικονιστεί.

Φυσικά, κάθε ηθοποιό πρέπει να τόν προσεγγίσεις με διαφορετικό τρόπο. Η Τερέχοβα δέν ήξερε όλο τό σενάριο κι έπαιξε τό ρόλο της κομμάτι κομμάτι. Όταν πρωτοσυνειδητοποίησε ότι δέν θα τής αποκάλυπτα ούτε θα τής εξηγούσα όλόκληρο τό ρόλο θορυβήθηκε πολύ... Έτσι όμως τα διαφορετικά κομμάτια πού έπαιξε (και κατόπιν τά ένωσα για να φτιάξω τήν ταινία, όπως ένα μωσαϊκό) ήταν άπόρροια τής διαίσθησής της. Στην άρχή δέν ήταν εύκολο να δουλέψουμε μαζί. Δέν μπορούσε να πιστέψει ότι είχα τή δυνατότητα να προβλέψω, για λογαριασμό της, πως θα βγει ο ρόλος στο τέλος· κοντολογίς, δέν μπορούσε να μ' έμπιστευτεί.

Έχω γνωρίσει ηθοποιούς πού μέχρι τέλους δέν μπόρεσαν να μ' έμπιστευτούν και να άκούσουν πως διάβαζα τό ρόλο τους· για κάποιον άγνωστό μου λόγο, πάλευαν να σκηνοθετήσουν τά μέρη τους, άποσπώντας τα από τό γενικό πλαίσιο τής ταινίας. Αυτούς τούς ηθοποιούς δέν τούς θεωρώ καν έπαγγελματίες. Κατά τήν άποψη μου, ο πραγματικός ηθοποιός του κινηματογράφου δέχεται όλους τούς κανόνες του παιχνιδιού με εύκολία και φυσικότητα, έντελώς άβίαστα. Δέν με ένδιαφέρει να δουλέψω με ηθοποιό άλλου είδους, γιατί πάντοτε θα παίξει άπλουστευτικές ως ένα βαθμό κοινοτοπίες. (...)

“Όταν κάποτε ρώτησαν τόν Ρενέ Κλαίρ πῶς δουλεύει μέ τούς ἥθοποιούς, ἀπάντησε ὅτι δέν δουλεύει μαζί τους — τούς πληρώνει. Πίσω ἀπό τόν προφανή κυνισμό, πού σέ ὀρισμένους μπορεῖ νά φανεῖ καί τό μοναδικό οὐσιαστικό στοιχεῖο τῆς παρατήρησής του (ἔτσι τήν ἔχουν ἐκλάβει ἄλλωστε ὀρισμένοι σοβιετικοί κριτικοί), κρύβεται ἕνας βαθύς σεβασμός γιά τόν ἐπαγγελματία πού ξέρεי νά κάνει τή δουλειά του. Ὁ σκηνοθέτης εἶναι ὑποχρεωμένος νά δουλέψει ἀκόμα καί μέ πρόσωπα πού εἶναι ἐντελῶς ἀκατάλληλα γιά ἥθοποιοί. Τί μπορεῖ νά πεί κανεῖς, λόγου χάρη, γιά τόν τρόπο μέ τόν ὁποῖο δουλεύει ὁ Ἄντονιόνι μέ τούς ἥθοποιούς του στήν *Περιπέτεια*; Ἡ ὁ Ὅρσον Γουέλεις στόν *Πολίτη Κέην*; Τό μόνο πού καταλαβαίνουμε εἶναι ἡ μοναδική πειστικότητα τοῦ προσώπου. Πρόκειται ὅμως γιά ποιοτικά διαφορετική, γιά κινηματογραφική πειστικότητα, οἱ ἀρχές τῆς ὁποίας δέν εἶναι ἴδιες μέ ἐκεῖνες πού καθιστοῦν ἐκφραστική τήν ἥθοποιία μέ θεατρική ἔννοια. (...)

Ὁ ἀναλυτικός, ἐγκεφαλικός ἥθοποιός παριστάνει ὅτι ξέρει πῶς θά εἶναι ἡ ὀλοκληρωμένη ταινία, ἢ, ἔχοντας μελετήσῃ τό σενάριο, κάνει ἐπίπονες προσπάθειες νά τήν ὀραματιστεῖ στήν τελική της μορφή. Ὑποθέτοντας ὅτι ξέρει πῶς θά εἶναι ἡ ταινία, ἀρχίζει νά παίξει τό «τελικό προϊόν», δηλαδή τό πῶς συλλαμβάνει τό ρόλο του, καί ἔτσι ἀνατρέπει τή βασική ἀρχή πού διέπει τή δημιουργία τῆς κινηματογραφικῆς εἰκόνας.

Ἡδη ἀνέφερα ὅτι κάθε ἥθοποιός ἀπαιτεῖ διαφορετική προσέγγιση· ἴσως μάλιστα πρέπει νά ἀντιμετωπίζει κανεῖς διαφορετικά καί τόν ἴδιο ἥθοποιό γιά κάθε καινούργιο ρόλο. Ὁ σκηνοθέτης εἶναι ὑποχρεωμένος νά ἐπινοεῖ κάθε φορά καινούργιους τρόπους γιά νά τοῦ ἀποσπάσει αὐτό πού ζητᾷ ὁ ρόλος. Ὁ Κόλια Μπουρλιάγεφ ὡς Μπορίσκα, ὁ γιός τοῦ χῦτη στόν *Ἀντρέι Ρουμπλιόφ*, συνεργαζόταν δευτέρη φορά μαζί μου μετά τά *Παιδικά χρόνια τοῦ Ἰβάν*. Ὅσο γυρίζαμε ἤμουν ἀναγκασμένοι νά τοῦ δίνω νά καταλάβει, διαμέσου τῶν βοηθῶν μου, ὅτι δέν εἶμαι καθόλου ἱκανοποιημένος μέ τή δουλειά του καί ἴσως ἔξαναγυρίσω τίς σκηνές του μέ ἄλλο ἥθοποιό. Ἡθελα νά νιώσει ὅτι τόν ἀπειλεῖ κάποια καταστροφή, ἔτοιμη νά ξεσπάσει ἀπό στιγμή σέ στιγμή, γιά νά νιώσει γνήσια, ἀπόλυτα ἀνασφαλῆς. Ὁ Μπουρλιάγεφ εἶναι τρομερά διασκορπισμένος, ρηχός καί ἐπιδεικτικός ἥθοποιός. Οἱ ἰδιοσυγκρασιακές του ἐκρήξεις εἶναι τεχνητές. Γι’ αὐτό καί ἀναγκάστηκα νά καταφύγω σέ τόσο σοβαρά μέτρα. Κι ὡστόσο ἡ ἔρμηνεία του δέν ἔφτασε τό ἐπίπεδο τῶν ἀγαπημένων μου ἥθοποιῶν — τῆς Ἰρμας Ράους, τοῦ Σολονίτσιν, τοῦ Γκρίνκο, τοῦ Μπίσε-νάγκιεφ, τοῦ Ναζάροφ. (Ἡ ἔρμηνεία τοῦ Λαπίκοφ, κατ’ ἐμέ, δέν ἦταν συντονισμένη μέ τίς ὑπόλοιπες· ὑποδύθηκε τόν Κύριλλο θεατρικά, παίζοντας τή σύλληψη τοῦ ρόλου του, παίζοντας τή δική του ἀποψη γιά τό ρόλο, τήν περσόνα του). (...)

Μιά ἀπό τίς διαφορές θεάτρου καί κινηματογράφου εἶναι ὅτι ἡ ὀθόνη καταγράφει τήν *προσωπικότητα* ἀπό ἕνα μωσαϊκό χαρακτηριστικῶν σημείων τῆς ταινίας, μέ τά ὁποῖα ὁ σκηνοθέτης χτίζει μιά καλλιτεχνική ἐνότητα. Γιά τόν ἥθοποιό τοῦ θεάτρου οἱ θεωρητικές ἐρωτήσεις ἔχουν μεγάλη σημασία: πρέπει νά μελετήσῃ τή βάση τῆς ἀτομικῆς ἔρμηνείας σέ σχέση μέ τή συνολική ἰδέα τοῦ ἀνεβήματος καί νά ἀναπτύξει ἕνα περίγραμμα τῶν πράξεων καί τῶν ἀντιδράσεων τῶν προσώπων, τό πρότυπο συμπεριφορᾶς καί κινήτρων πού διατρέχουν τό ἔργο. Στόν κινηματογράφο τό μόνο πού ἀπαιτεῖται εἶναι ἡ γνησιότητα τῆς διανοητικῆς κατάστα-

σης τή στιγμή τοῦ γυρίσματος. Πόσο δύσκολο ὅμως εἶναι ὄρες ὄρες! Πόσο δύσκολο εἶναι νά μήν ἐμποδίσῃς τόν ἥθοποιό νά ζήσει στό πλάνο τή δική του τή ζωή· πόσο δύσκολο εἶναι νά διεισδύσῃς βαθιά στήν ψυχική κατάσταση τοῦ ἥθοποιού, στήν περιοχή ἀπ’ ὅπου μπορεῖ νά ἀναπηδήσουν ἐξαιρετικά, ζωντανά μέσα γιά νά ἐκφραστεῖ ἕνα πρόσωπο.

Ἐφόσον ὁ κινηματογράφος εἶναι ἀπεικόνιση τῆς πραγματικότητας, μέ γεμίζει ἀπορία τό αἴτημα γιά τήν «ντοκιμαντερίστικη» ἥθοποιία, πού πῆρε τόση ἔκταση στίς δεκαετίες τοῦ ’60 καί τοῦ ’70. (...)

Σιχαίνομαι τίς ἐτικέτες καί τίς ταμπέλες. Δέν καταλαβαίνω, λόγου χάρη, πῶς οἱ ἄνθρωποι μποροῦν νά μιλοῦν γιά τό «συμβολισμό» τοῦ Μπέργκμαν. Ὁ Μπέργκμαν ὄχι μόνο δέν εἶναι συμβολιστής, παρά νομίζω καί ὅτι φτάνει στήν πνευματική ἀλήθεια γιά τήν ἀνθρώπινη ζωή, μιά ἀλήθεια σημαντική γι’ αὐτόν, μέσα ἀπό ἕναν σχεδόν «βιολογικό» νατουραλισμό.

Τό θέμα εἶναι ὅτι ἡ σημασία καί τό βάθος τοῦ ἔργου ἑνός σκηνοθέτη ἀξιολογοῦνται μέ βάση τί τόν ὠθεῖ νά γυρίσει μιά ταινία. Ἀποφασιστικός παράγοντας εἶναι τό κίνητρο· ὁ τρόπος καί ἡ μέθοδος ἔρχονται συμπτωματικά.

Κατά τή γνώμη μου, τό μόνο πού πρέπει νά ἀσχολεῖ τό σκηνοθέτη εἶναι ἡ ἀταλάντευτη ὑποστήριξη τῶν ἰδεῶν του. Τί φακό χρησιμοποιεῖ, ἔξαρτᾷται ἀποκλειστικά ἀπ’ αὐτόν. Ζητήματα ὕφους «ποιητικού», «διανοουμενίστικου» ἢ «ντοκιμαντέρ» εἶναι ἀσχετα μέ τό κυρίως θέμα, ἐπειδή τό τεκμήριο καί ἡ ἀντικειμενικότητα δέν ἔχουν θέση στήν τέ-

χνη. Αντικειμενικότητα μπορεί να έχει μόνο ο δημιουργός, επομένως υποκειμενική, άκόμα κι αν μοντάρει επίκαιρα.

Αν οι ήθοιοι στον κινηματογράφο πρέπει, όπως διατείνομαι, να παίζουν μόνο καταστάσεις ακριβείς, τί γίνεται —θά ρωτήσει κανείς— με την τραγικωμωδία, τή φάρσα, τό μελόδραμα, δηλαδή παραδείγματα όπου ή έρμηνεία του ήθοιοιού περιέχει τό στοιχείο τής υπερβολής; Πιστεύω ότι ή μεταφορά σκηνικών κατηγοριών χοντρικά στον κινηματογράφο είναι πρακτική με άμφίβολα άποτελέσματα. Οί συμβάσεις του θεάτρου είναι διαφορετικής κλίμακας. Όποτε μιλούμε για «είδος» στον κινηματογράφο άναφερόμαστε κατά κανόνα σε έμπορικές ταινίες — κωμωδία καταστάσεων, γουέστερν, ψυχολογικό δράμα, μελόδραμα, αστυνομική, ταινία τρόμου ή άγωνίας. Τί σχέση έχουν αυτά τά έργα με τήν τέχνη; Άνήκουν στά μέσα μαζικής ψυχαγωγίας και άπευθύνονται στον μαζικό καταναλωτή. Δυστυχώς, όμως, αυτή είναι ή μορφή του κινηματογράφου σήμερα, σχεδόν διεθνώς, μία μορφή που έχει επιβληθεί έξωτερικά, για έμπορικούς λόγους. Στόν κινηματογράφο μόνο ένας τρόπος σκέψης ύπάρχει: ό ποιητικός. Μόνο με τήν ποιητική προσέγγιση λύνεται καθετί άσυμφιλίωτο και παράδοξο, μόνο έτσι γίνεται ό κινηματογράφος έπαρκής τρόπος έκφρασης τών σκέψεων και τών αισθημάτων του δημιουργού.

Η άληθινή κινηματογραφική εικόνα χιζεται πάνω στην καταστροφή του «είδους», άφου συγκρουστεί μαζί του. Και τά ιδεώδη που κατά τά φαινόμενα θέλει να έκφράσει ό καλλιτέχνης με τόν κινηματογράφο δέν περιορίζονται προφανώς στις παραμέτρους ενός συγκεκριμένου «είδους».

Ποίό είναι τό «είδος» του Μπρεσόν; Κανένα. Ό Μπρεσόν είναι Μπρεσόν· είναι είδος από μόνος

του. Και ό Άντονιόνι, ό Φελλίι, ό Μπέργκμαν, ό Κουροσάβα, ό Ντοβζένκο, ό Βιγκό, ό Μιζογκούτσι, ό Μπουνιουέλ — καθένας ταυτίζεται με τόν έαυτό του. Άκόμα και ή έννοια «είδος» είναι κρύα σάν τάφος. Ό Τσάπλιν είναι κωμωδία; Όχι· είναι Τσάπλιν, άγνός και άπλός· φαινόμενο άνεπανάληπτο. Είναι άνόθευτος όταν υπερβάλλει· προπάντων όμως μάς καταπλήσει κάθε στιγμή τής κινηματογραφικής του ύπαρξης με τήν «άληθινή» συμπεριφορά του ήρωά του. Ό Τσάπλιν είναι έντελώς φυσικός στην πιό παράλογη κατάσταση· γι' αυτό κι είναι άστειος. Ό ήρωάς του μοιάζει να μήν προσέχει τόν διογκωμένο κόσμο γύρω του, ούτε τήν τρελή λογική του. Ό Τσάπλιν είναι τόσο κλασικός, τόσο πλήρης, που θά μπορούσε να έχει πεθάνει πριν από τριακόσια χρόνια!

Τί πιό γελοίο και πιό άπίθανο από κάποιον πού, μαζί με τή μακαρονάδα του, αρχίζει άπρόσμενα να τρώει και τίς σερπαντίνες που κρέμονται από τό ταβάνι; Κι όμως, αυτή ή πράξη με τόν Τσάπλιν φαίνεται ζωντανή, νατουραλιστική. Ξέρουμε πώς όλη ή σκηνή είναι φτιαχτή και υπερβολική, αλλά με τήν έρμηνεία του όλη ή υπερβολή είναι άπόλυτα νατουραλιστική και πιθανή, έπομένως πειστική — και θαυμαστά άστεια. Ό Τσάπλιν δέν παίζει· αυτές τίς ήλίθιες καταστάσεις τίς ζει, είναι όργανικό τους κομμάτι.

Η φύση τής ήθοποιίας στον κινηματογράφο είναι άποκλειστικά κινηματογραφική. Φυσικά, κάθε σκηνοθέτης δουλεύει διαφορετικά με τούς ήθοποιούς του· οί ήθοιοι του Φελλίι είναι έντελώς διαφορετικοί από τούς ήθοιοιούς του Μπρεσόν, επειδή καθένας άπαιτεί διαφορετικούς ανθρώπινους τύπους. (...)

Ό κινηματογράφος δέν χρειάζεται ήθοιοιούς που να «παίζουν». Είναι άνυπόφορο να τούς βλέπεις, γιατί από χρόνια έχουμε πιά συνειδητοποιήσει σε τί άποβλέπουν, κι όμως εκείνοι συνεχίζουν επίμονα, έπεξηγώντας σε κάθε δυνατό επίπεδο τό νόημα του κειμένου. Δέν μπορούν να βασιστούν ότι θά τό καταλάβουμε μόνοι μας. Και ύποχρεώνεται κανείς να ρωτήσει: σε τί διαφέρουν οί σημερινές αυτές έρμηνείες από τόν Μοζούχιν, τόν άστέρα τής προεπαναστατικής ρωσικής όθόνης; Στο ότι τά σημερινά έργα είναι πιό προχωρημένα από τεχνική άποψη; Μά ή τεχνική πρόοδος δέν άποτελεί κριτήριο· διαφορετικά, θά 'πρεπε να παραδεχτούμε ότι ό κινηματογράφος δέν είναι τέχνη. Τά ζητήματα τεχνικής είναι σημαντικά από έμπορική άποψη, από άποψη θεάματος, αλλά δέν παίζουν πρωτεύοντα ρόλο στον κινηματογράφο και δέν φωτίζουν διόλου τό μυστικό τής μοναδικής του δύναμης να μάς επηρεάζει. Διαφορετικά, δέν θά μάς συγκινούσε πιά ό Τσάπλιν, ό Ντράγερ ή ή Γη του Ντοβζένκο — κι όμως, άκόμα και σήμερα έρεθίζουν τή φαντασία μας.

Άλλο να είσαι άστειος κι άλλο να κάνεις τόν κόσμο να γελά. Για να συμπάσχει μαζί σου τό άκροατήριο, δέν σημαίνει ότι θά έκβιάσεις τά δάκρυά του. Η υπερβολή γίνεται άποδεκτή μόνο ως δομικό στοιχείο του συνόλου, ένα στοιχείο στο σύστημα εικόνων τής ταινίας, κι όχι αρχή τής μεθόδου τής. Η γραφή του δημιουργού δέν πρέπει να είναι βαριά, τονισμένη ή καλλιγραφική.

Όρισμένες φορές τό έντελώς έξπραγματικό καταλήγει να έκφράζει τήν ίδια τήν πραγματικότητα. «Τό πραγματικό», όπως λέει ό Μίτενκα Καραμάζοφ, «είναι κάτι τρομερό». Κι ό Βαλερύ παρατήρησε ότι τό πραγματικό έκφράζεται πιό ούσιαστικά με τό παράλογο.

BIBΛΙΟ

ΜΑΞΙΜΟΣ ΟΣΥΡΟΣ

Στή νοσταλγία του ψυχιατρείου

εκδόσεις Νεφέλη, Αθήνα 1984

*νά τολμήσω
μόνο για την αίσθηση πώς δέν έκανα
ό,τι περνούσε απ' τό χέρι μου*

Εχει ήδη επισημανθεί ο απόκρυφος χαρακτήρας της ποίησης του Μάξιμου Όσυρου. Οι δυσκολίες στην προσέγγισή της αξάνουν όσο τα ποιήματά του ακροβατούν στα όρια του απόλυτου και του ανεπίκαιρου.¹

Στή νοσταλγία του ψυχιατρείου, την τέταρτη κατά σειρά ποιητική του σύνθεση,² θά βρούμε συγκεντρωμένα τά κλειδιά που θά μās βοηθήσουν ν' ανοίξουμε τίς πόρτες ενός κόσμου και μιās σκέψης μυστικής. Τά κλειδιά ταυτίζονται με τά αρχέτυπα και παρέχονται από τίς ποιητικές έμμονές του Μάξιμου Όσυρου: τό λουτρό, τό σπίτι, ή σκήπη, τό λινό, ή στάχτη κ.ά., όλα ιδωμένα με την απόσταση που όρισε ο χρόνος.

Κι εδώ βρίσκεται ή ποιητική γοητεία του. Όταν τελικά θεωρήσουμε ότι έχουμε προσπελάσει τόν ποιητικό κόσμο του Μάξιμου Όσυρου, θά δούμε πώς δέν ανακαλύψαμε τίποτα περισσότερο από αυτό που ήδη γνωρίζαμε: τό μυστικό δέ γίνεται ποτέ γνωστό, κρύβεται διαρκώς πίσω απ' τίς λέξεις και μεταμφιεσμένο προσφέρει τή συγκίνηση που γεννιέται από τή συνάντηση με τούς ρυθμούς και τή διαίσθηση του άναγνώστη.

Μένει λοιπόν νά αναμετρηθούμε με τό κείμενο, ξέροντας πώς τό νόημα δέν είναι δοσμένο, αλλά πολιορκείται συνεχώς, κερδίζεται και αναδημιουργείται.

* * *

Στή σύνθεση μās εισάγει ένα σύντομο απόσπασμα επιστο-

λής, με αναγραμμαμένο τό όνομα τόπου: Αθήνα, και τήν ήμερομηνία: 2.86. Σχηματίζεται μία ακόμη εποχή, πέρα και πριν από αυτές που όρίζει τό ποιήμα, τό παρόν, ίσως ο χρόνος της ποιητικής πράξης. Στο ίδιο απόσπασμα, οι διαρκώς έναλλασσόμενοι ρηματικοί χρόνοι αρχίζουν τό έργο της ποιητικής ανάπτυξης, που θ' αναλάβει νά τό δλοκληρώσει ο ποιητής με αγαλλίαση. Έτσι ώστε,

*δέ θά είσαι σε θέση νά διακρίνεis
καμιά όμοιότητα με κανένα πρότυπο...*

Η ποιητική σύνθεση χωρίζεται σε τρία μέρη: τό πρώτο περιέχει 3 πολύστιχες ενότητες (18, 53 και 16 στίχοι), τό δεύτερο και κύριο μέρος τό αποτελούν 159 τρίστιχες στροφές, που εισχωρώντας νοηματικά ή μία στην άλλη, σχηματίζουν έναν ποιητικό μαίανδρο από λέξεις και εικόνες και τό τρίτο μέρος περιέχει 5 ενότητες (15, 18, 20, 13 και 15 στίχοι).

Τά μέρη ακολουθούν τό τυπικό σχήμα: πρόλογος, κύριο μέρος, επίλογος μιās ιστορίας, τήν όποία είναι αδύνατο ν' αφηγηθεί κανείς, γιατί ή ιστορία, όπως τό θέλησε κι ο ποιητής, δέν είναι ανασυνθέσιμη. (Πρόκειται άραγε για μία ιστορία ή για σπαράγματα από πολλές;)

Τά καινούργια στοιχεία που ανακαλύπτουμε από στίχο σε στίχο και τά παλαιότερα που ανακυκλώνονται, ζητώντας νά φωτιστούν ξανά, δημιουργούν μίαν αδιάκοπη και άμειωτη κίνηση, διατηρημένη με τέτοια τάξη, ώστε δέν μπορούμε ν' απομονώσουμε ένα από αυτά χωρίς νά

χάσουμε τά υπόλοιπα. Σε κάθε έρμηνευτική απόπειρα ή θέα του ποιήματος ποικίλλει, δηλώνοντας

*πώς ακόμα κάτι διαφεύγει -
στό νόημα που συλλάβιζα μιά
ζωή*

Τήν πρώτη έρμηνευτική ά μηχανία τή δημιουργούν οι νοητικές και ποιητικές αναστροφές που, είτε δηλωμένες:

*όταν διακρίναμε τό σημείο
που προσανατολίζει τό μονοπάτι*

ή:
*Νόημα έβγαине μόνο αν τό μονοπάτι
ήταν εκείνο που φωτίζε τό
σημείο*

είτε αδήλωτες, συνοδεύουν τό ποιήμα ως τό τυπικό τέλος του. Οι δομικές αναστροφές και αναίρέσεις αποδυναμώνουν σταδιακά τά γεγονότα, αποδιοργανώνουν και ανασυνθέτουν τήν εξέλιξη της ιστορίας, γίνονται «ένα ίχνος απόπειρας νά υποκατασταθεί ο Λόγος με τό δεσποτισμό ενός φανταστικού όντος».³

Οι αναίρέσεις δέν είναι συγγραφικά τεχνάσματα. Είναι ο τρόπος της Μνήμης νά αναδύεται, κάθε φορά μακριά απ' τόν έαυτό της.

Ο Χρόνος και ή Μνήμη αναδεικνύονται αρχετυπικό ζεύγος της αφήγησης και ενοποιούνται στο ποιητικό έρημα της *μυριόφυλλος*, διπλού συμβόλου του χρόνου και της διανοητικής περιπέτειας.⁴

(α) Ο Χρόνος και ή Μνήμη

Τό προλογικό μέρος της αφήγησης ανοίγει με μία ευχή παιγιδευμένη στο παρελθόν:
*ή ευχή που παγιδέψαμε στους
πεσσούς του λινού*

Τό ποιήμα έχει τόν παραλήπτη του, που παροτρύνεται σε στάσεις καρτερίας και ταπεινώσης, με τήν έλπίδα νά κερδηθεί ο χρόνος του άσυντέλεστου, ακόμα, θαύματος:

*θά επέστρεφαν σε σένα οι
σκιές*

Ο αφηγητής επιστρέφει αυθάρτητα στην αρχή της ιστορίας του, για να συνειδητοποιήσει, διαμέσου της εμπειρίας της γραφής, αυτό που ο ποιητής ήδη γνώριζε: *πώς τό αυθεντικό δοκιμάζεται στη δυνατότητα να παραμένει ακίνητο*

Δημιουργείται έτσι ή εϋθεια ὁδός τοῦ ποιήματος, πού ἐκκινεῖ ἀπό τό τραῦμα τοῦ παρελθόντος, *τῆς πορφύρας τήν τάξη πού ἀνάθρωσκε,*

ξεδιπλώνεται στό ἀέναο παρόν, τό χρόνο τῆς ἐπανάληψης,

στήν ἡλικία τοῦ ὄριμου, καί καταλήγει σέ μιά νοσταλγία προοπτική:

Ἐκεῖ πού σμίγει ὁ δικός σου καί ὁ δικός μου λόγος.

Τό δεύτερο, κύριο μέρος συνθέτει μιά τοιχογραφία ἀνοιχτή στό χρόνο. Οἱ παραστάσεις τῆς ἀπεικονίζουν τά διαφορετικά τοπία τῆς ζωῆς τοῦ ἀφηγητῆ καί ἀνάμεσά τους τόν ἴδιο τόν ποιητή νά σκύβει μέ τήν πένσα πιά χαμηλά ἀπ' τίς ἀναμνήσεις του, νά λύνει καί νά δένει τούς ἀρμούς τῶν παραστάσεων, τούς ἐλεύθερους συνειρμούς τῆς ποιητικῆς μνήμης, αὐτῆς πού ἔχει ἴσο κλῆρο στή νοσταλγία τοῦ μέλλοντος καί τή φαντασία τοῦ παρελθόντος.

Στό βάθος διαγράφονται οἱ περιπέτειες τῆς ψυχῆς, σέ ὄλη τή διάρκεια τῆς ἐπίμονης φυλλορροῆς τῆς, ὥσπου νά μείνει τελειῶς γυμνή. Οἱ περιπέτειες αὐτές ὀρίζονται ἀπό τό ταξίδι τῆς μνήμης καί τῆς λήθης, πού κατακτᾶ τή συνέχειά του στούς σταθμούς, τούς τόπους καί τά πρόσωπα πού συναντοῦμε στίς σελίδες τοῦ ποιήματος — καί προχωρεῖ ὡς τήν κατάργηση τῆς μνήμης καί τή λευκή ἐπιστροφή τῆς λήθης.

Τότε ἀκριβῶς, στό «ἐλάχιστο» διάστημα τῆς νοσταλγίας, γεννιέται ὁ χρόνος τοῦ ποιήματος, καί ὁ ψιθύρος τῆς καλαμιάς στάν ἀσβέστη, σιγαλή ὑπενθύμιση τοῦ ἀνομολόγητου, καταφάσκει τό ἀνυπόστατο, αὐτό πού δέν

δύναται νά ἐκφραστῆ μέ ἰδέες, γιατί ξεφεύγει ἀπό κάθε λογικό ὄρισμό, κάθε περιγραφή:

Κι ἐκεῖνο πού δέ γινόταν ἢ διαλεκτικῆ ἢ ἀνιχνεύσει
μᾶς ἔδειξε τόν δίχως μονοπάτια πυθμένα του.

Τό τρίτο μέρος δίνει τήν ἔξοδο ἀπό τόν ἐφιάλητο τοῦ προσδιορισμοῦ τῆς ταυτότητας μέ τό αἶσθημα τῆς ματαιότητας πού φέρνει ἡ ἀναμέτρηση μέ τό ἀπόλυτο:

νά γονατίσεις ἀναζητώντας ἀνώφελα τό ὁμοίό του
καί μᾶς ἀποκαλύπτει τήν «ἄλλη» πραγματικότητα, τόν παρήγορο λόγο τῆς ποιήσης:

Μιά διαλεκτικῆ ἄγνωστῆ μας
νά φωτίζει τήν ὕλη
στίς ἀνοιγμένες τοῦ ἐλεφαντόδοντου φτεροῦγες

Μετέωρη
στό κενό πού συγκροτεῖ τό χαμόγελό της
Καί ἄγνωστη

Ἡ λυτρωτική αὐτή ἀποκάλυψη κατακτᾶται μέ τό ἠθελημένο βίωμα τῆς μεγάλης ἄρνησης, πού «δέν εἶναι ὁ θάνατος», ἀλλά «τά αἰώνια μαρτύρια τοῦ θνήσκοντος»,⁵ ὁ φόβος, δηλαδή, καί ἡ ἐπιθυμία τοῦ θανάτου, «ἡ καταγωγική προέλευση τοῦ Θεοῦ».⁶

(β) Τά πρόσωπα — τά προσωπεῖα

Στό πρῶτο μέρος τοῦ ποιήματος σχηματίζονται οἱ δύο χρονικές ἐκδοχές τοῦ ἴδιου ζεύγους:

— ποιητής-παραλήπτης τοῦ ποιήματος, στό παρόν

— ἀφηγητής-ἐρωμένη, στό παρελθόν.

Καί τά δύο παραπέμπουν στό ἀρχετυπικό ζεύγος τῆς μνήμης, πατέρας-μητέρα, καί σύντομα γίνονται τριαδικά σχήματα, ἄν προστεθοῦν: στό πρῶτο, τό ἴδιο τό ποίημα· στό δεύτερο, ὁ πελάτης τοῦ πορνείου· καί στό τρίτο, ὁ υἱός.

Τό τριαδικό σχῆμα δίνει τήν εἰκόνα τῆς ἐνότητας, γιατί ἐκφράζει τήν ἀπόλυτη ἀνάγκη τοῦ τέλειου εἶναι καί περικλείει τή βασική ἀντινομία τοῦ τυχαίου καί τοῦ ἀ-

ναγκαίου πού ταυτίζονται μέσα στήν προσωπική, ὀλοκληρωμένη φύση τῆς τριάδας. Στούς κόλπους τοῦ τριαδικοῦ σχήματος διαδραματίζεται, τέλος, ἡ τραγωδία τοῦ ἀπόλυτου.⁷

Ἄκολουθεῖ πλῆθος ἀνθρώπων, ὁ χορός τῶν ἀναμνήσε-

1. Βλ. Χριστόφορος Λιοντάκης, «Ἡ ἀναζήτηση τοῦ ἀπόλυτου ποιητικοῦ μεγέθους», *Διαβάζω*, τχ. 54, Ἰούλιος 1982, σ. 107-108, καί περιοδικό Ἄντι, τχ. 121, 17 Μαρτ. 1979, σ. 49.

2. Ἐχουν προηγηθεῖ οἱ ποιητικές συνθέσεις: *Εὐη J. Βουτσαρά*, ἐκδόσεις Βάκων, Ἀθήνα 1973· *Εὐη J. Βουτσαρά II*, ἐκδόσεις Πλέθρον, Ἀθήνα 1978· καί *Τό μονοπάτι τῆς μετᾶς*, ἐκδόσεις Γνώση, Ἀθήνα 1981.

3. Λέων Σεστόβ, *Ἡ νύχτα τῆς*

Γεθσημανῆς, Εἰσαγωγή, μετάφραση, σχόλια Ἄρης Δικταῖος, ἐκδ. Δωδώνη, Ἀθήνα 1970, «Δοκίμιο γιά τή φιλοσοφία τοῦ Πασκάλ», σ. 57· καί παρακάτω: «Ὁ Λόγος δέν εἶναι παρά ἡ ἐνσάρκωση τοῦ περιβάλλοντος», σ. 59.

4. *Μυριόφυλλος*: ὑδρόβιο φυτό μέ πολυτεῖς πόες, ἀλλά καί ἐπιθετο τῆς δάφνης.

5. Φράντς Κάφκα, *Τά ἡμερολόγια 1914-1926*, τόμ. Β', ἐκδ. Ἐξάντας, Ἀθήνα 1978, σ. 66 (6 Αὐγούστου 1914)· καί Μωρίς Μπλανσώ, *Ὁ χῶρος τῆς λογοτεχνίας*, εἰσαγωγή-μετάφραση Δημήτρης Δημητριάδης, ἐκδ. Ἐξάντας, Ἀθήνα 1984, σ. 87.

6. Μωρίς Μπλανσώ, ὁ.π., σ. 132.

7. Περισσότερα γιά τό τριαδικό σχῆμα, στό δοκίμιο τοῦ Βλαντιμίρ Λόσκι, *Ἡ μυστική θεολογία τῆς ἀνατολικῆς ἐκκλησίας*, Κεφ. Γ' «Θεός-Τριάς», Θεσσαλονίκη 1973, σ. 49-72.

ἡ λέξη

ΡΟΛΑΝ ΜΠΑΡΤ (μετ. Μάριος Λυκούδης): Ἐνδοσκόπησι	ΑΝΤΡΕ ΖΙΝΤ (μετ. Θεάνστη Χατζόπουλος)
ΤΑΚΗΣ ΣΠΗΟΠΟΥΛΟΣ: Ἀνεκδοτὰς ἐγγράφου ἀπό τό «Νυχτολόγιο Β'	ΑΡΗΣ ΔΙΚΤΑΙΟΣ
ΓΙΑΝΝΗΣ ΤΣΑΡΟΥΧΗΣ: Ἡ ἀλήθεια τοῦ ἡμερολογίου, ἀλήθεια τῆς ζωῆς;	ΜΑΡΓΑΡΙΤΑ ΚΑΡΑΠΑΝΟΥ
ΑΛΑΙΝ ΖΙΡΑΡ (μετ. Γιώργος Τουρκοβασιλῆς): Φαινόμενο τοῦ πολιτισμοῦ μας	ΜΑΡΙΑ ΑΡΓΥΡΑΚΗ
ΣΤΑΝΤΑΛ (μετ. Μαρία Σολίδου): Κλείνομαι στίσι καί πλῆττι (Σελίδες ἡμερολογίου)	ΠΕΤΕΡ ΧΑΝΤΚΕ (μετ. Θ. Π. Ζαφειρίου)
ΓΙΩΡΓΟΣ ΘΕΟΤΟΚΑΣ: Ἀπό τά «Τετράδια ἡμερολογίου: 1939-1952»	ΟΥΓΙΑΛΙΑΜ ΓΕΝΤΣ (μετ. Γιώργος Μπροννιάς)
ΜΕΛΙΣΣΑΝΘΗ	ΣΩΚΡ. ΣΑΡΗΒΑΞΕΒΑΝΗΣ (εἰσαγ. Ζωρζ Σαρτ)
ΤΣΕΖΑΡΕ ΠΑΒΕΖΕ (μετ. Κώστας Σωματιῶν)	
ΒΑΛΙΑΣ ΣΕΜΕΡΤΖΙΔΗΣ	
ΤΟΜΑΣ ΜΑΝΝ (μετ. Ἐφραίμ Μπελιές)	
ΚΟΡΑΛΙΑ ΘΕΟΤΟΚΑ	
ΓΙΩΡΓΟΣ ΜΑΡΙΝΑΚΗΣ	
ΜΙΝΩΣ ΔΟΥΝΙΑΣ (εἰσαγ. Κυρ. Ντελόπουλος)	
ΝΙΚΟΣ Β. ΑΛΔΑΣ	

Τό ἡμερολόγιο ἀφιέρωμα

ΒΙΡΤΙΝΙΑ ΓΟΥΛΦ (μετ. Ρομίτη Θεοφανοπούλου): Τό ἡμερολόγιο μιάς συγγραφέως
ΑΙΤΟΥΣΤΟΣ ΣΤΡΙΝΤΣΜΠΕΡΓΚ (μετ. Κατερίνα Σωματιῶν): Ἀπόκριμο ἡμερολόγιο
ΚΩΣΤΑΣ ΓΕΩΡΓΟΥΣΟΠΟΥΛΟΣ: Ἀμφοτεροκαταστάσεις καί ἴσχυρα
ΑΝΑΪΣ ΝΙΝ (μετ. Πιερρέτα Διαμαντοπούλου): Μιά ὁδὸς ἀπὸ τὴν ἐσωτερικὴν στὴν ἐξωτερικὴν ζωὴ
ΝΑΝΑ ΗΣΑΪΑ: Δοκίμιον ἐνὸς ἡμερολογίου
ΜΑΡΚΗΣΙΟΣ ΝΤΕ ΣΑΝΤ (μετ. Κ. Δασκαλάκη): Φοδᾶμι μίπουσ ὅλο αὐτό δέν εἶναι παρά μιά κοροϊδία
ΖΥΛΙΕΝ ΓΚΡΗΝ (μετ. Θεάνστη Θ. Νιάρκος): Ἡ τρομερὴ μετροροσούν - τοῦ Ἀντρέ Ζιντ
- Ἀναλυτικὰ περιεχόμενα τοῦ ΣΤ' τόμου (τεύχη 51-60)
Σχέδια καί γλωσσικὰ τοῦ Χρήστου Καπράλου*

νοέμβριος-δεκέμβριος '86

59-60

εἰδικὸ τεύχος: ὄρχ. 550

ων του ποιητή. Στίς τάξεις του συγκαταλέγονται ο διακριτικός φίλος-συνοδός, ο γερασμένος κύριος «πού κάθε πρωί καθάριζε τό λουτρό μου», ή πολυξένη, ο μικρός μαθητής, ή θυρωρός των λουτήρων κ.ά. "Ολοι αυτοί δέν είναι παρά τά πρόσωπα των μεταμορφώσεων του ποιητή, φωτισμένα από τή διαύγεια και τή σκληρότητα πού παίρνουν οι μορφές στά όνειρα.

Δέν έμαθα ότι στή λευκότητα πού ζυπνούσα δέ σμίγουν και πώς ο μόνος ύμέναιος είναι εκείνου πού κατέχει τους ζώντες και όχι τους νεκρούς.

Κορυφαίος του χορού, ο παραλυτικός ή ο δαιμονιζόμενος,⁸ πού δανείζει τό σπαρακτικό, έξαιτίας της νηφαλιότητάς του, προσωπείο του στον ποιητή.

Κι όταν ζητήσαμε να είναι έπεικτής δέν μπορώ απάντησε στίς προτιμήσεις σας

8. Ένδεικτικές είναι οι αναφορές του Μάξιμου Όσύρου στην Καινή Διαθήκη. Σημειώνω, άκόμα, τήν αναφορά του στην παραβολή του κόκκου σινάπεως, του ελάχιστου σπόρου πού αυξάνει καταλαμβάνοντας όλόκληρο τό χώρο.

9. Και για τήν άποφατική μέθοδο, βλ. στό δοκίμιο του Βλαντιμίρ Λόσκυ, δ.π., Κεφ. Β' «Ό θείος Γνώφος», σ. 23-45.

10. Χριστόφορος Λιοντάκης, δ.π., σ. 107. «Μόνο με αυτή τήν έννοια τό ποίημα έχει κάποιο θρησκευτικό χαρακτήρα πού ενισχύεται και από τό γεγονός ότι άγνωείται κάθε άλλη πραγματικότητα, εκτός από εκείνη της ψυχής». Και Μάξιμος Όσύρος, *Τό μονοπάτι της μετάφρας*, δ.π., σ. 28:

Πού πιστεύω άγνώοντας τό νόημα μιās άχτίδας αίματος

11. Οι καιρίες ύποδείξεις για τό ρόλο και τή σημασία του χρώματος στή ποίηση προέρχονται από τήν έπιφυλλίδα του καθηγητή Δ.Ν. Μαρανίτη, «Τά πράγματα και τά φάσματα», έφημερίδα *Τό Βήμα*, Κυριακή 28 Όκτ. 1978, άνατυπωμένη στό βιβλίο του, *Μίλτος Σαχτούρης: Άνθρωποι — χρώματα — ζωα — μηχανές*, εκδ. Γνώση, Άθήνα 1980, σ. 26-32.

νά σπαταλήσω, τι συγκέντρωνα μία όλόκληρη ζωή.

Τά προσωπεία δέν είναι μέσα της ποιητικής σύμβασης και δέν παίζουν συμβολικό ρόλο στή θεατρική σκηνη της Μνήμης. Άποκτούν ύλική ύπόσταση και λειτουργούν σαν όδόσημα του ποιητικού χρόνου. 'Η άσταμάτητη διαδοχή τους εξακολουθεί να άποκρύπτει για να τό ξεπροσωπείο του ποιητή, πού είναι πάντα παρόν αλλά ποτέ όρατό. Καμία κίνηση δέν είναι τόσο άποκαλυπτική για να τό ξεσκεπάσει, ούτε ή γραφή. Τά προσωπεία, εν τέλει, βοηθούν να μένει άγραφα ή σελίδα για τόν άνθρωπο πού σās έμπιστευθήκα.

(γ) Οι τόποι της άρχέτυπης Μνήμης

1. Τό πορνείο, όπου ή μίμηση των καθιερωμένων κινήσεων του έρωτα και του θανάτου παραμερίζει τους πρόσκαιρους διαταγμούς των εφήβων έραστών: *πού σε ήθελα πάνωθέ μου να άσπείρεις τή στάση του λωτού σκυλεύοντας με στεναγμούς τόν ύποτιθέμενο νεκρό μου.*

Τό πορνείο είναι ο χώρος της επανάληψης του άμαρτήματος της γνώσης και της άνατροπής πού επιχειρούν με τήν έξέγερσή τους τά δύο δεκαεφτάχρονα παιδιά:

Ό Άβυσσαλέος ήταν μονάχα ή μέθοδος.

Τιμωρία τους θα είναι ή πτώση πού δίνει τήν άμορφή της ποιητικής πράξης, ή διαρκής έξορία του ποιητή:

όπου κι άν είσαι μπορείς να με δεις με σπασμένη ράχη και θρυμματισμένο στόμα Έγκλειστο για πάντα στίς άγκαθίς.

Άς σημειωθεί ότι ή συμβολική του Μάξιμου Όσύρου δέν έλκει τήν καταγωγή της από καμία γνωστή λογοτεχνική σχολή ή κίνηση.

Ό δημιουργός, χάρη στην άναγωγή του σ' έναν κόσμο διαποτισμένο από τήν έναγώνια άναζήτηση του θείου,

σημαδεμένο από τήν άπουσία και τήν παρουσία του Θεού, συναντιέται περισσότερο με τήν ποιητική του Μαλλαρμέ και του Ρεμπώ, προσεγγίζει τόν τρόπο τους όταν προτιμά τήν αυτοκαταστροφική μέθοδο της άβύσσου από τις άσφαλείς όδους του όρθου λόγου και τόν τρόπο του Πασκάλ, πού ζήτησε άπεγνωσμένα να ταπεινώσει τόν άλαζονικό λόγο έξ όνόματος της έγρηγορης και της θρησκευτικής άγρυπνίας.

Σύμφωνα με τά παραπάνω, τί άλλο μπορεί να είναι τό πορνείο από τήν επικράτεια του όρθου λόγου; ο πελάτης από τόν κυρίαρχο έκφραστή του; και ο Άβυσσαλέος,

τό κατάλληλο μέσο σε χέρια παιδικά,

από τή μέθοδο άνατροπής του; Και τό ποίημα πού άλλοι μπορεί να παραπέμπει, παρά στήν ψευδαίσθηση του Πασκάλ, πώς μιá καρέκλα στ' άριστερά του θα κατάφερνε να έμποδίσει τή μοιραία πτώση του στην άβυσσο;

2. Τό ψυχιατρείο, πού άποδίδεται άφαιρετικά στό ποίημα, έμποδίζοντας όποιαδήποτε άνάκληση γνωστών ρεαλιστικών εικόνων:

Μοναχικά τά οικοδομήματα σε επίπεδους χώρους με μιá σειρά άγκαθίς στην είσοδο.

Μέσα στα οικοδομήματα με τά ψηλά λιακωτά και τις βεράντες βρίσκεται ο θάλαμος της τελετής του λουτρού, όπου οδηγείται ο άφηγητής.

3. Τό λουτρό είναι ο χώρος της κάθαρσης από τό προγονικό άμάρτημα της γνώσης. 'Η κάθαρση επιτυγχάνεται με επάλληλες άναστροφές πού μετατρέπουν τό άνδρο λουτρό σε λευκό χώρο περιέργειας και προσμονής της χάριτος:

Νά ύψώσουμε τά νερά στην ηλικία των προσήλυτων στην νοσταλγία του ψυχιατρείου.

Οί τελετές του λουτρού, με τις μυρωδιές των δαφνόφυλλων και του εύκάλυπτου πού καίνε στίς σχάρες του θαλάμου, δίνουν τό έναυσμα στην άναδρομική κίνηση της μνήμης.

4. Τό πατρικό σπίτι είναι ο οίκος του οιδιπόδειου, απ' όπου έξόρισε τόν ποιητή ή λευκή εκείνη γνώση, ή *όπλισμένη με τό νεκρό κεντρί των νυχιών.*

Θά επιστρέψει άργότερα, με τή συνοδεία του μικρού μαθητή, να καθαρήσει τήν καρδιά πού στολίζει τά χαλκώματά του. Έκει, με τήν έπίγνωση ότι ή ποιητική μοίρα είναι έξορία, θα όρίσει τόν τελευταίο σταθμό της περιπλάνησής του:

Στήν τάξη των δακρύων μου όρισα τό κατάλυμά μου.

5. 'Η σκήτη πλάι στό έλος, έρειπωμένο παρεκκλήσι ή έρημητήριο μοναχού, είναι ο τόπος της άφοσίωσης και της άγνωσίας, της άρνησης των αισθήσεων, των αισθημάτων και του στοχασμού.

'Η σκήτη είναι ή ίδια ή άποφατική μέθοδος,⁹ μιá διάθεση του πνεύματος να ταπεινωθεί άρνούμενο ό,τι είναι ύπαρκτό, αισθητό ή νοητό, και ο πόθος της ψυχής να βγει από τόν έαυτό της και να πλησιάσει τό άγνωστο βάθος των πραγμάτων, αυτό πού συνιστά τήν άληθινή, άπροσδιόριστη ουσία τους.¹⁰

Άναπόφευκτα γίνεται ο τόπος της έγγενους άδυναμίας, άφου ή ψυχή δέν έσωσε να δει τό θαύμα:

Κι ο ελάχιστος κόκκος δέν άναψε στό νόημα μιās επέμβασης της καρδιάς μας ώστε από μόνος του να μπορει ν' άναπαράγει τήν ίδια εικόνα της σκήτης με τους ζηλωτές.

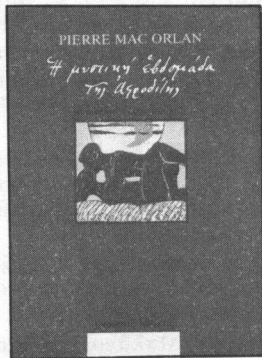
(δ) Στίς άποχρώσεις του λευκού¹¹

Τό χρώμα είναι παράγοντας με ιδιαίτερη σημασία στό έκφραστικό σύστημα του Μάξιμου Όσύρου, γιατί ύ-

κυκλοφορεί

PIERRE MAC ORLAN

‘Η μυστική εβδομάδα
της ‘Αφροδίτης

‘Η μυστική εβδομάδα της ‘Αφροδίτης του πρωτοεμφανιζόμενου στη χώρα μας Γάλλου συγγραφέα Πιέρ Μάκ ‘Ορλάν, είναι ένα **ερωτικό** άριστούργημα. Κάθε μία από τις πρωτοφανείς σε τολμηρότητα και λυρισμό διηγήσεις του, χαρακτηρίζονται από μοναδική ποίηση.

‘Ένα **βιβλίο** έκπληξη στη μικρή λογοτεχνία της Νεφέλης.

ΕΚΔΟΣΕΙΣ ΝΕΦΕΛΗ
Μαυρομυιάλη 9 ΑΘΗΝΑ
ΤΗΛ. 36.07.744-36.04.793

περβαίνει και την «άντικειμενική» χρωματική ὀρθοδοξία και τό ὑποκειμενικό «ποιητικό» βλέμμα.

‘Ο ‘Οσύρος, ἀναζητώντας τή μονοχρωμία τοῦ ἀπόλυτου μεγέθους, δημιουργεῖ ἕναν λευκό ποιητικό χώρο γιά ν’ ἀποτυπωθεῖ ἡ περιπέτεια τῆς ποίησης καί τῆς ψυχῆς.

Τό **λινό** εἶναι ἡ πιό συχνή ποιητική ἐμμονή του. Πρόκειται γιά ἀρχέτυπο πού ἀπαντᾶ συχνά στίς προηγούμενες συνθέσεις, ὅπως καί στήν παρούσα, ὅπου ἀναφέρεται 7 φορές σέ θέση οὐσιαστικοῦ καί μία σέ θέση ἐπιθέτου. Τό **λινό** εἶναι τό μόνο σταθερό σύμβολο πού διατρέχει τίς τρεῖς ποιητικές ἐνότητες, σημάδι τοῦ ἀμετάβλητου καί τοῦ ἀναπαλλοτριώτου τῆς παιδικῆς ἡλικίας, τῆς ἐπιθυμίας γιά ἐξαγνισμό στή δεύτερη περίοδο τῶν λουτρῶν καί τῆς κάθαρσης πού ἐπέρχεται στό τρίτο μέρος:

*Στά λινά τά πλυμένα μέ τή
στάχη τοῦ ἀηδονιοῦ.*

Τό **λευκό** χρώμα ἀπαντᾶ 3 φορές σέ θέση ἐπιθέτου, μία τό οὐσιαστικό **λευκότητα** καί 2 τό ἐπίθετο **πάλλευκος**. ‘Ακόμα, μία φορά τό ἐπίθετο **ἄσπρος** καί μία τό παράγωγο τοῦ **κάτασπρα**.

‘Επεται μεγάλη ποικιλία ἀποχρώσεων τοῦ λευκοῦ πού περιορίζει τό χρωματικό φάσμα, ἐμπλουτίζοντάς το: οἱ λέξεις: **ἀσβέστης** (4 φορές), **σαφῆς** ἀναφορά στή λήθη) **νυφικό** (2 φορές), **ὑμέναιος**, **ἀλεύρι**, **ὀμίχλη**, **ἀμμονδιά**, **ἀγκαθιές**, **μάρμαρο**, **τάφος**, **κενοτάφιο**, **ἀνθόνερο**, **ὑδάτινο κάτοπτρο**, **ὀξυγόνο**, **ἀνέλπιστο χιόνι**, **φτεροῦγες τοῦ ἐλεφαντόδοντου**, **ψύχος τοῦ κενοῦ**, **παγωνιά τῶν ἀγγέλων**, **ἀγραφή ἢ σελίδα**, **γαλαξίες** πού ἐκσπερματώνουν νεφελώματα.

Συμπληρωματική τῶν παραπάνω, ἡ συχνή χρήση τοῦ ρήματος **φωτίζω** (καί **φώτιζαν**, **φώτιζε**), τῶν παράγωγων **φωτεινή** (2 φορές), **φωτεινούς** (2 φορές), **χλωρὸ φῶς**, καί τοῦ ἐμφατικοῦ συνώνυμου: **ἄστραψε**, **ἀστράφτοντας**.

‘Από τή συνάντηση τοῦ λευκοῦ μέ τό μαῦρο χρώμα προέρχεται ἡ **στάχη** (4 φορές στό κείμενο) καί **παγωμένη στάχη** (μία φορά)· τό **σκοτάδι** ἀναφέρεται 2 φορές, πάντοτε σέ ἀντιδιαστολή μέ τό φῶς πού ἀστράφτει μέσα του.

Κύριος χρωματικός ἀντίπαλος τοῦ λευκοῦ παραμένει τό κόκκινο, τό χρώμα τοῦ αἵματος (2 φορές) καί τῆς σφαγῆς (2 φορές). ‘Από κοντά, **τῆς πορφύρας ἢ τᾶξη**, καί ἡ **χόβολη τῆς καρδιάς**.

Τό μαῦρο χρώμα ἀναφέρεται ἅπαξ, σέ ἀπροσδόκητη σύζευξη:

*στά ἀκίνητα τή φορά αὐτή πό-
δια τῆς μητέρας
τά στολισμένα μέ τίς μαῦρες
βιολέτες.*

‘Η ἀνεξάντλητη σέ εὐρηματικότητα χρήση τοῦ λευκοῦ καί ἡ αἰσθητά μειωμένη τοῦ μαῦρου δέ δηλώνουν, ἀσφαλῶς, κλίμα αἰσιοδοξίας ἢ ἔλλειψη ἀπαισιοδοξίας. Καί οἱ δύο τρέχουσες συναίσθηματικές διαθέσεις δέν ἀπαντοῦν στή σύνθεση αὐτή, πού τοποθετεῖ τά ὄρια τῆς στή λευκότητα τῆς γέννησης καί τοῦ θανάτου.

(ε) ‘Ο ποιητής καί τό ποίημα

*Στίς δύσκολες ἐποχές συνέ-
χισε
ὁ ποιητής πρέπει νά κρύβει
τὴν πρᾶμᾶτια του
κι ἂν ρωτηθεῖ νά ἔχει κάτι ἀπ’
τό περίσσειμα*

Στή **Νοσταλγία τοῦ ψυχιατρείου** ἡ ἐμπειρία εἶναι πάντοτε ποιητική, ποτέ βιωματική. ‘Ο Μάξιμος ‘Οσύρος δέν ἐξομολογεῖται καί δέν περιγράφει. Μέ τή μετάπλαση ἐπιχειρεῖ νά ξεκολλήσει τό ποίημα ἀπό τό ἔδαφος τοῦ βιώματος, νά τό ἀφήσει

*ὄρθιο
μέ ὑψωμένο τό χέρι σά νά
στάθηκε
νά θηλάσει τό ρῆμα πού δέν
φτάναμε·*

νά τό ἐκθέσει στους κινδύνους τῆς γραφῆς, στίς ἀπειτήσεις τοῦ ἔργου:

*Κι ἂν τοὺς στίχους μου ὑψωσα
ὡς τὴν παγωνιά τῶν ἀγγέλων
δέ λέω νά τοὺς ἀφήσω νά
χτυπήσουν.*

‘Ο ἴδιος γίνεται ποιητής τοῦ θανάτου του καί ὑποτάσσεται στήν ἀπειλή τῆς ἐμπνευσης, στήν ἐπανάληψη τῆς περιοδικῆς κίνησης τῆς ποιητικῆς ἐμπειρίας.

*‘Ακούγοντας
τίς προσταγές τῶν γιατρῶν
καί τίς τρεχάλες
πὼς ἡ πίεση πέφτει καί χρειάζομαι
συνεχῶς μετάγγιση.*

Τό ποίημα εἶναι ἡ ἐξορία τοῦ ποιητῆ, τό ἀνεστραμμένο δικαίωμα τῆς ἐκπληξῆς του:

*ὁ χωλὸς παραμένω
πού μόνο τίς λέξεις ξέρει νά
δουλεύει
Πού χαμηλώνει τά μάτια καί
δέν ἔχει κλῆρο
σ’ ἐκεῖνο πού ἡ κτίση ὀλάκερη
πυκνώνει γιά νά δεῖ*

‘Ο Μάξιμος ‘Οσύρος εὐαγγελίζεται τόν ἀπόλυτο ποιητή πού

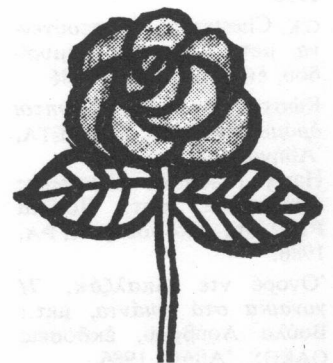
*δέ θά ἔχει ἀνάγκη τοὺς στί-
χους του,*

γιατί

*δέν ὑπάρχει τρόπος νά μετα-
φέρει τό μήνυμα.*

‘Αλλά ἡ ποιητική συνείδηση τοῦ ἀπόλυτου δέν τόν ὀδηγεῖ κατ’ ἀνάγκην στή σιωπή. ‘Ο Μάξιμος ‘Οσύρος δραπετεύει μέ τήν ὑπόμνηση πὼς ἡ ποίηση μπορεῖ νά εἶναι ἡ στιγμή τοῦ δισταγμοῦ.

Χρῆστος Π. ‘Αγγελάκος

ΝΙΚΟΣ ΚΑΙ ΑΡΓΥΡΩ ΚΟΚΟΒΛΗ

ΕΣΣΔ: προσδοκίες και πραγματικότητες, εκδόσεις ΜΝΗΜΕΣ, Αθήνα 1986

«Ο Νίκος και Ἀργυρώ Κοκοβλή, μέλη τότε του ἐνιαίου ΚΚΕ και σήμερα του ΚΚΕ ἐσωτερικού, ὕστερα ἀπὸ πολλά χρόνια σκληρῆς παρανομίας στὴν Κρήτη, ἔφυγαν τὸ 1962 ἀπὸ τὴν Κρήτη γιὰ τὴ Σοβιετικὴ Ἐνωση μὲ κομματικὴ ἀποστολή, ὅπου τελικὰ παρέμειναν δεκατέσσερα χρόνια. Πολὺ γρήγορα ἡ προσδοκία τοῦ σοσιαλιστικοῦ παράδεισου διαψεύστηκε, καθὼς ἡ συνείδηση τῶν δύο ἀγωνιστῶν δὲν μπόρεσε νὰ ἑναρμονιστεῖ μὲ ὅσα ἔβλεπαν γύρω τους. Στὸ βιβλίο πού τώρα ἐξέδωσαν περιγράφουν μὲ εὐαισθησία, εὐικρίνεια καὶ παραστατικὴ τὴς προσωπικῆς τους περιπέτειες,

τὴ ζωὴ τῶν πολιτικῶν προσφύγων στὸ ἐξωτερικόν, τὴ (δυσ)λειτουργία τῶν ἐκεῖ κομματικῶν ὀργανώσεων, ἀλλὰ καὶ τὴ ζωὴ στὴν ἴδια τὴ Σοβιετικὴ Ἐνωση: ἀπὸ τοὺς διωγμοὺς τῶν ἀντιφρονούντων καὶ τὰ πολιτικὰ γεγονότα, μέχρι τὴ λειτουργία τῆς σοβιετικῆς κοινωνίας στὴν καθημερινὴ τῆς ζωῆς.

«*Μᾶς φαίνεται σάν ὄνειρο... Δὲν πιστεύαμε πὼς θὰ τὴν ξαναδοῦμε*». Μ' αὐτὰ τὰ λόγια κλείνουν τὴν ἀφήγησή τους οἱ συγγραφεῖς μὲ τὴν ἐπιστροφή τους στὴν Ἑλλάδα.

Σήμερα τὸ ὄνειρο, ἢ μᾶλλον ὁ ἐφιάλτης, εἶναι αὐτὰ τὰ δεκατέσσερα χρόνια στὴν ΕΣΣΔ. Καὶ οἱ συγγραφεῖς καταφέρνουν νὰ μᾶς τὸν μεταδώσουν, μαζί μὲ τὸ δίδαγμα γιὰ ὄσους ἀκόμη δυσπιστοῦν (καὶ φαίνεται εἶναι πολλοί) ὅτι τὸ δράμα τοῦ σοσιαλισμοῦ πού ἐνσάρκωνε γιὰ δεκαετίες ὀλόκληρη ἡ ΕΣΣΔ, ἄλλοῦ θὰ πρέπει νὰ τὸ ἀναζητήσουν.

Δ.Π.

ΑΠΟ ΤΑ ΒΙΒΛΙΑ ΠΟΥ ΚΥΚΛΟΦΟΡΟΥΝ

ΠΕΖΟΓΡΑΦΙΑ

Λέον Βloy, *Ἡ φοβερὴ τιμωρία ἐνὸς ὀδοντογιατροῦ*, μετ.: Βαγγελὴ Μπιτσώρη, ἐκδόσεις ΑΓΡΑ, Ἀθήνα 1986.

Δημήτρης Δημητριάδης, *Ἡ ἀνθρωπωδία. Ἡ ἀνάθεση*, ἐκδόσεις ΑΓΡΑ, Ἀθήνα 1986
Μίκης Θεοδωράκης, *Οἱ δρόμοι τοῦ Ἀρχάγγελου*, 2, ἐκδόσεις ΚΕΔΡΟΣ, 1986.

Γιώργος Ἰωάννου, *Εὐφλεκτὴ χώρα*, ἐκδόσεις ΚΕΔΡΟΣ, 1986.

G.K. Chesterton, *Χριστοῦγεννα*, μετ.: Παλμύρα Ἰσμιρίδου, ἐκδόσεις ΑΓΡΑ 1986.

Κώστας Λογαράς, *Ὑποποτὶ δρόμοι*, ἐκδόσεις ΣΙΓΑΡΕΤΑ, Ἀθήνα 1986.

Harry Mathews, *Ἰδιαίτερες ἀπολαύσεις*, μετ.: Ἰουλίτσα Ραλλίδη, ἐκδόσεις ΑΓΡΑ, 1986.

Ἄνορέ ντε Μπαλζάκ, *Ἡ γυναίκα στὰ τριάντα*, μετ.: Βούλα Λούβρου, ἐκδόσεις ΟΛΚΟΣ, Ἀθήνα 1986.

Χάινριχ Μπέλ, *Οἱ ἀπόψεις ἐνὸς κλόουν*, μετ.: Τζένη

Μαστοράκη, ἐκδόσεις ΓΡΑΜΜΑΤΑ, 1986.

Ἄντ. Ὀρτσ', *ἄλλὰ μὲν πάντα. Ἀναδρομικὸς διάπλους στὴν παλιὰ Μύκονο*, ἐπιμ. Παναγιώτης Κουσαθανάς, ἐκδοσὴ Δήμου Μυκονίων 1986.

Μαρία Παπαδημητρίου, *Εἰρήνη*, ἐκδόσεις ΚΕΔΡΟΣ 1986.

Δήμητρα Σωτ. Πέτρουλα, *Ποῦ ναι ἢ μάνα σου, μωρή;*, ἐκδόσεις ΚΕΔΡΟΣ, 1986.

Κωνσταντίνου Ραμπαβίλα, *Τὸ Ἡμερολόγιο τοῦ Δόκτορος Π****, Ἀθήνα 1986.

Γιάννης Ρίτσος, *Ὁ Ἀρίστος ἀρνεῖται νὰ γίνῃ Ἅγιος*, ἐκδόσεις ΚΕΔΡΟΣ, 1986.

Βάσα Σολωμοῦ-Ξανθάκη, *Λίγες χρυσὲς μαργαρίτες γιὰ τὴν Ἀσπασία*, ἐκδόσεις ΕΡΜΗΣ, 1986.

Ντύλαν Τόμας, *Περιπέτειες στὸ ἐμπόριο δέρματος*, μετ.: Γιώργος Μπλάνας, ἐκδόσεις ΡΟΕΣ, 1986.

Ἀνδρέας Φραγκιάς, *Τὸ πλήθος*, 2, ἐκδόσεις ΚΕΔΡΟΣ 1986.

ΠΟΙΗΣΗ

Νάσος Βαγενᾶς, *Περιπλάνηση ἐνὸς μὴ ταξιδιώτη*, ΚΕΔΡΟΣ 1986.

Κωστής Γκιμοσοῦλης, *Τὸ στόμα κλέφτης*, ΚΕΔΡΟΣ 1986.
Δημήτρης Δημητριάδης, *Κατάλογοι 5-8*, ἐκδόσεις ΑΓΡΑ 1986.

Βικτωρία Θεοδώρου, *Ἡ νυχτωδία τῶν συνόρων*, ΚΕΔΡΟΣ 1986.

Διονύσης Καψάλης, *Ἀκόμα μιά φορά*, ἐκδόσεις ΑΓΡΑ, Νοέμβριος 1986.

Τόλης Νικηφόρου, *Ὁ πλοηγὸς τοῦ ἀπείρου*, Θεσσαλονίκη 1986.

Κώστας Γ. Παπαγεωργίου, *Κάτω στὸν ὕπνο*, ΚΕΔΡΟΣ 1986.

Γιάννης Ὑφαντῆς, *Ὁ καθρέφτης τοῦ Πρωτέα*, ἐκδόσεις ΙΑΝΟΣ 1986.

ΦΙΛΟΣΟΦΙΑ-ΦΙΛΟΛΟΓΙΑ-ΔΟΚΙΜΙΑ

Κώστας Ἀζελός, *Ἀπὸ τὴ μυθολογία στὴν τεχνολογία*, μετ.: Κατερίνα Δασκαλάκη, ἐκδόσεις ΑΓΡΑ 1986.

W.K.C. Guthrie, *Οἱ Ἕλληνες φιλόσοφοι — Ἀπὸ τὸν Θαλῆ ὡς τὸν Ἀριστοτέλη*, μετ.: Ἄντ. Η. Σακελλαρίου, ἐκδόσεις ΠΑΠΑΔΗΜΑ, Ἀθήνα 1987

Γιάννη Καλιόρη, *Παρεμβάσεις II, Γλωσσικά*, ἐκδόσεις ΕΞΑΝΤΑΣ, 1986

Βίκτωρ Κράφτ, *Ὁ κύκλος τῆς Βιέννης καὶ ἡ γένεση τοῦ νεοθετικισμοῦ*, μετ.: Γιάννη Μανάκου, ἐκδόσεις ΓΝΩΣΗ, 1986

Βασίλη Κρεμμυδᾶ, *Ἑλληνικὴ ναυτιλία 1776-1835, τόμος Β'*, ἐκδόσεις ΕΜΠΟΡΙΚΗΣ ΤΡΑΠΕΖΑΣ — Ἱστορικὸ Ἀρχεῖο, 1986

Χάρη Λαμπίδη, *Ἀντί ἐπιθέσεις, γιὰ τὴ Γλῶσσα, γιὰ τὸν Ἑλληνισμό*, ἐκδόσεις ΑΝΤΙΦΩΝΟΝ 1986

Γιάννη Λάμψα, *15 νεοελληνικοὶ μῦθοι*, ἐκδόσεις ΡΟΕΣ, 1986

Εὐάγγελος Ρούσος, *Ἡράκλειτος (περὶ φύσεως)*, ἐκδόσεις ΠΑΠΑΔΗΜΑ, 1987

Franco Selleri, *Ἡ διαμάχη γιὰ τὴν κβαντικὴ θεωρία*, μετ.: Ν. Ταμπάκης, Gutenberg, 1986

Γιάννη Σκαρίμπα, Ντίνου Χριστιανόπουλου, *Ἐναντίον*,

ἐκδόσεις ΑΓΡΑ, 1986

Κυριάκος Σιμόπουλος, *Ἰδεολογία καὶ ἀξιοπιστία τοῦ Μακρυγιάννη*, ἐκδόσεις ΕΡΜΗΣ 1986

Συλλογὴ δοκιμίων, *Ἀνατομία τοῦ ἀστυνομικοῦ μυθιστορήματος*, ἐκδόσεις ΑΓΡΑ, 1986

ΠΟΛΙΤΙΚΗ - ΚΟΙΝΩΝΙΑ

Ἰοριθετήσεις — *Οἱ ἐπιγραμματικὲς φράσεις τοῦ Κ. Καραμανλῆ*, Ἐπιλογή: Ε. Καρτάκης, ἐκδόσεις ΡΟΕΣ 1986

André Gorz, *Ἀντίο προλεταριάτο*, μετ.: Στέλιος Μπαμπᾶς, ἐκδόσεις ΝΕΑ ΣΚΕΨΗ, 1986

Νίκος καὶ Ἀργυρώ Κοκοβλή, *ΕΣΣΔ: προσδοκίες καὶ πραγματικότητα*, ἐκδόσεις ΜΝΗΜΕΣ, 1986

Λεωνίδας Λουλούδης, *Πολιτοικολογία*, ἐκδόσεις ΣΤΟΧΑΣΤΗΣ, Ἀθήνα 1986

Γεώργιος Μπλάνας (Κίσαβος), *Ἡ στρατηγικὴ τῆς σωστῆς ἐπανάστασης*, Ἀθήνα 1986

ΙΣΤΟΡΙΑ - ΟΙΚΟΝΟΜΙΑ - ΚΟΙΝΩΝΙΚΕΣ ΕΠΙΣΤΗΜΕΣ

John Burg, *Οἱ ἀρχαῖοι Ἕλληνες ἱστορικοί*, μετ.: Φ.Κ. Βᾶρος, ἐκδόσεις ΠΑΠΑΔΗΜΑ, 1986 (3η ἐκδοσὴ)

Lange O., Brus W., Kowalite T., Sachs I., *Οἰκονομικὴ Ἐπιστήμη*, ἐκδόσεις ΚΕΝΤΑΥΡΟΣ, 1986

Δήμητρα Μακρυωνίτη, *Ἡ παιδικὴ ἡλικία στὰ ἀναγνωστικά βιβλία 1834-1919*, ἐκδόσεις ΔΩΔΩΝΗ, 1986

Denys L. Page, *Ἡ Ἰλιάς καὶ ἡ ἱστορία*, μετ.: Κ. Πανηγύρη, ἐκδόσεις ΠΑΠΑΔΗΜΑ, 1986

Δημήτρη Παλαιολογόπουλου, *Ἕλληνες ἀντιφασίστες ἐθελοντὲς στὸν ἰσπανικὸ ἐμφύλιο πόλεμο (1936-39)*, ἐκδόσεις ΦΙΛΙΠΠΟΤΗ, 1986

Ματούλας Τομαρᾶ-Σιδέρη, Νίκος Σιδέρης, *Συγκρότηση καὶ διαδοχὴ τῶν γενεῶν στὴν Ἑλλάδα τοῦ 19ου αἰώνα*, ἐκδόσεις Γ.Γ.ΝΕΑΣ ΓΕΝΙΑΣ, Ἀθήνα 1986

Δημήτρη Σταμέλου, *Ἡ Δωριδα στὴν Τουρκοκρατία*, ἐκδόσεις ΓΛΑΡΟΣ, 1986

Νικολάι Τοντόροφ, *Ἡ Βαλκανικὴ πόλη 15ος-19ος αἰώνας (δύο τόμοι)*, ἐκδόσεις ΘΕΜΕΛΙΟ, 1986

Πόσο διαβάζουν οι μαθητές έξωσχολικά βιβλία

Σέ μία περίοδο «σκανδαλογίας», «ανάδομήσεων», κατασκευής «φορέων» και πολλών άλλων γεγονότων, αν μιλήσεις για τό πρόβλημα του βιβλίου και μάλιστα από μία μόνο πλευρά (τή σχέση των μαθητών μ' αυτό), τό πιθανότερο είναι νά χαρακτηριστείς «αίθεροβάμων». Διακινδυνεύοντας τό χαρακτηρισμό, θά επιχειρήσουμε μία ανάλυση — πού αποτελεί άπόρροια μιās ευρύτερης μελέτης μας! — μέ θέμα τή «σχέση» των μαθητών μέ τά έξωσχολικά βιβλία.

Η μελέτη πού επιχειρήσαμε άφορά ένα δείγμα 106 μαθητών λυκείου² σέ άκριτικό νησί. Είναι βέβαιο ότι δέν μπορούν νά γίνουν γενικεύσεις για όλους τούς μαθητές (ύπάρχουν διαφορετικές συνθηκες από μία γεωγραφική περιοχή σέ άλλη, από σχολείο σέ σχολείο, κτλ.) αλλά σίγουρα μπορεί νά γίνουν μερικές διαπιστώσεις για τίς τάσεις πού επικρατούν:

1. Άπό τόν πίνακα II συνάγεται ότι ένα 15% των μαθητών δέν διαβάζει καθόλου βιβλία έξωσχολικά. Άπό τούς μαθητές πού διαβάζουν έξωσχολικά βιβλία, τό 48% είναι άγόρια και τό 52% κορίτσια.

2. Άν όμως γίνει συσχέτιση των πινάκων I και II, προκύπτει ότι στό σύνολο των κοριτσιών του δείγματος έξωσχολικά βιβλία διαβάζει τό 96% και μόνο τό 77% των άγοριών. (Δηλαδή τά κορίτσια διαβάζουν περισσότερο).

3. Έπειδή ό μαθητικός πληθυσμός τής έρευνας είναι δύο κατευθύνσεων: α) Έπαγγελματικής (Ε) και β) Τεχνικής (Τ), αν θέλαμε νά δούμε αντίστοιχα ποσοστά, θά διαπιστώναμε ότι οί μαθητές του Ε διαβάζουν σέ ποσοστό 92% έξωσχολικά βιβλία ενώ οί μαθητές του Τ σέ ποσοστό 73%. Υπάρχει δηλαδή διαφοροποίηση κατά κατεύθυνση.

4. Ένα άλλο έρώτημα πού μάς άπασχολεί, είναι πόσα «έξωσχολικά» βιβλία διαβάζουν τό χρόνο οί μαθητές. Άπό τόν πίνακα III φαίνεται ότι κατά μέσο όρο διαβάζουν 5,5 ΜΟΝΟ βιβλία τό χρόνο. Δηλαδή ένα βιβλίο κάθε δύο μήνες.

5. Τά άγόρια διαβάζουν περίπου 4 βιβλία ενώ τά κο-

ρίτσια 7 (και εδώ σημειώνεται διαφοροποίηση κατά φύλο).

6. Οί μαθητές του Ε διαβάζουν περίπου 6 βιβλία τό χρόνο ενώ του Τ μόνο 5 (ύπάρχει διαφοροποίηση μεταξύ κατευθύνσεων, όπως είδαμε και στην §3).

7. Άν θέλουμε νά δούμε τούς λόγους πού διατυπώνονται από όσους δέν διαβάζουν βιβλία, θά δούμε από τόν πίνακα IV ότι: τό 28% δηλώνει ότι δέν του άρέσει, τό 8,5% προβάλλει οικονομικούς λόγους και τό 63,5% ισχυρίζεται ότι δανείζεται.

8. Στο σύνολο των μαθητών τής έρευνας, αυτοί πού δηλώνουν ότι δέν τούς άρέσει τό διάβασμα είναι 12,3%, ποσοστό έτσι κι άλλως μεγάλο.

9. Τελικά, αυτοί πού για τόν έναν ή άλλο λόγο δέν αγοράζουν καθόλου βιβλία άποτελούν τό 45% των μαθη-

τών, ποσοστό πού αν τό συνδυάσουμε μέ τούς μέσους όρους άγορας βιβλίων ετησίως θά δούμε ότι σίγουρα κάτι δέν πάει καλά.

10. Άπό τούς μαθητές πού δηλώνουν ότι δέν τούς άρέσει τό διάβασμα, τό 77% είναι άγόρια και τό 23% κορίτσια (βλ. παρατηρήσεις §2).

11. Άπό τόν πίνακα V παρακολουθούμε τί είδους βιβλία διαβάζουν (όσοι και όσα διαβάζουν...). Πρώτο στις προτιμήσεις έρχεται τό μυθιστόρημα³ (63% δηλώνουν ότι τό διαβάζουν). Ίδιαίτερα τά αστυνομικά μέ 47%, τά αισθηματικά μέ 32%, ή λογοτεχνία μέ 22%, τό κοινωνικοπολιτικά μέ 14% και τέλος τά ιστορικά μέ 13%.

12. Οί προτιμήσεις κατά φύλο ποικίλλουν και έτσι πρόχειρα λέμε ότι τά κορίτσια διαβάζουν: 39% μυθιστορήματα, 23% αισθηματικά, 16% λογοτεχνία, 13% αστυνομικά, 6% πολιτικά και 3% ιστορικά, ενώ τά άγόρια: 39% αστυνομικά, 25% μυθιστορήματα, 12% ιστορικά, 9% αισθηματικά-πολιτικά και 6% λογοτεχνία.

13. Νομίζω ότι αν πάρουμε υπόψη μας τή σημείωση (3) θά δούμε ότι ή κατάσταση πού επικρατεί είναι τραγική μία και ή πλειονότητα διαβάζει Viper, Arlekin κ.τλ. και ελάχιστοι άσχολούνται μέ λογοτεχνία, ιστορία, πολιτικά και κοινωνικά βιβλία.

14. Τέλος, διαφοροποιήσεις ύπάρχουν και κατά κατεύθυνση και τάξη αλλά φοβούμαστε πώς είναι κουραστική για τούς αναγνώστες ή παράθεση και άλλων στοιχείων.

15. Τό συμπέρασμα πού βγαίνει από τά παραπάνω είναι σαφές. Οί μαθητές διαβάζουν ελάχιστα, κι αν διαβάζουν οί προτιμήσεις τους τείνουν στά παραπροϊόντα... Κανείς δέν πρέπει νά άπορεί γιατί δέν γνωρίζουν τή λέξη άρωγή ή ευδοκίμηση. Τείνουμε νά προσεγγίσουμε τά όρια τής άμορφωσιάς. Κάτι πρέπει νά γίνει και ΑΜΕΣΑ.

Νικ. Θ. Άναστασάτος

1. Θέμα «Ο έλεύθερος χρόνος των μαθητών».

2. ΤΕΛ — Τεχνικοεπαγγελματικό Λύκειο.

3. Μυθιστορήματα — αισθηματικά έννοούμε τά Viper, Arlekin κ.τλ.

Επισημάνου

Εκ παραδρομής

ΠΕΡΙΟΔΙΚΟ ΓΙΑ ΤΗΝ ΕΛΛΗΝΙΚΗ ΕΠΑΡΧΙΑ

Περιοδικό για την ελληνική επαρχία, τεύχος 5, 20-30 τρίμηνο 1986

Στό 5ο τεύχος του περιοδικού *Εκ παραδρομής* που έχει έδρα τα Λεχαινά Ήλειας και εκδίδεται στην Αθήνα, συνεχίζεται η πολύτιμη, θά λέγαμε, έρευνα για τον επαρχιακό τύπο. Έτσι, σε αυτό το τεύχος ολοκληρώνεται η έρευνα για τον τύπο στην Ήλεια. Περιλαμβάνει βιβλιογραφικό κατάλογο των εφημερίδων της Ήλειας του 20ου αιώνα, χωριστό κατάλογο εφημερίδων του 19ου αιώνα, καθώς και σατιρικών εφημερίδων, περιοδικών και άλλων εντύπων.

Στό ίδιο τεύχος δημοσιεύονται και βιβλιογραφικές συμπληρώσεις του τύπου της Πάτρας και της Σύρου που είχαν καταχωρηθεί στο προηγούμενο τεύχος του περιοδικού. Άλλωστε ο Άνδρέας Φουσκάρινος προσπαθεί σε άρθρο δημοσιευμένο στο ίδιο τεύχος να αποσαφηνίσει τί έννοούμε με τον όρο *τύπος της επαρχίας* και να διατυπώσει ορισμένα ερωτήματα και απαντήσεις που σχετίζονται με τη μέθοδο βιβλιογραφικής ταξινόμησης του επαρχιακού τύπου.

Πρόκειται για μία σοβαρή προσπάθεια του περιοδικού να ερευνησει και να καταγράψει την έντυπωση σε ποσότητα και ποικιλία εκδοτική και δημοσιογραφική παραγωγή που εκτείνεται σ' ολόκληρη την ελληνική επικράτεια και δεν είναι, φυσικά, φαινόμενο νεογέννητο που σχετίζεται με κάποια πρόσφατη «πολιτιστική αποκέντρωση» όπως πολλοί θά βιαστούν να συμπεράνουν, αλλά κρατάει, όπως ανάγλυφα δείχνουν οι βιβλιογραφικές καταγραφές του περιοδικού *Εκ παραδρομής*, από τον 19ο αιώνα.

περιπλους

Τετράδιο για το γραμμάτιο και τις Τέχνες

τεύχος 11, φθινόπωρο '86, Ζάκυνθος.

Τό αφιέρωμα του τεύχους στη ζακυνθινή ιστοριογραφία δεν μπορεί να μην επισημανθεί: αυτή η στροφή των περιοδικών στην τοπική τους ιστορία, τό ενδιαφέρον και η έρευνα όχι μόνο για τη «λαϊκή» παράδοση, αλλά και για τό «λόγιο» παρελθόν του τόπου, ό όποιος αναγράφεται και ως τόπος γέννησης των εντύπων, μπορεί να αποδώσει, αν συνεχιστεί, αναντικατάστατους θησαυρούς στην ιστοριογραφία, ανάλογη με κείνη την ιστοριοδική παραγωγή που άνθησε σε πολλά μέρη εκτός πρωτεύουσας, π.χ. τίς τελευταίες δεκαετίες του 19ου αιώνα.

Σημειώνοντας ένδεικτικά τούς τίτλους των σχετικών μελετών του τεύχους: Νικολάου Α. Λούντζη, 'Ιστορικοί και ιστοριογράφοι της Ζακύνθου, που καταλογογραφεί μετά από μία κατατοπιστική εισαγωγή τούς Ζακυνθινούς ιστοριογράφους από τόν 16ο αιώνα έως τό 1900 περίπου· Μαρίας Κολυβά-Καραλέκα, Τό 'Ιστορικό 'Αρχείο Ζακύνθου. Προβληματική για την αποκατάσταση και ανασύσταση του 'Αρχαιοφυλακείου, καθώς και εκείνη της Κλαίρης Σκανδάμη που ασχολείται με τόν Λεωνίδα Ζώη, πιστεύουμε πώς οι αναγνώστες μας θά πειστούν ότι τό περιοδικό υπόσχεται ότι η προοπτική μίας τοπικής ερευνητικής παραγωγής, τόσο χρήσιμης για όλους μας, έχει μπει στό δρόμο της.

οσολισστίς

τεύχος 46, 'Ιανουάριος 1987

'Η καινούργια χρονιά διαφαιίνεται, εκτός εκτάκτων εκπλήξεων, εύοιανη για τίς πωλήσεις του *Σχολιαστή*. 'Αρκεί οι κινηματογράφοι που

προβάλουν από πρωίας δύο έργα, όπως εκείνοι οι δύο τρεις γύρω από την Όμόνοια, να διαθέτουν κοντά στην εισοδό τους περίπτερο ή τό περιοδικό να διαθέτει ορισμένους στρατευμένους πωλητές, σάν εκείνους που διαδίδουν τά πολιτικά έντυπα έξω από τόπους πολιτικών εκδηλώσεων. Διότι ό καθένας πρέπει να συναντάει την πελατεία του εκεί που αυτή συχνάζει και να μην κάθεται με τά χέρια σταυρωμένα. Τό πολιτικό φωτορομάντζο «Δρόμος χωρίς ιδανικά» που εγκαινιάζει ό *Σχολιαστής* του 1987 σε σενάριο ΠΑΝ-ΠΑΝ και πρωταγωνιστή τόν θρυλικό της «τσόνταξ» Κώστα Γκουσγκούνη ανοίγει νέους όρίζοντες στους ιδεολογικούς του προσανατολισμούς και διαλογισμούς.

Μακάρι (μαύρο μακάρι), να είχαν έτσι τά πράγματα. Έλα που ό Κώστας Γκουσγκούνης ξεφυλλίζοντας τό *ΑΝΤΙ*, με γυαλιά και πίπα, αυτή τη φορά δεν απευθύνεται στους ταλαίπωρους θεατές του πορνό όπως τό ξέρει όλος ό κόσμος, αλλά δημιουργεί ένα νέο είδος, τό πορνοπολιτικό φωτορομάντζο που ίσως φτιάξει και τούς πιστούς του θεατές. Λιγότερο, άραγε, η περισσότερο ταλαίπωρος από εκείνους του «παραδοσιακού» πορνό;

Δέν άμφιβάλλουμε πώς ό *Σχολιαστής* θά μäs άπαντήσει ότι πήραμε στά σοβαρά (άλλη μία φορά, έμεις οι άδιόρθωτοι) κάποια διάθεση πλάκας, χιούμορ, πρόκλησης και ...κριτικής που τό περιοδικό τάχα άσκει άπέναντι στά κατεστημένα. Έπειδή έχουν όντως έτσι τά πράγματα, σπείδουμε άπλώς να πομε πώς στη φυσιογνωμία που μέχρι σήμερα διαμόρφωσε αυτό τό περιοδικό, ό Κώστας Γκουσγκούνης ταιριάζει θαυμάσια, άκόμα και στά μάτια εκείνων που δέν διαθέτουν ένα κόκκο χιούμορ, όπως έμεις οι συνοφρωμένοι του *Πολίτη*.

Δίνη

φεμινιστικό περιοδικό, τεύχος 1, Δεκέμβριος 1986

Σ' αυτό τό τεύχος του περιο-

δικού μας θά άρκεστούμε στό να επισημάνουμε τό γεγονός της έκδοσης του φεμινιστικού περιοδικού *Δίνη*, που θά κυκλοφορεί ανά έξάμηνο. Άντιγράφουμε, ελπίζοντας να υπάρξει μία πιο ουσιαστική παρουσίαση του εγχειρήματος προσεχώς, ένα χαρακτηριστικό άπόσπασμα από τό κείμενο της σύναξης που χαίρασε τούς προσανατολισμούς του περιοδικού και εκφράζει τόν χαρακτήρα που επιδιώκει να διαμορφώσει: «*Η φεμινιστική θεωρία δέν έχει άρνηθεί τη δυναμική της· δέν έχει εύτυχώς καταλήξει σε βεβαιότητες. Κάποιες γυναίκες επιπεριδοικου δέν είναι στη γνώση διαφορετικά έρωτήματα και να επιχειρούν διαφορετικές έρμηνείες. (...) Στόχος του περιοδικού δέν είναι μόνο να διερευνησει τίς διαφορές και τίς ποικίλες τάσεις που έχει αναδείξει τό κίνημα για την άπελευθέρωση των γυναικών. Είναι, πριν άπ' όλα, να επισημάνει τά κοινά σημεία αναφοράς του αυτόνομου γυναικείου κινήματος που, έπειδή άκριβώς εμφανίζονται «περιστασιακά» σάν διάττοντες άστέρες με φόντο έναν λαλίστατο και πανταχού παρόντα ψευδοφεμινιστικό λόγο, προσφέρονται έν τέλει στη διαστρέβλωση, την οικειοποίηση και κάθε είδους κακοποίησης».*

Ο DIETER MASUHR
ΣΤΗΝ ΕΛΛΑΔΑ
Ζωγραφική

26 ΙΑΝ. - 14 ΦΕΒΡ. 1987

ΕΥΜΑΡΟΣ

ΦΟΚΙΔΟΣ 26 ΑΜΠΕΛΟΚΗΠΟΙ 776485

Η διδασκαλία της μαρξιστικής Πολιτικής Οικονομίας στα ΤΕΙ

Στις *Επισημάνσεις* του τεύχους 72(2), Δεκ. 1986, του *Πολίτη* σχολιάζεται η έξης φράση του Θανάση Καλαφάτη στην *Αύγή* της 23.10.86: «Η εισαγωγή του μαθήματος της μαρξιστικής Πολιτικής Οικονομίας στις πανεπιστημιακές σχολές αποτελεί αναμφισβήτητα μία θετική πράξη για την ανάπτυξη του επιστημονικού διαλογισμού και της έρευνας στη χώρα μας».

«Θά μπορούσε να προσθέσει κανείς», επισημαίνει με ειρωνική διάθεση ο *Πολίτης*, «ότι και η εισαγωγή του μαθήματος της μαρξιστικής Φιλοσοφίας, της μαρξιστικής Κοινωνιολογίας, της μαρξιστικής Ιστορίας (ή ιστορικού υλισμού), αν τέτοια εισαγωγή μαθημάτων υπήρχε, θά αποτελούσε αναμφισβήτητα ολοκληρωμένο θετικό βήμα». «Αναμφισβήτητα;» ρωτάει στη συνέχεια ρητορικός και άπαντά στον ίδιο ειρωνικό τόνο ο συντάκτης των *Επισημάνσεων*: «Μάλλον όχι. Η άμφισβήτηση είχε προέλθει, μόλις πρό 2-3 ετών, από το ίδιο ΚΚΕ έσωτ. και τον «Ρήγα Φεραίο» που αντίσταθηκαν στη διαλεκτομαρξιστική επέλαση της ΚΝΕ στα ΑΕΙ, αρνούμενοι τη διατεταγμένη και βαθμολογούμενη εκμάθηση της επαναστατικής θεωρίας ως επιστήμης».

Ο ειρωνικός τόνος υποβάλλει στον αναγνώστη το αυτονόητο της απόρριψης του αιτήματος για διδασκαλία της μαρξιστικής Οικονομικής Επιστήμης στα πανεπιστήμια και τη βεβαιότητα ότι όσοι θέτουν εκ νέου αυτό το αίτημα θά δρέψουν (και από την Άριστερά) μόνον ειρωνεία και γέλωτες.

Ίσως το τελευταίο να είναι όρθο — ο ειρωνικός τόνος του *Πολίτη* φαίνεται να προϋποθέτει την όρθότητά του. Η όρθότητά του όμως δεν αποτελεί επιχείρημα κατά του αιτήματος καθ' έαυτο. Επιχείρημα δεν συνιστά επίσης, όπως αφήνει να εννοηθεί ο *Πολίτης*, η άοριστη παραπομπή του στα «πολλά (πού) είχαν ειπωθεί τότε (πριν 2-3 χρόνια)» κατά της εισα-

γωγής του μαθήματος της μαρξιστικής Πολιτικής Οικονομίας στα ΑΕΙ. Και, τέλος, σε καμιά περίπτωση δεν συνιστά επιχείρημα το γεγονός ότι το αίτημα έτεθη τότε από την ΚΝΕ και πολεμήθηκε από τον «Ρήγα Φεραίο».

Έστω ότι η ΚΝΕ τότε δεν κινήθηκε από την επιθυμία να προαγάγει την επιστήμη εν γένει — την άγνοτητα της οποίας βλέπει σπιλούμενη ο *Πολίτης* από τον «διαλεκτομαρξιστικό» —, αλλά από τη σκοτεινή πρόθεσή της να εισβάλει δογματομαρξιστικά στο ιερό της ακαδημαϊκής επιστήμης. Έστω, δηλαδή, ότι η ΚΝΕ δεν ενδιαφερόταν για την καλλιέργεια και την ανάπτυξη των μαρξιστικών κοινωνικών επιστημών και στα πανεπιστήμια, αλλά για την ιδεολογική ποδηγέτηση των φοιτητών.

Σημαίνει αυτό ότι δεν τίθεται ζήτημα διδασκαλίας της μαρξιστικής Πολιτικής Οικονομίας στα ΤΕΙ; Κι ακόμα ότι δεν τίθεται για την Άριστερά τέτοιο ζήτημα; Αν κάποιος θέτει άδεξια ένα ζήτημα, σημαίνει αυτό ότι το ζήτημα είναι άνυπαρκτο;

Τά επιχειρήματα του *Πολίτη* αναφέρονται όλα σε στοιχεία ξένα προς το ίδιο το ζήτημα και είναι τραβηγμένα από τά μαλλιά. Πόσο τραβηγμένα από τά μαλλιά είναι, φαίνεται π.χ. στο επιχείρημα ότι καλώς ή μαρξιστική Πολιτική Οικονομία δεν διδάσκεται στα πανεπιστήμια, διότι αν διδασκόταν τότε θά επρόκειτο για μία «διατεταγμένη και βαθμολογούμενη εκμάθηση της επαναστατικής θεωρίας ως επιστήμης». Έτσι μάλλον πρέπει να έχει το πράγμα, γιατί άλλως δεν εξηγείται πώς, πλήν του *Πολίτη*, και το ίδιο το πανεπιστήμιο — γνωστό ως θεματοφύλακας αυτής της επαναστατικής θεωρίας — αρνείται πεισματικά — στη χώρα μας και άλλου — να διαπράξει αυτό τό άνοσιούργημα.

Άλλά άς αφήσουμε τούς άστεϊσμούς και άς ξερθουμε στο ίδιο τό θέμα.

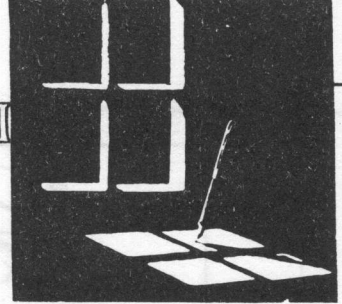
Καλώς ή ΚΝΕ έθεσε και θέτει ζήτημα διδασκαλίας της μαρξιστικής Πολιτικής Οικονομίας στα πανεπιστήμια. Κακώς ο «Ρήγας Φεραίος» και η *Αύγή* (και ο χώρος που έκφράζει) αντίταχθηκαν σ'

αυτό τό αίτημα.

Θεωρούμε λοιπόν αυτονόητο ότι οι άριστεροι πρέπει να θέτουν τό αίτημα της διδασκαλίας της μαρξιστικής Πολιτικής Οικονομίας στα πανεπιστήμια. Και μās εκπλήσσει πού ο *Πολίτης* ως άριστερό περιοδικό θεωρεί, αντίθέτως, αυτονόητο ότι όχι μόνο δεν πρέπει να τό θέτει κάποιος αλλά και να αντιτίθεται σ' αυτό όταν τεθεί από άλλους (τήν ΚΝΕ, τον Θ. Καλαφάτη ή όποιον άλλον).

Και βέβαια πρέπει να διδάσκεται η μαρξιστική Πολιτική Οικονομία στα ΑΕΙ, και όχι μόνον αυτή αλλά και μαρξιστική Φιλοσοφία και μαρξιστική Αισθητική και όσα άλλα μέ σκωπτική διάθεση αναφέρει ο *Πολίτης*. Διότι δεν νοείται Πολιτική Οικονομία χωρίς μαρξιστική Πολιτική Οικονομία. Η κυρίαρχη σήμερα νεοκλασική οικονομική θεωρία αναπτύχθηκε, ως γνωστόν, ως άπάντηση στην πρό του Μάρξ σοσιαλιστική και στη μαρξική οικονομική θεωρία, και η μαρξιστική θεωρία (παλαιότερη και νεότερη) αναπτύχθηκε ως κριτική στη νεοκλασική θεωρία. Αντίστοιχα ισχύουν και για άλλες κοινωνικές επιστήμες. Τό γεγονός ότι άλλου ή Άριστερά από τη δεκαετία του '60 έθεσε τό αίτημα της διδασκαλίας και των μαρξιστικών άπόψεων στις κοινωνικές επιστήμες όφείλεται όχι στην αντίληψή της ότι υπάρχει πλήν της Πολιτικής Οικονομίας εν γένει και μία μαρξιστική, πλήν της Φιλοσοφίας εν γένει και μία μαρξιστική, αλλά στο γεγονός ότι, καίτοι η μαρξιστική Πολιτική Οικονομία είναι αναπόσπαστο μέρος της Πολιτικής Οικονομίας, η μαρξιστική Φιλοσοφία αναπόσπαστο μέρος της Φιλοσοφίας κ.λπ., τό πανεπιστήμιο αρνούνταν και άρνεϊται να τις θεραπεύσει.

Ένδεδειγμένη θά ήταν λοιπόν μία άνησυχία των άριστερών γι' αυτόν τόν άποκλεισμό των μαρξιστικών άπόψεων από τη διδασκαλία των κοινωνικών επιστημών στα πανεπιστήμια και όχι ο φόβος πού αφήνει να διαφαίνεται στο σχόλιό του ο *Πολίτης*, ότι δηλαδή η εισαγωγή και αυτών των άπόψεων θά ήταν ταυτόσημη μέ τόν εκπεσοτό τους.

Η μαρξιστική οικονομική θεωρία και επιστήμη είναι επαναστατική. Για να μπορεί να είναι όμως επαναστατική πρέπει να μπορεί να υπάρξει ως επιστήμη και ως θεωρία. Υπό τις παρούσες συνθήκες, ή θεραπεία της και ή μετάδοσή της μπορεί να γίνει όχι βέβαια μόνο, αλλά κυρίως στα πανεπιστήμια. Γι' αυτό είναι αναγκαία ή διδασκαλία της σ' αυτά.

Η διδασκαλία της στο πανεπιστήμιο δεν διασφαλίζει βέβαια τό επαναστατικό τό χαρακτήρα της (αυτό τό διασφαλίζουν άλλοι παράγοντες), άποτελεί όμως σημαντική προϋπόθεση για τη διάδοση και την επιβίωσή της.

Για τούς παραπάνω λόγους, θά πρέπει να ξεναθεύσουμε τό ζήτημα της διδασκαλίας της μαρξιστικής οικονομικής θεωρίας στα πανεπιστήμια. Τό γεγονός ότι ήδη διδάσκεται ως κατ' επιλογήν μάθημα σ' ένα ή δύο ΑΕΙ είναι μία μικρή άρχή, αλλά πάντως μία άρχή.

Θέμης Μίνογλου

Επισημαίνουμε και πάλι ότι ο κύριος στόχος του σχολίου μας ήταν η Αύγή που πέρασε από τη μία θέση στην άκριβώς αντίθετη της χωρίς καμία εξήγηση. Όσον αφορά τό ουσιαστικό θέμα, επειδή και ή κα Μίνογλου δεν προσθέτει κανένα καινούργιο στοιχείο στη συζήτηση, παραπέμπουμε σε παλαιότερη άρθρογραφία στον Δεκαπενθήμερο Πολίτη (τεύχος 12), όπου υποστηρίξαμε τά έξης δύο άπλά πράγματα: 1) μακάρι να υπάρχουν στα ΑΕΙ μαρξιστές και 2) να υπάρχει, όπως προβλέπει τό Σύνταγμα, έλευθερία διδασκαλίας και έρευνας ώστε να μπορούν να υπηρετούν τις επιστημονικές τους αντίληψεις. Από θεσιμοποιημένο μαρξισμό και μάλιστα «διαλεκτομαρξιστικής» ύψης, να, διαλεκτομαρξιστικής, άλλο τίποτε στα ΑΕΙ. Η κα Μίνογλου μάλλον παραβιάζει άνοιχτές θύρες. Χωρίς καμιά ειρωνεία.

A.E.